

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ENTEGRASYON TARTIŞMALARI
BAĞLAMINDA ÜÇÜNCÜ KUŞAĞIN KİMLİK ALGISI VE DİN:
KÖLN ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Ahmet ASLAN

**Danışman:
Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE**

Samsun, 2018

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ENTEGRASYON TARTIŞMALARI
BAĞLAMINDA ÜÇÜNCÜ KUŞAĞIN KİMLİK ALGISI VE DİN:
KÖLN ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Ahmet ASLAN

**Danışman:
Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE**

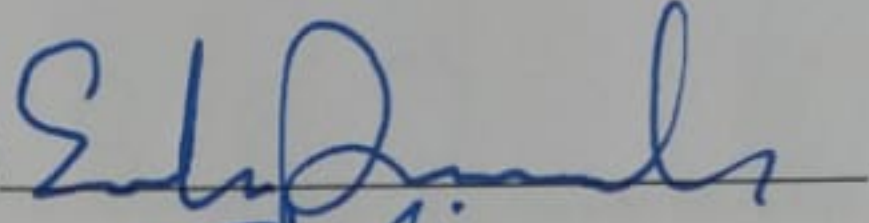
Samsun, 2018

TEZ KABUL VE ONAYI

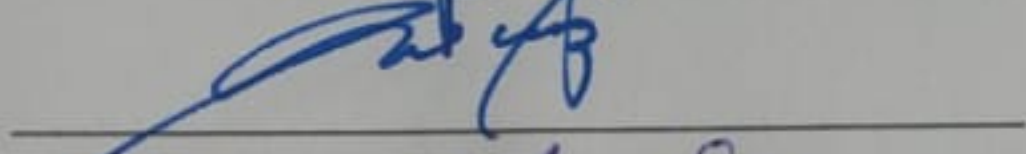
Ahmet ASLAN tarafından hazırlanan Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği başlıklı bu çalışma, 25.12.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

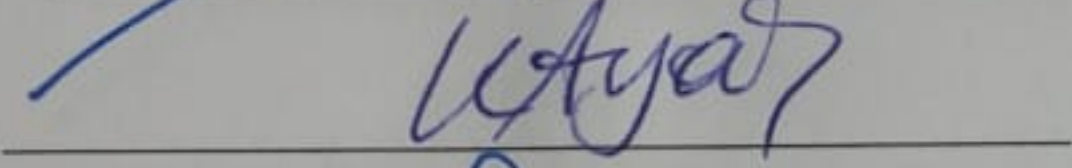
Başkan: Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Üye: Prof. Dr. Cengiz BATUK

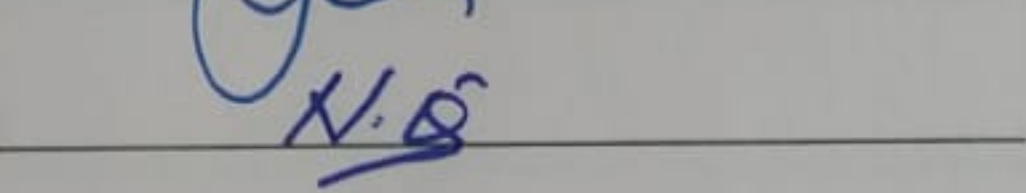
Üye: Doç. Dr. Kenan AYAR

Üye: Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Üye: Doç. Dr. Nebile ÖZMEN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

____/____/____

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

25 /12 / 2018

Ahmet ASLAN

ÖZET

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ENTEGRASYON TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA ÜÇÜNCÜ KUŞAĞIN KİMLİK ALGISI VE DİN: KÖLN ÖRNEĞİ

Ahmet ASLAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora, Aralık/2018

Danışman: Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Günümüzde Almanya’da göç süreçleri sonucunda dördüncü kuşağa ulaşan ve elli beş yılı aşan göç tarihine sahip bir Türk varlığı söz konusudur. Ulusaşırı alanda varlık göstermeye çalışan bu topluluk; başlangıçta geri dönüşü önceleyen, göçü vurgulayan bir söyleme sahip olmuşken zamanla azınlık olma statüsü ve diaspora stratejisi gibi kalıcılığı vurgulayan çeşitli arayışlara girişmiştir. Tanınma eksenli bu arayış sürecinin en temel tartışma konuları genellikle entegrasyon, çokkültürlülük ve kimlik kavramları üzerinden yürütülmüştür.

Çalışmamızda Almanya'daki Türk kökenli üçüncü kuşak gençlerin kimlik algıları çokkültürlülük ve entegrasyon olgularına kavramsal çerçeve çizilerek göç sosyoloji ile din sosyolojisinin kesiştiği alanda incelenmeye çalışılmıştır.

Almanya'daki üçüncü kuşağın kimlik algısı konusunda farkındalık sağlamak, çokkültürlülük tartışmalarında Almanya'nın yerini tespit etmek, Almanya'nın savunduğu entegrasyon yaklaşımını analiz edip bu yaklaşımın Türkler nazarındaki görünümünü betimlemek, dini inanç ve tutumların üçüncü kuşağın kimlik algısındaki etkilerini belirlemek, onların Alman toplumunda yaşadıkları çifte sosyalleşmenin sonuçlarını gözlemleyebilmek, üçüncü kuşağın Türkiye algılarını belirlemek ve bütün bu hususları yöntemsel çoğulculuk anlayışı ile analiz etmek, çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

Diasporadaki yeni nesillerin aidiyet bilinçlerindeki, kimlik algılarındaki, dine ve Türkiye'ye bakışlarındaki dönüşümün bilimsel olarak tespit edilmesi sosyolojik, politik ve pedagojik birçok sorunun anlaşılmasında olumlu rol oynamaktadır.

Çalışmanın odak noktası üçüncü kuşağın kimlik algısı ve uzman, ebeveyn, gözlemci gibi diğer aktörlerin bu konudaki görüşleridir. Çalışma evreni Köln kentinde yaşayan üçüncü kuşak Türk gençleridir. Bu gençlerden rastgele (random) seçilmiş 288 genç, araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Katılımcılara uygulanan anket formu; kimlik, aidiyet bağları ve din olgusuyla oluşturulan bir kavramsal çerçeveye dayandırılarak, betimlemenin yanı sıra ilişkisel analize imkan tanıyacak şekilde düzenlenmiştir. Araştırmada anketin yanında konuyla ilgili farklı kesimlerden ve kurumlardan kimselerle 42 mülakat ve bir grup ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Çalışmada üçüncü kuşak gençlerin, Almanya ile Türkiye arasında düşünsel/kültürel gelgitlerle çok-katmanlı bir kimlik algısına sahip oldukları; bu kimlik algısının din ile ilişkisinin çoklu nedensellik ile belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gençlerin kimlik algılarının onların farklı zamanlara, mekanlara ve muhataplara göre değişen tavır alışlarıyla ve aidiyet bağlarıyla görünürlük kazandığı bulgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: diasporik kimlik, din, leitung, asimilasyon, aidiyet

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF DISCUSSIONS CONCERNING MULTICULTURALISM AND INTEGRATION, THE IDENTITY PERCEPTION OF THE THIRD GENERATION AND RELIGION: COLOGNE EXAMPLE

Ahmet ASLAN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religion Sciences, Ph.D., December /2018

Supervisor: Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Today, there is a Turkish presence in Germany, which has reached the fourth generation as a result of the migration processes and has a history of migration for more than fifty-five years. This society is trying to show its presence in the transnational area; in the beginning, it had a discourse that prioritized return, emphasized migration, and in the course of time it sought a variety of diaspora strategies. The main topics of discussion of this process of recognition-oriented quest are generally carried out through the concepts of integration, multiculturalism and identity.

In our study, the identity perceptions of the third generation of Turkish origin in Germany were tried to be examined in the field where sociology and sociology of religion crossed with intersecting the conceptual framework of multiculturalism and integration phenomena.

The goals of this study are to raise awareness about the identity perception of the third generation in Germany, to determine the location of Germany in multicultural debate, to analyze the integration approach advocated by Germany and to describe the view of this approach in the view of Turks, to determine the effects of religious beliefs and attitudes on the perception of identity of the third generation, to be able to observe the results of the double socialization in German society, to analyze all these issues with methodological pluralism.

The scientific identification of the new generations' transformation about the consciousness of belonging, perception of identity, perspectives on Turkey and religion plays a positive role in understanding many sociologic, politic and pedagogic problems.

The focus of the study is on the identity perception of the third generation and the opinions of other actors such as experts, parents and observers. The universe of study is the third generation of Turkish youth living in Cologne. The randomly chosen 288 young people from these community are the sampling of the study. Questionnaire form applied to participants; based on a conceptual framework created by the concept of identity, belonging and religion; it was designed to enable relational analysis as well as description. In addition to the questionnaire, 42 interviews were conducted with people from different sectors and institutions, and a focus group interview was conducted with the participants. The findings were analyzed with a holistic approach.

It is concluded from this study that the young people of the third generation have a multi-layered sense of identity with intellectual / cultural tide between Turkey and Germany and this perception of identity's relation with religion is determined by multiple causality.

In addition, it was found that the perception of identity of the young people gained visibility with their attitudes and attitudes towards belonging to different times, places and interlocutors.

Key words: diasporic identity, religion, leitkultur, assimilation, belonging

ÖN SÖZ

Bu çalışma, hayatımın on yılını aralarında geçirdiğim Almanya Türklerinin anavatandan aralarına katılan hemen hemen herkese yaşattıkları gibi bana da gurbette sıra sıcaklığı yaşatmalarına karşılık onlara hissettiğim minnet borcunu ödeme çabası sayılabilir benim için. Bu borç ödeme çabasının başarıyla sonuçlanması için daha çok çalışmam gerektiğinin bilincindeyim.

Akademik hayatta önemli bir süreç olan doktora tez çalışması bu aşamada bitiyor gibi görünse de aslında sadece bir duraklama, soluk alma fırsatı sunmakta. Çünkü insanın mesele edindiği konularda bilme ve anlama çabasına, özellikle bilimsel bir formasyonla, devam etme arzusu kolaylıkla tatmin edilebilecek bir arzu değildir. Bu çalışma vesilesiyle Almanya Türklerinin yeni kuşaklarını tekrar gözlemlemek, onların kendilerini nasıl kavradıklarını anlamaya çalışmak zorlu ve heyecan verici bir süreçti. Burada vurgulamak isterim ki zaman ilerledikçe Avrupa'daki Müslüman Türklerin varoluşlarına dair çalışmalar yeni bakış açılarıyla çeşitlenerek zenginleşecektir.

Almanya'dan yurda döndüğümde, henüz yüksek lisansa başlama aşamasındayken yüz yüze tanışma imkanı bulduğum değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE'nin rehberliği, hoşgörüsü ve özgüven aşılayan yaklaşımı olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı, kendisine her şey için en içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Uzun tez çalışması sürecinin çeşitli aşamalarında desteklerini esirgemeyen, önerileriyle çalışmamı zenginleştiren sayın Prof. Dr. Cengiz BATUK'a, sayın Doç. Dr. Kenan AYAR'a, sayın Doç. Dr. Nebile ÖZMEN'e ve çalışma konusu ile ilgili birikimiyle katkı sağlayan sayın Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU'ya çok teşekkür ederim.

Çalışmanın Almanya'daki seyri ve süreçleri boyunca desteklerini esirgemeyen Dr. İsmail YAVUZCAN'a, Engin KARAHAN'a, Murat DEMİREL'e, Sadık AKSEL'e, Yunus ARSLAN'a, Adnan GİRGİN'e, odak grup görüşmesi gerçekleştirdiğimiz Kültürlerarası Akademisyenler Birliği Derneği'nin (ABİ e.V) tüm üyelerine ve burada adlarını sayamadığım diğer tüm katkı sağlayanlara; kendileriyle uzun süren mülakatlar gerçekleştirdiğim çalışma sonunda listesini sunduğum katılımcılara, anketleri içtenlikle doldurup bu çalışmanın vücuda gelmesini temin eden gençlere ayrı ayrı çok teşekkür ederim.

Akademik alışma süreçlerini yaşayan herkesin yakından bildiği gibi bu tür çalışmalarda ailenin hoşgörüsü ve desteği olmadan başarılı bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Çalışmamın bugüne ulaşmasında tüm yüreklendirici, anlayışlı, sabırlı desteğinden dolayı değerli eşim Snds ASLAN'a; desteklerini her zaman hissettiği anne-babama, Almanya'daki akrabalarıma, kendilerinden çaldığım zamanlar için çocuklarıma müteşekkirim.

Ahmet ASLAN
Samsun- 25/12/2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	3
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	5
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çokkültürlülük	12
1.1.1. Çokkültürlülük Kavramının Tanımı ve Tarihçesi	12
1.1.2. Çokkültürlülükle İlişkili Kavramlar: Kültür, Etnisite, Kültürel Çoğulculuk, Kültürlerarasılık, Çokkültürcülük	15
1.1.3. Çokkültürlülük Tartışmaları.....	24
1.1.4. Teorisyenler ve Eleştiriler	27
1.1.5. Çokkültürlü Toplumlarda Kimlik	41
1.2. Entegrasyon.....	45
1.2.2. Entegrasyonla İlişkili Kavramlar:	49
Asimilasyon (Eritme), Diskriminasyon (Ayrımcılık), Segregasyon (Yalıtma), Seperasyon (Ayrışma).....	49
1.2.3. Almanya'da Entegrasyon Politikaları.....	54
1.2.4. Almanya'da Leitkultur (Öncü Kültür) Söylemi	59
1.2.5. Bir Entegrasyon Politikası Olarak Alman İslam Konferansı	62
1.3. Kimlik Algısı ve Din.....	65
1.3.2. Kimliklerin Tasnifi.....	70
1.3.3. Almanya'da Diasporik Kimlik	75

1.3.4.	Bölünmüş Sosyalleşme	79
1.3.5.	Kimlik ve Din.....	80
1.3.6.	Üçüncü Kuşak ve Din	83

İKİNCİ BÖLÜM

METOT

2.1.	Araştırmanın Modeli	90
2.3.	Veri Toplama Süreci ve Araçları	94
2.4.	Hipotezler.....	97
2.5.	Sayıtlar ve Sınırlılıklar.....	98
2.6.	Verilerin Analizi	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1.	Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri.....	103
3.2.	Katılımcıların Aidiyet Bağları	108
3.2.1.	Dilsel Bağlar.....	109
3.2.2.	Akrabalık Bağları ve Türkiye'yi Ziyaret	115
3.2.3.	Türk Tarihi Bilgisi	118
3.2.4.	"Ülke"ye Aidiyet.....	119
3.2.5.	Türkiye Gündemini Takip Etme ve Türk Televizyonlarını İzleme ...	131
3.2.6.	Yaşamda ve Ölümde Tercih Edilen "Ülke"	133
3.3.	Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı.....	139
3.3.1.	Dinsel Kimlik Algısı	142
3.3.2.	Siyasal Kimlik Algısı	148
3.3.3.	Ulusal / Etnik Kimlik Algısı	149
3.4.	Kimliğin Toplumsal Mekânları.....	151
3.4.1.	Alman Toplumu İle Sosyo-Kültürel Mesafe.....	159
3.4.2.	Almanlarla Evlilik Hakkında Düşünceler	164

3.4.3.	Almanlarla İlişkiler	169
3.4.4.	Almanlarla Ortak Yönler.....	169
3.4.5.	Alman Televizyonları İzleme.....	170
3.4.6.	Türklerin Almanya'daki Konumu İle İlgili Öz Değerlendirmeler.....	171
3.4.7.	Ayrımcılık	175
3.4.8.	Almanya Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlara Bakış	177
3.4.9.	Serbest Zamanı Değerlendirme.....	179
3.4.10.	Üçüncü Kuşağın Anne-Babalara Dair Değerlendirmeleri	181
3.5.	Katılımcıların Dini İnanç, Algı ve Tutumları	182
3.5.1.	İnanç Boyutu	183
3.5.2.	İbadet Boyutu	185
3.5.3.	Dinî Tutum ve Gelenekleri Uygulama ve Yasaklardan Kaçınma.....	187
3.6.	Kimlik Algısı ve Din.....	189
3.6.1.	İnanç-Kimlik Algısı İlişkisi.....	191
3.6.2.	İbadet- Kimlik Algısı İlişkisi	194
3.6.3.	Dinî Gelenekleri Uygulama, Helal Yeme-Kimlik Algısı İlişkisi.....	198
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		204
KAYNAKÇA		221
EKLER.....		232
Ek I: Anket Formu		232
Ek II: Mülakat Soruları		239
Ek III: Katılımcılardan Bazılarının Ayrımcılığa İlişkin Belirttikleri		240
Ek IV: Katılımcılardan Bazılarının Anketle İlgili Görüşleri		241
Ek V: Mülakat Yapılan Kimselerin Özellikleri		243
Ek VI: Veri Toplama Süreci Çalışmalarından Örnekler.....		245
ÖZ GEÇMİŞ.....		246

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mülakat Yapılan Kimselerin Sınıflandırılması	94
Tablo 2: Araştırma Örnekleminin Sosyo- Demografik Özellikleri	103
Tablo 3: Örneklem Grubunun Ailevi Özellikleri	105
Tablo 4: Evde / Arkadaşlarla Konuşulan ve Hakim Olunan Dil	112
Tablo 5: Evde En Çok Konuşulan Dil- Alman Kimliği İlişkisi	113
Tablo 6: Türkiye'deki Yakınlarla İletişim Sıklığı.....	116
Tablo 7: Türkiye'yi Ziyaret Sıklığı.....	117
Tablo 8: Türk Tarihi Bilgisi	118
Tablo 9: Türk Tarihi Bilgisi-Aidiyet Hissedilen Ülke İlişkisi.....	119
Tablo 10: Aidiyet Hissedilen Ülke.....	121
Tablo 11: Türkiye'de Yaşama İsteği- Aidiyet Hissedilen Ülke İlişkisi	122
Tablo 12: Ulusal Kimliklere Mesafe	123
Tablo 13: Okullara Göre Alman Kimliğine Mesafe (ANOVA).....	124
Tablo 14: Almanya'ya Aidiyet	124
Tablo 15: Almanya'ya Aidiyet- Dindarlık İlişkisi	125
Tablo 16: Almanya'ya Aidiyet- Alman Kimliği İlişkisi	125
Tablo 17: Türkiye'de Hissedilen Kimlik	126
Tablo 18: Türkiye'de Yaşama İsteği -Türkiye'de Hissedilen Kimlik İlişkisi	126
Tablo 19: Türkiye'de Hissedilen Kimlik - Dindarlık İlişkisi.....	127
Tablo 20: Derneğe Üyelik	128
Tablo 21: Bir Derneğe Üyelik - Dindarlık İlişkisi.....	129
Tablo 22: Bir Derneğe Üyelik - Alman Kimliği İlişkisi.....	130
Tablo 23: Bir Derneğe Üyelik - Türk Kimliği İlişkisi.....	130
Tablo 24: Türkiye Gündemini Takip.....	131
Tablo 25: Türkiye Bilgisinin Kaynakları	132
Tablo 26: Türk Televizyonlarını İzleme.....	132
Tablo 27: Türk Televizyonu İzleme-Türk Kimliği İlişkisi.....	132
Tablo 28: Türkiye'de Yaşama İsteği.....	133
Tablo 29: Türkiye'de Yaşama İsteği -Türk Kimliği İlişkisi	134
Tablo 30: Türkiye'de Yaşama İsteği - Alman Kimliği İlişkisi	135
Tablo 31: Türkiye'de Yaşama İsteği - Dindarlık İlişkisi	136
Tablo 32: Türkiye'ye Dönme ve Yerleşme İsteği.....	137
Tablo 33: Mezarının Türkiye'de Olması İsteği.....	137
Tablo 34: Yakınlara Cenazelerini Türkiye'ye Nakil	138
Tablo 35: Türk Kültüründen Uzaklaşma Kaygısı.....	138
Tablo 36: Dinsel Aidiyet	143
Tablo 37: Din Eğitimi Alınan Yer.....	145
Tablo 38: Dinsel Aidiyet- Alman Kimliği İlişkisi.....	146
Tablo 39: Dinsel Aidiyet- Türk Kimliği İlişkisi.....	147

Tablo 40: Siyasal Kimlik Algısı.....	149
Tablo 41: Ulusal Kimlik Algısı.....	150
Tablo 42: Arkadaşların Kökeni.....	159
Tablo 43: Arkadaşların Kökeni ile Alman Kimliği İlişkisi	160
Tablo 44: Arkadaşların Kökeni ile Türk Kimliği İlişkisi	161
Tablo 45: Ulusal Gruplaşmalar	161
Tablo 46: Değerler Çatışması.....	162
Tablo 47: Değerler Çatışması- Dindarlık İlişkisi	162
Tablo 48: Değerler Çatışması- Alman Kimliği İlişkisi	163
Tablo 49: Yabancılarla Evlenen Yakınlar	164
Tablo 50: Türk Kızların Alman Erkeklerle Evlenmeleri.....	164
Tablo 51: "İthal Gelin"	165
Tablo 52: "İthal Damat"	165
Tablo 53: Gayrimüslim Erkeklerle Evlilik	166
Tablo 54: Gayrimüslim Kadınlarla Evlilik.....	166
Tablo 55: Cinsiyet- Gayrimüslim Erkeklerle Evlilik İlişkisi.....	167
Tablo 56: Cinsiyet- Gayrimüslim Kadınlarla Evlilik İlişkisi	168
Tablo 57: Almanlarla İlişkiler	169
Tablo 58: Almanlarla Ortak Yönler	169
Tablo 59: Alman Televizyonlarını İzleme	170
Tablo 60: Alman Televizyonlarını İzleme - Alman Kimliği İlişkisi	170
Tablo 61: Türklerin Almanya'ya Katkıları-I	171
Tablo 62: Türklerin Almanya'ya Katkıları-II	172
Tablo 63: Türklerin Almanya'ya Olumsuz Etkileri-I	173
Tablo 64: Türklerin Almanya'ya Olumsuz Etkileri- II	174
Tablo 65: Ayrımcılığa Uğrama	176
Tablo 66: Ayrımcılık veya Baskı Nedenleri.....	177
Tablo 67: Almanya Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlara Bakış.....	178
Tablo 68: Almanya'daki Türklerin İmajı.....	179
Tablo 69: Serbest Zaman Etkinlikleri	180
Tablo 70: Ebeveynlere Dair Değerlendirmeler	181
Tablo 71: Öz-Değerlendirmeye Göre Dindarlık.....	182
Tablo 72: Öz-Değerlendirmeye Göre Dindarlık-A	183
Tablo 73: Dindarlığın İnanç Boyutu	183
Tablo 74: Dindarlığın İbadet Boyutu	185
Tablo 75: Dindarlığın Ritüel Boyutu.....	187
Tablo 76: Domuz Eti Yiyip Yememe.....	188
Tablo 77: Helal Kesime Dikkat Etme	188
Tablo 78: Dindarlık ve Alman Kimliği İlişkisi	189
Tablo 79: Dindarlık ve Türk Kimliği İlişkisi	190

Tablo 80: Allah'a İman ve Alman Kimliği İlişkisi	191
Tablo 81: Allah'a İman ve Türk Kimliği İlişkisi	192
Tablo 82: Ahirete İman ve Alman Kimliği İlişkisi.....	192
Tablo 83: Ahirete İman ve Türk Kimliği İlişkisi.....	193
Tablo 84: Günlük Namazlar ve Alman Kimliği İlişkisi	194
Tablo 85: Günlük Namazlar ve Türk Kimliği İlişkisi	194
Tablo 86: Oruç Tutma ve Alman Kimliği İlişkisi	195
Tablo 87: Oruç Tutma ve Türk Kimliği İlişkisi	196
Tablo 88: Dua Etme ve Alman Kimliği İlişkisi.....	196
Tablo 89: Dua Etme ve Türk Kimliği İlişkisi.....	197
Tablo 90: Dinî Gelenekleri Uygulama ve Alman Kimliği İlişkisi	198
Tablo 91: Dinî Gelenekleri Uygulama ve Türk Kimliği İlişkisi.....	199
Tablo 92: Domuz Eti Yeme ve Alman Kimliği İlişkisi.....	200
Tablo 93: Domuz Eti Yeme ve Türk Kimliği İlişkisi.....	200
Tablo 94: Helal Kesime Riayet ve Alman Kimliği İlişkisi	201
Tablo 95: Helal Kesime Riayet ve Türk Kimliği İlişkisi.....	202

KISALTMALAR

ABI	: Akademischer Bund Interkulturell e.V. (K�lt�rl�rarası Akademisyenler Birliği)
AABF	: Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (Die Alevitische Gemeinde Deutschland e.V.)
ATİB	: Avrupa Türk İslam Birliği
DİTİB	: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği
e. V	: eingetragener Verein (Tescilli Dernek)
IGMG	: Islamische Gemeinschaft Milli Görüş (İslam Toplumu Milli Görüş)
ISLAMRAT	: Almanya İslam Konseyi
MJD	: Die Muslimische Jugend in Deutschland e. V. (Almanya Müslüman Gençler Derneği)
NRW	: North Rhein Westfalen (Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TAB	: Türk-Alman Yazarlar Birliği (Deutsch-Türkischer Autorenverband e.V.)
VIKZ	: Verband der Islamischen Kulturzentren e.V., (İslam Kültür Merkezleri Birliği)
ZMD	: Zentralrat der Muslime (Müslümanlar Merkez Konseyi)

GİRİŞ

Sosyolojinin kadim konularından biri olan; toplumdaki gruplar, kurumlar ve sosyal yapının diğer unsurlarla arasındaki uyumu ifade eden entegrasyon kavramı; kültürel farklılıklarla bir arada yaşama sorunsalı bağlamında 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa toplumlarını daha yoğun bir şekilde meşgul etmiştir. Göç olgusu bu durumu etkileyen sebeplerin başında gelmektedir.

Almanya, işgücü anlaşmalarının üzerinden kırk yıl geçtikten sonra, 2001'de nihayet göçmen ülkesi olduğunu kabul etmiş ve entegrasyon politikalarını revize etmiştir. Ancak işgücü göçü sonrası oluşan diaspora toplumunun dördüncü kuşağından söz edilmekte olan günümüz Almanya'sında hala, göç kökenlilerin çoğunluk toplumuna ve kültürüne ayak uydurmaları ve Almancalarını geliştirmeleri gibi taleplerde bulunulabilmektedir. Azınlıkların kültürel kimliklerini yeterince koruyamadıkları bir ortamda entegrasyonist ve muhtemel çokkültürcü hedefler kalıcı çözümler sunamamaktadır.

Kültürel farklılıklarla bir arada yaşama modeli olarak Avrupa'da geçen yüzyılın son çeyreğinde popülerleşen çokkültürlülük kavramı, aynı zamanda ciddi eleştirilere de uğramış ve görece zengin bir literatüre ulaşmıştır. Bazı teorisyenlerce, birçok etnik kimliğin barış içinde birlikte yaşamalarını mümkün kılacak bir çözüm olarak sunulan çokkültürlü toplum modeli; teoriye eleştirel yaklaşan kimilerince ulusal bütünlüğü zayıflatacak, toplumu parçalayacak, hepsinden önemlisi kültürel azınlıklara umdukları huzuru sunamayacak olmakla eleştirilmektedir.

Almanya'daki göçmenlerin çoğunluk toplumunun kültürüne uyumsuzluğu, kuşaklar ilerledikçe anlamsızlaşıyor olsa da kamuoyunda zaman zaman vurgulanmaktadır. Bu yargı genellikle sanayisizleşme, yoksulluk, işsizlik, ırkçılık, farklılık ve yabancı korkusu gibi modern ulus devleti ve onun refahını sarsan sorunların örtülmesi işlevi görmektedir. Böylelikle ortaya çıkan tabloda kültürel farklılıklardan doğan sorunlara çözüm arayışlarından uzaklaşmaktadır.

Küreselleşme ve postmodernizm gibi süreçler ve söz konusu tartışmalarla birlikte yeryüzünün birçok bölgesinde birey ve grupların etnik kimliklerini ortaya koyma, tanıtmaya, canlandırma ve otantikliğini koruma gibi yönelimlere girdiği

gözlemlenmektedir. Göç olgusu sonucunda daha da yaygınlaşan bütün bu çabalar; farklılıkların kamusal alanda görünürlük kazanması, dini pratiklerin özgürce yaşanabilmesi, devletin farklı dini topluluklara eşit imkanlar sunamaması gibi bir dizi toplumsal ve politik tartışmaya sebep olmaktadır.

Ötekileştirmenin, ayrımcılığın etkisini gösterdiği, entegrasyon ve çokkültürlülük tartışmalarının sürdüğü bir ortamda hayat sahnesine çıkan yeni kuşaklar, bütün bu sorunların yanında kimlik sorunları ile de yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Hükümetlerce uygulanan her politika yeni kuşakları derinden etkilemektedir. Onlar, Alman toplumunda sosyalleşmelerini tamamlamakta ve Alman eğitimi sistemiyle geleceğe hazırlanmaktadır. Bütün bu şartlar, üçüncü kuşağın köken bilinçlerini, entegrasyon durumlarını, kimlik ve aidiyet algılarını şekillendirmektedir.

Kimlikler topluma ve onun kültürüne göre tanımlanmaktadır. Toplumun ve kültürün temel yapı taşlarından biri de din olduğundan dinden bağımsız kimlik tanımlamaları eksik kalacaktır. Bu sebeple din; kişisel ve toplumsal kimliğin belirlenmesinde, özellikle de göç kaynaklı sorunların ve kültürel farklılıkların yaşandığı toplumlardaki kimlik sorunlarının çözümünde önemli işlevlere sahiptir.

Çalışmanın ilk bölümünde çokkültürlülük ve entegrasyon kavramları teori ve tarihçeleriyle kısaca ortaya konmuştur. Ayrıca kavramsal çerçevelerinin belirginleşmesi için her iki kavramla ilişkili diğer kavramlar da kısaca betimlenmiştir. Yine çalışmanın temel bir unsuru olan kimlik ve din konusu ilgili literatür taranarak özetlenmiş, üçüncü kuşak ve din ilişkisi farklı araştırma sonuçlarından da yararlanılarak ortaya konmuştur.

İkinci bölümde çalışmanın metodolojisi açıklanmış, seçilen model ve gerekçesi, kullanılan yöntem, teknik ve stratejiler metodolojik çoğulculuk yaklaşımı çerçevesinde aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, belli istatistiksel yöntemler kullanılarak anket bulguları sıralanmıştır. Belirlenen konu başlıkları altında çalışmanın sayısal bulguları ve yapılan mülakat görüşmelerinin betimsel analizi ortaya konmuştur. Bulgular ve betimsel analizler; çalışmanın temel sorunsalı bağlamında ve belli kavramlar ışığında yorumlanmış, yer yer farklı araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılarak sunulmuştur.

Sonuç ve öneriler kısmında ise hipotezler ışığında çalışmanın sonuçları sıralanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmanın sınırlılıkları da göz önünde tutularak çeşitli öneriler getirilmiştir.

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırma, göç süreçleri sonunda anavatanlarından başka bir ülkede yerleşen Türkiye kökenli bir kuşağın kimlik algısını ve bu algının din ile ilişkisini irdelemektedir. Çalışma konusu 'çokkültürlülük', 'entegrasyon', 'kimlik' ve 'din' gibi olguların kesişim alanında temellendirilmektedir. Bu öncüllerle tez çalışmasının konusu; Almanya'nın Köln kentinde yaşayan üçüncü kuşak Türklerin kimlik algısının din faktörü ile ilişkisinin, çokkültürlülük ve entegrasyon gibi kültürel karşılaşmalar sürecinde ortaya çıkan tartışmalar bağlamında, mülakat, anket ve gözlemlerden oluşan bir alan araştırması ile incelenmesidir.

Çalışmanın konusunun göç sonucu oluşan ulusaşırı bir alanda çokkültürlülük, entegrasyon, kimlik ve din gibi olgular çevresinde şekillenmesi temel sorunun disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü dış göçün sebepleri göz önünde bulundurulduğunda meselenin ekonomi boyutu; farklı kültürlerin karşılaşmaları ve kültür değişmesi yönüyle sosyolojik boyutu; farklılıkların yönetilmesi açısından politik ve uluslararası hukuk ile ilgili boyutu; diğer taraftan diaspora kuşaklarının sosyalleşmeleri, göç kökenlilerin çoğunluk toplumuyla iletişimi yönünden sosyal psikoloji ve nihayetinde konunun kültür, toplum ve din ilişkisi açısından din sosyolojisi ile ilişkili boyutları bulunmaktadır. Ancak çalışmanın odak noktası kimlik algısı ve din olduğundan temel çalışma alanı din sosyolojisidir. Konusunun bu şekilde farklı bilim dallarıyla ilişkili oluşu, toplum ve kültüre dair meselelerin nedenselliğinin karmaşık oluşu ve sosyal sorunların çözüm yollarının çok çeşitli olabilmesiyle açıklanabilir.¹

Genellikle göç süreçlerinde gözlemlendiği gibi 30 Ekim 1961 tarihinde Bonn'da Almanya ile Türkiye arasında yapılan iş gücü anlaşmasıyla Türkiye'den Almanya'ya başlayan ve temel nedeni ekonomik olan göçün de öncesinde göç eden ve göç alan tarafların tahmin edemedikleri birçok sosyo- kültürel sonucu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta göç eden topluluk ve göç alan toplum iş gücü göçüne ekonomik sebeplerle oldukça pragmatik yaklaşmış, bu süreci geçici ve sınırlı olarak

¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji*, N. Çelebi (çev.), Ankara: Attila Kitabevi, 1996, s.11.

görmüş ancak iki toplumun bir arada yaşama süreci uzadıkça göçün insani ve sosyal yönünün ihmal edilmesinden kaynaklanan çeşitli sorunlar gün yüzüne çıkmıştır.

"Misafir işçilik" ile başlayan süreç aile birleşimleri ve yeni göçlerin eklenmesi ile geçici olmaktan çıkmış Avrupa'da önceden tahmin edilemeyen boyutta bir Türk varlığının oluşmasına sebep olmuştur. Yukarıda tarihi verilen anlaşma başlangıç olarak kabul edildiğinde çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle geride kalan 57 yıllık uzun süreçte dördüncü kuşağa ulaşan geçmişe sahip bir topluluk söz konusudur. Bu topluluk ve yetiştirdiği yeni kuşaklar için kimlik ve tanınma sorunları en temel sorunlar arasındadır. Bu bağlamda tezin adı belirlenirken kimlik algısı ve arayışını çağrıştıran bir şekilde kimlik ifadesi verilmeden "üçüncü kuşağın kimlik algısı" vurgusu yeterli görülmüştür. Zira üçüncü kuşağın önüne veya ardına yapılacak her ekleme bir tanım ifade edecektir ki bu durum araştırılması hedeflenen hususun daha başlangıçta sonuçlandırılması gibi bir ikilem oluşturacaktır.

Üçüncü kuşak gençlerin kimlik algısının din ile ilişkisine gelince, öncelikle belirtmek gerekir ki her ne kadar kimlik belirleniminde din tek başına bir referans olma özelliği göstermese de dinsel aidiyetten bağımsız bir kimlik tanımlamasının yetersiz kalacağı da açıktır. Aynı şekilde toplumdan, kültürden, aidiyet hissedilen kültürel topluluklardan bağımsız kimlik tanımları da eksik kalacaktır. Böylelikle yeni kuşakların etnik, kültürel, dinsel ve siyasal aidiyetlerinin; aile-akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin onların kimlik algılarını betimlemede vazgeçilmez işlevler gördüğü söylenebilir.

Almanya Türk toplumu üzerinde yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda bu toplum üyelerinin kendilerini tanımlarlarken referans noktalarının Türklük ve Müslümanlık olması, hatta çoğunluk toplumunda kültürel kimliklerini korumak adına göç etmeyen akrabalarına nazaran Müslümanlığa ve Türklüğe daha fazla vurgu yapmaları bilinen bir olgudur.² Ancak söz konusu olgunun toplumsal değişme ve asimilasyon bağlamında yeni kuşaklar için nasıl bir görünüm arz ettiği araştırılmaya değer önemli bir husustur.

² Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002 s.15; Ünver Günay, "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği" *Bilimname*, 2003/ 3, s. 59.

Türk ve Müslüman kimlik tanımlamalarının Avrupa kültür ve medeniyeti için "öteki" oluşu,³ göçmenlerin ve göç kökenlilerin özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan terör olayları da gerekçe gösterilerek güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi⁴, işsizlik, eğitim sorunları gibi yaşanan toplumsal sorunlarda sorumlu tutulmaları diasporadaki yeni kuşakların kimlik algılarını ve aidiyet bilinçlerini etkilemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel problemi *"Birçok kültürün yan yana etkileşimde bulunduğu çokkültürlü ortamda kültürel bilinçleri şekillenen üçüncü kuşak gençler nasıl bir kimlik algısına sahiptirler ve bu algının din ile ilişkisi ne şekilde belirlenmektedir?"* şeklindedir.

Çalışmada ayrıca aşağıdaki soruların cevapları aranmaktadır:

1. Almanya'da göçmen kökenli üçüncü kuşak Türk gençlerinin aidiyet bilinçleri nasıl bir ortamda ve ne şekilde oluşmaktadır?
2. Üçüncü kuşak Türklerin Almanya'ya ve Türkiye'ye aidiyetleri ne durumdadır?
3. Üçüncü kuşak Türkler dinsel, düşünsel ve ulusal kategorilerde kendilerini nasıl tanımlamaktadırlar?
4. Üçüncü kuşak Türkler, Almayalı Türklerin sosyo-kültürel konumlarını nasıl görmektedirler?
5. Üçüncü kuşak Türk gençlerinin aidiyet bilinçleri, kimlik algıları ile dini anlayış ve tutumları arasında ne tür ilişkiler söz konusu olmaktadır?
6. Bu ilişkiler, çokkültürlülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında nasıl bir görünüm sergilemektedir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Diasporadaki yeni kuşakların çokkültürlü bir ortamda asimile olmadan kültürel kimlikleriyle var olabilmelerinde dinin kültürel değerleri üretici ve koruyucu işlevi⁵ yadsınamaz. Bu gerçeğin yansımalarını ilk kuşakların çoğunluğu dini

³ Bknz. Christopher Caldwell, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları Göç, İslam ve Batı*, Hasan Kaya (çev.), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011, İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi; İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

⁴ Ayhan Kaya & Ferhat Kentel, *Euro- Türkler – Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.157.

⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012, s. 415.

öncelikli dernekleşme etkinliklerinde de günümüzde de gözlemlemek mümkündür.⁶ Bireyleşme ve sosyalleşme süreçlerini Almanya'da tamamlamış olan yeni kuşaklar, çoğunluk toplumundan görece izole olmuş önceki kuşaklardan daha çok kültürel etkileşim yaşamaktadır denilebilir. Sekülerleşme eğiliminin yoğun olarak yaşandığı, çokkültürlü, çok dinli ve etnili bir toplumda yetişen yeni kuşaklar kimlik krizi, köken ülkenin kültürel değerlerine yabancılaşma gibi sorunlarla yüzleşmektedirler. Bu sorunlar karşısında ailelerin de genel isteği doğrultusunda kültürel kimliğini, geleneksel dindarlık değerlerini koruma eğilimi gösterenlerin yanında seküler ve liberal eğilimlere yönelenler ya da evrensel değerlerle yüzleşme sonucunda dini ve kültürel değerlerini bulundukları ortamda yeniden üretme tecrübesi yaşayanlar bulunmaktadır.

Almanya'ya göçün başlaması ile buradaki Türkiye kökenliler üzerine araştırmalar yapılmaya başlanmış, öncelikle göçün ekonomik boyutu ve kültürel karşılaşma sorunları üzerinde durulmuş, yetmişli yılların başlarından itibaren aile birleşimleri ile birlikte asimilasyon, entegrasyon, akültürasyon ve aile sorunları gibi konular işlenmiş, 1990'lı yıllarda ise yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, çifte vatandaşlık, işsizlik gibi konular araştırılmıştır.⁷ Doksanların sonu ve iki binli yıllar itibariyle Avrupalı Türklere ve özellikle Almanya'daki Türkiye kökenlilere ilişkin araştırmalarda ise kimlik arayışı, dini yaşantı, göç kökenlilerde toplumsal değişim ve yeni kuşakların kimlik inşa süreçleri gibi konular dikkat çekmektedir. Bizim araştırmamızda ise, literatürde son dönemde kültürel karşılaşmalar bağlamında geniş yer tutan çokkültürlülük ve entegrasyon olgularına kavramsal çerçeve çizilerek bu kavramlar belirginleştirilmeye, göç sosyoloji ile din sosyolojisinin kesiştiği alanda kimlik algıları konusuna bilimsel katkı sağlamaya çalışılmaktadır.

Almanya'daki Türk varlığını üçüncü kuşağın bakış açısıyla güncel olarak betimlemek, üçüncü kuşağın kimlik algısı konusunda farkındalık sağlamak, çokkültürlülük tartışmalarında Almanya'nın konumunu tespit etmek, Almanya'nın savunduğu entegrasyon yaklaşımını analiz edip bu yaklaşımın Türkler nazarındaki görünümünü betimlemek, dini inanç ve tutumların üçüncü kuşağın kimlik algısındaki etkilerini belirlemek, onların Alman toplumunda yaşadıkları çifte sosyalleşmenin sonuçlarını gözlemleyebilmek, üçüncü kuşağın Türkiye algılarını belirlemek ve

⁶ Yusuf Adıgüzel, *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya-Köln Örneği*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.

⁷ Kaya, Kaya, 'Sicher In Kreuzberg'..., 2000, ss.15-16.

Türkiye ile ilişkilerini saptamak, Almanya tarafından belirlenen entegrasyon politikalarında üçüncü kuşağın yerini tespit etmek ve bütün bu amaçlananları zengin sonuçlara ulaşmak için yöntemsel çoğulculuk anlayışı ile analiz etmek, çalışmamızın amaçlarını oluşturmaktadır.

Günümüzde Almanya'da göç süreçleri sonucunda dördüncü kuşağa ulaşan ve elli beş yılı aşan göç tarihine sahip bir Türk varlığı söz konusudur. Almanya'daki bu yoğun Türk varlığı Avrupa Birliği içerisinde potansiyel bir güç olarak yer almaktadır. Çokkültürlülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında üçüncü kuşağın kimlik algılarının din ile etkileşimi konulu bu çalışma, Almanya'daki Türklerin en yoğun bulunduğu bölgelerden biri olan Köln örneğinde gerçekleştirilmiştir. Diasporada yaşam süreci uzadıkça yeni nesillerin aidiyet bilinçlerindeki, kimlik algılarındaki, dine ve Türkiye'ye bakışlarındaki dönüşümün bilimsel olarak tespit edilmesi sosyolojik, politik ve pedagojik birçok sorunun anlaşılmasında olumlu rol oynamaktadır. Postmodern dönemde küreselleşen dünyada kültürlerin ve değerlerin kuşaklararası farklılaşmasının Almanya'nın bir şehri örneğinde araştırılması ülkemizdeki yeni kuşakları doğru anlama bağlamında da önem arz etmektedir.

Araştırma konusuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar bağlamında Köln'deki diaspora Türklerini çalışma evreni olarak seçen üç çalışma dikkat çekmektedir. İsmail Altıntaş'ın "Dış- Göç ve Din" üst başlığı ile 2008 yılında yayımlanan çalışması, Almanya'daki Türklerin dini hayatına ilişkin sosyolojik bir çözümleme olarak gerçekleştirilmiş olup Köln ve Achen bölgesindeki Türklerin 2002 yılından önceki fetva sorularına ve aynı bölgedeki Türkleri evren olarak seçen 2003 yılındaki anket çalışmasına dayanmaktadır. Çalışma söz konusu bölgedeki Müslüman-Türk toplumunun karşılaştıkları dini sorunları belirlemeyi amaçlamıştır. İkinci çalışma İsmail Güllü tarafından 2003 yılında hazırlanan, Prof. Dr. Ünver Günay'ın danışmanlığını yaptığı "Almanya'daki Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin Dini Tutum ve Davranışları-Köln Örneği" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. Almanya'daki üçüncü kuşak Türk gençlerinin dini inanç, tutum ve davranışlarını tespit ederek bunlara yaş, cinsiyet, sosyal çevre, sosyo-ekonomik düzey ve eğitim düzeyi gibi değişkenlerin etkilerinin olup olmadığını sosyolojik açıdan incelemeyi amaçlamış olan çalışma, iki yüz denekli bir alan araştırması ile otuz veliyle yapılan mülakata dayanmaktadır. Son çalışma ise Yusuf Adıgüzel'in 2004 yılında Prof. Dr. H. Musa Taşdelen'in danışmanlığında hazırladığı "Kimliğin Korunmasında ve

Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya/ Köln Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasıdır. Almanya'da yaşayan Türk gençlerinin kimliğinin inşası ve korunmasında Türk sivil toplum kuruluşlarının rolünü incelemeyi amaçlayan çalışma, iki yüz yetmiş gence uygulanan ankete ve söz konusu sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Bizim çalışmamız ise, kimlik algısı ve din ilişkisini odak noktasına alması, üçüncü kuşağı spesifik olarak konu edinmesi ve bütün bunları entegrasyon ve çokkültürlülük söylemleri bağlamında incelemesi açısından özgünlük arz etmektedir. Çalışmanın örnekleminin özgün olması daha sonra yapılabilecek çalışmalara kaynaklık edecektir. Çalışma, çokkültürlülük ve entegrasyon kavramlarına bir çerçeve çizmekte, Almanya'nın çokkültürlülük ve entegrasyon konusundaki duruşuna ışık tutmaktadır. Bu vurgularla birlikte Türk gençlerinin kimlik algısında dinin rolünün betimlendiği bu çalışma, Almanya'daki Türk varlığının değişen süreçte gözlemlenebilmesi ve geleceğine projeksiyon tutulması noktasında farkındalık oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan metodolojik çoğulculuk da araştırılan etkenlerin ortaya konmasında farklı bakış açıları sunmaktadır.

Göç sosyolojisi ve din sosyolojisinin kesiştiği alanda yapılan, Almanya'nın bir kentini çalışma evreni olarak seçen ve sınırlı imkânlarla sahip olan çalışmamız; gerek Almanya'da yapılan ulusal ölçekli, gerekse Avrupa'nın farklı ülkelerini merkez alan uluslararası kapsamlı araştırmaların ulaştığı sonuçlarla karşılaştırmalar yapma fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda bizim araştırmamızın uygulama dönemine yakınlığı bakımından üç araştırmadan söz edilebilir: Kronolojik olarak sıralamak gerekirse Nilüfer Göle'nin 2009-2013 yıllarında Avrupa'nın 21 kentinde göçmen kökenli Müslümanlarla onların Müslüman olmayan Avrupalı hemşerilerini bir araya getirip onlarla yüz yüze yapılan tartışma toplantılarına dayanan araştırması, Avrupa kamusal alanında İslam ile ilgili tartışmalar bağlamında yeni kuşakların kimlik inşalarına dair ipuçları da sunmaktadır.⁸ Araştırmada Müslümanların farklılıklarını kamusal yaşamda görünür kılarak Avrupa'nın çoğunluk normları ile yerleşik değerlerini sorguladıklarını vurgulayan Göle, birbirine yabancı(laşmış) Müslüman ve Avrupalı gerçekliğinin bir kolaj oluşturmanın ötesinde yeni bir Avrupa deseni üretebilme imkânına sahip olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Diğer bir araştırma ise; Ayşe Güveli'nin Avrupa'daki Türklerin göç tarihi üzerine yaptığı

⁸ Nilüfer Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar, Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.

araştırmadır.⁹ Güveli, Türkiye'nin Avrupa'ya en çok göç vermiş beş ilçesinde (Trabzon-Akçaabat, Denizli-Acıpayam, Sivas-Şarkışla, Afyon-Emirdağ ve Konya-Kulu) 1.992 ailenin 19.666 üyesi hakkında, beşinci kuşağa kadar geriye giderek 2011 yılında topladığı bilgilerle "Göçün Kuşaklararası Sonuçları"nı araştırmıştır. Örneklemenin büyüklüğü yanında göç eden kuşaklar ile onlarla aynı soy ağacından olan göç etmemiş kuşakları karşılaştırmak gibi ayırt edici özelliğe sahip olan araştırma (göç kökenli ve göç etmemiş) üçüncü kuşakların dindarlığı ve kimliği üzerine de bulgular sunmaktadır. Bu minvalde üçüncü bir araştırma da Münster Westfalya Wilhem Üniversitesi'nin Exzellenzcluster Din ve Politika Araştırma Merkezi'nin 2016 yılının başında yapmış olduğu "Almanya'daki Türk Kökenlilerin Bakış Açılarına Göre Entegrasyon ve Din" konulu araştırmasıdır. Oldukça kapsamlı veri kaynaklarına ve zengin bulgulara sahip bu araştırmaların sonuçlarıyla bizim araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular arasında yeri geldikçe karşılaştırmalar yapılmaktadır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği adlı bu çalışmada alan araştırması Köln kenti örneklemini ile sınırlandırılmıştır. Burada yaşayan üçüncü kuşak Türk gençlerinden seçilen örneklem üzerine yapılan araştırma ile tüm üçüncü kuşağa ilişkin genellemelere ulaşmak amaçlanmıştır.

Çalışmada üçüncü kuşak Türk gençlerin kimlik algıları ile din arasındaki etkileşimin betimlenmesi amaçlandığından diğer kuşakların kimlik algılarına karşılaştırma gerekmediği durumlarda ayrıntılı olarak yer verilmemiştir.

Çalışmanın odak noktası üçüncü kuşağın kimlik algısı ve uzman, ebeveyn, gözlemci gibi diğer aktörlerin bu konudaki görüşleridir. Öncelikle çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesi oturtulmuş, bu çerçeve ile temellendirilen uygulamaların analizleri yapılmış ve teoriler ışığında bulguların yorumlanması gerçekleştirilmiştir. Uygulama kısmında çalışmanın nicel veri kaynakları; dedesi ve/veya büyükannesi Almanya'ya göçmüş, anne ve babasından en az biri Almanya'da

⁹ Ayşe Güveli, Göçün Kuşaklararası Sonuçları, <https://dbk.gesis.org/dbksearch/SDesc2.asp?no=5957&ll=10&af=&nf=1&db=e&search=&search2=¬abs=1> (14.03.2017)

yetişmiş, kendisi de Almanya'da doğmuş ve yaşamakta olan üçüncü kuşak Türk gençleri ile sınırlandırılmıştır. Nitel analiz uygulamalarında ise üçüncü kuşak ile etkileşim halindeki yukarıda sıralanan diğer aktörlerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada çok sayıda kişinin görüşünü alıp genellemelere gidebilmek amacıyla nicel analiz yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini Köln kentinde yaşayan üçüncü kuşak Türk gençleri oluşturmaktadır. Elimizde Köln'de yaşayan on sekiz yaş altı Türklerin sayısına ilişkin veri¹⁰ bulunmakla beraber büyükanne ve/veya büyükbabası Almanya'ya göç etmiş Köln'de yaşayan (üçüncü kuşak) gençlerin sayısına ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Araştırmamızın temel unsuru olan kimlik algısı konusunun daha verimli işlenebilmesi için çocukluk devresinden çıkmış, kimlik oluşumu sürecini yaşayan gençleri gözlemlemek amacıyla 15- 25 yaş aralığındaki gençlere amaçlı örnekleme tercih edilerek anket uygulanmıştır. Bu gruptaki gençlerden basit seçkisiz örnekleme (random) ile seçilmiş 288 genç, araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

Anket formu ile istatistiksel analizler kullanılarak davranış, tutum ve algı ölçülmektedir. Bu analizde model olarak tekil ve ilişkisel tarama modeli kullanılmaktadır. Araştırma konusu olay, birey, grup, birim veya duruma ait değişkenler tek tek betimlenmiş ve konuyla ilgili tutum, algı, beklenti, bilgi düzeyi belirlenmiştir. Böylelikle hem 'an'lık durum saptamaları hem de zamansal değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. İlişkisel model ile de çok sayıda değişken arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bu model ile birey, olgu, nesne vb. durumlar arası ayrımların belirlenmesi sağlanır. Büyüköztürk vd'ye göre tarama modelinde, görüş ölçmede başlıca analiz anket ile sağlanabilmektedir.¹¹ Tarama modelinin önemli avantajı çok sayıda bireyden oluşan örneklemden elde edilen bilgiyi sunmasıdır.

Çalışma ile ilgili literatür taranmış, problem belirlenmiştir. Problemin unsurlarına yönelik sorularla problemin tümünü ortaya çıkarabilecek anket oluşturulmuştur. Anket oluşturulması sürecinde geçmiş tecrübelerimizden, daha önce

¹⁰ Bu veri Köln Belediye Başkanlığınca yayımlanan istatistik yılına göre 24.491 kişidir. Bkn. Statistisches Jahrbuch Köln 2013, Kölner Statistische Nachrichten – 4/2013 91. Jahrgang. http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf15/statistisches_jahrbuch_k%C3%B6ln_2013.pdf (04.05.2017)

¹¹ Şener Büyüköztürk, E. K.Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz ve F. Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2010, s. 16.

yapılmış çalışmalardan ve danışmanımızın görüşlerinden yararlanılmıştır. Konunun etraflı bir analizi için nitel araştırma yaklaşımıyla anne-baba / uzman / sosyal aktör gibi kimselere yönelik görüşme soruları hazırlanmıştır. Görüşme soruları açık uçlu ve yarı-yapılandırılmış şekildedir. Çalışmada okkltrllk, entegrasyon ve kimlik algısı kavramları temel dinamiklerdir. Çalışmanın odak noktası ise gençlerin algıları ve yukarıda sıralanan diğerk aktörlerin görüşleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çokkültürlülük

1.1.1. Çokkültürlülük Kavramının Tanımı ve Tarihçesi

Göç, zaman ve mekân algısının değişimi, kitle iletişim araçlarının hegemonyası, küreselleşme gibi olgular günümüz sosyolojisinde çokkültürlülük kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Modernleşmenin bir ürünü olan ulus devlet bilincinin küreselleşme, göç ve postmodernizm gibi olgular sonucunda zayıflamasına bağlı olarak bireyler ve gruplar, kimliklerini tanıma ve bunlarla tanınma talebi süreçlerini yaşamaktadır.

20. yüzyılın başında bağımsız devlet sayısı en fazla elli civarındayken bu sayı doğu bloğunun dağılmasıyla 160'ı ve aynı yüzyılın sonlarında 200'ü bulmuştur. Totaliter rejimlerin yıkılması sonucu gelişen bağımsızlık hareketleri ve göç gibi etkenlerle günümüzde artık kültürel homojen devletlerden söz etmek neredeyse mümkün görünmemektedir. Zira günümüz devletlerinin %10'undan daha azı kültürel olarak homojendir ve yeryüzünde 5000'den fazla etni bulunmaktadır.¹² Bu sebeple liberal politikalar fazlaca önemsenmektedir. Farklı etnik kimliklerin birbirlerini tanıyarak bir arada, çatışmasız yaşama çabası için yeni kavramlar üretilmekte, farklılıkların kabul gördüğü bir ortamın çekiciliği vurgulanmaktadır. Temelinde farklı kültürlerin kamusal alanda adil bir biçimde teşvik edilmesi tasarısı bulunan çokkültürlülük; şüphesiz kültür, eğitim, din, siyaset, ekonomi gibi birçok toplumsal kuruma ilişkin ciddi yenilikleri öngörmektedir.

Çokkültürlü ve çokkültürlülük kavramları fazla uzun olmayan bir geçmişe sahiptir. Kavram, sıfat olarak ilk kez 1941'de İngilizcede önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanılmışken isim olarak 1970'lerin başında göç alan Avustralya ve Kanada hükümetlerinin yerli halkların ve göçmenlerin kültürel farklılıklarını teşvik etmeye yönelik olarak geliştirdikleri politikaların 'çokkültürlülük politikaları' olarak adlandırılmasıyla kullanılmıştır.

¹² Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, T. A. Onmuş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.10.

Sonrasında bu anlayış ABD, Büyük Britanya ve Yeni Zelanda'ya yayılmıştır. Terim olarak 1989'da İngilizce Oxford Sözlükte yerini alan çokkültürlülük, geçen yüzyılın sonlarında kamusal ve siyasal hayatta, sivil toplumda ve akademik dünyada popülerleşmiştir.

Çokkültürlülük kavramı, farklı anlamları ifade edebilecek şekilde kullanılabilmektedir. İlk bakışta çokkültürlülük; farklı sosyal çevrelerden, dini inançlardan, etnik kökenlerden veya milliyetlerden gelen bireylerden oluşan çağdaş toplumların bir niteliği olarak anlaşılabilir. Kültürel çeşitliliğin eşanlamlısı olabilecek olan bu kullanım demografik betimlemeye dayanmaktadır. Diğer bir bağlamda ise çokkültürlülük, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe değer veren ama bunun siyasal düzeni şekillendirmesine de imkân vermeyen çoğulculuk anlamında kullanılmaktadır. Ve son olarak çokkültürlülük, birtakım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekle kalmayan ayrıca bunları siyasi normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belli bir siyasi programı ifade etmektedir. İnsanlık tarihinde gerek kültürel çeşitlilik olarak gerekse farklı milliyetlerden oluşan imparatorluklarda olduğu gibi etnik, dini ya da ırka dayalı bileşenlerin anayasal olarak tanınması şeklindeki çeşitlilik farklı devirlerde görülmüştür. Ancak günümüzde tartışılan çokkültürlülük; eşitlik prensibine dayalı, yalnızca bazı özel düzenlemelerden yararlanan birkaç tarihsel topluluğun değil kökeni ne olursa olsun bütün bireylerin kültürel olarak tanınmasını gerçekleştirme iddiasındadır.¹³ Başka bir deyişle çokkültürlülüğü modernitenin demokratik, özgürlükçü, eşitlikçi ve bireyselci boyutlarından ayrı düşünmemek gerekmektedir.

Kültürel çeşitliliğin farklı kaynakları tespit edilebilir. Bunlardan biri bir devlet içinde birden fazla ayrı bir ortak dili ve kültürü olan tarihsel toplulukların yan yana yaşamasıyken¹⁴ bir diğeri göçtür. Göç alan ülke göçmenlerin etnik özelliklerini korumalarına izin verirse o ülke kültürel çoğulculuk sergileyecektir. Bu olgu öncelikle en yüksek göç alma oranına sahip Avustralya, Kanada ve ABD gibi ülkelerde hayati öneme sahip olmuştur. Bu ülkelerde 1960'lara kadar göçmenlerden kendi özgün geçmişlerini terk ederek ev sahibi ülkenin kültürel normlarını özümsemeleri beklenirdi. Göç olgusunda 'Anglo uyum modeli' olarak bilinen bu anlayışın amacı siyasi istikrarın temeli olarak görülen asimilasyona ulaşmak

¹³ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, ss.15-18.

¹⁴ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık. Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015, s. 41.

olmuştur. Ancak göçmen grupların baskısıyla 1970'lerin başlarında bu üç ülkede asimilasyon modeli terk edilerek göçmenlerin kimi kültürel özelliklerini korumalarına izin veren, hatta bunu teşvik eden daha hoşgörülü ve çoğulcu politikalara yönelinmiştir.¹⁵

Bugün tartışma konusu olan çokkültürlülük projesi; kamu otoritesi açısından kültürel çeşitliliği teşvik etmek, kişilere farklılıklarını geliştirmenin ve aktarmanın fiili yollarını sağlamak -mesela kamusal alanda Sih türbanı ya da başörtüsü takılmasına izin vermek-, dile ilişkin haklar tanımak -mesela anadilin kamusal öğretimini sağlamak, iki dilde öğretim vermek-, kültürel kurumlara devlet teşviki vermek, ayrımcılıkla mücadeleye kamusal destek vermek gibi ideallere sahiptir ki bütün bunlar güçlü refah devletinin aktif işlevselliğine bağlıdır.¹⁶ Kısaca çokkültürlülük, herhangi bir toplumda farklı kültürlerin, farklı etnik yapıların bir arada yaşamasını onaylayan bir tanınma politikasıdır. Bu tanı(n)ma öncelikle siyasi alanda gelişmişken, daha sonra bütün toplumsal alanlarda talep edilir, uygulanır olmuştur.

Çokkültürlülük, modern demokratik devletlerin anayasal ve yasal altyapılarıyla birlikte kurumlarını yeniden şekillendirerek farklı kültürlerin kendilerini geliştirme ve sürdürmesine imkan sağlama esasına dayalı, 1970'lerden sonra gelişmiş siyasi bir program, entelektüel bir tartışma, toplumsal bir tecrübe olarak tanımlanabilir. Çokkültürlülük, farklı kültürler arasında hiyerarşik herhangi bir ayrımı reddeder. Her kültür biriciktir ve kendine has karakteristik özelliklere sahiptir. Ancak her kültür ve o kültüre ait kimlik de 'öteki' ile anlam kazanmaktadır. Özünü yabancıya tamamen kapatmış birey de toplum da sağlıklı gelişemez. Kültürel varoluş ve ilerleme bu gerçekliğe dayanmaktadır.¹⁷

Modernite ile birlikte gelişen ulus devlet zihniyeti giderek farklılaşmakta ve bu değişimin sonucu olarak etnik gruplar, kendi otantik değerlerini, ulusal kimliklerin önüne geçirmektedirler. Çokkültürlülük bu noktada gündeme gelmekte ve kendine meşruiyet zemini aramaktadır. Avrupa Birliği'nin oluşum sürecinde bu husus da tartışma konusu yapılmakta ve etnik kimlikler, insan hakları bağlamında kısmen temel hak ve özgürlükler sınıfına dahil edilmektedir.

¹⁵ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 45-46.

¹⁶ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 23.

¹⁷ Onur Bilge Kula, *Almanya'da Türk Kültürü: Çok-Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim*, A. Keskin (çev.), İstanbul: İst. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.56.

Çokkültürlülük uygulamalarıyla etnik kimliklerin kendilerini ifade etmelerine imkan tanınması özellikle siyasi alanda kimlik belirlenimi, kimlik temsili, kimlik politikaları, kimlik stratejileri gibi söylemlerin önem kazanmasına sebep olmuştur. Kimlik belirlenimi öteki üzerinden kendini tanımlamadır ve kişisel geçmiş ve yaşanan tarihin yapılanan süreçlerinin birikmiş sonucu olarak ifade edilir.

Modernlikteki tasavvurun aksine günümüzde bireyin tarih üstü olmadığı, bir toplumsal bağlam içinde kendini bulduğu/oluşturduğu fikrinin yaygınlık kazanmasıyla, kültür öznenin vazgeçilmez bir parçası olarak belirmiş ve kültürün bireyin kimliğinden ayrılabilen bir ilinek (araz) olarak görülmesi güçleşmiştir. Evrensel-soyut insan doğası şeklindeki öz inşasından bağlamsal bir inşaya yönelme; insanların farklı dil, din, etnisite, cinsiyet, renk, kültür taşıyıcıları oldukları ve bunların bireylerin kimlik oluşumlarında görmezden gelinemez katkıları olduğunun benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Ve nihayetinde özneye özdeşleşen homojen ulus-devletin merkezi konumunun zayıflamasıyla farklı kimlikler ve özneler inşa eden çok sayıda kültür sahnede yerini almıştır.¹⁸ Bu bağlamda çokkültürlülüğü konuşmak ve tartışmak; insan toplumlarında farklılığı ifade eden sözcüklerden olan kimlik, kültür ve etnisite gibi kavramları konuşmayı; bu kavramlara yaklaşımları netleştirmeyi gerektirmektedir.

1.1.2. Çokkültürlülükle İlişkili Kavramlar: Kültür, Etnisite, Kültürel Çoğulculuk, Kültürlerarasılık, Çokkültürcülük

Kavramların doğuşu insan zihninin sorunların analizi ve çözümüne yoğunlaşmasına bağlanabilir. İnsanoğlu değişen şartların doğurduğu sorulara çözüm arayışında eldeki kavramların yetersizliği ile yeni kavram arayışına girer. Dünün sorunlarını anlama ve çözme çabasında yeterli bulduğumuz kavramların bugünün sorunları karşısında yetersizliğini hissettiğimiz çok karşılaşılan bir durumdur. Ancak kavram geliştirme sürecinin derin felsefi, düşünsel çabanın bir sonucu olduğu, geliştirilen kavramların zafiyetinin o kavramın ilgililerce kabulünü ve o kavramın yaşam süresini etkileyeceği unutulmamalıdır. Çokkültürlülük kavramı da bu açıklamalardan bağımsız değildir. Modern toplumun 20. yüzyılın başlarındaki sorunları için geliştirilen kavramların, yüzyılın sonlarına doğru oluşan sosyolojiler için yetersiz kaldığı söylenebilir. Çokkültürlülüğü anlamaya çalışırken, bu kavramın

¹⁸ Selçuk Erincik, "Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2 (2011), s. 220.

doğduğu sorunsal zemini anlamak kadar, önceki dönemlerin aynı alandaki sorun ve kavramlarını irdelemek de anlamlı olacaktır.

Doytcheva'nın farklılığın sözcükleri olarak nitelediği kavramlar dizgesinden biri olan kültür kavramı bilimsel bir kavram olarak 19. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Antropolog Edward Taylor, normatif olmayan etimolojik anlamıyla kültürü, "bilgileri, inanışları, sanatı, ahlakı, hukuku, töreleri ve kişinin toplumun bir üyesi olarak edindiği alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün" olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Bu karmaşık bütün toplum halinde yaşamının bir gereği olarak toplumsal yaşayışı kolaylaştırmak üzere oluşturulup geliştirilen düşünceler, davranışlar, değerler, araçlar ve aletleri içermektedir. İçinde barındırdığı mitler, ritüeller ve semboller aracılığıyla insanlara rehberlik eden kültürün öğrenilme, paylaşılma ve aktarılma yönüne antropologlar dikkat çekmektedirler. Bir grubun ortak mülkiyeti olma, insanlara kabul edilebilir bir davranış modeli sunma, etkileşimle gelişmesi ve etkileşiminin toplumsallaşma süreciyle yeni üyelere aktarılması, biyolojik olarak değil de sosyolojik olarak taşınması, değişime ve yenilenmeye açık olması kültürün karakteristik özellikleri arasında sayılabilir.²⁰

UNESCO'nun düzenlediği Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'ndeki tanıma göre "en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu"dur.²¹ Kültürün bu geniş kapsamında çeşitli tartışmalar yer almaktadır. Kültürün evrenselliği, yerelliği, tarihselliğinin yanı sıra toplumsallaşma ve gelişmişlikle ilişkisini ele alan tartışmalar bunlardan sadece birkaçıdır.

Farklılığın sözcüklerinden bir diğeri olan etnisite sözcüğü, eski Yunanca ethnos sözcüğünden türetilmiştir. Etnik kelimesi bu ilk hâliyle siyasi bir varlığı değil, ortak kökeni ifade etmiş, bir süre sonra, kelimenin sıfat hâli olan ethnicus, "ötekiler", "bizden olmayanlar", "dinsizler" gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıl ortalarına kadar bu içerikle anlaşılan sözcük zaman içinde ırk

¹⁹ Rosamund Billington, v.d, "Kültürü Tanımlamak", *Sosyoloji: Başlangıç Okumaları*, Anthony Giddens (edt.), İstanbul: Say Yayınları, 2013, s. 34.

²⁰ Mehmet Ali Kirman, "Kültür", *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s. 136.

²¹ UNESCO, *Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi*, Meksika, 1982, s. 2.

özelliklerini de kapsayacak biçimde ifade edilir olmuştur. Her ne kadar çağdaş anlamıyla böyle bir içerikten sıyrıldığı düşünülebilirse de 20. yüzyılda ABD'de etnik olarak adlandırılmanın "daha aşağıda" olmak anlamına gelecek biçimde Çinliler, Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar vs. için söz konusu olduğu bilinmektedir. Günümüzde de bir etnik grubun ulus ile özdeşleştiği durumlarda bu grup kendini etnik olarak görmemekte, etnik ifadesini göçmenler, azınlıklar, yerli halklar, kısacası diğerleri, "öteki" olanlar için kullanmaktadır.²²

Etnisite, ilk kez 1940'lı yılların başında ABD'de azınlık halklarının kimlik talepleri bağlamında kullanılmış, kültürel kimlikle aynı anlamda ele alınan görece yeni bir sözcüktür. Etnik kavramı, Max Weber'in daha önce tespit ettiği; toplumların din, köken, ırk ya da kültüre dayalı ortak bir soya inanışının farklı bir şekilde ifadesi olarak da anlaşılabilir.²³ Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan; din, gelenek, dil gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir.²⁴ Etnisite, köken ve doğal kimlik olarak ifade edilebilir. 'Nereden geldim', 'beni ben yapan nedir' gibi sorulara verilen cevaplar etnisiteyi tanımlamaktadır. Etnisitede geçmişten gelen kan bağı dolayısıyla biyolojik köken ön plandadır. Etnisite kültürün araç olduğu bir algı ve irade meselesi ya da algı ve iradenin araç olduğu bir kültür meselesidir. Etnik kimlikler zaman içinde donmuş etnik belirlemelere benzetilebilir, toplumsal iklim soğudukça sertleşir, toplumsal iklim ısındığında buzları çözülür ve yeniden biçimlenmek üzere erirler.²⁵ Aynı etnisiteye sahip insanların oluşturduğu etnik grup; evlenmeler yoluyla biyolojik olarak kendini devam ettirir, temel kültürel değerleri paylaşarak kültürel birliğini açıkça göstermektedir, kendisine bir iletişim ve etkileşim alanı yaratır, kendi içinde ve ötekiler tarafından mensubiyeti tanımlanmış bir nüfustur. Böylelikle etnik grup ortak bir kültür ve kimliği paylaşmaktadır. Zamanla öne çıkan unsurlar değişebilmekte ancak ortak kültürel form etnik grubun belirleyicisi olarak varlığını sürdürmektedir.²⁶

²² Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 22-23.

²³ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 19.

²⁴ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, 7. Baskı, s.41.

²⁵ Gerd Baumann, *Çokkültürlülük Bilmecesi, Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Işıl Demirakın (çev.) Ankara: Dost Yayınevi, 2006, s. 27.

²⁶ Suavi Aydın, "Azınlık Kavramına İçerden Bakmak", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı (drl.), İstanbul: Tesev Yayınları, 2005, s.127.

Etnik topluluğu tanımlayan Anthony Smith, bir grubun etnik topluluk kabul edilebilmesi için öncelikle grubun kendine ait bir adı olması gerektiğini, ikinci olarak grup üyelerinin ortak bir soydan geldiklerine inanmaları gerektiğini, ardından grubun ortak tarihsel anılara sahip olması gerektiğini belirlemiştir. Genelde etnik gruba ait mitler ve efsaneler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Smith'e göre bir grubun etnik grup sayılabilmesi için bir diğer önemli şart, grubun daha çok dil birliğine dayalı olmak üzere, din, örf-adet, müzik, giyim, zanaat, mimari, yemek gibi alanlarda ortak bir kültürü olmasıdır. Yine grubun belli bir toprak parçasına bağlılık duygusu olmalı ve grup üyeleri bir etnik topluluk oluşturabilmek için kendilerini bir grup olarak tahayyül etmelidirler.²⁷

Genel olarak değerlendirildiğinde etnisiteye kuramsal olarak ilkçi ve araçsal olmak üzere iki şekilde yaklaşmaktadır. İlkçi ya da primordial yaklaşım etnisiteyi doğuştan edinilen; doğum yeri, akrabalık ilişkileri, din, dil, gelenek gibi sosyal olgulara bağlayan bir sosyal dayanışma biçimi olarak görmektedir. Araçsal ya da inşacı yaklaşıma göre ise etnisite, sosyopolitik koşulların inşa ettiği bir yapı olup birtakım siyasi amaçlara ulaşmak amacıyla siyasi elitlerin bireyleri harekete geçirmek için kullandıkları bir araçtır.²⁸ Çokkültürlülük bağlamında değerlendirildiğinde etnik grubun primordial yaklaşımla değerlendirilmesi ötekiyle ilişkileri zorlaştırabilecektir. Buna karşılık inşacı yaklaşıma göre etnisite seçimi mümkün kılarken toplumda sembolik bir değer taşır ve düşük yoğunluk içinde melez kimliklere imkan tanır. Böylelikle çokkültürlü ortama kapı açan, çoklu kimlikleri ön plana çıkaran bir yapı söz konusu olabilmektedir. Etnisite tanımlamasında doğuştan sahip olunan özelliklerin ihmal edilmesinin zamanla etnisite kavramının buharlaşmasına ve etnisite sonrası ya da ötesi olarak ifade edilebilecek postmodern durumun ortaya çıkmasına sebep olacağı söylenebilir.

Çokkültürlülük kavramının çağırttığı kültürel çoğulculuk kavramına Unesco'nun ilan ettiği Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi'nde kültürel çeşitlilikten kültürel çoğulculuğa doğru evirilen günümüz toplumları bağlamında değinilmektedir. Zaman ve mekan içerisinde çeşitli biçimler alan kültür, bu çeşitliliğini toplumların kimliklerinin özgünlüğünde yansıtmaktadır. Tıpkı biyolojik çeşitlilik gibi kültürel çeşitlilik de değişim, yenilik ve yaratıcılık kaynağı olarak

²⁷ Smith, *Milli Kimlik*, ss.28-29.

²⁸ Smith, *Milli Kimlik*, ss.40-41.

toplumlar için gereklidir. Kültürel çoğulculuğun yaşatılması birlikte yaşamaya istekli olan insanlar ve gruplar arasında uyumlu bir etkileşimi sağlamaya katkı sunacaktır. Sosyal uyumun, sivil toplumun ve barışın yaşatılabilmesi toplumun her birey ve grubunun kültürel farklılıklarına bakılmaksızın ortaya konulacak politikalarla mümkün olacaktır. Bu yaklaşımla kültürel çoğulculuk; kamu yaşamını destekleyen, yaratıcılığı geliştiren, kültürel çeşitliliği mümkün kılan, demokratik çerçevenin olmazsa olmazıdır.²⁹

Günümüz dünyasında 200 bağımsız devlette 600 dil grubu ve 5000 etnik grup varlık göstermektedir.³⁰ Böylelikle dünyada yurttaşlarının aynı dili konuştuğu ve aynı etnik ulusal gruba ait olan bireylerin yaşadığı homojen denebilecek ülke neredeyse yoktur. Günümüz toplumları çok sayıda farklı kültürlerin bir arada yaşamaları anlamında çokkültürlülük özelliği göstermektedir. Çokkültürlülüğün siyasal bir proje olarak hayatiyet bulması kültürel çoğulculuğun kabul edilmesine bağlıdır. Kültürel çoğulcu bir toplumda ayrımcılığa yer yoktur. Hatta kurumsal ayrımcılık olarak ifade edilen sosyal yaşamdaki eğitim, sağlık, barınma, güvenlik ve medya gibi temel kurum ve organizasyonlarda kişileri etnik kökene, renge ve kültüre göre ayrımcılığa maruz bırakmak yasalara göre suçtur.³¹

Kültürel çoğulcu bir toplumun sosyal sisteminde kültürel gruplar arasında çeşitli ihtilaflar söz konusudur. Genel olarak çoğulcu toplumlar çatışmaya ve anlaşmazlıklara yatkınlıklarıyla bilinirler. Kültürel farklılıklar ve çatışmalar çoğulcu toplumlar için tehdit olarak algılanabilmektedir. Ancak mesela işlevselcilik kuramında olduğu gibi toplumsal sistemlerin amacı sosyo-kültürel birleşme ve bütünleşmede dengeye ulaşmaktır. Bu dengeye ulaşma eğilimini destekleyecek ve tamamlayacak bir araç olarak çokkültürlülük sosyal bilimlerde yazınında önemini korumaktadır. Çokkültürlülük tartışmalarının söz konusu yararı sağlayabilmesi akademik düzeyi aşarak toplumsal, siyasi ve hukuki birçok alanda kararlar ve uygulamalara referans olabilmesiyle mümkün olabilecektir. Kısacası kültürel çoğulculuğun prensip olarak tercih edilmesi çokkültürlülük gibi araçların farklı toplumsal kurumlarda uygulamalarıyla hayatiyet bulmasına bağlıdır, denilebilir.

²⁹ *Unesco Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi*, 2 Kasım 2001, 1. ve 2. Maddeler, http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSEL_B%C4%B0LDİRGE.pdf (01.10.2016).

³⁰ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.26.

³¹ http://www.antidiskriminierungsstelle.de/DE/ThemenUndForschung/Recht_und_gesetz/EU-Richtlinien/eu-Richtlinien_node.html (01.10.2016).

Çokkültürlüğün ideallerinin gerçekleşmesi bağlamında ortaya çıkan kavramlardan biri olarak değerlendirilebilecek kavram da kültürlerarasılıktır. Kültürlerarasılık, birbiriyle diyalog ve etkileşim ortamında bulunan birbirinden farklı en az iki kültürün etkileşimi sürecinde ortaya çıkan bir olgudur. Böylelikle kültürlerarası olan hızlı değişken ve dinamik olan demektir. Kültürlerarasılığın söz konusu olduğu toplumda kültürlerin statik bağımlılık veya birbirine karşı baskınlık ilişkisi söz konusu olamaz. Birbiriyle etkileşim içinde olan kültürler, kültürlerarasılık sürecinde diğer kültürlerden sadece örnek almaz bilakis kendini ve diğerini yeniden kurar, karşılıklı olarak etkileşime girer, nihayetinde ortaya kültürlerarası yeni bir kültür çıkar. Kavram literatürde olumlu bir anlamda ve yapıcı bir entegrasyon sürecinin tasvirinde kullanılmaktadır.³²

Kültürlerarasılık yalnızca farklı kültürlerin bir arada barış içinde yaşamaları amacına ulaşmada değil aynı zamanda daha yolun başında kültürler arası ihtilafların diyalogla çözümü bağlamında önem arz etmektedir. Mesela Almanya örneğinde kimileri geçmiş toplumun kültür üniformalarının yasını tutarak birçok farklı kültürün bir arada yaşadığı Almanya'da günümüzün manzarasını kasvetli, geleceği ise daha bir karanlık olarak tasvir etmekteyken Alman gazeteci, yazar ve göç araştırmacısı olan Mark Terkessidis 2010 yılında yayımlanan Kültürlerarası adlı çalışmasıyla Almanya'da yapılan hakim-kültür ve çokkültürlü toplum tartışmalarını aşarak açık bir toplumda yaşamaya değer bir gelecek umudunu destekler görünmektedir.³³

Çokkültürlülüğün meşruiyet kazanması ve hayatiyet bulması kültürlerarası anlayış, etkileşim ve iletişimi zorunlu kılmaktadır. Farklı kültürler arasında aynı göz hizasından yapılacak olan kültürlerarası iletişim çokkültürlülüğün zeminini güçlendirir. Bunun farkına varan politikacılar 2008 yılını Avrupa Kültürlerarası Diyalog yılı olarak ilan etmiştir. Kültürlerarası diyalogun tanımı yapılmamış olan AB kararında belli özellikler böyle bir diyalogun nitelikleri olarak sıralanmıştır. Avrupa'nın kültürel çeşitliliğine saygı duymak ve bunu teşvik etmek; birlikte yaşamı iyileştirmek; ortak değerlere dayanan Avrupa vatandaşlığı anlayışını güçlendirmek; Avrupa Birliği içinde fırsat eşitliğinin ve ayrımcılıksız hayatın garanti altına alınmasına katkıda bulunmak; Lizbon Stratejisi'nin kültür ve eğitim politikaları boyutuna ağırlık vermek gibi özellikler bu kararda yer almaktadır. Bu kararlar AB

³² O. Bilge Kula, *Almanya'da Türk Kültürü*, ss. 240-246.

³³ Mark Terkessidis, *Interkultur*, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2010.

Parlamentosu, kültürlerarası diyalogu güçlendirmek, çoğulcu ve dinamik bir topluma ulaşmada kültürlerarası diyalogu şans olarak vurgulamak ve başta gençler olmak üzere tüm AB'de yaşayanların aktif ve kozmopolit Avrupa vatandaşlığı konusunda hassaslaştırmak gibi amaçlar taşımaktadır.³⁴

Kültürlerarasılık kültürleri sözde 'ayrı' alanlara hapsetmez. Çokkültürlülük ideolojisi kültürleri bölümlere ayırıp kendi içinde bir yapısal bütünlük olarak ele alırken kültürlerarasılık farklı kültürlerin etkileşimine vurgu yapar. Kültürlerarasılık, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına, milliyetçiliğe ve etnik-merkezciliğe meydan okumayı amaçlar.³⁵ Kültürlerarası eğitim, iletişim, kimlik edinme, öğrenme, pedagoji ve alışveriş gibi süreçlerle yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve etnik ayrımcılığın azalabileceği; insan haklarına saygı, demokrasi gibi evrensel değerlerin güçleneceği umudu bugünün yaygın söylemleri haline gelmiştir. Gözlemlenen odur ki, günümüzde idealize edilen yaşam pratiği çokkültürlülüğün kabulü ile kültürlerarası iletişimidir. Bu ideal özellikle de Avrupa'nın birçok farklı etnik kimliği bünyesinde barındırması sebebiyle birlik için zorunluluk arz etmektedir.

20. yüzyılda milli entegrasyon sorunlarının ve kültürel ihtilafların çözümünde bir denge noktası olarak gelişen çokkültürlülük; özel kimliklere saygı, vatandaşlık ve aidiyet sorunlarına çözüm bağlamında modern topluma katkılar sunsa da³⁶ kültürleri neredeyse yaşayan bir organizma imgesiyle şekillenen, kendi varlığı olan, organik, homojen ve tutarlı bir bütün olarak sunma eğilimi bakımından maluldür.³⁷ Kültürlerarasılık, kültürlerin farklılığını tıpkı çokkültürlülükte olduğu gibi kabul ederken, onların birbirleriyle etkileşime girmeleri gereğini vurguladığı noktada çokkültürlülükten ayrılır. Bu modelde diyalog ve etkileşim ön plandadır. Bu noktada farklı kültürün farklı noktasına vurgu yapılmasından ziyade, o kültürün diğer kültüre uyumu, ilişkisi ve etkileşimi temele alınır. Kültürlerarasılık, bir kültürün kendine has karakteristiklerinin kaybolmasına imkan verme riski taşıması nedeniyle eleştirilebilir. Çokkültürlülük söyleminde içkin olan kültürün yaşatılması, kültürlerarasılıkta

³⁴ Söz konusu karar:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D1983&from=DE>

³⁵ Ayhan Kaya, "Ötekini Anlamak Mümkün mü?", *Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa'da Birarada Yaşama Tartışmaları*, A. Kaya (der.) İstanbul : Hiperlink Yayınları, 2014, s. 33.

³⁶ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 41.

³⁷ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 118.

etkileşimin öncelenmesi sebebiyle söz konusu olamayacağından zamanla ortaya sentez bir kültürün çıkması söz konusu olabilir.³⁸

Çeşitli tarihi ve siyasi sebeplerle bugünkü Avrupa toplumları çokkültürlü, çok etnikli ve çok dinli bir toplumsal yapı arz etmektedir. Bununla birlikte, bu yapının kavranması ve tanımlanması kadar bu yapı karşısında nasıl bir tavır alınması ve ne tür sosyo-politik düzenlemeler yapılması gerektiği konusunda Avrupa'nın seçkinleri arasında derin fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu fikir ayrılıklarını anlama ve çözümlemede yeterince literatürün geliştiği söylenebilir. Çokkültürlülük üzerinde yazıp çizen bir çok aydın ve bilim adamı, çokkültürlülük kavramını hem betimleyici (deskriptif) hem de normatif bir kavram olarak kullanmayı önermektedirler.³⁹ Mesela siyaset kuramcısı Parekh çokkültürlü toplum ve bu olguya yaklaşımlar konusunda şunları belirtmektedir: “Çokkültürlü bir toplum (multicultural society) iki veya daha fazla kültürel topluluğu içinde barındıran bir toplumdur. Çokkültürlü toplum, her biri farklı biçimler göstermekle birlikte kültürel çeşitliliğe iki şekilde tepki verebilir. Ya kültürel çeşitliliği olumlu karşılar, onu anlamak için merkeze koyar ve onun kendi varlığını sürdürmek üzere öne sürdüğü kültürel taleplere saygı duyar ya da bu toplulukları çoğunluk kültürü içinde eriterek asimile edebilir. Birinci durumda, yönelim ve etik olarak çokkültürcü, ikinci durumda ise mono-kültürcü olursunuz. Her iki durumda da çokkültürlü bir toplumda yaşıyorsunuz, ama bunlardan sadece biri çokkültürcüdür. ‘Çokkültürlü toplum’ terimi bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe işaret ederken, ‘çokkültürcü’ terimi bu olguya yönelik normatif bir tepkiyi dile getirir.”⁴⁰

Çokkültürcülük (*multiculturalism*) özellikle İngilizcede çok genel ve tanımlayıcı bir anlamda kullanılmaktadır. Bu bağlamda çokkültürcülük, geçmişten farklı yeni bir durumu tasvir etmekte ve bir ideoloji, normatif bir felsefe olarak Kanada, Avustralya ve Amerika gibi ülkelerde kültürel çeşitliliğin olumlu

³⁸ Kula, *Almanya'da Türk Kültürü*, s. 241.

³⁹ Kadir Canatan, "Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 Kış 2009, (*The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009*), s.82.

⁴⁰ Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Bilge Tanrıseven (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002, s.6.

karşılanmasını ve yüceltilmesini ifade etmektedir. Çokkültürcüler, tersi anlamda farklı grupların asimilasyonuna ve toplumun homojenleştirilmesine karşıdırılar.⁴¹

Türkçede çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramlarının farkını belirtmek üzere, etnik ve kültürel farklılıkları tasvir etmede “çokkültürlülük”; çokkültürlü toplumu ve farklılıkları olumlu ve istenilir gören ideolojik ve normatif tavrı belirtmede ise “çokkültürcülük” kavramı kullanılabilir. İlkinde kavram olanı betimlerken, ikincisinde normatif bir anlamda “olması gereken”i vurgulamaktadır. İkinci anlamında çokkültürcülük (multiculturalism) kavramı ilk kez 1971 yılında Kanada Hükümeti tarafından Quebec'ten gelen taleplere cevap vermek için ortaya konan politikayı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Burada çokkültürcülük politikasının temelini yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitliliğin kabul edilmesi teşkil etmektedir.⁴² Günümüzde çokkültürcülüğün temel değerleri üç ilkeyle özetlenmektedir. Bunların ilki, kültürel çeşitliliğin tanınmasıdır. Bu ilke, çokkültürcülüğün yetkin kuramcılarında biri olan Charles Taylor tarafından Tanınma Politikası (*The politics of recognition*) olarak adlandırılmıştır. Yazar, oldukça uzun süre boyunca bütün bir topluma canlılık kazandıran insan kültürlerinin hepsinde, tüm insanlığa söylenecek önemli bir şeylerin bulunduğu kabul edilmesi gerektiğini vurgular.⁴³ İkinci ilke, toplumsal eşitliktir. Birinci ilke ifade edilen kültürel ve etnik anlamda eşit muamele yeterli değildir. Grupların aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda eşit bir konuma sahip olmaları istenmektedir. Bu anlamda eşitlik ve tanınma gibi kavramlar, hukuksal anlamlarının ötesinde toplumsal bir içeriğe de sahiptir. Üçüncü ve son ilke, toplumsal bütünleşmedir.⁴⁴

Çokkültürcüler arasında temel değerler açısından ortak bir söylem tespit etmek mümkünse de, politik program önerisi olarak bugün tek bir çokkültürcülükten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Çokkültürcülük politikaları, ülkeden ülkeye değiştiği gibi, çokkültürcülüğün felsefesini yapan düşünürler ve bilim adamları arasında da önemli fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan bazı düşünürler, kültürel farklılıklar ve bunların geliştirilmesine ağırlık verirken, diğer bazıları da sosyal ve ekonomik anlamda gruplar arasında eşitliği ve eşit muameleye merkeze

⁴¹ H. Vermeulen & B. Slijper, *Multiculturalisme in Canada, Australie en de Verenigde Staten*, Ideologie en beleid 1950-2000, Amsterdam: Aksant, 2003, ss. 5-8'den aktaran Canatan, "Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük", s. 82.

⁴² Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 38.

⁴³ Charles Taylor, "Tanınma Politikası", *Çokkültürcülük*, Amy Gutmann (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Rita Urgan (çev.), 2014, s. 72.

⁴⁴ Canatan, "Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük", s. 82.

koymaktadırlar. Yine kimi ülke ve kişiler, toplumsal bütünleşmeyi daha öncelikli bir hedef olarak görmektedirler. Özellikle Avrupa’da aydınlar ve siyaset adamları bu son nokta üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle Avrupa’da farklı içeriklerle doldurulsa da sonuçta toplumsal bütünleşmeyi hedef alan “entegrasyon” politikaları izlenmektedir. Entegrasyon politikaları perspektifinden çokkültürcülük birçok açıdan eleştirilmektedir. Etnik kimliklerin kendi farklılıklarını vurgulamalarına izin veren politikalar azınlıkların siyasal alandan dışlanmasına sebep olarak görülebilmektedir. Bir etnik kültür için otantiklik vurgusu, o kültürün toplumun geneline daha fazla yabancılaşmasına sebep olabilir. Böylelikle etnik gruplar kendi kültürel pratiklerini kültürleştirme eğilimi gösterebilirler. Bu sebeple çokkültürcülük projesi kültürel etkileşime izin vermek yerine kültürleri birbirinden izole etmeye imkan tanır.

Çokkültürlülük, bir toplumda kültürel bakımdan farklılıkların tasviri ifadesi olarak etnik kategorileri vurgularken; çokkültürcülük, belli kolektif kimliklerin kamusal hayata politik araçlarla yansıtılmasını amaçlar. Kısacası çokkültürcü söylemde verili veya seçilmiş kolektif kimliklerin tanınması esastır.⁴⁵ Dolayısıyla çokkültürcülük, çokkültürlülüğün sistemleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu noktada çokkültürcülükte kültürel etkileşimin yer almaması, herkesin kendi etnik kimliğini ön plana çıkardığı bir sosyal yapıda azınlıkların daha küçük cemaatlara dönüşmesi söz konusu olabilir. Çünkü çokkültürcülük bireye değil, türdeş gruplara hitap etmektedir.

1.1.3. Çokkültürlülük Tartışmaları

Kamusal alanda farklı kimliklerin adil bir şekilde teşvik edilmesi projesi olarak ortaya konulan ve teorisyenlerince dünyadaki kimlik hareketlerinin, aynı devlet sınırları içinde farklı kültürel renklere sahip toplumsal grupların barış içerisinde bir arada yaşamasını mümkün kılacak bir formül olarak sunulan çokkültürlülük; 1970'lerden itibaren özellikle çokkültürcülük olarak dünya gündeminde yer almasına karşın sosyal, siyasi ve kültürel birçok bağlamda çeşitli tartışmalara konu olmuştur ve olmaya da devam edecek gibi görünmektedir.

Ülkelerin bagajlarında taşıdıkları tarihi, kültürel, siyasi hatta jeopolitik özellikleri çokkültürlülük tartışmalarında aldıkları pozisyonları doğrudan etkilemektedir. Mesela göçmen kökenlerini yücelten daha önce kesintisiz milli

⁴⁵ Melih Yürüşen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm*, Ankara: LDT Yayınları, 1998, s. 107.

kuruluş dönemi yaşamamış yeni dünya ülkelerinden biri olan Kanada'da çokkültür(cü/lü)lük teorileri ve uygulamalarının ilk doğuş ve uygulama mekânlarından biri olurken⁴⁶ cumhuriyet geleneğinin beşiği olan Fransa'da kültürel değerlerin kurumsal olarak tanınması cemaatçilik ve ayrılıkçılıkla yaftalanan bir Anglosakson buluşu olarak nitelenmektedir.⁴⁷ Bu ikincisi aslında Avrupalı için tarihin her şeyden önce bir kök salma tarihi olduğu ve devletin laiklikle birlikte doğduğu düşünüldüğünde kısmen anlaşılır olmaktadır. Ancak 20. yüzyılın başlarında hâkim olan ve modernlikle özdeşleştirilen asimilasyoncu milli ve kültürel birlik çabaları yüzyılın sonlarına gelindiğinde bir miktar değişmiş ve neden çoğunluğun dini ayrıcalıklı bir konuma sahip olsun, neden sadece milli dil tek bir resmi dil olsun, neden okullarda sadece çoğunluluğun kültürel değerleri baskın olarak öğretilsin gibi pratik sorularla çokkültürlülük kendine daha fazla alan açmayı başarmıştır.

Günümüz çokkültür(cü/lü)lük tartışmaları kültürel çoğulculuk ile milli entegrasyon arasında nasıl bir denge noktası bulunabileceği sorusu etrafında gelişmektedir. Mesele yalın bir kültürel çeşitliliğin kabulünü aşmakta, ortak değerler çerçevesinde tanınma sorununu da kapsamaktadır. Nasıl olacak da hem özel kimliklere saygı, hem de ortak bir vatandaşlık ve aidiyet bilinci geliştirilebilecektir? Kültürel çeşitliliği siyasi birlikle uzlaştırmak, modern toplumlar için sürekli bir kaygı kaynağı olmaktadır. Söz konusu tartışmalar bağlamında diğer bir soru ise geçen yüzyılın sonunda modern devletler, eşitlik ve sosyal adalette nasıl bir aşamaya ulaşmışlardır, sorusudur. Siyaset felsefesinin çokkültürlülük bağlamındaki bu sorulara cevap olarak en iyi siyasal rejim arayışlarında büyük katkıyı liberal ve cemaatçi düşünürlerin karşıtlıklarında bulmak mümkündür. Aşağıda teorisyenler ve eleştiriler başlığı altında ayrıntılarına girilecek olan bu tartışmanın temeli 18. yüzyıla kadar götürülebilir. Evrenselci ve hümanistlere göre, tüm insanların farklılıklarının ötesinde ortak bir doğası ve buna dayalı kimlikleri vardır. Bu sebeple tüm insanlık aynı haklara sahip olmalıdır. Buna karşı gelen diğerleri ise evrensel olanın tahakkümüne karşı özerkçiliği savunur. Bu savunu da insan kimliğinin kültürel olarak farklılaştığı tezine dayandırılmaktadır.

Çokkültürlülüğün önemli teorisyenlerinden bir olan Kanadalı felsefeci ve siyaset bilimci Kymlicka, tarihin kaydettiği en örgütlü insan topluluklarının

⁴⁶ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 40.

⁴⁷ Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 12.

çoketniklilik gösterdiğini; buna rağmen çoğu Batılı siyaset teorisyenlerinin, vatandaşlarının ortak bir tarih, dil ve kültürü paylaştığı ideal bir devlet tasavvuruna sahip olduklarını, gerçekte olmayan böyle ideal homojen yapıyı yaratmak için de hükümetlerin soykırıma varan politikalar uyguladıklarını vurgular. Azınlık kültürleri ile çoğunluk kültürlerinin arasındaki potansiyel çatışmaları düzenlemek için çeşitli çabalara girişilmiştir. Geçen yüzyılın başında öncelikle devletler arasında ikili anlaşmalarla söz konusu sorunların çözülebileceği düşünülmüş, ardından II. Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları söylemine yapılacak vurguyla kültürel çatışmaların çözüleceği umudu yaşatılmaya çalışılmıştır. "İyi niyetli ihmal" teziyle devletler insanların tikel kültürel bağlılıklarını ifade etmelerine karşı çıkmaz ancak bu gibi ifadeleri de beslemez, düşüncesi savunulmuştur. Ancak zamanla azınlık haklarını, insan hakları kategorisi altında toplamanın zorlukları ortaya çıkmıştır. Parlamentoda, bürokraside, mahkemelerde hangi dil kullanılacak; etnik/kültürel gruplar kendi bölgelerindeki devlet okullarında anadillerinde eğitim görecekler mi; yurttaşlığa kabul edilmeden önce göçmenlerden ve mültecilerden hangi oranda kültürel bütünleşme istenecek gibi soruları klasik insan hakları ölçütleriyle cevaplamak mümkün görünmemektedir. Bu soruların bilinen çoğunlukçu karar süreçlerine terk edilmesi kültürel azınlıkları çoğunluğun insafına terk ederek haksızlığa sebep olmak, kültürel ve etnik çatışmaları şiddetlendirmek anlamına gelecektir. Bunun 1990'lardan sonra iyice fark edilmesi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Ulusal Azınlık Hakları Bildirgesi'ni (1991), Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın da Azınlıklara Ait İnsan Hakları Bildirgesi'ni (1993) yayımlamalarına sebep olmuştur, denilebilir. Bu bildireler de meselelerin halli açısından tartışmaya açıktır. Çünkü azınlık hakları söylemi ırk ayrımcılığı için bahane arayanlar tarafından kötüye kullanılabilmiştir.⁴⁸

Çokkültürlülük tartışmaları; Parekh'in de vurguladığı gibi, azınlıkların kültürel hakları, birleşik hakların doğası, kültürlerin neden birbirinden farklı olduğu, bu farklılıkların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu, tüm kültürlerin aynı derecede saygıdeğer olup olmadığı, kültürlerin hangi kriterlere göre yargılanabileceği, bu kriterlerin nasıl elde edileceği, kültürler arasında diyalogla derin ihtilafları çözmenin mümkün olup olmadığı, devletin vatandaşları arasındaki kültürel farklar karşısında nasıl bir tavır takınacağı, baskın kültüre ayrıcalık tanınıp tanınmayacağı, devletin kültürel çeşitliliğe saygı ile toplumsal bütünleşmeyi bir arada nasıl yürütebileceği

⁴⁸

Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 26-34.

gibi soruların cevabına yönelmek durumundadır. Yine söz konusu tartışmalar, siyaset kuramcılarının geçmişteki siyasi birlik modellerini ve evrenselci haklar, adalet, eşitlik kuramlarını da sorgular niteliktedir. En nihayetinde bu tartışmalar, insan doğasının nitelikleri; kültürün yapısı, doğası, iç dinamikleri ve insan yaşamındaki yeri konusunda etraflı bir arayışı gerekli kılmaktadır.⁴⁹

Kültürel farklılıkların hoşgörü içinde bir arada yaşaması inancı, günümüzde artık çağdaş değerler arasında sayılmaktadır. Ancak çağdaş demokrasi geleneği; çeşitlilik, kültürel farklılık, insan hakları ve sekülerizm gibi ilkelere dayandırılrsa da, Avrupalılık kimliği, "öteki"ne belirlenmiş konumu dışında yer vermemekte direnir görünmektedir.⁵⁰ Bu durum da çokkültürlülüğe bakışı bağlamsallaştırmakta, çokkültürlülük tartışmalarının derinlikli yapılmasını gerektirmektedir.

1.1.4. Teorisyenler ve Eleştiriler

Her ne kadar kültürel çeşitlilik ve çoğulculuk birçok toplum için tarihsel bir gerçeklik ve sofistlere kadar uzanan entelektüel bir sorunsal; Vico, Montesquieu, Herder ve Alman romantikleri gibi birçok düşünür tarafından farklı tonlarda işlenmiş konular olsa da günümüzün çokkültürlülük kuramları bağlamında asıl dikkat çeken John Rawls, Joseph Raz, Charles Taylor, Jürgen Habermas ve Will Kymlicka gibi kuramcılardır. Yine son dönemde ortaya konan Tariq Modood ve Bhikhu Parekh'in konuyla ilgili çalışmaları toparlayıcı ve ufuk açıcı niteliktedir.

Çokkültürlü toplumlar için siyaset kuramı geliştirmek, bir dizi yeni sorunla yüzleşmek demektir. Bu sorunlar kültürle bağlantılı olduğundan, üretilecek çözümler kültürün doğası, yapısı, iç dinamikleri ve insan yaşamındaki yerine ilişkin ayrıntılı tespitler içermelidir. Parekh'e göre, Batılı siyasi düşünce geleneği kültürel çeşitliliği anlamak konusundaki yetersizdir. Her ne kadar kimi düşünürler kültürel çoğulculuk konusunda önemli katkılar yapmış olsalar da günümüz sorunlarını çözecek nitelikte bir çokkültürlü toplum ve siyaset kuramı geliştirme çabasına katkıları yetersiz olacaktır. Çünkü geleneksel siyaset kuramı, temeline insan doğasını ve kültürü koyan iki farklı düşünce akımının etkisiyle şekillenmiştir. Parekh'in "doğacı"lar ya da monistler olarak adlandırdığı ilk akım, yalnızca bir tek hayat tarzının tamamen insani, doğru veya iyi olduğunu, diğer hayat tarzlarının ise ondan ne kadar farklı ise

⁴⁹ Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Bilge Tanrıseven (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002, ss.12-13.

⁵⁰ Erkan Perşembe, "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayrıştırılan Unsuru Olarak Müslümanlar ve Entegrasyon Deneyimleri", *Milel ve Nihal*, 6 (2), s. 234.

o kadar yanlış olduklarını; "iyi"nin gerçek gibi özde tek ve değişmez olduğunu, insan doğasının doğaüstü olduğunu, toplumdan etkilenmeden geliştiğini ve tamamen bilinebileceğini savunur.⁵¹ Bunlar arasında Yunan ve Hristiyan filozofları, J. S. Mili, Hegel, Hobbes, Locke ve Bentham'ı anmak mümkündür. İkinci akım ise doğacılığın karşısında insanların kültürel topluluklar içinde doğduklarını ve bunlarca biçimlendirildiklerini, farklı kültürlerin insan doğasını farklı şekillerde yeniden inşa ettiğini kavramış olan⁵², genel olarak insanların kültürle beraber oluştuklarını ve kültürden kültüre değiştiklerini söyleyen sofistler, Vico, Montesquieu, Herder ve Alman romantikleri tarafından paylaşılan kültürcülüktür.

Ontolojik ve epistemolojik olarak sık sık eleştirilmiş olmasına rağmen 17. yüzyıla kadar Avrupa'da monizmin sistematik eleştirisi yapılmamıştır. Vico, Montesquieu, Herder ve Montaigne gibi yazarlar kültürel çoğulculuğun kaçınılmaz, kimi zaman da arzu edilir olduğunu ve insanı kavramlaştırmada kültürün önemini vurgulamışlardır.

Giambattista Vico (1668-1744), kendi çağında yeterince değeri ve büyüklüğü anlaşılamayan ve önemsenmeyen, ortaya koyduğu düşünceleri ile özellikle “tarih felsefesi”ne ve “tarih bilimine”ne önemli katkılar sağlamış ve yenilikler getirmiş bir düşünürdür. Hatta 19. yüzyılın önemli düşünür ve yazarlarından Michelet onu “tarih felsefesinin babası” olarak ilan etmiştir. Vico öncelikle Aydınlanma çağının düşünce başarılarına, tarih ile ilgili sorunları ele alarak katılmış ve 18. yüzyıla kadar olan tarih düşüncesine eleştirel yaklaşarak tarihe adeta yeni bir anlayış getirmiştir. O, tarihe herhangi bir ‘pragmatik yarar’dan dolayı yönelmez, tarihe yönelmenin ve tarihi bilmenin, başlı başına kendisi için önemli olduğunu söyler.⁵³ Descartes'e katılmayan ve kartezyen felsefeyi eleştiren Vico, evrensel olarak paylaşılan insan doğasıyla veya akılcı analizlerle bir toplumun tamamen anlaşılamayacağına ve böyle bir savın rasyonalistlere ait tehlikeli bir sav olduğuna inanır. Ona göre insan doğası tarih ötesi bir gerçek değil, tarihsel bir üründür ve farklı çağlar ve toplumlarda farklı şekillerde oluşup ifade edilmiştir. Toplamlar kendi içlerinde birleşik bir bütün oldukları için akıl ancak bir yere kadar onları anlamaya yardım edebilmektedir. Vico, kültürel çeşitliliği insanlığın az gelişmiş çağlarının bir özelliği ve toplumun yükselmesiyle

⁵¹ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 22-24.

⁵² Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s. 98.

⁵³ Doğan Özlem, “Sunuş”, *Giambattista Vico, Yeni Bilim*, Sema Önal (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s. 13.

yok olacak bir nitelik olarak bakıyordu. O da birçok monist gibi dinini, çağını ve toplumunu şu ya da bu şekilde evrenselleştirmiştir.⁵⁴

Çalışmalarında insanlığın başına gelebilecek en kötü şeylerden birisi olarak gördüğü despotizmden kaçınmak için toplumsal güçler arasında nasıl bir denge kurulabileceği düşüncesi üzerine yoğunlaşmış olan Baron de Montesquieu (1689-1755), soylu ve zengin bir ailenin çocuğudur. Babasının ve amcasının ölümleri üzerine La Brede ve Montesquieu şehirlerinin baronu olur. Aristokrasinin haklarını monarşiye karşı savunması ve krala karşı parlamentoyu savunmasıyla ön plana çıkmıştır. Temel sorunsalı “yasaların ruhu(özü)”dur. Onun anayasalar, siyasal kurumlar, kanunlar vb. hangi çevresel koşulların ürünüdür, sorusuyla çevresel etkenlere verdiği değer, aslında yeni değildir. Aristoteles'ten beri gelen bir inanıştır. Montesquieu'ya göre kuzeyin sert insanları güneyin yumuşak fitratlı insanlarını boyunduruk altına almıştır. İklim ve coğrafyanın yanı sıra din, gelenek ve ekonomi gibi unsurların da yasaların oluşumunu etkilediğini ileri sürmüştür. Her ülkenin yasalarının, anayasasının, siyasal kurumlarının yukarıda sayılan unsurlara göre belirleneceğini ifade etmektedir.⁵⁵ Montesquieu, hem Avrupalı, hem de Avrupalı olmayan toplumlarla ilgileniyordu. Ona göre kültürel çeşitlilik insan yaşamının yaygın ve kaçınılmaz özelliklerinden biridir. O, insanların ortak bir doğaya sahip olmalarına rağmen, her toplumun farklı insan yetenekleri, arzuları v.s. geliştirerek ikinci bir "insan doğası" geliştirdiklerini savunuyordu. İnsanlıktaki sonsuz çeşitliliğe kendinden önceki yazarlardan daha çok açık olan Montesquieu, hiçbir sosyal uygulama veya inanca şaşırıp kızmıyor, bütün bunların ılımlı bir inceleme ve açıklama gerektirdiklerine inanıyordu. Ancak buna rağmen o da, birçok Aydınlanmacı düşünür gibi iki illele maluldü: Avrupa merkezilik ve kendi tercih ettiği yaşam biçiminin en iyi olduğuna dair inanç. O, Avrupa dışındaki toplumları, egzotikleştirerek tarih dışı ve ideolojik soyutlamalarla anlama ve açıklama çabasıdadır. Fars Mektupları adlı eseriyle gerçek bir kültürler arası diyalog denemesi yapamayacak kadar tek taraflı olduğunu göstermektedir. Parekh'in

⁵⁴ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 65-72; Vico'nun monist yaklaşımı için bkz. *Giambattista Vico, Yeni Bilim*, s. 94.

⁵⁵ Ülker Gürkan, "Montesquieu ve Kanunların Ruhu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, ss.9-11.

tespitiyle o; dindar, düşünen, kahramanca, rekabetçi olmayan geleneksel yaşam biçimlerine karşı düşmanca bir tavır içindedir.⁵⁶

Tarih felsefesinin kurucularından biri sayılabilecek olan Alman filozof, din bilimci, şair ve edebiyatçı Johann Gottfried von Herder (1744-1803), tarihte belirleyici ögenin genel olarak insan değil de, insanın çeşitli genel özellikleri olduğunu savunur. Böylelikle o, aynı zamanda antropolojinin babası da sayılmıştır. Bu anlayışa göre, doğa da tarih de sürekli olarak dönüşen, oluş halinde olan alanlardır. Doğanın bir alanı olan tarihsel olaylar, doğal olaylar gibi, kesin bir yasalılık ve nedensellik taşımaz. Çünkü tarihi belirleyen en önemli öge, genellik değil, bireyselliktir. Ona göre tarihte yasalar aramaktan vazgeçilmelidir, her tarihsel olay bir kez ortaya çıkan bir gerçekliktir.⁵⁷ Bir liberal olan Herder'e göre kültür, halkın bilinçsiz çabalarının bir sonucudur ve gelişimi her zaman gizemli kalacaktır. O; insan doğasını, farklı kültürlerin farklı biçimlerde şekillendiği "yumuşak bir kil parçası olarak" nitelemektedir. Her kültürel topluluğun kendine ait bir dili vardır ve her biri farklı bir dilbilimsel topluluktur. Herder; farklılık ilkesine mistik bir inanç, çeşitliliğe de dini bir saygı duymuştur. Ona göre insan olmak, belirli bir kültürel toplulukta büyüüp belirli bir tür kişi olmaktır. Hiç kimse ait olduğu kültürel topluluk dışında insan olamayacağı için, bu aidiyet fizyolojik ihtiyaçlar gibi temel bir gereksinimdir. Dolayısıyla diğer kültürlerin farklılığına saygı duyulması gerekmektedir. Bu düşüncenin gereği olarak Herder, ırkçı yaklaşımları sebebiyle Kant ve diğer Aydınlanmacı düşünürlerini eleştirmiştir. Bu bağlamda o; liberalizmin güçlü bir ulus duygusu ve kültürel birlik gerektirdiğini, devlete de güvenilemeyeceğini ve onun gücünü ve rolünü azaltmanın tek yolunun organik ve bütünleşmiş bir kültürel topluluktaki dayanışmayı ön plana çıkarmak olduğunu vurgulamaktadır. Kısacası ona göre insan toplulukları; inanarak, isteyerek kendi seçimleriyle iyi olarak benimsediklerini hayatlarında yaşamaya çalışır.⁵⁸

Kültürel çoğulculuk bağlamında Herder'in önerisi dikkat çekicidir. Ona göre, diğer kültürlerle, bir ahlak yasası öyle gerektirdiği için değil, herkes için kendi kültürü çok önemli olduğundan bir nevi kültürel empatiyle saygı duyulmalı, onları

⁵⁶ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 72-86.

⁵⁷ M. Şükrü Akkaya, "Herder: Şahsiyeti ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/1.2, 1951, s.169.

⁵⁸ Johann Gottfried von Herder, "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", *TarihFelsefesi: Seçme Metinler*, Haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, ss. 27-28.

kendi bakış açılarından anlamaya çalışmalıdır. Çünkü her insan, kendisine bu şekilde davranılmasını ister. Ancak bu, her kültürün eşit derece iyi olması olarak değil, üyeleri için çok önemli olması olarak yorumlanmalıdır. Kùltürler eleştirilebilir ama bu eleştiri büyük bir dikkat ve duyarlılıkla, o kùltürün ilkelerine göre ve kendi potansiyelini fark etmesi için yapılmalıdır.⁵⁹

Çokkùltürlülüğün çağdaş kuramcılarına geçmeden önce vurgulamak gerekir ki, yukarıda kısaca değinilen ahlaki monist/ doğacı ve onlara eleştirel yaklaşan Aydınlanmacı kimi düşünürlerin kùltürel çeşitlilikten yana kùltürcü yaklaşımları günümüz toplumlarının çokkùltürlü yapılarından doğan sorunlarını çözme kapasitesine sahip görünmemektedir. Yayımladığı Bir "Adalet Kuramı" (1971) adlı eseriyle ahlaki çoğulculuk sorununa sistematik bir yaklaşım geliştiren liberal bir politika filozofu olan John Rawls (1921-2002)'e göre iyi düzenlenmiş bir toplumun ilk meziyeti kurumlarının adaletli olmasıdır. Ona göre adil bir toplum iki temel prensiple yönetilir: Üzerinde pazarlık yapılamayacak ve öncelikli olan seçme-seçilme, toplanma, ifade ve dolaşım gibi temel hak ve özgürlüklerin korunması ve fırsat eşitliği sağlandığı ölçüde sosyal ve ekonomik farklılıklara müdahale edilmemesi. Rawls bu ilkelerin uygulanmasında tarafsızlığın gerçekleşebilmesi için kişilerin kimlikleriyle ilgili cinsiyet, entelektüel seviye, toplumsal konum gibi özelliklerini görmezden gelecek bir giysiye (bilgisizlik peçesi) bürünmeleri gerektiğini belirtir.⁶⁰

Rawls, diğer siyaset felsefesi kuramcıları Rousseau, Hobbes, Kant ve Locke gibi toplumsal sözleşme tasviriyle adalet teorisini temellendirmeye çalışmaktadır. Böyle bir sözleşme yapan bireyler bilgisizlik peçesi ile kendi çıkarlarına göre hareket edemeyecekler, adalet ilkesiyle herkes için en iyi olan gerçekleşecektir. Rawls'un tarif etmiş olduğu bu bilgisizlik peçesi bireylerin kendilerine ve bağlı bulundukları toplumun değerlerine dair bilgilerini görmezden gelmelerini sağlasa da bireyler yine bilginin üzerinde geniş kısıtlamaların olduğu bu durumda bile insan psikolojisi ve toplumsal hayatla ilgili belli başlı genel geçer doğruları kullanırlar.⁶¹ Rawls, toplumların politik kùltürlerinin temelinde insanların özgür ve eşit olduğu, toplumun bu insanlar arasında gönüllü bir işbirliği sistemi olduğu fikirlerinin yer aldığını

⁵⁹ Parekh, *Çokkùltürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 86-98; Herder'in

⁶⁰ Doytcheva, *Çokkùltürlülük*, ss. 45-46.

⁶¹ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge: The Belknap Press Of Harvard University Press, 1999, s.136.

savunur. Yapılması gereken vatandaşların haklarını, özgürlüklerini ve fırsat eşitliğini akılcı bir şekilde belirlemek ve bunlara göre davranmaktır. Onun çoğulculuk anlayışını politik liberalizm ve politik adalet kavramları karşılamaktadır. Rawls'ın politik liberalizm söyleminde temel sorunu; vatandaşların adaletli, istikrarlı ve çeşitliliğe imkan tanıyan bir yönetimi nasıl oluşturacaklarıdır.⁶² Böylelikle onun 'adalet' vurgusu günümüzün çokkültürlü toplumlarının sorunları bağlamında öne sürdüğü yegâne belirleyicidir. Ancak onun öngördüğü liberal toplum, çeşitliliğe yeterince yer ayırmamaktadır. Bu durumu da hiçbir toplumun tüm yaşam biçimlerine yer veremeyeceği, böyle bir çeşitliliğe tarihsel şartların izin vermediği fikriyle savunmaktadır. Burada sorulması gereken tarihe yüklenen bu sorumluluğun, gerçekten tarihe mi, yoksa böyle bir çeşitliliği kaldıramayan toplumsal yapıya mı ait olduğudur.

Rawls'un adalet teorisine hem dâhil olduğu liberal çevreden hem de başka akımlardan eleştiriler getirilmiştir. Eleştirilerden biri, bireyi toplumdan ayrı ve bağımsız düşünmenin mümkün olmadığını savunan komüniteryanist (cemaatçi) felsefenin bir temsilcisi olan Michael Sandel tarafından, Rawls'un teorisinde toplumun önemli ölçüde göz ardı edilmiş olduğu iddiasıyla yapılmıştır. Sandel'e göre Rawls betimlemiş olduğu insan modeliyle bireyi bedenden ve toplumdan soyutlar görünmektedir. Bu soyut insan, kendi amaçlarından, kişisel tutumlarından, toplumdan ve tarihten tam olarak bağımsız gibi düşünülmektedir.⁶³ Ayrıca Rawls, çatışan çıkarlara rağmen adalet ilkelerine tarafsız kamusal bir bakış açısıyla siyasal alanda uzlaşmaya varılabileceğine inanmaktadır. Bu iyimser yaklaşımı ile Rawls, çoğulculuğu yetersiz değerlendirdiği noktasında eleştirilmektedir. O, çatışmaları değer çatışması, çıkar çatışması ve muhakeme yüklerinden kaynaklanan çatışma olarak üçe ayırır. Onun siyasal liberalizminin temel ilgi alanı bu çatışmalardır ve ona göre bu çatışmalar, adil bir anayasal rejim ile ortadan kalkabilir.⁶⁴

Siyaset, hukuk ve etik felsefecisi Joseph Raz (1939), genel olarak hukuki pozitivizm adlı geleneğin mirasçısı ve çağdaş liberal felsefenin üç sacayağından biri (diğerleri Dworkin ve Rawls) olarak kabul edilir. Refahı aramanın insan yaşamının

⁶² Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s. 102.

⁶³ Edwin C. Baker, "Sandel on Rawls" *University of Pennsylvania Law Review*, 1985, 133, s.895.

⁶⁴ Nafiz Tok, *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.191.

temel amacı olduğu görüşünü savunan Raz, kişisel refahın doğasının toplumdan topluma farklılık göstermesi sorunsalını evrensel insan mutluluğu kuramı yaklaşımıyla aşmaya çalışır. Ona göre toplumdaki sosyal, ekonomik ve diğer önemli kurumlarda olduğu gibi kişiler arası ilişkiler de özerk seçimler yapılmasını gerektirir. Bu sebeple çağdaş liberal Batı toplumları kişisel bağımsızlık fikri üzerine kurulmuştur. Toplumun tüm önemli kurumlarının temeli bireysel seçime dayandığından bağımsız kalmayı becerebilenler bu toplumda başarılı olabilir. "Özgürlüğün Ahlakı" (1986) adlı çalışmasında bireyin seçiminde bağımsız olmasının şartlarını sıralayan Raz, bağımsızlığın çağdaş Batı toplumunun temelinde yer aldığını düşündüğü için buna pek önem vermez görünen göçmenler, yerliler ve dini topluluklar gibi grupların liberal esaslara göre ayakta kalamazlarsa asimile edilebileceklerini düşünür. Ancak daha sonra yayımladığı "Kamu Alanında Ahlak Bilim" (1994) adlı çalışmasında Raz, liberal bir toplumun nasıl çokkültürcü olabileceğini ve bütünlüğüne zarar vermeden farklı kültürel gruplara nasıl yeterli yaşam alanı sağlayabileceğini incelemiştir. İnsanın mutluluğuna önem verdikleri için liberallerin kültürel üyeliğe de önem vermeleri gerektiğini öne süren Raz, baskıcı kültürlerin bile üyeleri için önemli olduklarından hoşgörüyü hak ettiklerini söyler. Ancak böyle kültürler üyelerinin kendilerini geliştirmelerine engel olacak kadar baskıcı olmamalıdır. Ona göre farklı kültürler farklı değerleri gerçekleştirdiği için birbirinden üstün görülemez. Çokkültürlü toplumlarda devlet tüm kültürlerle aittir.

Raz'ın liberal çokkültürlülük kuramı, tüm kültürlerin liberalizme özgü değerlere saygı duymasını gerektirmektedir. Bu değerler çağdaş Batılı bireyin tarihsel kazanımlarıdır. Bu noktada cevaplanması gereken bu değerlerin ne kadar evrensel olduğu ve farklı kültürlerdeki bireyleri onların kültürel değerlerine rağmen nasıl mutlu edeceği sorularıdır. Ayrıca kültürlerin değerini savunurken Raz, kültürel çeşitliliğin değerinden çok, bir kişi için kültürünün değerini savunuyor görünmektedir.⁶⁵

Anglosakson felsefe geleneğinden geldiği halde bu geleneği aşp Hegel, Heidegger, Foucault, Habermas gibi önemli düşünürlerle eleştirel bir biçimde de olsa diyaloga girmekten yana olan, dil ve epistemoloji hakkındaki düşüncelerini toplumsal kurama ve siyasal sorunlara uygulamış olan Kanadalı düşünür Carles Taylor (1931), liberalizminin savunucularına eleştiriler getirmiş olan

⁶⁵ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 116-125.

komüniteryanizm ekolünün önde gelen isimlerindendir. Taylor'ın çoğulculuk modelinin temel taşı ise "tanınma politikası"dır. On sekizinci yüzyılın sonunda bireysel kimliğin yeniden fark edilmesiyle önemi kavranan tanınma, "öteki" ile kurulan etkileşim ile biçimlendirilmekte ve toplumsal düzlemde eşit şekilde sürüp giden bir politika şeklini almaktadır. Her iki düzlemde de sahicilik ideali yer almaktadır. Modern kimlik kavramı ile ortaya çıkan farklılıklar politikası, evrensel eşitlik ilkesine göre hareket etmeyi gerektirir. Taylor'a göre farklılıkları görmezden gelme bir ayrımcılık politikasıdır ve günümüzde artık farklı kültürlerin eşit değerde olduğunun kabulü talep edilmektedir. Ancak ona göre bulunan yer, farklı kültürlerin göreceli değerlerinin açıkça sergileneceği son ufuk çizgisinden henüz çok uzaktadır.⁶⁶ Taylor, tanınma problemini haysiyet kavramının sonucu olarak karşımıza çıkan farklılık politikaları ile ilişkilendirir. Farka duyarlı politikalar, her bir bireyin veya grubun eşsiz kimliğinin ve değerlerinin farklı olduğunu kabul eder. Taylor'ın deyişiyle farklılık politikalarında "göz ardı edilen, es geçilen egemen ya da çoğunluğa özgü kimliği içinde eriten farklılık işte tam bu türden bir farklılıktır. Bu türden eritilme otantik kimlik idealine karşı işlenmiş en büyük günahıdır."⁶⁷ Taylor, kültürlerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla Taylor için çoğulculuk, kültürel kimliklerin tanınmasıdır. Modernlik öncesi durumdaki şeref kavramından farklı olarak insanların içsel haysiyet değerine göre eşit muameleyi hak ettikleri anlayışının başladığı modernite ile ortaya çıkan değer, Taylor'a göre sahicilik kavramı ile ifadesini bulmaktadır.⁶⁸

Temel siyasal ilkelerden ödün vermeksizin farklı kültürel grupların marjinalleşmişlik duygularını gidermek modern toplumun sorunları arasındadır. Taylor'a göre bu bizi üstün görülen kültürlerin dayatılmasından kaynaklanan çokkültürcülük sorununa getirmektedir. Artık özgül kültürlerin tanınması ve kendilerini ifade edebilmesi talebinin ötesine geçen bir istek söz konusudur. Artık "farklı kültürlerin yalnızca varlıklarının devamına izin vermekle iktifa etmeyip, eşit değerde olduğunun" herkes tarafından kabulü istenmektedir⁶⁹ ve çokkültürlü

⁶⁶ Taylor, "Tanınma Politikası", s. 50-51.

⁶⁷ Taylor, "Tanınma Politikası", s. 52.

⁶⁸ Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, Uğur Canbilen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, ss. 43-44.

⁶⁹ Taylor, "Tanınma Politikası", s. 72.

politikada tanınma isteği, bireyin kültürünün ve kültürel kimliğinin tanınması şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁷⁰

Taylor, liberal politikalarda ya bireyin topluma ya da toplumsal birliğin bireysel çokluğa feda edildiğini belirtir. Bu çerçeveden Taylor, tanınma yolunda verilen mücadelenin ancak tek bir yolla çözüme ulaşabileceğini belirtir: “Eşit konumdaki insanların birbirlerini tanımaları.”⁷¹ Ancak liberal eşit haysiyet politikaları da Taylor tarafından kültürel farklılıkları bertaraf eden bir model olarak eleştirilir. Bu politikalar prosedürel ve tek-biçimciliğinden dolayı evrensel hak ve özgürlüklere saygılı olmakla beraber farklılıklara karşı duyarlı görünmemektedir.⁷² Taylor, farklılıkların kökenine inerken Salman Rüşdi olayına Batı Hristiyan dünyasının tepkisi ile İslam dünyasının tepkisinin farklılığından yola çıkarak Batı liberalizminin Hristiyan temellerine vurgu yapar ve onun diğer kültürlerle uyumayacağına dikkat çeker. Yine aynı paralelde laiklik kavramına değinen Taylor, “laiklik sözcüğünün kendisi bile başlangıçta Hristiyanlığa özgü sözcük dağarcığının bir parçasıydı”⁷³ diyerek çokkültürcülük söylemini Batı merkezli liberal çerçevede geliştirdiğini göstermektedir.

Eleştirel kuram ve Amerikan pragmatizmi geleneğine mensup olan Jürgen Habermas (1929), ise çoğulcu bir toplumun birlikte yaşamasını mümkün kılacak model olarak “anayasal yurttaşlık” kavramını savunur. Özellikle 90’lı yılların başında Avrupa Birliği’ne giden yolda yeni Avrupa yurttaşlığını tanımlamak için kullanılmış olan anayasal yurttaşlık kavramı, kültürelist ve komüniteryan yaklaşımın alternatifi olarak sunulur. Çünkü söz konusu yaklaşım, Avrupa’yı milliyetçi bir çizgiye sürükleyecektir. Avrupa toplumu varlığını, farklılıklara duyulan saygı ve birlikte yaşamanın en önemli anahtarı anayasal yurttaşlık çerçevesinde sürdürebilecektir. Farklılıklar anayasal değerler etrafında gelecekteki ortak bir hedefe yönelerek bir arada var olabilecektir. Çokkültürlü bir ortamda farklılıklarla bir arada yaşayabilme ile ilgili bu modeli milliyetçilik karşıtı bir cumhuriyetçi model olarak savunan Habermas’ın vurgusu kültürel, dinsel, geçmişe dönük bir Avrupa yerine politik, rasyonel, geleceği kuran bir Avrupa projesi şeklindedir. Böylece farklı gelenek ve dinlerden gelen insanlar Avrupa ortak çıkarı için bu kimliklerini göz ardı ederek siyasal ve rasyonel ittifaklar kurabilecektir. Kamusal alandaki problemlerin

⁷⁰ Susan Wolf, “Yorum”, Rita Urgan (çev.), *Çokkültürlülük; Tanınma Politikası*, s. 86.

⁷¹ Taylor, “Tanınma Politikası”, s. 56.

⁷² Taylor, “Tanınma Politikası”, s. 68.

⁷³ Taylor, “Tanınma Politikası”, s. 71.

çözümünün yalnızca gruplar ve/veya bireyler arasındaki diyalog ile mümkün olacağını savunan Habermas, her ne kadar siyasal olana vurgu yapsa da, etnik ve kültürel farklılıkların kamusal alanda sergilenmelerine karşı değildir. O, psiko-analitik bir değerlendirme ile etnik ve kültürel sorunların sürekli bir diyalog ile çözümleneceğini düşünür. Böylelikle kültürel ve etnik farklılıkların kamusal alanda dile getirilebileceğini, ancak bu tözsel farklılıklardan doğabilecek sorunların kültürlerarası bir diyalogla çözüme kavuşacağını da ekler.⁷⁴

Habermas, Avrupa ulus devleti anlayışı içinde devlet vatandaşlığından bahseder. Devlet vatandaşlığı hem vatandaşlık haklarına sahip olma hem de kültürel tanımlanmış bir topluma ait olma statüsünü almıştır. Dolayısıyla burada kültür, vatandaşların sosyal entegrasyonunu sağlamakta çok etkili bir görev üstlenmektedir. Günümüz çoğulcu toplumlarında kültürel açıdan homojen bir ulus devlet özelliği yok olmaktadır. Bu noktada Habermas, Amerika Birleşik Devletleri örneğini vererek ortak kültürel temele sahip olmaksızın bir toplumun cumhuriyetçilikle kendi ayakları üzerinde durabileceğini vurgulamaktadır.⁷⁵ Eşit ve haklı olarak bir arada duruşun yegâne koşulu da her bir siyasi kültürün yorumlanması çerçevesinde korunan inanç ve uygulamalar geçerli anayasa ilkeleriyle çelişmemelidir. Çünkü bir ülkenin siyasi kültürü anayasa çerçevesinde kristalleşir. Bu noktada Habermas'a göre "anayasa bağlılığı" esastır. Ortak bir siyasi kültürün etik ile biçimlendirilmesi de farklı yaşam biçimlerini koruyacak, böylece farklı kültürler arasında siyasi entegrasyon da sağlanmış olacaktır.⁷⁶

Bir diğer çokkültürlülük kuramcısı, liberal gelenekten gelen Kanalı felsefe ve politika profesörü Will Kymlicka (1962), yayımladığı "Liberalizm, Toplum ve Kültür" (1989) adlı eserinde liberal kültürel çeşitlilikten bahsetmiş, daha sonra yayımladığı "Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi" (1995) adlı çalışmasıyla da çokkültürlülük konusunda kapsamlı bir kuram geliştirmeye çalışmıştır. Kymlicka bu çalışmasıyla ortodoks liberal görüş karşısında tek olmamakla birlikte o zamana kadar ortaya konan çok az alternatifi bulunan bir kuram geliştirdiğini savunur. Hatta o, mesela Raz, Taylor, Habermas gibi başka teorisyenler

⁷⁴ Ayhan Kaya, "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Bir Arada Yaşamın Siyaseti" Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (ed.) *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*, İstanbul: Tesev, 2005, ss.10-11.

⁷⁵ Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak *Siyaset Kuramı Yazıları*, İlknur Aka (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.21.

⁷⁶ Habermas, "Öteki" Olmak..., ss.40-42.

de etnik-kültürel taleplere ilişkin kavramlar ve ilkeler geliştirmişlerdir ancak bunlar sistematik olmaktan çok taslak niteliğindedir, diyerek kendi tekliflerinin sistematik bir kuram olduğunu vurgular.⁷⁷ Özgürleşme davasının temelinde bir ulusal grubun özerkliği olduğu fikrini savunan Kymlicka, kültürel aidiyet meselelerinin de liberal ilkeler başlığı altına yazılması gerektiğini düşünür.⁷⁸ Ancak o, kültürel aidiyet meselelerine tarihi ve olgusal gerekçelerle kategorik yaklaşarak liberal demokrasilerde vatandaşlığa hak kazanmış göçmenlerle ulusal azınlıklar arasında kesin bir ayırım yapar. Ona göre, büyük devletler bünyesine katılmadan önce de tarihsel yurtlarında işleyen kurumlara ve toplumsallık kültürüne sahip olan ulusal azınlıklar dil ve bölgesel özerklik talebi haklarının meşru mücadelesini vermektedir.⁷⁹ Göçmenlere düşen ise toplumun ana gövdesiyle bütünleşmeye çalışmak ve kamu politikalarının bunu desteklemesidir. Onların yurttaşlık kazanabilmeleri egemen dile,⁸⁰ çoğunluk toplumun tarih ve siyasal kurum bilgisine hakim olmalarına bağlıdır.⁸¹ Göçmenlerin çocukları ve sonraki kuşaklar kamusal hayatta kullanılmadığından varlık gösteremeyecek ve marjinalleşecek olan ana dillerini koruyamayacak olsalar⁸² da Kymlicka, ulusal azınlıklardan beklenmesini haksızlık olarak gördüğü, zor ve bedeli ağır olan toplumsal bütünleşmeyi göçmenlerden beklemektedir. Çünkü başka bir ülkeye göç etmek göçmenler için iradi tercihin bir sonucudur. Onlar için eşitlikle özgürlük yaratmanın tek geçerli yolu toplumsal bütünleşmedir.⁸³ Onlar hem toplumun genelinde eşitlikten hem de genelin yanında gelişen toplumsallık kültürü oluşturma ve koruma araçlarından yoksun bırakılmış olarak belli belirsiz bir varoluşa sahip olduklarından ekonomik, eğitsel ve politik bakımdan dezavantajlıdır ve üyelerinin özerkliğini desteklemekten acizdir. Eğer hükümetler bütünleşme konusunda üzerlerine düşeni yapmazlarsa göçmenler uzun vadede marjinalleşeceklerdir.⁸⁴

Kymlicka'ya göre liberal politikanın temeli bağımsızlığa bağlılıktır ve liberaller, devletten yalnızca bireysel hakları değil, kendisinin "toplumsallık kültürü"

⁷⁷ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss.325-326.

⁷⁸ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 141-142.

⁷⁹ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 332.

⁸⁰ Kymlicka, John Edwards'tan delil getirerek gerçek anlamda iletişim kurmanın pragmatik dil becerisinin ötesinde dilde içkin olan tarihsel ve kültürel çağrışımları anlama, satır aralarını okuma yetisini gerektirdiğini vurgular ki bu ona göre göçmenler için çok zor ya da imkansız bir yetidir. *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 159, dipnotta.

⁸¹ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 326-327.

⁸² Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 145.

⁸³ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 333.

⁸⁴ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 332.

dediği ulusal kültürü de korumasını beklemektedir. O, toplumun kültürel açıdan homojen olduğunda bunun olumlu yönlerinden faydalanacağını; çokkültürlü bir ortamda ise olumsuzlukların ancak adaletin devreye girmesiyle giderilebileceğini vurgular. Böylelikle bu noktada o, Rawls'la örtüşür. Kymlicka'ya göre bir toplumdaki azınlığın çoğunluk ulustan hiçbir farkı yoktur. Çünkü her ikisinin de kültürleri vardır ve kültürler insanların dünyasını tanımlayıp biçimlendirdiğinden, insanlara bir kimlik ve aidiyet hissi verdiğinden gereklidir. Kültür insan için vazgeçilmez olduğundan kültürel ihtilaflar barışçı bir şekilde çözümlenmelidir.⁸⁵ Ona göre bireysel özgürlük ve haklar yanında kültürel üyelik de liberalizmin vaat ettiği bireysel özerklik için bir önkoşuldur. Birey ait olduğu toplumsallık kültürüyle ancak gerçek anlamda tercihlerde bulunabilir. O nedenle kültürün korunması bireyin kendisine karşı öz saygısını korumasında vazgeçilmezdir.⁸⁶

Yirmi birinci yüzyılın hemen başından itibaren özellikle Avrupa'daki çokkültürlülük, entegrasyon ve etnik kimliklerle ilgili olarak Tariq Modood ve Bhikhu Parekh'in çalışmaları dikkat çekicidir. Tariq Modood'a göre çokkültürlülük, "medeniyetler çatışması" tezinin karşısında yer almaktadır. Oysaki Avrupa'da çokkültürlülük ile yükselen sekülerleşme algısının İslam karşıtlığı olarak yorumlanması çoğulculuğu ve eşitliği yok sayan bir anlayıştır. Çokkültürlülük bağlamında özellikle Müslümanların dini kimliklerinin tanınmasının onların entegrasyonunu kolaylaştırıcı etkiye bulunacağını savunan⁸⁷ Modood, Avrupa'da çokkültürlülük vurgusunun yerleşik olarak orada yaşayanlar ile Müslüman vatandaşların katılımı ve onların sorunsuz entegrasyonları ile ilişkili olduğunu belirtir.⁸⁸ Modood, okyanusun iki yakasından örnekler vererek çokkültürlülüğün farklı ülkelerde farklı anlamlarda kullanıldığını vurgular. ABD'de bir kimlik siyaseti olarak beliren; hümanizm, insan hakları ve eşit yurttaşlık gibi birbiriyle bağlantılı düşüncelerin yeniden hayat bulduğu sırada, gruplar arasındaki farklılıklardan kaynaklanan talepleri bünyesinde toplayan Afrika merkezlilik, etniklik, kadınlık ve eşcinsel hakları gibi fikirler bağlamında kullanılan çokkültürcülük; Britanya ve

⁸⁵ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 129-131.

⁸⁶ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, ss. 148-152.

⁸⁷ Tariq Modood, "Muslims, Religious Equality and Secularism", *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*, Geoffery Levey and Tariq Modood (eds), Cambridge University Press, USA.

⁸⁸ Tariq Modood vd., Tariq Modood ve Anna Triandafyllidou ve Ricard Zapata Barrero (2006), "European Challenges to Multicultural Citizenship, Muslims, Secularism and Beyond" *Multiculturalism, Muslims and Citizenship a European Approach*, Tariq Modood, Anna Triandafyllidou ve Ricard Zapata-Barrero (eds.), Taylor, Francis, USA.

Avrupa’da ise daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Dünyanın bu bölgesinin göç olgusu yüzünden çokkültürlü hale geldiği kabul edilir. Bu nedenle bu coğrafyada çokkültürcülük ABD’de karşılık geldiği anlama oranla oldukça dar çerçevelidir.

Parekh ise çokkültürlü bir toplumun çatışan iki taleple karşı karşıya olduğunu vurgular. Bu toplum bir taraftan vatandaşları arasında güçlü bir birliktelik, ortak bir aidiyet duygusu yaratması gerekirken, diğer taraftan çeşitliliğin taleplerine de cevap vermek zorundadır.⁸⁹ Birliğin ve çeşitliliğin taleplerini uzlaştırmanın üç politik biçimi vardır. Bunları prosedürcü görüş, sivil asimilasyoncu görüş ve darı modeli şeklinde adlandıran Parekh, prosedürcü görüşün, çokkültürlü toplumda farklılıkların akılcı yoldan uzlaştırılamayacağını savunduğunu belirtir. Bu görüşe göre barış ve istikrarı sağlamak için devlet; resmi ve minimum olmalı, bireylerin seçimlerine çok az sınırlama getirilmelidir. Sivil asimilasyoncu görüş ise politik topluluğun otorite yapısı yanında ortak kültürde de anlaşmaya varması gerektiğini savunur. Ancak saf asimilasyoncu görüşün tersine bu durum yaşamın tüm alanlarını içine almamalıdır. Ortak politik kültüre bağlı vatandaşlar özel yaşamlarında serbesttirler. Halk yaşamı tek tiplilik gösterirken aile ve toplumu kapsayan kamu yaşamı çeşitlilik arz eder. Saf asimilasyoncu görüş ise çeşitliliğin taleplerini tamamen göz ardı eder. Darı modelinde ise insanlar kültürel varlıklardır. Gelenekleri, adetleri, değerleri, anlam sistemleri, kimlik bilinçleri, tarihsel süreklilikleri, davranış normları ve aile yaşam biçimleri onların kültürleridir. Devlet bu kültürel toplulukları kollamalı, özerkliklerini tanıyıp kurumsallaştırmalı, gelenek ve adetlerini uygulamalıdır.⁹⁰ Parekh, özetlediği bu üç kuramın da birlik ve çeşitliliğin taleplerini uzlaştırma becerileri açısından başarısız olduklarını düşünür. Neden başarısız olduklarını kendince delilleriyle açıklayan Parekh, çokkültürlü bir toplum için geliştirilecek tutarlı bir politik yapının hem birliği hem de çeşitliliği takdir ederek ikisi arasında sağlıklı bir ilişki kurması gerektiğini yineler. Adeta kültürel çeşitliliğin çeşitliliği olarak nitelenebilecek bir öneriyle o; farklı çokkültürlü toplulukların, farklı tarihlere ve geleneklere sahip oldukları, farklı kültürel çeşitlilik biçimleri barındırdıkları için, kendilerine uygun politik yapılar geliştirmeleri gerektiğini savunur.⁹¹ Parkh'e göre çokkültürlü bir toplumun istikrarlı, uyumlu, canlı ve kendisiyle barışık olabilmesi için; fikir birliğiyle oluşturulmuş bir otorite yapısı, herkesin kabul edebileceği

⁸⁹ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s. 251.

⁹⁰ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, ss. 255-256.

⁹¹ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s. 264.

anayasal haklar, adil ve tarafsız bir devlet, çokkültürlü biçimde oluşturulmuş ortak bir kültür, çoğulcu-kapsayıcı ulusal bir kimlik görüşü ve çokkültürlü bir eğitim modeli gibi şartları yerine getirmesi gerekir.⁹²

Özetin özeti olarak belirtmek gerekirse Herder, farklılığa neredeyse mistik bir inanç, çeşitliliğe de dini bir saygı duymuş, başkalarının kültürüne yüksek bir empatiyle yaklaşmayı savunmuş ve kültürlerin aleyhinde her davranışı yermiştir. Rawls ise, çoğulculuk gerçeğine politik liberalizm ve politik ahlak kavramlarıyla yaklaşmış, farklı öğretileri ve iyilik kavramını izleyen yurttaşların adaletli, istikrarlı ve çeşitliliğe değer veren bir yönetimi nasıl yaratabilecekleri sorununu çözmeye çalışmıştır. Ona göre adil anayasal bir rejim kültürel çatışmaları ortadan kaldırılabılır. Raz ise, insanın mutluluğuna önem verdiğini düşündüğü liberalizmden yola çıkarak kültürel üyeliğin önemini vurgular ve bu üyeliğin insanın seçimlerinde bağımsız karar verebilmesinde olmazsa olmaz olduğunu savunur. Taylor'da ön plana çıkan ise, tanınma politikasıyla farklı kültürlere eşdeğer saygı gösterebilmektir. Kymlicka, çokkültürlü bir toplumda azınlıktakilerin asimile edilmeden kültürel haklarını kullanabilmesi gerektiğini, kültürün insan gelişimindeki rolü ve Rawls'cu adalet kavramıyla savunur. Habermas ise çoğulculuğun barışçıl olarak varlık gösterebilmesinin imkanını "anayasal yurttaşlık"ta görür. Tüm kültürel farklılıklar, anayasa çerçevesinde yurttaş olma bilinci ve adil bir politikayla birlikte yaşama imkanına kavuşacaklardır. Modood, çokkültürlü bir toplumda göçmenlerin ve azınlıkların egemen kültürün kural koyucu gücüne saygı duymak zorunda olmadıklarını fakat o toplumda hukukta, politikada, ekonomide ve refah politikalarında kural koyucu bir evrenselliğin var olmak zorunda olduğunu belirtir. Çokkültürlü eşitlik dini gruplar üzerinde uygulandığında sekülerizm, çoğulcu entegrasyon ve eşitliğe engel olabilmektedir.⁹³ Parekh ise etraflı değerlendirmelerden sonra çokkültürlülüğü, planlı programlı bir içeriğe sahip politik bir öğreti ya da felsefi bir kuram olarak değil insan hayatına bir bakış açısı olarak görmeyi yeğler. Bu bakış açısı; kültürü, kültürel çoğulculuğu ve diyalogu, insan ve toplum için vazgeçilmez, geliştirici, zenginleştirici, ideolojiler üstü değerler olarak görür.

Çokkültürlülük tartışmalarını toplumsal parçalanma ya da bütünleşme dikotomisi şeklinde de görmek mümkündür. Taraflardan biri, çokkültürlülüğün

⁹² Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s. 301.

⁹³ Tariq Modood, "Multicultural Equality, Liberal Citizenship and Secularism", *Journal for the Study of British Cultures*, 16/2 (2009), 131–150, Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 143.

doğurabileceği muhtemel olumsuzlukları sıralayarak farklı kültürlerin bir arada yaşamalarını mümkün kılacak başka söylemler üretirken; diğer taraf, çokkültürlülüğü olumlamakta, farklılıkları bir arada yaşatabilme formülü olarak sunmaktadır.⁹⁴

Bahsi geçen çoğulcu teorisyenlerde kültürel çeşitliliğin varlık gösterdiği toplumlarda barış içinde birlikte yaşamın hangi kavram ve ilkeler çerçevesinde gerçekleşeceği sorunsalı ortakken, çokkültürlülük söylemlerinin bu arayışta yeri ve etkisinin ne olacağı noktasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkların oluşmasında söz konusu sorunsala başta liberalizm olmak üzere komüniteryanizm, sekülerizm gibi dünya görüşlerinin ilke ve prensipleriyle ya da bunlara getirilen eleştirilerle yaklaşmak etkili olmaktadır.

1.1.5. Çokkültürlü Topumlarda Kimlik

Sosyal psikoloji literatüründe, kimlik (identity) kavramı etrafında tartışmalar olduğu gözlenmektedir. Kimliğin bir atıf mı, bir kişilik çizgisi mi, bilişsel şemalar bütünü mü olduğu şeklindeki sorular etrafında tartışmalar söz konusudur. Kimlik kavramı karşımıza birey ve grup kimliği, bireysel veya sosyal kimlik, kişisel veya kolektif kimlikler şeklinde çıkmaktadır. Öncelikli olarak kimliğin insana ait bir 'sabit' olup olmadığı hususu ortaya konulmalıdır. Özselci (essentialist) anlayışlar, kimliği tözsel olarak nitelerken; inşacı yaklaşımlar, kimliğin tözsel bir gerçekliğinin olmadığını, bir inşa ürünü olduğunu savunmaktadır. Günümüzde genellikle kimliğin kültürel -tarihsel- sosyal bir inşa süreci olduğu fikrinde uzlaşılmaktadır.⁹⁵ Bir kişinin ya da grubun kendi niteliklerine, değerlerine, konumuna ve kökenine ilişkin bilinçli kavrayışı olarak tanımlanabilen kimlik kavramı, başka insanlarla benzerlikler üzerine kurulan sosyal kimlik boyutuyla bireyi yakından ilgilendirir ve ona çeşitli yönlerden hizmet eder: bir grup tarafından tanınma, onaylanma, desteklenme ve üyelik verilme gibi. Başkalarıyla farklılıklar üzerine kurulan bireysel kimlik de toplumu ya da çeşitli grupları dayanak olarak kabul eder.⁹⁶ Bütün bunlar kültür hesaba katılarak anlamlandırılabilir. Her kimlik, oluşumunu belirli bir kültüre borçludur ve bünyesinde o kültürü barındırır.

⁹⁴ Perşembe, "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru...", s. 242.

⁹⁵ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşina Kitaplar, 2007, s. 59.

⁹⁶ Sefa Şimşek, "Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri", *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (2002), s.31.

Kimliğin kültürle olan ilişkisi kolektif bir kimlik olarak milli kimlikte belirgin olarak görülmektedir. Antony Smit, milli kimliğin temel unsurlarını sıraladıktan sonra millete dair şu tanımlamaya ulaşır: "Millet, tarihî bir toprağı/ ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun, adıdır."⁹⁷ Millet olarak adlandırılan bu topluluk, sahip olduğu kültürel bağlar ile başka topluluklar karşısında biz duygusunu yaşatır. Yaşatılan bu duygu oluşturulmuş bir kimlik olarak da görülebilmektedir. Benedict Anderson'a göre uluslar inşa edilmiş topluluklar olarak hayalidirler. Anderson; ulusu, bünyesinde hem egemenlik hem de sınırlılık bulunan siyasal bir topluluk olarak görür. Güçlü bir aidiyet bağının oluşması için ulus devlet modeline ihtiyaç duyulmakta, bunun için de bir siyasal topluluk tasavvur edilmektedir. En küçük bir ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımaz iken yine de her birinin zihninde toplamları hakkında bir hayal yaşamaya devam etmektedir.⁹⁸

İnsan; öz-bilinç sahibi bir varlık olarak yaşamı boyunca toplumsal hayatta edindiği birikimi ve kültürüyle kendini tanımlar. Ancak bu tanımlamada bireyin tek başına edindiği birikim yeterli olmayacağından; birey öz-bilincinin ihtiyacını, üyesi olduğu toplumdan karşılamaktadır.⁹⁹ Böylelikle kimlik sorunu bir aidiyet sorunu olarak belirmektedir. Bireyin kimliği ait olduğu kültürel birikim içerisinde inşa edilmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken hem bireyin edindiği kültürel birikimin, hem bu birikimin toplumsal kaynaklarının değişmez, durağan olmadıklarıdır. Dolayısıyla kimlik olgusu da durağan değildir, tarih ve toplumsal akışa bağlı olarak değişim göstermektedir.¹⁰⁰

Bireysel kimlik, bireyin kendine ait nesnel ve öznel belirleyicileri ortaya koyabildiği kimliği oluştururken, sosyal kimlik toplumsal etkileşim sonucunda toplumun ya da grubun bireye verdiği kimlik türüdür. Kimlik, şüphesiz öznel gerçekliğin kilit unsurlarından biridir ve öznel gerçeklik gibi toplumda diyalektik bir ilişki içinde bulunmaktadır. Kimliği sosyal süreçler oluşturur. Kimlik bir kez somutlaştığında sosyal ilişkiler tarafından idame ettirilir, değiştirilir ve yeniden biçimlendirilir. Kimliğin hem oluşumunu hem de idamesini şekillendiren sosyal

⁹⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Bahadır S. Şener (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 32.

⁹⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İskender Savaşır (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 20.

⁹⁹ Erik Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, T.B.Üstün- V.Şar (çev.), Ankara: 1984, s.41.

¹⁰⁰ E. Fuat Keyman, "Türkiye'de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 41, (5-6-7/2007), s. 222.

süreçler sosyal yapı tarafından belirlenir.¹⁰¹ Birey, kimlik oluşumu sürecinde içine doğduğu grup tarafından kendine verilen kimlik unsurlarını sorgular. Bu sorgulamada verili kimlik unsurlarından bir kısmını reddederken, bir kısmını da içselleştirerek benimser. Bu süreçte hayati öneme sahip olan bireyin; kendini açıklayabilecek, değerlerini ifade edebilmeyi mümkün kılacak tanımlamayı doğru yapabilmesidir. Başkalarıyla etkileşimde ortaya çıkan dışa vurma biçimleri, kendi kültürel değerlerini doğru olarak temsil edebilmekle gelişebilir.¹⁰² Bu sebeple insan, kimliğini kendine sadık kalarak, özgürce geliştirmelidir. Çünkü kişi, başkalarını taklit ederek insan olmanın anlamına ulaşamaz ve özgün bir hayat yaşayamaz.

Özellikle çokkültürlü toplumlarda olmak üzere, bireyin kimliğinin öteki tarafından tanınması süreci kimliğin biçimlenmesinde hayati öneme sahiptir. Çünkü kimlik, kısmen tanınma veya tanınmama, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendirilir. Dolayısıyla bir sosyal grup kimliğinin çevredekilerce aşağılanması, kerih görülmesi durumunda, insanların veya grupların zarar görmeleri söz konusu olabilecektir. Hatta tanınmama yahut yanlış tanınma; insanı, gerçeği yansıtmayan, çarpıtılmış bir kimliğe hapsedebilecek ve baskıya dönüşebilecektir.¹⁰³

Kimliksel varoluş; bireysel yaşam ile toplumsal deneyimlerin dengeli bir şekilde yürütülmesiyle güçlenir. Bu gereklilik ise çokkültürlü toplumlarda daha bir zorlu sürece dönüşmektedir. Azınlık kültürüne müntesip olan birey, birincil sosyalleşmede edindiği değerleriyle ikincil sosyalleşmede karşılaştığı değerler arasında tercihte bulunma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Birini diğerine tercih etmekten daha zoru kararsızlık göstermektir. Kültürel farklılıklar, yeterli donanımına sahip olunmadığı durumlarda azınlıklar ve göçmenler için kimlik karmaşasını beslemektedir. Böylece toplumda azınlıklar aleyhine uyum sorunları baş göstermektedir.

Birey sosyal kimliğini tanımlarken kurduğu sosyal özdeşleşmelere uygun olarak grup aidiyetlerine vurgu yapar. Böylelikle sosyal kimlik, bireyin ortak aidiyetleri olan ve benzer duruşa sahip kimselerle paylaştığı kolektif kimlik olarak

¹⁰¹ Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, V.S. Ögütle (çev.), Paradigma Yayınları, İstanbul: 2008, s.250.

¹⁰² Perşembe, "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru...", s. 244.

¹⁰³ Taylor, "Tanınma Politikası", s. 42.

tanımlanabilir.¹⁰⁴ Sosyal kimlik, bireyin kendi grubunu diğer gruplarla karşılaştırmasına bağlı olarak bir anlam kazanmaktadır. Böyle bir karşılaştırma olmadan bireylerin kendilerini değerlendirmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla her grubun başka bir grup karşısında, başka bir gruba rağmen ve başka bir grupla birlikte var olduğunu ve insanın kimliğinin de sadece bir grupta şekillenmediğini vurgulamak gerekmektedir.¹⁰⁵ Yalnızca bireyin değil, sosyal grubun da kendisini tanımlamasında "öteki"ne ihtiyacı vardır. Böylelikle farklı kültürlerin bir arada yaşama tecrübesi hayatiyet kazanmaktadır. Bu tecrübenin verimli olabilmesi farklılıkları temsil eden aktörlerin karşılıklı hoşgörü ve sorumluluk içersinde hareket etmelerine bağlıdır. Çokkültürlü toplum; her farklı kültürel topluluğun özgürce kimliğini geliştirebileceği, kültürel özelliklerini yaşatabileceği bir toplumdur. Böyle bir toplumda hiçbir kültürel topluluk, kendi kültürel aidiyeti aleyhine tehdit edici ve değersizleştirici tavır görmez.¹⁰⁶

Kimliklerin kendilerini meşru kılma yöntemleri bağlamında çokkültürlülük politikaları birtakım sorunlar arz etmektedir. Çokkültürcülükte kültür kavramı; bir etnik grubun değişmez, kendi kendine var olabilen, bağımsız, sınırları kalın çizgilerle belirlenmiş bir mülkiyeti olarak sunulabilmektedir. Yine kültürel özelliklerin korunması gerekçesiyle cemaat içi uyuma yönelik baskıcı talepler, çokkültürcülük bağlamında meşrulaştırılabilmektedir. Ayrıca kültürel farklılıklara fazlaca vurgu yapılması toplumsal bütünlüğü tehdit edebilir.¹⁰⁷

Değişen dünyada kolektif ve bireysel çıkarların farklılaşması; kültürel kimliklerin çeşitliliğine imkan tanımayarak çokkültürlülük yaklaşımının geleceğini tehdit etmektedir. Ayrıca etnik ve dinsel azınlık kültürlerinin hakları güvence altına alınsa bile, dini yorum farklılıkları ya da diğer bireysel özgürlük talepleri toplumsal sistemin işleyişinde sorunlara sebep olabilmektedir. Bu gibi sorunların çözümünde bir taraftan farklı kültürlere kendilerini ifade etme özgürlüğü tanınırken, diğer taraftan ortak toplumsal hayatın idealize edilmiş değerlerinin korunması gerekir.¹⁰⁸ Bu noktada çokkültürlü toplumlarda gerçekleştirilmesi kültürel homojen özelliğe sahip olarak algılanan toplumlara göre görece daha zor olan entegrasyon kavramı karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰⁴ Asım Yapıcı, *Din Kimlik ve Ön Yargı Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Kitabevi, 2004, s.55.

¹⁰⁵ Nuri Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yayınları, İstanbul 2001, s.86.

¹⁰⁶ Perşembe, "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru...", s. 246.

¹⁰⁷ Ayhan Kaya & Ferhat Kentel, *Euro- ...*, s.78.

¹⁰⁸ Perşembe, "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru...", s. 245.

1.2. Entegrasyon

1.2.1. Entegrasyon Kavramının Tanımı ve Tarihçesi

Türkçede bütünleşme olarak karşılanan entegrasyon kavramı sosyolojide, toplumdaki gruplar, kurumlar ve sosyal yapının diğer unsurları arasındaki uyumu ifade etmektedir.¹⁰⁹ İşleyen bir bütüne ve sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sistemin parçalarının birbiriyle uyum sağlamaları gerekmektedir. Bu amaca ulaşılabilmesi grup, parti, cemaat gibi küçük yapılarda var olan "biz" duygusunun toplum seviyesine taşınması beklenir. Bir sosyal gruba, cemaate, etnisiteye dâhil olma bilinci; aynı seviyede toplumun bütününe dâhil olma bilinci ile uyumlu değilse sosyal bütünleşmede sorunlar var demektir. O halde sosyal bütünleşme ile birlikte sosyal farklılaşmayı da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bir toplumun zamanla farklılaşması, heterojenleşmesi, yeni mesleklerde farklı niteliklerde işgücü ve farklı aile/eğitim özelliklerine sahip gruplar kazanması gibi sebeplere rağmen o toplumun fertlerinin ve gruplarının davranış normları aynı veya benzer ise o toplumda bütünleşmeden bahsedilebilir. Ancak bütünleşmenin derece farkına dayalı olduğu, hızlı değişimlerden etkilenebildiği de unutulmamalıdır.¹¹⁰ Durkheim tarafından modern toplumlarda işbölümü ile gerçekleşeceği ifade edilen toplumsal bütünleşme; yine ona göre, meslek grupları arasındaki mücadelenin düzenlenmesi, komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin intihara, dağılmaya ve anomiye engel olması gibi etkenlerle açıklanabilir.¹¹¹

Avrupa toplumunda birlikte yaşam için en son geliştirilmiş bir ideal olarak sunulan entegrasyon göç alan toplum ve göçmen taraflar arasında gerçekleşen; birlikte yaşam için belirlenmiş ortak prensipler üzerine kurulu; haklar ve sorumluluklar dengesini gözeten; göçmenlere ekonomik, sosyal, kültürel ve politik fırsatlar sunması beklenen; uzun vadeli dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır.¹¹²

Çokkültürlü ve çok etnili toplumlarda entegrasyonun, yapısal ve kültürel uyumun sağlanması karmaşık ve çok yönlü ilişkileri içeren bir süreçtir. Sadece işbölümü ve kurumların birbirleriyle uyumlu ilişkileri bu tür toplumlarda entegrasyonun sağlanması için yeterli değildir. Böyle toplumlarda entegrasyonun gerçekleşmesi; farklı etno-kültürel grupların ülkedeki her türlü imkândan eşit

¹⁰⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 343.

¹¹⁰ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul: Der Yayınları, 2012, ss.246-247.

¹¹¹ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012, ss.141-143.

¹¹² Açık Toplum Enstitüsü, *Muslims in Europe, A Report on 11 EU Cities, At Home in Europe Project*, Macaristan: Open Society Institute, 2010, s.18.

yararlanabilmesine, aralarındaki çatışma potansiyelinin azaltılmasına ve uyumlu bir yaşamı sürdürmelerine bağlıdır.¹¹³ Azınlıklar böyle bir entegrasyon sürecinde bir taraftan kendi kültürel kimliklerini koruyabilmeli, diğer taraftan da toplumsal sisteme katılabilmelidir.

Entegrasyon teori ve politikaları ilk defa 1960'lı yıllarda Amerika'da asimilasyon politikalarının yararsız olduğu anlaşıncı gündeme gelmiştir. Avrupa'da ise entegrasyon tartışmaları, işgücü göçünün ilk yıllarında Avrupa'ya gelenlerin kalıcı olmayan işçiler olarak görülmeleri sebebiyle daha sonraki bir süreçte başlamıştır. Ancak göçmenler zamanla kalıcı olma eğilimi gösterince, bir yandan çoğunluk toplumunda yabancı düşmanlığı artmaya başlamış, diğer yandan göçmenler sosyo- ekonomik ve kültürel haklarını arama sürecine girmişler ve Avrupa'da çokkültürcü toplum talepleri gündeme gelmeye başlamıştır.¹¹⁴

Entegrasyon tanımlarında entegrasyon sürecinin aşamalandırıldığı görülmektedir. Mesela Andrew M.Greeley, entegrasyon kuramlarının en bilineni olan "Kültürel Entegrasyon Modeli"nde bu sürecin altı aşamada oluştuğunu ileri sürer ve süreci sadece yabancı grupların birkaç kuşak sonrası bir ülke toplumu ile olan uyumu olarak betimler. Greeley, tam bir asimilasyonu mümkün görmemektedir. O, bu tür toplumlarda kültürel farklılıkların yok olmayacağı düşüncesiyle çokkültürcü söylemlere yakın durmaktadır.¹¹⁵ Bunun gibi kimi entegrasyon tanımlarında entegrasyon, çokkültürcü bir kuram ve uygulama olarak sunulurken; kimilerinde ise aslında asimilasyon kastediliyor görünmektedirler.

Entegrasyon kavramı ile her devletin ve toplumun aynı şeyi kastettiği veya kendilerini entegre etmeleri talep edilen azınlık gruplarından aynı adımların atılmasının beklendiği söylenemez. Politikacılar azınlıklara ilişkin resmi ifadelerinde ve sosyal bilimciler teorilerinde olumsuz çağrışımları sebebiyle asimilasyon kavramını tercih etmemektedirler. Castles, azınlıkları hâkim kültür içinde eritmenin hedeflendiği entegrasyon politikalarını "asimilasyonun yavaş ve kibar biçimi" olarak

¹¹³ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 36.

¹¹⁴ Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*, A. Z. Gündoğan-Can Nacar (çev.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 420.

¹¹⁵ Cemal Yalçın, "Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/1, (Mayıs 2002), s.50.

nitelemektedir.¹¹⁶ Asimilasyon ile entegrasyon arasında kesin bir sınır çizmek zor görünse de entegrasyon, kesinlikle çoğunluk kültürü içinde erimek, asimile olmak değildir.¹¹⁷ Ancak asimilasyon entegrasyonun son merhalesi ya da muhtemel sonuçlarından biri olarak görülebilmektedir.¹¹⁸

Kimi entegrasyon politikaları, kültürel farklılıkların uzun vadede kültürel bir senteze evrilecekleri beklentisi içerisinde görünmektedir. Kimileri ise entegrasyonu asimilasyon hedefinden bir önceki aşama olarak nitelemektedir. Ancak entegrasyonun asimilasyondan temel farkı, azınlıklardan öz kimlik ve kültürlerini terk etmelerini beklememesidir. Kültürel azınlıklara, kültür miraslarına sahip çıkma ve onları geliştirme hakkının tanınması entegrasyon politikasının temel karakteristiğini oluşturmaktadır.

Eisenstadt; toplumsal norm ve rollerin öğrenilmesini içeren kültürel boyut, kişisel hoşnutluk ve duygusal uyumu kapsayan kişisel boyut ve göçmenlerin ev sahibi toplumun kurumlarındaki varlığını ifade eden kurumsal boyut olmak üzere üç boyutlu bir entegrasyon betimlemesi yapar.¹¹⁹

Entegrasyon hem göçmenlerin hem de göç alan toplumun birbirleriyle etkileşimlerinin bir sonucu olarak yeni durumlara uymaları yolu ile gerçekleşen çift yönlü bir süreçtir. Bu süreçte toplumun bütün üyelerinin ortak değerlere ve normlara riayet etmesi beklenir. Kültürel entegrasyon sürecinde bir taraftan göçmenler hâkim toplumun değerlerine ve davranış normlarına uymaya çalışırken, diğer taraftan çoğunluk toplumu göçmenlerin kültürel değerlerini tanımaya ve anlamaya çalışır. Yapısal entegrasyon sürecinde göçmenler, toplumsal kurum ve kuruluşlarda varlık göstermeyi, iş dünyasında yer edinmeyi başarır.

Etnik ve kültürel olarak farklılaşan grupların bir arada yaşadığı toplumlarda entegrasyonun sağlanamaması ve azınlıkların dışlanması; özellikle azınlık grubun genç kuşaklarında marjinalleşmeye ve devamında toplumdan tamamen kopuşa sebep olabilmektedir.

¹¹⁶ Stephen Castles & Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 362.

¹¹⁷ Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, s.92.

¹¹⁸ Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, s. 307.

¹¹⁹ Erkan Perşembe, *Almanya'da Türk Kimliği; Din ve Entegrasyon*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005, s. 47.

Göçmenlerin hem çoğunluk toplumunun norm ve değerlerini takip etmek, hem de bütünden farklı olma bilincini temsil eden kendi kimlik ve kültürlerini korumak gibi bir çaba içerisinde olmaları entegrasyon sürecinde azınlıkların yükünü ağırlaştırmaktadır. Ayrıca bu yük zaman zaman kimlik sorunu veya kimlik krizi gibi sorunlara yol açabilmektedir.

Göçmen barındıran toplumların yapılarının birbirlerinden farklı olması, birey ve etnik grupların özellikleri ile çoğunluk toplumunun her etnik gruba karşı tutum ve önyargılarının farklılığı düşünülünce entegrasyon teorilerindeki aşamaların kaçınılmaz olarak gerçekleşeceği ve entegrasyonun birbirini zorunlu takip eden süreçler silsilesi olduğu iddiasının geçerliliği azalmaktadır.

Çokkültürlü toplumlarda farklı etnik ve kültürel kökene sahip grup ve bireylerin adalet, özgürlük, demokrasi, sadakat, dayanışma gibi bazı ortak değerlere ve toplumun normlarına uymaları kültürel entegrasyon için kaçınılmazdır. Entegrasyonun başarısı için azınlık grupların biri kendi etnik grupları içinde bir biz duygusu, diğeri toplumun geneline, yaşadıkları ülkeye yönelik daha kapsayıcı bir biz duygusu olmak üzere iki katmanlı bir biz duygusuna sahip olmaları gerekmektedir.

Entegrasyon, yalnızca hâkim toplumun yararına olan ve onun talep etmesi gereken bir süreç olarak görülmemeli, bilakis göçmenlerin de kendilerini ifade etmelerine ve sosyo-ekonomik ilerlemelerine, kültürel açıdan zenginleşmelerine imkân sağlayan bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Kymlicka'nın "yetkinleştirici bütünleşme" olarak kavramlaştırmaya çalıştığı entegrasyon politikası da devletten azınlıklara yasal eşitlikler sağlanmasını, medyadaki ve okul kitaplarındaki göçmenlere karşı ayrımcı ve önyargılı yaklaşımlarla mücadele etmesini, göçmenlerin haftalık dinî gün tatili gibi taleplerini karşılamasını beklemektedir.¹²⁰

Bir bütün halinde toplumda entegrasyonun gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek zor olmakla birlikte, bireylerin bakış açıları ve tutumları tek tek ölçülerek kısmen belirlenimlerde bulunulabilir. Ayrıca genel olarak toplumun norm ve kurallarına uyum durumu gözlemlenebilir. Bununla birlikte çok iyi entegre olduğu varsayılan bir azınlık grubun mensuplarından bazılarının uyuma aykırı bir davranışı o azınlık grubunun bütününe karşı entegrasyon bağlamında olumsuz yaklaşılmaya sebep olabilmektedir.

¹²⁰ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 158.

Gerek çoğunluk toplumun, gerek politika üreticilerin kimi zaman belki plansızca yöneldikleri kültürel azınlık grubu bütün içinde eritme; azınlık grubu bütünden yalıtma, ayrıştırma ya da azınlık gruba karşı ayrımcılık gibi durumlar entegrasyonun gerçekleşmesini engelleyen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Entegrasyonla İlişkili Kavramlar:

Asimilasyon (Eritme), Diskriminasyon (Ayrımcılık), Segregasyon (Yalıtma), Seperasyon (Ayrışma)

Kültürlerin karşılaşması esnasında ortaya çıkan sosyal süreçler ve bu süreçlerin yönetilmesi entegrasyon, asimilasyon gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Göç alan devletler, farklı kültürel toplumlardan gelen göçmenlerin kendi toplumlarına uyum sağlamadıkları takdirde toplumsal sorunlar çıkacağı olgusal gerçekliği olan endişeleriyle çeşitli teori ve stratejilere yönelmişlerdir. Çokkültürlü toplumlar için iki farklı çözüm stratejisi mümkün görünmektedir: ya toplumsal barışı tek bir kültürde bütünleşmekte görerek farklılıklara tahammül etmeyerek azınlıkları asimile etmeye çalışmak ya da kültürel farklılıkları hoşgörüyle karşılayarak birlikte yaşama kültürü geliştirmeye çalışmak. Modern dönemde barış içinde birlikte yaşama amacıyla geliştirilen ilk çözüm önerisi asimilasyon olmuştur.

ABD'de 1960'lara kadar İngilizliliğe uygunluk (Anglo-conformity) ve erime potası (melting pot) şeklinde iki tür asimilasyon stratejisi gündeme gelmiştir. Bu stratejilere göre Amerika'ya gelenler önce İngiliz dili ve kültürüne adapte olacaklar (İngilizliğe uygunluk), sonra da tamamen Amerikalı hale gelecekler (erime potası) ve tek bir Amerika kimliği oluşacaktı.¹²¹ Bu teorilerden sonra başlıcaları Gordon'ın "Asimilasyon Süreci Teorisi", Robert E. Park ve Ernest Burgess'in "İrk İlişkileri Döngüsü Teorisi" ve Ron Taft'ın "Asimilasyonun Yüzleri Teorisi" olmak üzere daha ayrıntılı asimilasyon teorileri geliştirilmiştir. Her birinde farklı terimlerle asimilasyonun evreleri açıklanmış olan bu teorilerin ortak yönü hemen hepsinde asimilasyonun; akkültürasyon, entegrasyon gibi süreçlerin en son aşaması olarak nitelenmesidir.¹²² O halde asimilasyon, bireyin veya grubun kendi kültürel kimliğinden, kültürel geçmişinden, yaşam tarzından sıyrılarak, başka bir kültürü

¹²¹ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004, ss. 57-58.

¹²² Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, ss. 58-63.

özümsemesi süreci olarak da görülebilir. Bu süreçte gerçekleşen değişim sadece davranışlarda değil zihniyette de gerçekleşmektedir.¹²³

Kültürel çeşitliliğin olduğu toplumlarda farklı kültürel gruplar arasında kimi zaman ortaya çıkan gizli veya açık iktidar mücadelesi ile çoğunluk toplumu azınlık mensuplarını asimile etme yoluna gidebilmektedir. Bu yönelimin devlete hâkim olmasıyla göçmenlerden kendi dillerini, sosyo-kültürel niteliklerini bırakmaları ve hâkim toplumdan ayırt edilemeyecek hale gelmelerini beklenmektedir. Bu amaca ulaşmak için devlet, göçmen çocuklarını hâkim dili öğrenmeye ve etnik açıdan karma okullarda okumaya teşvik eder.¹²⁴

Göç alan toplumlarda kültürel farklılıklar tüm taraflardan kaynaklansa da kültürel farklılıklardan doğan sorunlar yalnızca azınlıklara mal edilmektedir. Çoğunluğun kültüründen ayrıışan gruplara yönelik olarak uygulanan asimilasyon politikası, kültürel homojen toplum idealini benimsemektedir. Bu ideal, kültürel farklılıkların çatışmaya ve kurumsal bölünmelere yol açacağı endişesini ve hâkim kültürün üstün ve eşsiz kültür olduğu iddiasını temel iki dayanak olarak alır.

Asimilasyon, her zaman baskı ve zorlamayla gerçekleşmez. Göçmen kökenliler ya da azınlık kültürün müntesipleri, kültürlerarası evlilik gibi farklı tercihlerle bir kaç kuşağı içeren uzun bir süreç içinde kendi kültürel geçmişlerine yabancılaşıp hâkim toplumun tüm kültür özelliklerine uyum sağlayarak kendiliğinden asimile olabilmektedirler. Ancak süreç sonunda asimilasyonun ne derece gerçekleştiği açıkça belirlenememektedir. Çünkü asimile edildiği düşünülen birey, herhangi bir olay karşısında öz kimliğine sarılabilmektedir.

Birey veya grubun kendi kültürel geçmişini tamamen unutarak yerine yeni kültürel aidiyet ikame etmesi anlamındaki tam asimilasyonun zor ve uzun zaman alan bir süreç olduğu bilinmektedir. Kültürel özelliklerin bireylere derinden işleyen olgular olması sebebiyle göçmenlerin kültür bagajlarını terk etmeleri ve geldikleri ülkelerle tüm bağlarını koparmaları teorilerde ön görüldüğü gibi kolay olmamaktadır. Bilakis göçmenler yeni toplumlarına kendi kültürlerinden bir şeyler katarken, anayurtlarına da yeni geldikleri toplumdan kültürel değerler taşımaktadırlar.¹²⁵

¹²³ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayınları, 1994, s. 75.

¹²⁴ Stephen Castles & Mark J. Miller; *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 362.

¹²⁵ Faist, *Uluslararası Göç...* s. 347.

Liberal teorilerin gündeme gelmesiyle göç alan devletler bir yandan göçmenlere vatandaşlık haklarını, diğer yandan da onların kültürlerini tanımaya başlamışlardır. Kısacası günümüzde neredeyse tüm çok kültürlü toplumlar ve devletler asimilasyon kavramını kullanmaktan özenle sakınmakta, çokkültürcü ve entegrasyonist söylemler geliştirmektedirler.

Çokkültürlü toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi engelleyen en ciddi sorunlardan birisi de Türkçede ayrımcılık olarak adlandırılan diskriminasyondur. Birçok uluslararası sözleşmenin de tanımladığı gibi ayrımcılık birey ya da grupların sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, düşünce veya kültür nedeniyle, yaşadıkları toplum veya devlet tarafından onlara zarar verecek muamelelere tabi tutulmaları anlamına gelmektedir. Ayrımcılığın temelinde, bu tür muameleleri uygulayanların kendilerini ayrımcılığa maruz bıraktıklarından üstün görmeleri örtük kabulü bulunmaktadır. Ayrımcılık tanımlarının çoğunun öne çıkan niteliği, bu tanımların 'eşit insanların eşit olmayan muamelelere maruz kalmasına vurgu yapmalarıdır.¹²⁶

Başta kültürel çeşitliliğin bulunduğu toplumlarda olmak üzere günümüzde ayrımcılığın neden bu kadar yaygın olduğunun ve adeta doğallaştığının sebepleri üzerinde durulmalıdır. Birçok sosyal fenomende olduğu gibi ayrımcılık da hayatiyetini meşrulaştırılma sürecine borçludur. Bu sürecin temelinde zihinsel ve davranışsal evreler yatmaktadır. Ayrıca ayrımcılık, genel toplumsal sistemle kuşkusuz yakından ilgilidir.¹²⁷ Mesela göçmenlere ayrımcılık yapanların gerekçelerinden biri yabancıların yoksulluk, suç ve kirlilik gibi toplumsal sorunların üstlerine yıkılabilecek bir günah keçisi olarak algılanmalarıdır.¹²⁸ Azınlıklar, çoğunluğun kültürel normlarından farklı davranabildiklerinden önyargıyla karşılanmakta ve dışlanmaktadır. "Öteki"ne karşı geliştirilen stereotiplerin beslediği ayrımcılık, bir bakıma önyargıların davranışa dönüşmesi ve toplumsal bütüne ait olmadığı varsayılan bir grubun çoğunluk topluma yaklaşmasına engel olmaktadır.¹²⁹

¹²⁶ Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinde Öteki ile İlişki*, Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 216.

¹²⁷ Melek Göregenli, "Ayrımcılığın Meşrulaştırılması", *Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Derleyenler: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, İstanbul, Eylül 2012, s. 71.

¹²⁸ Belkıs Kümbetoğlu, "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik" Ayhan Kaya & Günay Göksu Özdoğan (ed.) *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar /Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*. 2003, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.288.

¹²⁹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, ss.172-183.

Bir toplumda herkesçe ulaşılabilir olması gereken fırsatların belirli kesimlere kapatılması şeklindeki uygulamalarda ayrımcılık bariz olarak tespit edilebilmektedir.¹³⁰ Göçmenlerin iş başvurularında yaygın olarak görülen ayrımcılık ekonomik alandaki bir uygulama olarak "dolaylı ayrımcılık" olarak nitelenirken, hükümetlerin sosyal hizmetlerinde görülen ayrımcılık "kurumsal ayrımcılık" olarak sınıflandırılmaktadır.¹³¹

Ayrımcılık, özellikle gençlerde toplumdan dışlanmış olma gerekçesiyle olumsuz duygulara, ileriki evrelerde suçluluğa ve marjinalliğe sebep olmaktadır. Böylelikle açığa çıkan marjinal tutumlar da toplumun ön yargılarını besleyerek kısır döngüyü devam ettirmektedir. Sonuçta entegre olmak isteyenler bile etnik ayrımı görünce kendi köklerine sarılma tepkisi göstereceklerdir. Ayrımcılık uygulandığı toplumların her kesiminde huzuru ve uyumu, barış içinde yaşamayı engelleyecek durumlara yol açmaktadır. Ayrımcılığa maruz kalan bireylerde aşağılık duygusu, mağdur olma psikolojisi, istenmeme kanısı ve saldırganlık; ayrımcılığı uygulayanlarda ise suçluluk, düşmanlık hisleri ve etik değerleri ihlal etme gibi duygu ve tutumlar ortaya çıkmaktadır.¹³²

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ikinci maddesinde ırk, cinsiyet, renk, dil, din ve düşünce farkı gözetilmeksizin herkesin temel insan hak ve özgürlüklerinden yararlanabileceği vurgulanarak ayrımcılık yasaklanmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 21 Mart, "İrkçiliğe ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele Günü" olarak kabul etmiştir.¹³³

Entegrasyon bağlamında gündeme gelen olgulardan diğer ikisi de segregasyon ve seperasyon kavramlarıdır. Bu kavram çifti azınlık veya göçmen grupların hâkim toplumdan mekânsal, yapısal ve kültürel olarak ayrı olma durumlarını ifade etmektedir. Segregasyon Türkçede "yalıtma", seperasyon ise "ayırışma" kavramları ile karşılanmaktadır. Segregasyonda hâkim toplumdan farklı etnik ve kültürel geçmişe sahip grupların hâkim kültür ile zayıf ya da çok sınırlı ilişki içinde yaşadıkları bir süreç söz konusu olmaktadır. Segregasyon sonucu oluşan mekân göçün ilk şokunu hafifletmeye yarayan yabancı bir memleket içinde "sıla"

¹³⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, H. Özel vd. (çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002, s. 227.

¹³¹ Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinde Öteki...* s. 218.

¹³² Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, s. 113.

¹³³ *Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Türkiye Taraf Devlet Raporu*, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu, 2010, s. 5.

işlevi görmektedir. Genellikle çoğunluğun baskısı ile gerçekleşen segregasyon, özellikle azınlık grup üyelerinin kamusal alandan uzaklaştırılmasını içermektedir. Yalıtma; okullar, toplu ulaşım araçları, lokantalar, hastaneler, belli meslekler ve mezarlıkları da kapsayacak şekilde geniş alanlara yayılabilmektedir.¹³⁴

Kültürel azınlıkların çoğunluk toplumdan ayrı tutulması bağlamında ele alınması gereken bir kavram da toplumsal ayrışma olarak karşılayabileceğimiz seperasyondur. Seperasyon daha ziyade yaşadıkları devlet sınırları içinde özerk bir bölgede yaşamayı tercih eden azınlıkların mekânsal ve sosyo-kültürel açıdan hâkim toplumdan kopuk yaşamalarıdır. Azınlıklar açısından böyle bir tercihin sebebi çoğu zaman asimilasyon tehlikesinden korunmak ya da ayrımcılığa tepkidir.¹³⁵ Seperasyona en açık ve meşhur örnek ABD'deki "Amişler"dir.¹³⁶

Kimliksel aidiyet ve ayniyet bağlamında azınlıkların yaşadıkları ikilem bir yandan farklılıklarını koruma çabası, diğer yandan güven veren çoğunluk toplumun üyesi kalma arzusudur. Çünkü insanların bireyleşme eğilimleri kadar bir bütüne ait olma eğilimleri güçlüdür. Bu ikilem dikkate alındığında azınlıkların seperasyon tercihleri onlar açısından huzur veren bir seçim gibi durmamaktadır.

Farklı sosyo-kültürel geçmişe sahip bireylerin bir anda kaynaşmaları beklenemeyeceğinden göçmenliğin ilk dönemlerinde belli düzeyde segregasyon ve seperasyon kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir. Fakat bu durumun göçmenlerin kalıcı olmaları halinde de sürdürülmesi sosyal ve hatta psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Kendini yalıtma ve toplumdan ayrışma tercihi kimi zaman da göçmenlerin aslında çoğunluktan ayrı durma niyetleri olmadığı halde ayrımcılığa karşı bir tepki olarak gerçekleşebilmektedir. Asimilasyoncu politikalar da göçmenlerin kendilerini, kültürlerini koruma refleksi ile hâkim toplum ve kültürden uzaklaştırmalarına sebep olabilmektedir.

Göçmenlerin aynı göç ağları yolu ile yeni ülkeye gelmiş olmaları da segregasyona sebep olmaktadır. Aynı ağlarla göçenler hem aynı mekânlarda yerleşmekte hem de aynı ya da birbirine yakın iş alanlarında çalışmaktadırlar.¹³⁷

¹³⁴ Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, ss. 81-82.

¹³⁵ Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 188.

¹³⁶ Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, s. 86.

¹³⁷ Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, s. 53.

Göçmenlerin yaşamları daha ziyade kendi etnik gruplarının yerleşim mekânları ve kültürel ortamları ile sınırlı kalmaktadırlar. Bu sebeple çoğunluk toplumu ile ilişkilerin geliştirilmesi daha da gecikmektedir. Zira alıştığı bireylerle ve alışıldık mekânlarda hayatın sürdürülmesi göçmen için daha zahmetsiz gerçekleşmektedir. Göçmenler genellikle sosyo-ekonomik statü bakımından göç ettikleri ülke ortalamasının altında olduklarından orta sınıfların yaşam alanlarından uzak kalabilmektedirler.¹³⁸ Böylelikle zincirleme olarak yerleşim mekânları açısından gettolaşma, gettolaşmanın bir sonucu olarak da azınlıkların sosyo-ekonomik açıdan marjinalleşmeleri gündeme gelmektedir. Hâkim toplum ile azınlıkların bütünleşerek bir arada yaşamalarına engel olan sebeplerden biri de sosyo-kültürel farklılıkların olduğundan büyük gösterilmesi ve ırkçı yaklaşımlarla hâkim kültürün üstün olduğunun savunulmasıdır.

1.2.3. Almanya'da Entegrasyon Politikaları

Almanya göç sosyolojisi literatüründe Hartmut Esser'in tezleri önemli bir yere sahiptir. Esser'ya göre fonksiyonel olarak farklılaşmış toplumlarda uyum, bireysel eylem teorisi ile en iyi şekilde açıklanabilir. Bireyler kendi durumlarını analiz ederler, bir davranış tarzında karar kılarlar ve bu değişik kararlar toplumsal bir sonuca göre bir araya gelir. Uyum, parçaların sistemli bir bütün içindeki birliğidir. Değişik kültürlerin ve toplumların birden fazla entegrasyonu imkânsızdır ve sosyal uyum sadece asimilasyon ile mümkündür. Ona göre entegrasyonun amacı, birçok kuşak sürecinde etnik grupların eşitlenmesi anlamında asimilasyondur.¹³⁹

Almanya'da yabancıların ve göçmenlerin asimilasyon ve entegrasyon kavramları bağlamında nasıl algılandıklarını tarihsel dönem içinde incelemek, konuya yaklaşımın politik ve ideolojik sebeplerle sürekli değişkenlik gösteren bir dönemsellik arz ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Farklı etnik ve kültürel kökenden Alman toplumuna katılımlardan doğan meselelerin 1945'ten 2000'lere kadar medyaya yansıma şekilleri; kavramların içerikleri konusunda tartışmalar olduğunu; yabancı ve göçmenlerin Almanlaştırılmasından, Alman toplumunda eritilmesine, asimile edilmesine ya da entegre edilerek çokkültürlü bir toplum

¹³⁸ Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, s. 154.

¹³⁹ Hartmut Esser, "Integration und ethnische Schichtung" Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, Mannheim;
<http://www.mzes.unimannheim.de/d7/de/publications/report/integration-und-ethnische-schichtung> ; s.18. (10.03.2017)

oluşturmaktan, çokkültürlülüğün sorgulanmasına kadar çeşitli yaklaşımların elli yılı aşkın bir tarihi seyir içerisinde çeşitli aktörler tarafından ortaya konulduğunu göstermektedir.¹⁴⁰

Almanya'nın entegrasyon politikalarının tarihi seyri incelendiğinde ilk dikkat çeken husus göçmen ülkesi oluşun gönülsüz kabulüdür. İlk resmi işçi göçü antlaşması, 1955 yılında imzalanmış olmasına rağmen, 2000'li yılların başına kadar politikacılar bu gerçeği göz ardı ederek Almanya'nın bir göç ülkesi olmadığını savunmuşlardır. Yarım yüzyılı aşkın göç gerçeğine rağmen ortaya konan bu tavır, üretilen uyum politikalarında belirleyici olmuştur. Bu politikalarda göze çarpan göçmenleri ya geldikleri ülkelere geriye dönüşe özendirmek ya da onlara hâkim kültürü benimseterek Almanya toplumuna entegre olmalarını sağlamaya çalışmaktır.¹⁴¹ Kısacası eksik olan; İsviçreli yazar Max Frisch'in, 1965 yılında görüp "Biz misafir işçi çağırmıştık ve insanlar geldi."¹⁴² şeklindeki meşhur sözüyle özetlediği tespitin politikalara zamanında ve yeterince yansıtılmamasıdır.

Alman Sendikalar Birliği (DGB), 1965 yılında Almanya'daki ucuz işgücü rekabetinden ve ülkeye illegal göçün artmasından endişe duyarak yabancıları ayrımcı statüye tabi tutan yabancılar yasasını eleştirmiş ve bu dönemle birlikte entegrasyondan bahsedilmeye başlanmıştır. Ardından gelen yıllarda başlangıçta "misafir işçi" olarak algılanan Türk işçilerinin kalıcılığı ve onlara olan ihtiyacın devam ettiği fark edilmiştir.¹⁴³

Almanya'ya göç hareketleri; üç yılla sınırlı geçici işçi alımının başlaması (1961), işçilerin eş ve çocuklarını Almanya'ya getirmeye başlamaları (1971), Almanya'nın işçi alımını durdurma ve yabancı işçi sayısını azaltma kararı (1973), politik sebeplerden Almanya'ya sığınma yoluyla göç (1980'li-90'lı yıllar) gibi evrelerle gelişmiştir. Bütün bu evreleri kapsayacak şekilde uygulanan entegrasyon politikaları literatürde yedi aşamada özetlenmektedir: çalışma hayatı düzenlemeleriyle sınırlı yabancılar politikası (1952-1973); tartışmalara rağmen iş

¹⁴⁰ Matthias Jung, Thomas Niehr ve Karin Böke, *Ausländer und Migranten im Spiegel der Presse*, Ein diskurshistorisches Wörterbuch zur Einwanderung seit 1945, Wiesbaden: Westdeutscher Yayınevi, 2000, ss. 109-131.

¹⁴¹ Dr. Hakan AKGÜN, "Alman Uyum Politikaları ve Göçmenler", *Alman Eğitim Sistemi, Entegrasyon Politikaları ve Göçmenler Sempozyumu* 2012, <http://www.diegaste.de/pdf/diegaste-sayi24.pdf> (12.02.2017)

¹⁴² Max Frisch, *Siamo italiani – Die Italiener. Gespräche mit italienischen Arbeitern in der Schweiz*, von Alexander J. Seiler, Zürich: EVZ, 1965, Ön Söz'de.

¹⁴³ Abadan- Unat, *Bitmeyen Göç*, ... s.47.

ilişkilerinin sağlamlaştırılması, aile birleşimlerinin başlaması ve kalıcılığın gündeme gelmesi (1973-1979); yabancılardan sorumlu yetkili tayini ve misafir işçilik yerine göçmenlikten söz edilmesi (1979-1980); sınırlama önlemleri ile yabancılardan sayısını azaltma, geri dönüşü teşvik (1981-1990); yeni bir yabancılar kanunu, sığınmacıların artışı (1990-1998); Alman devleti tarihi boyunca ilk defa Almanya'nın göç ülkesi olduğu ifadesinin hükümetçe kullanılması, yeni bir vatandaşlığa geçiş düzenlemesi, göç yasası, (1998-2004); entegrasyonla görevli yeni devlet bakanlığı kurulması, entegrasyon zirvesi, Alman İslam Konferansı, İslam din dersleri (2005-2013).¹⁴⁴

Yabancılar politikası Alman siyaseti için çok önemli bir malzeme konusu olagelmıştır. 1998-2005 yılları arasında Sosyal Demokrat Parti (SPD)'den Federal İçişleri bakanlığı görevini yürütmüş olan Otto Schily'nin "En iyi entegrasyon asimilasyondur."¹⁴⁵ şeklindeki meşhur ifadesi Alman siyasetinin pragmatizmi konusunda ipuçları vermektedir. Yine aynı isim "Bir kültürün içinde büyüyen eski kültürde kalmayarak değişecek, geldiği kültürünün birçok özelliğini arkasında bırakacak, eskisini bırakıp yeni biri olmak için bu güzel ama sancılı süreci yaşayacaktır."¹⁴⁶ diyerek uyum politikasına bakışını özetlemiştir.

Almanya kamuoyunda entegrasyon tanımları politik duruşa göre farklılık gösterebilmekte, ortak ve kesin bir tanımdan söz edilememektedir. Mesela Hristiyan Demokrat Parti entegrasyonu "yurttaş olmadan egemen kültüre uyum gösterme" olarak değerlendirirken, sosyal demokratlar bu kavramı daha çok "çokkültürlülük" bağlamında algılamaktadır.¹⁴⁷

Almanya'nın entegrasyon politikalarında yabancı gençlere yönelik uyum çalışmalarının artırılması, iş ve eğitim kurumlarına girişlerdeki engellerin kaldırılması, vatandaşlığa geçiş dâhil yeni hukuki hakların tanınması gibi unsurlar ön plandadır. Bu politikaların hayata geçirilmesi uzun süreli program ve uygulamaları gerekmektedir. Almanya'da yaşayan Türklerin sorunları ile ilgili olarak

¹⁴⁴ Karl-Heinz Meier-Braun, "Zuwanderung und Ausländerpolitik in Deutschland", *Der Bürger im Staat*, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg Stuttgart, Heft4/2006, ss.202-208.

¹⁴⁵ Otto Schily: "Assimilierung ist die beste Integration", *Süddeutsche Zeitung*, Haziran 2002'den alan <http://www.abendblatt.de/politik/deutschland/article106974942/Otto-Schily-Assimilierung-ist-die-beste-Integration.html> (17.02.2017).

¹⁴⁶ Thomas Schmid, <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article6071359/Assimilation-Warum-nicht.html>, 11 Şubat 2008, (17.02.2017).

¹⁴⁷ Jürgen Gerdes, Thomas Faist & Beate Rieple, "We are All Republican Now, The Politics of Dual Citizenship in Germany", *Dual Citizenship in Europe from Nationhood to Societal Integration*, Thomas Faist (ed.) England: Ashgate Publishing, 2007, s. 63.

yapılan bir araştırmada Türklerin Almanlarla ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri ile ilgili sonuçlar dikkat çekicidir. Türklerin Almanlarla ilişkilerinin iyi olmadığını düşünenler % 84'lük bir oranı oluşturmakta, söz konusu grubun % 50'si ise bunun sebebini hem Türklerin tavrına hem de Almanların önyargılarına bağlamaktadır.¹⁴⁸

Çoğunluk toplumu ile Almanyalı Türkler arasında görünmez sınırlardan söz edilebilir. Göçmenlerin Almandaki yetersizlikleri özellikle kadınlarda daha bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Entegrasyon politikaları, vatandaşlık yasası düzenlemeleri gibi hususlar göçmenlerin çoğunluk toplumunun bir parçası olmaya gayret etmelerini engellemektedir. Bunun sonucu olarak da gettolaşma ortaya çıkmaktadır. Gettolaşma da çoğunluk toplumuyla iletişime engel oluşturmaktadır. Alman politikacıların vurguladığı entegre olunmadığına dair yargı da kamuoyunda dışlayıcı tepki oluşmasına yol açmaktadır. Böylelikle Almanyalı Türkler hakkında geçirdikleri önemli değişikliklere ve edindikleri görece daha iyi sosyal statülere rağmen yanlış izlenimler sürdürülmektedir. Onlar Türkiye'deki yanlış algıların yanında Almanya'da da "yabancı", "öteki", "tutucu", "köktendinci" ve "milliyetçi" gibi olumsuz ifadelerle tanımlanmaktadırlar.¹⁴⁹ Bu da gettolaşmayı, içe kapanıklığı, göçmen dernekleriyle güçlü bağları sürdürmeyi teşvik etmektedir.¹⁵⁰ Sonuçta göçmenler toplumun temel değerlerinden iyice uzaklaşmakta ve entegrasyon daha zor hale gelmektedir. Ayrıca "yabancıların", "öteki"nin suç potansiyeli taşıyor olması uluslar arası terör sebebiyle somut bir gerçeklik olarak algılanmaktadır.

Genel kabul göçmenlerin, etno-kültürel kökenlerinden dolayı sonradan katıldıkları topluma uymada güçlükler yaşayacaklarına yöneliktir. Bu nedenle 'entegrasyon' kavramının yöneldiği grup ev sahibi toplum değil de göçmenler olduğu yanlışlığına düşülmektedir. Uyum sağlaması gereken, bütünleşmesi beklenen taraf azınlık grup olmaktadır. Çokkültürlü toplumlarda, hem devletin hem de toplumun beklentisi genellikle bu yöndedir. Oysa entegrasyonun gerçekleşmesi için

¹⁴⁸ Mustafa Nuruan vd., *Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005, s. 65.

¹⁴⁹ Kaya; *İslâm, Göç ve Entegrasyon*, s. 49. Ayhan Kaya, böyle bir bakışın sebebini antropolojik bir yaklaşımla "bütünselci kültür" anlayışıyla açıklamaktadır. Bütünselci yaklaşımın asıl iddiası her farklı tikel kültürün başlıca bileşenlerinin 'ortak anlamlar ve değerler' olduğudur.

¹⁵⁰ Burada söz konusu olan olgu bir alt kültür çeşidi olarak nitelenebilecek olan azınlık alt kültürüdür. Bknz. Kadir Turan, *Almanya'da Türk Olmak: F. Almanya'da Yaşayan II. Kuşak Türklerin Sosyalleşimi ve Kültür Değişmesi*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1997, s. 73.

iki tarafın da birbirlerinin kültürlerini tanınması ve diğerine saygı göstermesi, en önemlisi de sadece karşı tarafın uyumu beklentisinden kurtulması zorunludur.

Entegrasyon politikaları 2005'ten beri Alman hükümetlerinin önemser görüldüğü alanlardan biridir. Başbakan Merkel, 2006'da ilk defa bir entegrasyon zirvesine davette bulunmuştur. Federal Hükümet'in 12 Temmuz 2006 tarihli bakanlar kurulu kararı gereği entegrasyon politikasının on farklı alanına yönelik göçmen temsilcileri; federal hükümet, eyalet ve yerel yönetim temsilcileri ile birçok ilgilinin katıldığı çalışma grupları kurulmuştur. Bu gruplar, Ekim 2006 tarihinden itibaren toplantılar düzenleyerek Mart 2007 tarihinde sonuç raporlarını tamamlamıştır. I. Ulusal Entegrasyon Eylem Planı (Nationalen Aktionplan Integration), entegrasyon politikalarının ilk bütünlükçü konsepti olarak sunulmuştur. Aşama aşama entegrasyon hedeflerinin somutlaştırılma ve geliştirilmesinin amaçlandığı entegrasyon zirveleri düzenlenmiş, yeni eylem planları açıklanmıştır. Dokuzuncusu 14 Kasım 2016'da düzenlenen bu zirvelerde ulusal entegrasyon eylem planları gözden geçirilmekte, sorunlu görülen alanlarda çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. 2008 yılındaki üçüncü zirvede entegrasyon kurslarını iyileştirmek, Almancayı öğrenmeye teşvik, iyi bir öğrenim sunmak, meslek eğitimi garanti etmek ve kadınların yaşam koşullarını değiştirmek gibi alanlara yoğunlaşmışken 2012 yılındaki beşinci zirvede kamu hizmetlerinde görevli göçmenlerin oranlarının artırılması, göçmenlerin sağlık ve yaşlı bakımı alanındaki sorunları üzerinde ağırlıklı durulmuştur.¹⁵¹ Almanya'da yaşayan herkesin eşit "katılım"ının¹⁵² hedeflendiği söylemine dokuzuncu zirvede de vurgu yapılmış, "göçmenlerin katılım şanslarının iyileştirilmesi" konusunda daha yapılacak çok iş olduğu belirtilmiştir.¹⁵³

¹⁵¹ Entegrasyon zirveleri ve ulusal entegrasyon eylem planları hakkında geniş bilgi için bakınız. https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragteFuerIntegration/nap/integrationsgipfel/_node.html; <http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/10JahreIntegrationsarbeit/10jahreintegrationsarbeit-node.html>; http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/IB/2012-01-31-nap-gesamt-barrierefrei.pdf?__blob=publicationFile (10.03.2017)

¹⁵² Latince kökenli olan Partizipasyon kavramı, Almancada çerçevesi "katılım" olarak çizilebilecek birden çok sözcükle (Beteiligung, Teilhabe, Teilnahme, Mitwirkung, Mitbestimmung, Mitsprache, Einbeziehung) karşılanmaktadır. Hayatın bütün alanlarına birey ve grupların olabildiğince adilane katılımını ifade eden kavram, 2007 Ulusal Entegrasyon Planında kilit rolü taşımaktadır. Son dönemlerde Almanyalı Türklerin kimi temsilcileri tarafından olumsuz çağrışımlı olmakla nitelenen entegrasyon kavramı yerine partizipation kavramının kullanılması teklif edilmektedir. (http://www.deutschlandradiokultur.de/kolat-partizipation-statt-integration.1008.de.html?dram:article_id=164023) (10.03.2017)

¹⁵³ <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2016/11/2016-11-14-rede-merkel-integrationsgipfel.html> (10.03.2017) Aynı konuşmada Başbakan Merkel, gelinen noktayı

Almanya'da göç kökenli yaklaşık 19,3 milyon insan yaşamaktadır.¹⁵⁴ Toplumun bütünlüğünün korunması, önyargıların yıkılması ve göçmenlere şans verilmesiyle mümkün olacak görünmektedir. Bu durumun gerçekleşebilmesi de diyalogla ve Almanya'nın, "göçmen ülkesi" olduğunu söylemleriyle değil eylemleriyle gösterebilmesiyle mümkün olabilir. Dünyanın en fazla ihraç yapan, nüfusunun yaklaşık dörtte biri göç kökenli olan, dünyanın her bölgesinden yetişmiş iş gücünü zenginlik olarak görmek durumunda olan bir ülke için kültürlerarası bakış entegrasyon için vazgeçilmezdir.

Yabancı korkusu ve düşmanlığı, Almanya'da son yıllarda artan olaylarla kendini göstermektedir. Yukarıda sıralanan, hükümetlerce geliştirilen bütün çabalara rağmen göçmenlerin dezavantajlı gruplar olarak görülmesi, onlara ikinci sınıf muamele yapılması ve ayrımcılık hala toplumsal olgular olabilmektedir. Bazı siyasetçilerin ve medyanın ötekileştirici söylemleri de entegrasyon hedeflerinden daha çok toplumsal kabul görebilmektedir.

Son on yılda geliştirilen ve arka planında pragmatik kaygıların yer aldığı gizlenmeyen entegrasyon çabalarının başarısını Alman düşüncesinin kültürcü yaklaşımı olumsuz etkilemektedir, denilebilir. "Leitkultur" yani öncü kültür söylemiyle Alman kültürünü üstün tutan yaklaşım göçmenlerin Almanya'ya entegrasyonu ile telif edilmeye çalışılınca ortaya çeşitli ikilemler çıkmaktadır.

1.2.4. Almanya'da Leitkultur (Öncü Kültür) Söylemi

60'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde göç genel olarak olumlu karşılanmıştır. Milenyuma gelinceye kadar Avrupa ulus devletleri göç konusunda daha çok ekonomik çıkarlarını ön planda tutan politikalar sergilemişlerdir. Ancak 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırılarıyla başlatılabilecek yeni dönemde Kaya'nın kavramlaştırmasıyla "göçün yönetimsellik yöntemi olarak güvenlikleştirilmesi" olarak adlandırılabilen politikalar süreci belirginleşmiş oldu. 11 Eylül olayları ardından Madrid'de (11 Mart 2004), Londra'da (7 Temmuz 2005) yapılan terör saldırıları, Kasım 2004'te "çokkültürlülük yuvası" olarak sunulan Hollanda'da film yapımcısı Theo van Gogh'un öldürülmesi, Suriye iç savaşına katılmış olan savaşçıların vatandaşı oldukları Avrupa ülkelerine geri dönmeleri gibi olaylar

başarı olarak niteleyerek "geçmişin ihmal ve yanlışlarından bir parça ders çıkarıldığını" vurgulamıştır.

¹⁵⁴

https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2018/08/PD18_282_12511.html (Pressemitteilung Nr. 282 vom 01.08.2018)

Almanya'da on yıllardır yapılan tartışmaların daha bir hararetlenmesine sebep olmuştur. Bir taraftan sol politikacıların çokkültürcülüğünün teşvik ettiği iddia edilen azınlıkların "paralel toplumlar" oluşturdukları eleştirileri gündemde tutulurken, diğer taraftan belli çevrelerce Alman ulus devleti için tek çözümün "Alman öncü kültürü" olduğu tezi vurgulandı.¹⁵⁵

"Leiten" sözcüğü Almancada zirvede bulunmak, yönetmek, hükmetmek gibi (*an der Spitze stehen, anführen, beherrschen...*) anlamlara gelmektedir. Milletleri dolayısıyla kültürleri, dinleri üstünlük derecelerine göre sınıflandıran; farklılıklara tahammül edemeyen bir yaklaşımın sloganı olarak kullanılan öncü kültür (Leitkultur) ifadesi ilk defa 1998'de Suriye kökenli Alman siyaset bilimci Bassam Tibi tarafından çokkültürcülük gibi kültürel çoğulcu yaklaşımlara alternatif olarak demokratik, laik Avrupa değerlerini ve bunlara dayalı, yasalara bağlı vatansever sivil kimliği vurgulamak üzere kullanılmıştır.¹⁵⁶ Ardından Zeit Gazetesi yayıncısı Theo Sommer "Deutsche Leitkultur" ifadesini özgürlükçü demokratik kültür vurgusuyla kullanmıştır. Nihayet siyaset sahnesinde ilk defa 2000 yılında CDU/CSU Partisi grup başkanı Friedrich Merz, farklı bir anlamda, göçmenlerin Almanya'da gelişen kültürel temel değerlere uyumunu talep etmek amacıyla "Leitkultur" ifadesini kullanmıştır. Kökenleri Alman düşüncesinin yapısında ve bu düşünce sisteminin "kültürcü" yaklaşımlarında¹⁵⁷ aranması gereken bu söylem, çokkültürcülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında özellikle Hristiyan Demokrat politikacılar tarafında sıklıkla gündeme getirilmektedir.

Her geçen gün toplumun yaşlanması olgusunun ciddi siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçlarıyla yüzleşmek durumunda olan Almanya, çözüm arayışlarında göçmen işgücünden vazgeçememektedir. Bu mecburiyet Alman kültürünü, birbirinden oldukça farklı kültürlerle karşı karşıya getirmektedir. Kültürel farklılıklar iç politikada ciddi tartışmalara sebep olabilmektedir ve böylelikle Alman toplumu

¹⁵⁵ Kaya, *İslâm, Göç ve Entegrasyon, Güvenlikleştirme Çağı*; Nur Yasemin Ural (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, ss.6-9; Egbert Jahn, "Multikulturalismus" oder „deutsche Leitkultur" als Maximen der "Integration" von Ausländern, *Politische Streitfragen in zeitgeschichtlicher Perspektive*: <http://www.fb03.uni-frankfurt.de/53242966/ZSFraMoV35-NET-Leitkultur-05.pdf>

¹⁵⁶ Bassam Tibi, "Leitkultur als Wertekonsens, Bilanz einer mißglückten deutschen Debatte", *Aus Politik und Zeitgeschichte 1-2*, <http://www.bpb.de/apuz/26535/leitkultur-als-wertekonsens> (14.03.2017).

¹⁵⁷ Ulusal kimlikleri yücelten, kültürler arası ilişkilerin bir hiyerarşi içinde algılanmasına yol açan bu yaklaşım çokkültürlü toplumlar da toplumsal bütünleşme yerine dışlayıcı bir işlev görmektedir. bkz. Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar...*, s.38.

zaman zaman "Çokkültürcülük mü, Alman öncü kültürü (deutsche Leitkultur) mü?" ikilemiyle karşılaşmaktadır.

Alman öncü kültürünü benimsemekle kastedilen ilk aşamada, göçmenlerin Almancaya hâkimiyetleri ve sosyal/kültürel hayatlarında tıpkı bir Alman gibi davranmaları iken, asıl istenen farklı kültürel kökenlere sahip olan göçmenlerin, Hristiyanlık, Yahudilik, Yunan Felsefesi, Hümanizm ve Roma Hukuku ile yoğrulmuş Hristiyan-Batı değerlerini benimsemeleridir.

Anlaşılabacağı üzere Alman öncü kültür söylemi entegrasyondan ziyade asimilasyonu incelemektedir. Çoğunlukla sağcı politikacıların dillendirdiği bu söyleme Almanların bir bölümü de karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkış Almanya eski Cumhurbaşkanı Christian Wulff'un meşhur bir konuşmasında da somutlaşmıştır, denilebilir. O, "Hristiyanlık kuşkusuz Almanya'nın bir parçası. Yahudilik kuşkusuz Almanya'nın bir parçası. Bu, bizim Hristiyan-Yahudi tarihimiz. Fakat İslam da artık Almanya'nın bir parçası." diyerek Alman öncü kültür söylemine en tepeden bir muhalefet şerhi düşmüş görünmektedir.¹⁵⁸

Alman toplumunun paralel topluluklara ayrılmadan birliğinin korunması amacıyla savunulduğu vurgulanan leitkultur söylemi, içinde birçok soru ve tartışma barındırmaktadır. Bazı aşırı yaklaşımlarda entegrasyon kavramı altında bütünüyle asimilasyon savunulmaktadır. Öyle ki göçmenler birkaç kuşakta davranış tarzlarıyla çoğunluk toplumundan farksız olmalı, sadece kendi etnik gruplarından kimselerle evlenmemeli, fizyonomi ve soy isimleriyle kendi kökenlerine benzememelidir. Bununla birlikte yaygın entegrasyon tasavvuru işe dille başlayarak dilsel asimilasyonu savunmaktadır. Almanca ilk kuşak tarafından yabancı dil olarak öğrenilse de ikinci, en geç üçüncü kuşakta temel dil olarak öğrenilmelidir. Bu durumda aile içinde ana dili kullanımına karışılmasa bile, ana dili anaokullarında ve diğer okullarda devlet tarafından teşvik edilmemelidir. Hatta son zamanlarda okul bahçelerinde Almanca dışındaki dillerin konuşulmasının yasaklanmasını dillendirenler de bulunmaktadır. Tabii ki bu öneriler göçmen kuşakların Almanlaştırılması argümanıya değil dilsel sosyalizasyon gerekçesiyle savunulmaktadır. Ayrıca öncü kültür söylemiyle açıkça dini asimilasyonu savunan

¹⁵⁸

http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Christian-Wulff/Reden/2010/10/20101003_Rede_Anlage.pdf;jsessionid=6B60A1F347CDE05867D90C6C43D9C5E2.2_cid285?__blob=publicationFile&v=3 (14.03.2014)

bulunmamakla birlikte Hristiyanlık dışındaki dinlerin mabetlerinin şehirlerin silüetlerinde belirgin olma ihtimaline karşı yüksek sesli itirazlar yapılagelmektedir.

Leitkultur söylemini savunanlara göre tarihsel kökene sahip Alman kültürü ile başka ülkelerden gelen dilsel ve dinsel kültürleri eşit olarak algılayan, toplumsal ilişkileri ve politikayı etnikleştiren ve uzun vadede etnik çatışmalar üretecek olan çokkültürcülük kabul edilemez.¹⁵⁹

1.2.5. Bir Entegrasyon Politikası Olarak Alman İslam Konferansı

2006 yılında, leitkultur söyleminin Alman toplumunu meşgul ettiği bir dönemde, ülkede bir ilk olarak dönemin hükümeti tarafından Alman İslam Konferansı (*Deutsche Islamkonferenz*) düzenlenmiştir. Bu girişimin Alman devleti ile Almanya'da yaşayan Müslümanlar arasında uzun soluklu olması istenen bir diyalogun başlangıcını temsil etmesi beklenmektedir. Müslüman halkın daha iyi dini ve toplumsal entegrasyonunu ve hangi inançtan olursa olsun tüm vatandaşların işbirliğini amaçlayan konferansa dönemin CDU'lu İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble öncülük etmiştir. Ardından gelen diğer iki bakanın da etkinliklerini sürdürdüğü, 2010'da ikinci, 2014'te üçüncü çalışma dönemine giren konferans, toplam on bir yıllık geçmişinin ardından bütün tartışmalara rağmen halen varlığını sürdürmektedir. Konferans çerçevesinde Mart 2007'de Müslümanların dört büyük çatı organizasyonun temsilcilerinden oluşan Almanya Müslümanlar Koordinasyon Kurulu (Koordinationsrat der Muslime in Deutschland) kurulmuştur. İçişleri bakanlığı konferansın başlangıcında amaçlarının, Alman devleti ile Almanya'da yaşayan Müslümanlar arasındaki ilişkiyi sürdürülebilir bir temele oturtmak ve Müslümanları dini ve sosyo-politik açıdan daha iyi entegre etmek, olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda söz konusu olanın İslam ile Hristiyanlık ilişkisi değil, devlet ile din ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Müslümanların topluma entegrasyonunu kolaylaştırmak ve toplumun bütünlüğünü korumak için Müslümanların temsilcileriyle toplumun her kademesinden temsilciler arasındaki diyalogun kurumsal çerçevesini oluşturmayı hedefleyen bu girişim; İslam'ın, Almanya'nın ve Avrupa'nın, şimdinin ve geleceğin bir parçası olduğu, Müslümanların Almanya'da

¹⁵⁹ Jahn, "Multikulturalismus" oder „deutsche Leitkultur" ss. 4-8.

hoş karşılandığı, kabiliyetlerini açığa çıkarmaları ve Almanya'yı daha da geliştirmeleri gerektiği söylemleriyle hayata geçirilmiştir.¹⁶⁰

İçişleri bakanının hem ev sahibi hem de tabii üyesi olduğu genel kurul; düzenli buluşan alt çalışma gruplarının oluşturduğu şablonlar üzerinde görüşmeler yapmak üzere yılda bir toplanan, konferansın en yüksek organıdır. Alman devletinden ve Müslüman organizasyonlarından seçilen otuz temsilciden oluşan bu kurul, çalışma gruplarının tavsiyeleri hakkında görüşlerini bildirir.

Federal İçişleri Bakanlığı ilk çalışma periyodu için üç temel çalışma alanı belirlemiştir: Alman toplum düzeni ve eşitlik, aile, eğitim, demokratik kültür ve sekülerleşmeden oluşan değerler sistemi; Alman anayasasının din-devlet ilişkileri, dini semboller, cami inşası, Almanca İslam dersi gibi dini konulara bakışı; köprü olarak ekonomi ve medya (eğitim, öğretim ve işgücü piyasası, Almanya'daki İslam imajının analizi, Alman medyasında tarafsız ve dengeli haber anlayışını desteklenmesi).

Devlet ve Müslümanlar arasında, devlet üniversitelerinde İslam ilahiyatının öğretilmesi amacıyla kürsüler kurulması veya var olanların geliştirilmesi şeklinde kurumsallaşmış bir işbirliğinin oluşturulması; cinsiyet eşitliğini ortak değer olarak yaşamak; aşırılık, radikalleşme ve toplumsal kutuplaşmanın önlenmesi şeklindeki üç temel konu alanı konferansın ikinci çalışma periyodunun gündemini oluşturmuştur. Son çalışma periyodunun belirlenen konu başlıkları ise şunlardır: toplumsal katılım sorunu olarak refahın artırılması, dini uygulama ve din özgürlüğünü yaşama sorunu olarak ibadet.¹⁶¹

Alman İslam Konferansı, ortaya konulan onca çabaya rağmen Alman toplumuna beklenen katkıyı yapamamıştır, denilebilir. Henüz ilk çalışma döneminin ikinci toplantısında başlayan yıkıcı tartışmalar ne hükümet taraftarı kimi politikacıları ne de Müslüman organizasyon temsilcilerini memnun edebilmiştir. Ancak Konferans, bazı eksiklerine rağmen İslam din dersinin ve İslam ilahiyatının bazı eyaletlerde yer edinmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca İslam Konferansı, Alman devletinin İslam konusunu nasıl ele alacağını bilemediğini de göstermiştir. Her şeyden önce konferansın başına Alman nitelemesini yerleştirmek, devlet eliyle

¹⁶⁰ Başlangıcından günümüze Alman İslam Konferansı ile ilgili tüm ayrıntılar için Bknz. <http://www.deutsche-islam-konferenz.de>

¹⁶¹ <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/> (20.03.2017)

toplumsal mühendislik çağrıştırırken organizasyon planı açısından yapılanlar acemiliklerle doludur. Alman İslam Konferansı, İslami kuruluşlar açısından hâlâ kabullenilemeyen yapısıyla, devlet aktörleri açısından ise siyasi yönetilebilirlikteki başarısızlık yüzünden büyük bir hayal kırıklığı olarak görülmektedir.

Almanya'nın tüm İslam politikası gibi Konferans da güvenlik (securitization) vurgusu ile maluldür. Bunun böyle olması da bir noktaya kadar anlaşılırdır. Çünkü İslam din dersi ve ilahiyat eğitiminin başlatılması veya Alman İslam Konferansı'nın kurulması gibi gelişmelerde baş aktör devlettir, özgür iradeleri ve kendi inisiyatifleriyle organize olan Müslümanlar değil. Onca emek ve parıltılı söylemlerle ortaya konan İslam politikasının ardındaki tetikleyici etkenin İslam korkusu olduğunu görmek zor olmamaktadır. Çünkü politikacılar İslam'ın ötekileştirilmesinde politik sermaye bulabilmektedir. Böylelikle onlar politik kabiliyetlerinde güven hissi kazanırken Alman halkının İslam ve Müslümanlar konusundaki korkuları pekişmektedir.¹⁶²

Alman İslam Konferansı'nın temel tasarımında Almanya'daki Müslüman varlığının normal olmadığı algısını tespit etmek mümkündür. Bu bakış açısı, konferansın işleyişindeki sorunların ve Konferans'tan verim alınamamasının sebebi olarak kaydedilmelidir. Gerçekte İslami cemaatlerin mevcut Alman din-devlet hukuku bağlamında kamusal varlık kazanabilmeleri için hiç bir yasal engel yokken politikacıların atılması gereken adımları atamamaları ya da atmak istememeleri Almanya Müslümanlarının kendi irade ve potansiyelleriyle sorunların çözümüne katkı sunabilmelerini engellemektedir. Sonuçta kimi olumlu gelişmelere rağmen Müslümanların durumu, dinsel özgürlük açısından hiçbir ayırım olmaması gerekirken kilise mensuplarıyla kıyas kabul etmeyecek durumdadır. Tabii ki Almanya Müslüman topluluklarının yetkinliklerinin yeterli olmamasından kaynaklanan bu durumdaki sorumlulukları da göz ardı edilemez.¹⁶³

¹⁶² Sven Speer, " Siyasetçiler İslam'ın Dışlanması Politik Bir Sermaye Buluyor", *Perspektif*, (Eylül/ Ekim) 2016, 23/254, ss. 42-45.

¹⁶³ Engin Karahan, "10 Yıl Alman İslam Konferansı – İki İleri Üç Geri", toplum- hukuk.org, <http://toplum-hukuk.org/2016/10/12/10-yil-alman-islam-konferansi-iki-ileri-uc-geri/> (21.03.2017)

1.3. Kimlik Algısı ve Din

1.3.1. Kimlik Konusunda Çeşitli Yaklaşımlar

İnsanlık tarihiyle yaşıt bir olgu olarak nitelenebilecek olan kimlik olgusunun modern dönemde şekillenışı önceki dönemlere göre büsbütün farklılaşmıştır. Geleneksel toplumlarda sosyal dayanışma ve topluluk ruhunun yüceltilmesi gibi sebeplerle bireyin kimliği modern toplumlarda olduğu kadar ön plana çıkmamıştır. Bu dönemlerde kimlik yerine belli zümreleri, zanaat erbabını veya topluluk aidiyetlerini ifade eden derebeyi, yeniçeri, köylü, Nakşî, medreseli gibi kavramlar kullanılmıştır. İmparatorluklardan ulus-devletlere evrilışini de içine alan modern döneme geçiş sürecinde yaşanan büyük değışimlerin etkisiyle kimlik krizleri kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde yaşanan kriz ve buhranları anlama çabasıyla da irtibatlanabilecek olan sosyoloji, psikoloji ve antropolojinin birer bilimsel disiplin olarak ortaya çıkmaları, kimlik konusunun gittikçe daha çok işlenmesine aracılık etmiştir.

XX. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da kimlik konusuna karşı gelişen özel ilgi, başka hiçbir konunun ulaşamadığı bir yoğunluk kazanmıştır. Bauman'a göre bu dönemle birlikte kimlik kavramı, çağdaş hayatın tartışmalı yönlerini aydınlatmaya yarayan bir prizmaya dönüşmüştür. Toplumsal analize konu olan adalet, eşitlik, kültür gibi yerleşik meseleler artık “kimlik” kavramı bağlamında yeniden ele alınmakta ve yeniden düzenlenmektedirler.¹⁶⁴

Batı'da kimlik kavramının karşılığı olarak kullanılan *identité/identity* kelimesi, Latince'deki “idem” kelimesinden türetilmiştir. Identity kelimesi özdeşlik anlamına gelmekte ve kelime bu haliyle, aynılığa, değışmemeye vurgu yapmaktadır. Oysa kimlik değışebilir. O halde “identity” kelimesi kimlikle kastedilene yeterince karşılamamaktadır, denilebilir.¹⁶⁵ Kimlik, hem aynılığı, hem farklılığı vurgulamak gibi bir paradoksa sahiptir. Onunla hem başkalarıyla ortak olan yönlere vurgu yapılırken hem de eşsizliğe, farklılığa vurgu yapılmaktadır. Böylelikle kimlik, başkalarına karşı bir konumlanma ve kendini ifade etme aracı olmaktadır.

¹⁶⁴ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, Y. Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s.173-174.

¹⁶⁵ Bozkurt Güvenç, “Kültür, Kimlik ve Kimlikler”, *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsil*, Gönül Pultar (ed.), Ankara: ODTÜ Yayınları, 2009, s. 33.

Kimliğe dair en eski tanımlardan biri olan John Locke'un (1632-1704) tanımına göre kimlik; hatırlama, idrak ve şuurluluk halini ifade eder. İnsanların düşünme, kendilerini ifade etme ve geliştirme biçimlerinin asli ve değişmez karakterine vurgu yapan bu tanımdaki yaklaşım, Locke'un kendi çağdaşları tarafından kabul gördüğü gibi kendisinden sonra gelen Leibnitz (1646-1716), Kant (1724-1804) ve Kierkegaard (1813-1855) gibi Batılı düşünürlerce de benimsenmiştir.¹⁶⁶

Kişi, grup, topluluk veya ulusların kendilerini tanımlarken kullandıkları ifadeleri ve yer aldıkları ilişki ağları onların kimlikleriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal olanın göz ardı edilerek kimliğin açıklanması mümkün olamayacağı gibi sadece toplumsal olanla ya da "öteki"nden hareketle yapılan bir kimlik açıklaması da eksik kalacaktır. Sosyolojik açıdan yaklaşıldığında kimlik kavramı, bireyselin ötesinde toplumsala veya ulusala vurgu yapmak durumundadır.

Kimlik, bir yandan sürekli bir soyutlamayı gerektiren genel, analitik bir kavram; diğer yandan her bireyi etkileyen, onların politik varoluşuna bir şekilde tesir eden canlı bir kavramdır. Bu kavram 20. yüzyılda sosyal bilimlerin bir kategorisi olarak belirginleşmeden önce de günümüzde de "öteki" ile karşılaşmayla ortaya çıkan sorun olarak kendi varlığını hissettirmiştir.

Kimliğin literatürdeki dolaşımının yaygınlığı iki soruna sebep olabilmektedir. Öncelikle kimlik, bir nesnenin sahip olduğu doğal ve zaman içinde değişmeyen nitelikleri şeklinde tanımlanarak özcü kimlik anlayışı doğallaştırılabilmektedir. Diğer sorun ise; kavramın isim olarak yoğun dolaşımının, sanılanın aksine onun bir terim olarak açıklayıcılığının işareti olarak kabul edilmesidir. Her iki sorun da kimlik kavramının yeniden düşünülmesinin gerekçelerini oluşturmaktadır.¹⁶⁷

Kimlik literatürde bir tasnife göre bireysel, kişisel ve ulusal-kültürel kimlik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kişiyi ötekilerden ayırmak için çeşitli kurumlarca verilen tanıtıcı kartlar, bireysel kimlik; kişinin üyesi bulunduğu kurum-kuruluş, dernek, kulüp ve okullarla geliştirdiği gönüllü, duygusal veya mesleki ilişkilerini gösteren psiko-sosyal kimlik, kişisel kimlik; nüfus kütüğündeki soy ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabika bilgilerini bir araya getiren kimlik de

¹⁶⁶ Yücel Öztürk, "Tarih ve Kimlik", *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1, Sakarya, 2007, s.5.

¹⁶⁷ Fırat Mollaer, "Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime", *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.10.

“ulusal kimlik” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁸ Ancak bu şekildeki tanımlamalar ve tasnifin konumuz olan günümüz ulusaşırı toplumlarındaki kimlik sorununun analizinde yetersiz kalacağı belirtilmelidir.

Sosyolojik yaklaşımda birey, toplumla olan ilişkisi açısından ele alınır. Durkheim sosyolojisine göre her bir toplumsal birlikte, bireylerin içinde olup biten psikolojik gerçeklikten başka onun "baskı" diye adlandırdığı bir unsur vardır. Bu unsurla toplumsal düzen; bireylerin karşısına onların dışında, tamamen bağımsız, nesnel bir varlık olarak çıkar. Dolayısıyla bireyler kendilerini kuşatan toplumsal bütün içinde yol almaktadırlar.¹⁶⁹ Bu toplumsal bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamına indirgenemez ve parçalara yönelik açıklamalar, toplumsal bütünden hareketle yapılmalıdır. Bu yaklaşımda bireysel kimlik, kolektif bilincin yansıması olan toplumsal kimlik karşısında bastırılmıştır.

Kimlikle ilgili ilk teoriler, “kişilik gelişimi” hakkında ileri sürülen psikolojik yaklaşımlardır. Batı’da kimlik sözcüğünün dolaşıma girişinde anahtar figür olan kişi, gençlik ve gelişim üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Erik Erikson’dır. O daha en başta kimliğin kavranmasının zor olduğunu kabul eder. Çünkü ona göre kimlik; bireyin özünde ve aynı zamanda onun topluluk kültürünün merkezinde yerleşmiş, bu iki kimliğin kimliğini kuran bir süreçle ilgilidir. Burada kastedilen Freudyen id-ego-süper ego modelinden türetilmiş, kişiliğin iç gelişimi ve (eş zamanlı olarak) topluma iştirak edip kültürel değerlerin içselleştirilmesiyle farklı statüler kazanıp farklı roller oynamaktan doğan benlik duygusunun gelişimi sürecidir.¹⁷⁰

Erikson; Freud’un gençliğe kadar olan dönemi içeren kişilik gelişim evrelerini (anal, oral, fallik, latent, genital), tüm hayatı kapsayacak şekilde genişleten, insanın bireysel yaşamının sekiz çağdan oluştuğunu öne süren bir kişilik kuramı geliştirmiştir. O, bu sekiz dönemden her birinin kendisine özgü gereksinimleri, yerine getirilecek görevleri, çözülecek sorunları, duyarlı yönleri ve belirli kriz noktaları olduğunu belirtir. Her dönem, kendisinden sonra gelen dönem için bir basamak oluşturur. Normal bir kişilik gelişmesi, bu dönemlerdeki

¹⁶⁸ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 4.

¹⁶⁹ Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, s.132.

¹⁷⁰ Phillip Gleason, "Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih", F. Mollaer (çev.), *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), ss. 27-28.

gereksinimlerin sağlanması, sorunların çözülmesi, görevlerin uygun zamanda ifası ve krizlerin aşılması ile gerçekleşir.¹⁷¹

Erikson'a göre bireyin gelişimi, çevresiyle etkileşim içerisinde olur. Bu süreçte kimlik oluşumu, kişinin çeşitli konularda seçimler yapmasını içerir. O, araştırma-düşünme sürecini moratoryum, bu arayış sonucu benimsenen kimlikler bütününe ise kimlik başarımı (identity achievement) olarak adlandırır. Ona göre kimliğini kazanan ergen, genç yetişkinlik döneminde yakın ilişkiler kurmaya hazırdır. Bu kurama göre kişi (ilişki, din, politika gibi) değişik alanlardaki kimliğine değişik zamanlarda karar verebilir.

Kimlikle ilgili literatürde Erikson'u öne çıkaran asıl sebep, "kimlik krizi" kavramını geliştirmiş olmasıdır. Onun, bireyin psikolojik ve sosyolojik boyutları iç içe geçen benlik duygusundaki kriz olarak değerlendirdiği kimlik krizi, insanın gelişim evresi içerisinde, toplumsal rolün henüz net bir şekilde şekillenmediği gençliğin, çocukluktan çıkmış ama henüz yetişkin de olamamış evresini yansıtan ergenlik aşamasında yaygın bir şekilde görülmektedir.¹⁷²

Psikolojideki birey merkezli, indirgemeci kimlik yaklaşımlarına bir tepki olarak, 1970'lerin ortasında Henri Tajvel ve öğrencisi John Turner tarafından, sosyal kimlik teorisi geliştirilmiştir. Sosyal kimlik teorisinde kimlik kavramı; bireyin, üyesi bulunduğu topluluğa göre kendisini tanımladığı ve böylece kendisini bu toplulukla özdeşleştirmesinin bir sonucu olarak sosyal bir kimlik sahibi olduğu anlayışına dayanmaktadır. Bu kurama göre bireyin ait olduğu milliyet, din, politik görüş ve benzeri kategoriler birey için sosyal kimliğin önemli bir unsuru olan referans çerçevesi oluşturur. Bireyin kendisini nasıl tanımladığı ve nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşleri onun çeşitli sosyal kategorilere üyeliği ile ilgilidir. Sosyal kimlikler; bireylerin kendilerini ve kendi gruplarını, diğerleri ve diğer gruplarla karşılaştırmalar yaparak değerlendirmelerini sağlar.¹⁷³

Kimlik konusunda sosyoloji literatüründe simgesel etkileşimcilik kuramının önemli bir yeri vardır. George Herbert Mead (1863-1931) ve Herbert Blumer (1900-1987) tarafından sistemleştirilen simgesel etkileşimcilik; toplumsal aktörler olarak

¹⁷¹ Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, s. 39 ve devamı.

¹⁷² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, O. Akınhay, D. Kömürcü (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, ss.405-408.

¹⁷³ H. Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı: Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları*, 1/1, (2003), s. 130; Turner, J. C. "Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour." *European Journal of Social Psychology*, 5, 1975, 5-34.

bireylerin, toplumsal dünyalarını çevrelerindeki nesneler, insanlar ve sembollere yükledikleri anlamlar aracılığıyla inşa ettiklerini öne sürer. Simgesel etkileşimcilik, aktif ve yaratıcı bireye diğer kuramsal yaklaşımlardan daha fazla yer vererek, bu konuda öncü bir rol oynamıştır.¹⁷⁴

Mead'in "ben" ile ilgili ortaya attığı görüşler, simgesel etkileşimciliğin esasını oluşturmaktadır. Mead, "ben"i bir dürtüye maruz kalan ve yanıt veren pasif bir alıcı olarak değil, dinamik bir organizma olarak değerlendirir. Mead'e göre kimlik, kişiliğe (self) ilişkin çeşitli anlamları içerir. Burada kişilik çift yönlüdür: öznelliğe vurgu yapan içteki, belirleyici olan ben (I) ile toplumsallığa vurgu yapan dışarıdaki, belirlenmiş olan ben (me). Mead, kişideki "ben"i (I), başkalarının tutumlarına karşı organizmanın verdiği yanıt olduğunu belirtirken, öteki "ben"i (me), kendi sandığı başkalarının tutumları tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. O, yaklaşımıyla bireyin toplumsal ilişkiler ve gündelik hayat akışı içersinde edilgen değil; kültür, toplumsal değerler ve normlar karşısında irade ve bilinç sahibi bir varlık olarak aktif olduğuna dikkat çeker.¹⁷⁵

Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu'nun kimlik konusunda yaptığı çalışmalar, görece güncel olmaları ve sosyolojik bağlamları sebebiyle dikkat çekicidir. Bu okulun öncü temsilcilerinden Stuart Hall, bireysel öznenin etnisite, ulus ve sınıfa dayalı kolektif sosyal özneler karşısında daha da öne çıkıp, önem kazandığına dikkat çekmektedir. Yaşanan dönüşümün etkisiyle yeni dönemde çoklu kimliklerin ortaya çıkıp yaygınlaştığını belirten Hall, bu dönemin belirgin bir özelliğinin kültürel kimliğin derin etkisinin hissedilmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kimlik, yaygın bir şekilde ifade edildiği haliyle, "kim olduğumuz" ve "nereden geldiğimiz"den çok, "ne olmamız" ve "nasıl temsil edilmekte olduğumuz" veya "kendimizi nasıl temsil edebileceğimiz" ile ilgilidir.¹⁷⁶

Hall, kimliği tanımlanmış bir olgu olarak düşünmektense, onu asla tamamlanmamış, her zaman hareket halinde ve betimlemenin dışında değil de içinde oluşan bir ürün olarak düşünmek gerektiğini belirtir. Kültürel kimlik konusunda iki farklı yaklaşım olduğunu belirten Hall, birinci yaklaşımda kültürel kimliği, ortak

¹⁷⁴ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, H. Özel, C. Güzel (çev.), Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, s. 597.

¹⁷⁵ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, L. Elburuz, M. R. Ayas (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004, ss. 276-279.

¹⁷⁶ Stuart Hall, "Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?", F. B. Helvacıoğlu (çev.), *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 281.

tarihe ve atalara sahip insanların ortak kabul ettiği daha yüzeysel veya yapay zorla kabul ettirilmiş özlerin içinde saklanan bir tür kolektif "tek gerçek öz" olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁷ Bu durumda farklılıklar yüzeysel bir hal almakta ve önemsizleşmektedir. Tam da bu noktada kültürel kimlik konusundaki ikinci yaklaşım, birçok benzerlik noktasını kabul etmekle birlikte, farklılıkların varlığını kabul ederek, bunların önemsinmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşımda, "tek deneyim ve tek kimlik" yoktur. Burada kültürel kimlik, geçmişe ait olduğu kadar, geleceğe de aittir. Kültürel kimlik, bir kökene dayanması itibariyle tarih sahibidir, ancak sabit kalmayıp, tarihsel olan her şey gibi sürekli dönüşüme maruz kalmaktadır.¹⁷⁸

Kimlik konusunda yukarıdakilerden başka yaklaşımları sıralamak mümkündür. Ancak çalışmamızın bağlamını korumak için genel bir fikir vermesi açısından belirtilenlerle yetinilip aşağıda kimliğe ilişkin bir sınıflama yapılacaktır.

1.3.2. Kimliklerin Tasnifi

Kimliğe ilişkin literatüre göre kimliği, bireysel kimlik, grup kimliği, etnik kimlik, ulusal (veya milli) kimlik ve medeniyet kimliği şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Konuyla ilgili çalışmaların genelinde, bireysel ve kolektif (veya sosyal) kimlik şeklinde bir ayırım yeterli görülmüştür. Bireysel kimlik dışındaki kimlikler, ortak bilince dayandıklarından aynı zamanda birer kolektif kimliktir.

Bireysel kimlik, daha ziyade bir bireyin ötekilerden farklılığını ifade etmek için başvuru olan kimlik türüdür ve bireyin kendi biyografisi temelinde refleksif olarak kavradığı benlik olarak tanımlanabilir.¹⁷⁹ Bireysel kimlik; cinsiyet, isim, medeni durum, eğitim durumu, meslek, dünya görüşü, yaşam tarzı, zevkler, ulusal veya etnik aidiyet, kültürel aidiyet, dini tercihler gibi birçok bileşenden oluşur. Ancak kolektif kimlikten bağımsız bir bireysel kimlik de düşünülemez. Çünkü yukarıda sıralanan bileşenlerle oluşturulan kimlik eş zamanlı olarak farklı toplumsal rollere de sahiptir.

Bireysel kimlikleri bireysel kılan tercihlerdir. Ailesi ve çevresinin etkisiyle kişi, geçirdiğı sosyalizasyon sürecinden sonra belli değerler edinmektedir. Ancak bu

¹⁷⁷ Stuart Hall, "Kültürel Kimlik ve Diaspora", T. G. Sönmez (çev.), *Diaspora ve Kimlik*, M. A. Yolcu (ed.), Konya: Kömen Yayınları, 2015, s. 134.

¹⁷⁸ Stuart Hall, "Kültürel Kimlik ve Diaspora", *Diaspora ve Kimlik*, s. 137.

¹⁷⁹ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Ümit Tatlıcan (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 75.

süreçte edinilen değerler, birey için değişmez değildir. Günümüzde bireysel kimliklerin en belirleyici özelliklerinden biri, değişime son derece açık olmalarıdır.

Günümüzde melez niteliği ağır basan kimlikler gittikçe çoğalmaktadır. Bu durum göç olgusunun yanında postmodern değerler ve küreselleşme ile değişen günümüz toplumunun özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Eskiden egemen güçlerin, egemenlikleri altındaki farklı kimlikleri eritmesi daha kolay olabilmekteydi. Ancak günümüzde bireyin olanaklarının artması, alternatif kimliklere yakından tanık olması onun bireysel tercihlerini etkileyebilmektedir. Amin Maaluf, klasikleşen yapıtında kendi deneyiminden örnekle bireyin nasıl aynı anda iki farklı kültürel/kolektif kimliğe sahip olabileceğini sarsıcı ifadelerle özetlemektedir: "Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu şekilde iki ülkenin, iki üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Benim kimliğimi tanımlayan da tam olarak budur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçek olurdu?"¹⁸⁰

Beklentileri, amaçları veya sorunları ortak olan bireylerden oluşan gruplarda gelişen kolektif bir bilincin ürettiği grup kültürü ile grup kimliği oluşmaya başlar. Grup kimliğinin oluşumu ulusal kimliğe göre daha kolay ve hızlıdır. Aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş bireylerin ortak kimliklerinin bir ifadesi olan grup kimliği, müntesiplerinden grubun varoluş amacını gütmeyi ve sürekliliğini sağlamayı bekler.

Günümüzde genel olarak çoğul aidiyetlerin parçalanmasıyla bireysel kimlikler ön plana çıksa da yalnızlaşan birey, çareyi yeni birlikteliklerde aramaktadır. Böylelikle ortak ilgiler, sorunlar ve çözüm arayışlarıyla bir araya gelen bireyler yeni bir grup kimliğine kavuşmaktadırlar. Bu şekilde farklı amaçlarla kurulmuş çeşitli sivil oluşumlar yaygınlaşmakta ve toplumsal hayatı etkilemektedir.

Etnik kimliğin dayandığı kategori olan etnisite,¹⁸¹ ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranış sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olarak gören ya da başkaları tarafından böyle görülen kişileri tanımlayan bir terimdir.¹⁸² Bu terim ırk kavramını çağrıştırmakla birlikte, ondan farklıdır ve biyolojik değişkenlerden ziyade kültürel,

¹⁸⁰ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Aysel Bora (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 9.

¹⁸¹ Etnisite kavramı, birinci kısımda "Çokkültürlülükle İlişkili Kavramlar" başlığı altında değerlendirildiğinden burada yalnızca kimlik bağlamında söz konusu edilecektir.

¹⁸² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 215.

dilsel ve toplumsal benzerlikleri vurgular.¹⁸³ Etnik kimlikler, günümüzde birçok coğrafyada asimilasyona karşı politik başkaldırı ve tanınma savaşımı ile özdeşleştirilmektedir.

Göçmenler, yeni yurtlarında farklı etnik kimliğe sahip bireylerle karşılaşmış olmanın etkisiyle, ilk aşamada kendi etnik kimliklerini "yeniden hatırlama" süreci yaşamaktadırlar. İlk kuşakların etnik kimlikleri, sosyalleşme süreçlerinin büyük kısmını ana vatanlarında geçirmiş olduklarından görece daha belirginken, sonraki kuşaklar diasporada sosyalleşme süreçlerini ve eğitim hayatlarını tamamladıklarından etnik kimlik bilinci konusunda ilk kuşaklara göre farklılık arz etmektedir.

Ulusal kimlik, her kimlik gibi bir aidiyet bilinci üzerinden gerçekleşir ve aidiyetin nesnesi millettir.¹⁸⁴ Ulusun simgesi olarak kabul edilen değerlerin sosyo-politik düzeydeki yansıması ulusal kimliğin çerçevesini belirler. Ulus-devlet, dayandığı ulus anlayışının toplumda ideolojik düzeyde yansımasını görmek ister ve bu amaç için de kendisini ulusal kimliğe göre organize eder.

XIX. yüzyıldan itibaren Batı’da ulus-devletlerin ortaya çıkıp yaygınlaşmasıyla ulusal eğitimin verildiği devlet okulları da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu okullardaki ulusal eğitim aracılığıyla ulusal bir bilincin oluşturulması ve ulusal kimliğin inşası hedeflenmiştir. Eğitimin böylece kitleselleşmesiyle ulusal kimlikler, kitleler tarafından benimsenmiştir.

Günümüzde dünyada ırksal açıdan homojen bir devletten söz etmek güçtür. Avrupa’da ulus-devletler ortaya çıkıncaya kadar, yabancı tanımlamasının ırksal farklılıklara değil de çoğunlukla dinsel farklılıklara dayandırılmış olduğu gerçeği, geçmişte ırksal kategorizasyonun ön planda olmadığına göstergesidir.¹⁸⁵ Bununla birlikte yurttaşlık kavramı her devlette farklı temel ve beklentilere dayanmaktadır. Ancak çoğu ülkede ortak dil, kültür, gelenek ve tarih üzerinden tanımlanan etnik homojenlik, ulus devletin temeli olarak algılanmaktadır. Bu paralelde günümüzde

¹⁸³ Semra Somersan, “Babil Kulesi’nde Etnilerden Ulus-Devletlere”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Etnisite*, 11/44, Ankara, 2008, s. 87.

¹⁸⁴ Perşembe, *Almanya’da Türk Kimliği*, s. 36.

¹⁸⁵ Jacqueline Stevens, *Devletin Yeniden Üretimi*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, ss. 264-265.

birçok ülkede göç ve etnik farklılık gibi olgular, ulus düşüncesine karşı bir tehdit olarak algılanmaktadır.¹⁸⁶

Medeniyet kimliği; aidiyet bağımlı şehirlilik, uygarlık, zarif ve iyi bir yaşam anlam çerçevesine sahip medeniyet (civilisation) kavramına atfeden kolektif bir kimliktir. Medeniyet kavramı, köken anlamını aşarak anlam genişlemesine uğramıştır ve artık her medeniyet bir değerler sistemidir. Bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır; çünkü insan; inanan, düşünen ve tesir eden bir varlıktır.¹⁸⁷ Gökalp'e göre ise medeniyet, aynı mamureye dâhil birçok milletlerin sosyal hayatlarının ortak bir toplamıdır. Meselâ, Avrupalı milletler arasında ortak bir "Batı Medeniyeti" vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden bağımsız mesela bir İngiliz harsı, bir Fransız harsı, bir Alman harsı bulunmaktadır.¹⁸⁸

Medeniyet kimliği etnik ve ulusal kimliği aşan bir içeriğe sahiptir. Nihayetinde söz konusu olan bir ulusu değil, birçok ulusu birleştiren inanış, düşünce ve hareket sistemidir. Medeniyetlerin başlı başına bir gelenek oluşturabilmesinin süreklilik ve tutarlılık gibi iki temel şartı bulunmaktadır. Süreklilik şartı, tarihi olgunun oluşum öncesindeki kaynakları ile oluşum süreci ve olgunlaşma dönemindeki yapıları arasında var olan kesintisiz bir devamlılığı; tutarlılık şartı ise, bu olgunun aynı dönemde yaşayan diğer olgularla kendi içinde tutarlı bir bütünlüğü arz etmesini ifade etmektedir.¹⁸⁹

Oryantalizm çalışmalarında Doğu ve Batı medeniyeti ekseninde sıklıkla ele alınan bir kavram olarak medeniyet kavramı; Batı'nın, "öteki" dünya ile kurduğu ilişki çerçevesinde kendi kimliğini şekillendirmiş ve tanımlamıştır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethi ve ardından Avrupa'nın içlerine doğru giriştiği fetih hareketleri sonrasında Batı'da Doğu medeniyeti ve kültürü, Osmanlı Devleti ve Türkler eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Batı'nın kendisinden olmayana karşı "kimlik inşa edici" bu bakış açısı, oryantalist çalışmalarla süreklilik kazanmıştır.

¹⁸⁶ Stephen Castles & Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bülent Uğur Baral, İbrahim Akbulut (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 21.

¹⁸⁷ H. Ziya Ülken, "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", *Türk Düşüncesi Mecmuası*, 1/1, 1953, s.13.

¹⁸⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Mehmet Kaplan (hızl.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s.26.

¹⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/7/1999, İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı, s. 21.

Oryantalizm çalışmalarında öne sürülen teoriler, Batı kimliğini ve üstünlüğünü ifade etmeye yönelik çalışmalar olmuştur. Batı, kendisinin tamamen zıddı bir “Doğu” icat ederek kendisini tanımlamıştır. Bu ötekileştirmeye, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu’da olmadığını, kendisinde olmayan kötü şeylerin ise hepsinin Doğu’da var olduğunu iddia etmiştir. Bu söylemde Doğu medeniyeti, Batı medeniyetinin sahip olduğu varsayılan bilim, demokrasi, rasyonalite, ilerleme fikri, sivil toplum gibi özelliklerle karşılaştırılarak tanımlanmıştır. Oryantalist bakış açısına göre Doğu durağandır ve homojen bir bütündür. Mesela Cezayir ile Endonezya ya da Türkiye ile İran arasında bir fark yoktur.¹⁹⁰ Oryantalizm çalışmaları, Batı’nın Doğu hakkındaki entelektüel araştırmaları seviyesinde kalmamış, bilakis Napolyon’un Mısır Seferi’nde olduğu gibi onun Doğu siyasetini de şekillendirmiştir.¹⁹¹

Medeniyet kimliği gücünü, farklı etnik kökenden göçmenlerin diasporadaki sosyal ilişkilerinde gösterebilmektedir. Mesela bu kimlik bilinci yüksek olan bireyler ulusal kimliği aşan ilişkiler geliştirebilmekte farklı etnik kökenden kimselerle görece kolay iletişim kurabilmektedirler. İslam medeniyeti ortak kimliğine sahip Müslüman göçmenler, bu kimliklerini işlevsel kıldıkça İslam ve Müslümanlara dair meselelerde birlikte hareket edip sorunlara çözüm arayabilmekte, aksi durumda ise etkinliklerini yitirmektedirler.

Tanımlanması ve sınıflandırılmasında oldukça farklı bakış açıları geliştirilmiş olan kimlik konusu, göçler sonucunda oluşan uluslararası alanlarda daha bir kompleks hale dönüşmektedir. Farklılıkların karşılaşması sürecinde bireyler ve sosyal gruplar, kendilerini "yeniden tanıma"ya ve tercih ettikleri gibi "tanınma"ya çabalamaktadırlar. Böylelikle göçmenler için yeni vatanda yeni(lenmiş) kimlik dönemi başlamaktadır. Aşağıda kimi araştırmacılar tarafından "diasporik kimlik" olarak adlandırılan uluslararası alanda bireysel ve sosyal kimlik konusu irdelenecektir.¹⁹²

¹⁹⁰ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul: Yöneliş Yayınlar, 2002, s. 25.

¹⁹¹ Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, Mehmet Kürşad Atalar (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1996, s.35.

¹⁹² Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora", *Identity*, J. Rutherford, London: Lawrence & Wishart, 1990, ss.222-237; Ayhan Kaya, *‘Sicher In Kreuzberg’ Berlin’deki Küçük İstanbul- Diasporada Kimliğin Oluşumu*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000. Perşembe, *Almanya’da Türk Kimliği*, s. 85-86.

1.3.3. Almanya'da Diasporik Kimlik

Batı Avrupa'da yerleşik Türklerin göçmenlik statüsünü aşip yeni yurtlarının aslı bir unsuru haline gelerek ekonomiden siyasete, sanattan spora toplumsal hayatın tüm alanlarında entegre olmaları ve artık dördüncü nesle ulaşmaları; geçen yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde ön plana çıkan yurt dışı Türk varlığının, genişleyerek neredeyse tüm dünyaya yayılması gibi sebepler; bu nüfusu tanımlamada gurbetçi, göçmen, ulus ötesi topluluk gibi kavramların ötesinde diaspora gibi araştırmacıların ortak bir tanımla üzerinde uzlaşamamalarına rağmen son dönem çalışmalarında yaygınca kullandıkları bir kavrama ihtiyaç duyulmasında etkili olmaktadır.¹⁹³

Almanya Türklerinden özellikle kimlik konusu bağlamında bulundukları ülkede asimile olmama, anavatanla olan bağların korunması/ yaşatılması hedefleri ve bütün bunların görece bir grup dayanışmasıyla yeni nesillere aktarılma çabası açısından diaspora diye söz etmek bize anlamlı görünmektedir.¹⁹⁴

Yunanca "ile" ya da "sonucunda" anlamına gelen "dia" kelimesiyle "dağılma" anlamına gelen "speiro" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuş¹⁹⁵ olan diaspora kavramını Uluslararası Göç Örgütü (IOM), "vatanından ayrılmış, fakat bağlarını sürdüren, etnik ve ulusal toplum üyeleri" olarak tanımlamaktadır. Diaspora terimi, bir yerde yaşayan, fakat anavatanlarıyla olan ilişkilerini sürdüren, hem 'orada' hem 'burada' bulunan ulusaşırı popülasyonu betimlemektedir.

İş gücü anlaşmalarıyla Almanya'ya giden işçiler ve aileleri, yıllar içinde orada daimi ikamet eden, yatırımlarını ve geleceklerini orada şekillendiren karar alıcı bireyler haline gelmişlerdir. Almanya'da yıllar içerisinde oluşan ekonomik nedenli diasporaların en büyüğü 3 milyonu aşan nüfusuyla Türk diasporasıdır.

¹⁹³ Diaspora çalışmalarında anavatan dışındaki her bireyi diasporanın parçası kabul ederek göçmen, mülteci, ulusötesi toplulukla diaspora arasında fark gözetmeyen antropolojik temelli özcü yaklaşım; diasporaları lobi çalışmaları ve siyasi etkinlikleri göz önüne alarak elitler ve onların siyasi amaçları üzerinden okuyan uluslararası ilişkiler temelli yaklaşım ve diaspora oluşumunu ulusötesi alanda yaratılan kimliğin seferberlik bilinciyle paylaşılmasını temel alan yapısalcı sosyolojik yaklaşım gibi belli başlı yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bir analiz için: Kim Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* University of Toronto Press, 10 (2), 2001, s.s. 189-219. Ayhan Kaya da diasporada kimlik oluşumu üzerine alan araştırmasına dayalı eserinde Almanya'daki Türklerin yarım asrı aşan diaspora geçmişlerinde sırasıyla göçmenlik, azınlık ve diaspora stratejilerini tecrübe ettiklerini belirtmektedir. Kaya, 'Sicher In Kreuzberg' ss. 52-61.

¹⁹⁴ Rogers Brubaker, "The 'diaspora' diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), s.s.1-19.

¹⁹⁵ Dina Ionescu, *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*, Migration Research Series No. 26, Ceneva: International Organization for Migration (IOM), 2006, s. 13.

Dünyanın farklı bölgelerine dağılmış olup kendilerinden farklı düşünüp yaşayan toplumlar içinde kapalı şekilde yaşayan dini veya etnik toplulukları ifade eden diaspora kavramı daha ziyade Yahudi ve Ermeni toplulukları hatırlatır. Bu diasporalar zorunlu göçe dayanırlar. Sömürgecilik ve işçi göçlerinin ürünü olan modern diasporalar ise, genellikle toplumsal birer kategori olarak değil, daha çok diasporik kültürel kimliğe sahip ya da ulusaşırı diasporik kültürel oluşumu sağlayan topluluklar olarak ele alınırlar.

Diaspora, bireylerin hayatında genellikle bir travma ve kırılma ile başlar. Göçmenlerin göçten önce bir kimlikleri vardır ve göçten sonra bu öncelikli kimlik diasporik kimlik oluşumunda etkindir. Kaya'ya göre; diasporik kimlik, evrensel eksen ve tikel eksen olmak üzere iki farklı eksen üzerinde inşa edilir. Çoğul kültürel formların oluşumuna imkân tanıyan evrensel etken, ulusal olanın eleştirisi niteliğindedir. Tikel eksen ise diasporik öznenin otantik, geleneksel ve ulusal olanı yücelttiği eksendir. Anavatanda yaşanmış olan geçmişin özel bir önem taşıdığı bu eksen ile diasporik milliyetçilik şekillenir.¹⁹⁶

Ulus ötesi ağlarla oluşan yeni bir kimlik olarak modern diasporalar, gelişen iletişim ve ulaşım imkânlarıyla hem içinde yaşadıkları toplum ile hem ana vatanlarıyla ilişkilerini sıkı bir biçimde sürdürürler. Modern bir tavır olarak buradayken aynı anda başka bir yerde olma algısı; birden fazla mekâna aidiyet hissetme; evrensel ile tikeli eş zamanlı yaşama ve gurbette vatan inşa etme gibi hususlar bu kimliğin temel özelliklerindendir.¹⁹⁷

Göçmen için, ikisini birlikte başaramadığında, diasporada anavatanı yaşamak veya hâkim kültüre göre kendini geliştirmek şeklinde iki alternatif söz konusudur. Birinci kuşak Türkler, diasporaya getirdikleri özellikleriyle ilk seçeneğe uymak durumunda kalmışlar, anavatanlarında belki hiç gündemlerine almadıkları kimlik sorunlarını mesele edinmişlerdir. Ancak kişinin duygusal eğilimi kimlik tercihinde önemli bir noktadır. Bireyin para kazandığı, yatırım yaptığı ve geleceğini şekillendirdiği ülkeye duygusal bağlarla bağlanması da kaçınılmazdır. Zamanla ve değişen koşullarla sonraki nesiller, ikinci tercihe yönelmişlerdir.

Almanya'daki Türk diasporası zamanla kendini orada kalıcı olarak görmeye başlamasına rağmen sürekli birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bunların başında

¹⁹⁶ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', ss. 61-64.

¹⁹⁷ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s. 56.

Almanya'nın Avrupa Birliği dışından yabancıları vatandaşlığa kabulde uyguladığı prosedür gelmektedir. 2000'e kadar Almanya'da doğmuş ve büyümüş olan göçmen çocukları bile doğrudan vatandaşlığa hak kazanamıyorlardı. Günümüzde ise doğdukları ülkenin vatandaşlığından vazgeçmeyi kabul eden yabancılar, Almanya'da en az on beş yıl kaldıktan sonra vatandaş olabilmekteler.¹⁹⁸ Almanya'nın temelinde milliyetçi ve hatta farklılıkçı-ırkçı eğilimler bulunan vatandaşlık tanımlamasının kültürel ve tarihi sebeplere dayandığı bilinmektedir.¹⁹⁹ Ancak buna rağmen ulusal vatandaşlık söylemlerinin zayıflaması; çoklu/ulus sonrası/uluslarüstü/diaspora vatandaşlık söylemlerinin Vatandaşlık Yasası'ndaki soy ilkesinden (*jus sanguinis*) Almanya'da doğmuş olma (*jus soli*) ilkesine geçiş eğilimi ile desteklenmesi; Alman tireli kimliklerinin hem resmi hem de kamusal söylemlerde kullanılıyor olması²⁰⁰ gibi etkenler de Almanya'da tireli/diasporik kimliklerin kökleşmesine imkân tanımaktadır.

İlk kuşaklar, yaşamış oldukları göç travması ve eş zamanlı olarak Alman toplumunun dışlamasına karşı ilgilerini anavatana çevirmiş ve diaspora içi örgütlenmeye ağırlık vermiştir. Bu olgulara paralel olarak kimi zaman dinsel ve etnik aşırılıklar gözlemlenebilmiştir. Sosyalleşme süreçlerini daha ziyade kendi içlerinde gerçekleştiren bu kuşaklar, dışlanma sebebiyle adeta Türk ve Müslüman kalmaya zorlanmışlardır.²⁰¹

Üçüncü kuşak, kendilerini "gurbetçi" olarak niteleyen, anavatanla ilgili daha çok planlar yapan ve geri dönüşü uzun yıllar gündeminde tutmuş olan öncekilerden farklıdır. Artık geri dönme arzusunun azalması ve gelişen küresel iletişim ve ulaşım imkânlarıyla yeni kuşaklar; ailelerin Türkiye'den getirdikleri bazı temel norm ve değerleri korumanın yanı sıra, Alman kültürü ve evrensel kültürün etkileriyle kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaya başlamışlardır.

Almanya'da "yabancı", Türkiye'de "Almanca" olarak görülen diaspora gençliği, kimliğini inşa ederken Türk gelenekleri ve Alman yaşantısını dengeleyecek yeni stratejiler bulmak zorunda kalmışlardır. Bu gençler; kendi kimliklerini oluştururken "Almanya'da yaşayan Türk kökenli bir kimse olma"yı da keşfetmek

¹⁹⁸ *Einbürgerungsvoraussetzungen für Ausländer ohne qualifizierte Aufenthaltserlaubnis*, <https://www.bundestag.de/blob/425200/f237fda6180242d36ededb540b73762e/wd-3-100-16-pdf-data.pdf>, (30.04.2017).

¹⁹⁹ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s. 51.

²⁰⁰ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', ss. 56-57.

²⁰¹ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s. 52.

durumundadırlar. Onlar için, Türk ve Alman kültürleri arasında iletişimden doğan bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimden doğan kültür, iki kültürden de, iki kültürün toplamından farklı bir kültürdür. Böylelikle melezlik kavramı gündeme gelmektedir. Melezlik teorisinin gelişiminde Homi Bhabba'nın rolü büyüktür. Ona göre melezlik, iki farklı kaynaktan bir üçüncünün doğması değil, yepyeni ihtimal ve imkânlarla gebe üçüncü bir alanın doğmasıdır.²⁰² Bu alan; “burası” ve “orası” arasında müzakere eden/gidip gelen, sosyo-kültürel melez bir oluşum olarak algılanabilecek olan melez kimliğin oluşum alanı olarak görülebilir.

Diaspora Türkleri, kuşaklara göre oran ve nitelik olarak farklılaşmakla birlikte günlük hayatlarında iki kültür arasında adeta mekik dokumaktadırlar. Onlar iş ve okul hayatını kapsayan sosyal hayatlarında Alman kültürüne; ev, hemşeri ve akraba ortamlarında Türk kültürüne göre yaşar görünmektedirler. Bu olgu, henüz Türklere misafir işçi denilen göçün erken döneminde, kimi sanatçılar tarafından fark edilmiş, 1981'de düzenlenen bir fotoğraf sergisinde gündeme getirilmiştir. Türklerin neden göçmen işçi olduklarını açıklamaya yönelik Berlin- Kreuzberg ve Türkiye'nin farklı yerlerinden iki yüz fotoğrafın sunulduğu serginin başlığı "morgens Deutschland – abends Türkei" (sabahleyin Almanya – akşamleyin Türkiye)" olarak seçilmiştir.²⁰³

Göçmenler, mülteciler ve sürgündekiler; yalnızca kendi kültürlerine bağlı kalmayan, diğer kültürlerle de oldukça açık, sınırlara yakın kimselerdir. Başta iki dilli sosyal alanlar olmak üzere yaşadıkları şartlar onları bu duruma yönlendirmektedir. Ayrıca onlar bu özellikleriyle ayrıldıkları ve geldikleri ülkelere de kültürel ve ekonomik katkıda bulunabilmektedirler.

Türkçe ve Almanca sözcüklerden karma bir dil kullanan ikinci ve üçüncü kuşak diaspora gençliğinin dili de kimlikleri hakkında ipuçları verir. Çünkü bireyin dünyasını dilinin sınırlandırması gibi, dünyası da dilini şekillendirir. Dil adeta sündürülür, katlanır, sorgulanır ve yeniden üretilir.²⁰⁴ Ortaya çıkan kendine has bu dil, diasporik bireylerin Türk, Alman ve evrensel kimliklerini anlamamıza önemli katkılar sağlayabilir.

²⁰² Homi K. Bhabba, *Nation and Narration*, London: Routledge, 1990, s. 211.

²⁰³ Krista Tebbe, *morgens Deutschland - abends Türkei Katalog zur Ausstellung vom 26.Mai bis 23. August*, Berlin: Frölich & Kaufmann, 1981.

²⁰⁴ Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, İ.Türkmen, M. Beşikçi (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s.52.

1.3.4. Bölünmüş Sosyalleşme

Sosyalleşme, bireyin toplumun bir parçası olmasının aşamalarını ifade eden bir süreçtir. Bu süreçte toplumdan kazandığı sosyal davranışları, değerleri, kültür örüntülerini, kendi kişiliğinde olanlarla uyumlu bir şekilde bütünleştiren birey; bir yandan toplumsallaşırken, diğer yandan bireyleşmektedir. Çünkü sosyalleşme; hem birey bilincinin belirli bir toplum biçimi içinde olduğu anlamına, hem de psikolojik gerçekliğin toplumsal yapı ile sürekli diyalektik bir ilişki içinde olduğu anlamına gelmektedir.²⁰⁵

Sosyalleşme süreci ailede başlamaktadır. Bireyin ailede başlayan bu tip sosyalleşmesine, sosyal psikolojide, birincil sosyalleşme denilmektedir. Birey, ailesi aracılığıyla edindiği toplumsal kültürde yeni alışkanlıklar kazanır ve böylelikle sosyalleşir.²⁰⁶ Ayrıca o, bir taraftan sosyalleşirken, diğer taraftan toplumsal kültürün kuşaktan kuşağa aktarılacak yaşatılmasını sağlamaktadır.²⁰⁷

Toplumda aile kurumu dışında bireyin ait olduğu; okul, mahalle, şehir, meslek, din, çeşitli örgütler ve nihayetinde yaşanılan ülke gibi birçok sosyal birim bulunduğundan bunlar da sosyalleşme sürecinde yer almaktadır. Birbiriyle etkileşim halinde olan bu birimler sebebiyle sosyalleşme süreci çok yönlü/ aktörlü ve karmaşık bir süreçtir.

Gençlerin birincil sosyalleşmelerinden sonra toplumda gerçekleşen ikincil sosyalleşme sürecinde aileleri ile birtakım çatışmalar yaşamaları mümkündür. İkincil sosyalleşme, genellikle ailenin mensubu olduğu ve aynı kültürel değerleri ve ortamı paylaştığı toplumda gerçekleşir.²⁰⁸ Ancak bu iki sosyalleşme süreci birbiriyle uyumlu olması gerekirken²⁰⁹ göç kökenli nesiller için bu durum söz konusu değildir. Onlar bu süreçte ailelerinkinden farklı kültüre, dile ve sosyal yapılara sahip bir toplumda ikincil sosyalleşmelerini gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu zorunluluğun çeşitli çatışmalar doğurması kaçınılmazdır.

Diaspora kuşaklarının aileden ve yakın çevrelerinden edindikleri kültürel değerlerle yabancısı oldukları hâkim kültürün değerleri, onların kişilik sisteminde

²⁰⁵ Peter L. Berger, "Bilgi Sosyolojisinde Bir Sorun Olarak Kimlik", N. Erdoğan (çev), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 1987/1, s. 208.

²⁰⁶ Joseph Fichter, *Sosyoloji*, s. 134.

²⁰⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1985, s. 262.

²⁰⁸ Turan, *Almanya'da Türk Olmak...* s. 143.

²⁰⁹ Berger & Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, s. 192.

çatışmaya yol açabilmektedir. Çünkü gençler burada iki farklı kültürün beklentilerini karşılamak durumundadırlar. Ayrıca buna iki farklı dil ve dolayısıyla kültürel miras ile yetiştirilme eklenince onlar, kültürel dünyalarında zorlu bir süreçle karşılaşmaktadırlar.

Dış görünüş, kıyafet tercihi ve serbest zaman etkinlikleri gibi konularda gençlerle aileleri arasında sorunlar çıkmaktadır. Ailelerin kendi kültürel değerleri doğrultusunda gençleri sınırlamaları, onların gençler tarafından ve çoğunluk toplumunca baskıcı olarak nitelenmelerine sebep olmaktadır. Buna karşılık göçmenlerden çocuklarını tamamen hâkim kültürün değerleriyle yetiştirmesi de beklenemez.

Özetlemek gerekirse, birincil ve ikincil sosyalleşmenin birbirini tamamlayan ve birbirleriyle bütünleşen süreçler olması gerekirken diasporik kuşaklarda bu süreç; kültürel farklılıklar sebebiyle bölünmüşlük içinde gerçekleşmektedir. Bu durum söz konusu kuşaklar için çeşitli stratejilerle aşılması ve bir çözüme kavuşturulması gereken bir sorundur.

1.3.5. Kimlik ve Din

Dil, ırk, tarih, kültür ve coğrafya gibi kimliği oluşturan ortak aidiyetler içinde din; insanı en derinden kuşatan, ona ahlak düzeni sunarak kılavuzluk eden, onun kişiliğine yön veren, kültürünü şekillendiren en önemli aidiyet bağıdır.

Toplumdan bağımsız olarak geliştiği düşünülen bireysel kimlik dahi aile kimliği olmadan şekillenmez. Dolayısıyla şahsî kimlik, grup kimliği, sosyal kimlik, millî kimlik ve kültürel kimlik gibi bütün kimlik çeşitleri; topluma ve onun kültürüne göre tanımlanmaktadır. Toplumun ve kültürün temel yapı taşlarından biri de din olduğundan dinden bağımsız kimlik tanımlamaları eksik kalacaktır.

Toplumsal hayatta salt dini işlevlerinin ötesinde önemli tamamlayıcı toplumsal fonksiyonlara sahip olan din; kişisel ve toplumsal kimlik belirlenmesinde,²¹⁰ özellikle de göç kaynaklı sorunların ve kültürel farklılıkların yaşandığı toplumlardaki kimlik sorunlarının çözümünde önemli işlevlere sahiptir.

Din ve kimlik arasında müzakere ve inşa süreci şeklinde gelişen bir ilişki söz konusudur. Her iki olgu da "tanı(n)ma", "anlam(landırma)" ve "aidiyet" olarak sıralanabilecek bireysel ve sosyal ortak işlevlere sahiptir. Bu kesişme, aynı zamanda

²¹⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, ss.417-418.

din-kimlik ilişkisinin koordinatlarını belirler. Böylece bazı kimlik teorilerince göz ardı ediliyor olsa da din, bireysel ve sosyal kimlik inşa sürecinin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.²¹¹

Kimlik kategorileri ile din, dini inançlar, normlar ve değerler arasında çok yakın ilişkiler bulunmaktadır. Din, bir toplumun ve kültürün değerlerinin üretimi ve aktarılmasında çok önemli işlevlere sahiptir. Öncelikle o, bir sosyo-kültürel ortamda kişisel değerlerin kaynağında yer alır. Din, aynı zamanda toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında da çok önemli role sahiptir.

Kimlik terimi, bir taraftan ‘ego’ (ben) ve aynı zamanda kolektif ‘aidiyet duygusu’ ile doğrudan referanslı olduğundan ve bünyesindeki süreklilik özelliğinden ‘kaos’a karşı düzen ve istikrarı ifade ederken, diğer taraftan dinamik bir şekilde toplumsal değişme olgu ve süreçleri ile ilişkilidir. Kısacası insan topluluklarının en önemli karakteristikleri olan düzen, süreklilik ve değişim olgu ve süreçleri içerisinde kimlik sorunu da kendi yerini almaktadır. Bu sebeple ona bu çift yönlü karakteristiğine göre yaklaşmak gerekmektedir.

Kimlik arayışı (özdeşim), kimlik bunalımı, kimlik kayması, kimlik inşası... gibi olgu ve süreçler; özellikle hızlı değişim ortamlarında ortaya çıkan kültürel kırılmalar, çatlaklar, boşluklar veya en azından belirsizlikler ve anomi halinde daha da hayati sorunlar olarak kendilerini hissettirmektedir. Bu noktada, öteki bir çok etkenin yanında din de kendi önemli rolünü icra etmektedir. Çünkü bireysel veya toplumsal olarak kendini bir şeyle özdeşleştirerek tanımak suretiyle kimliğini ortaya koymaya çalışan insan ve toplum, bu özdeşim süreçlerinde çoğunlukla dini ve kutsal değerlere sarılmakta ve kimliğini onun aracılığı ile ifade etmeye çalışmaktadır. Ancak buna rağmen Günay'a göre; bir toplumda dini, yegâne kimlik belirleyicisi ve kimliği dinin basit bir fonksiyonu saymak mümkün değildir. Ayrıca kimlik ve din ilişkileri, tarihî süreç içerisinde durum ve şartlara göre sürekli değişmiş ve din, genelde öteki etmenlerin tamamlayıcısı rolünü almıştır.²¹²

Her ne kadar sekülerizasyon sonucunda dinin toplum hayatı ve kültüründe etkilerinin azaldığı düşünülse de onun kimlik belirleme fonksiyonu; modern sanayi kültürünün aşırı ayrımlaşma, uzmanlaşma ve ferdiyetçilik eğilimleri çerçevesinde

²¹¹ Abdullah Özbolat & Saffet Kartopu, "Kimlik ve Din", *Kimlik ve Din*, A. Özbolat, M. Macit (ed.), Adana: Karahan Kitabevi, 2016, ss.3-38.

²¹² Günay, *Din Sosyolojisi*, ss.419-420.

kişilikleri ve kimlikleri parçalayıcı ve dağıtıcı yönelimleri karşısında varlığını ve etkilerini sürdürmektedir.

Hemen her toplumda ve tarihin tüm dönemlerinde toplumsal farklılaşma ve değişimdeki artış ve aynı doğrultuda dini, mistik ve mezhebî eğilim ve hareketlerde gözlenen hızlanma, din referanslı kimlik arayışlarını da artırmaktadır. Alt gruplaşma, itizal, mezhepleşme, tarikatlaşma, yeni dini hareketler ve cemaatleşme olguları, dini faktörün yanı sıra grup kimliğine yapılan vurgu ve referansı da güçlendirmektedir. Kısacası din, daha çok grup kimliği ile ilişkili olarak algılanmak istense de gerçekte durum ve şartlara göre tüm kimlik kategorileri ile bir şekilde alâkalıdır.²¹³

Dinler ile kimlik kategorileri arasında yakın bir ilişki görülmektedir. Meselâ Budizm’de aile kimliği, Şintoizm’de cemaat kimliği, Hıristiyanlıkta şahsî kimlik, İslâm’da ise sosyal kimlik ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bir dinin kendi iç yapısında da farklı kimlik yapılarının bulunduğu görülmektedir. Troeltsch’a göre mistisizm şahsî kimliği, mezhepler grup kimliğini, kilise gibi daha kapsamlı kuruluşlar sosyal kimliği güçlendirmektedir. Din ve kimlik konusuna yoğunlaşan Hans Mol dini, kimliği kutsallaştıran bir faktör özelliği ile ele almaktadır. Bu da temelde farklılaşma/bütünleşme arasındaki diyalektik ilişkiye göre ortaya koyulmuş bir yaklaşımdır. Kimlik, bu diyalektik ilişkide bütünleşme ile ilgili bir kavram olup kutsallaşma ile gerçeklik kazanmaktadır. Kutsallaştırma; bir anlam ve tanımlama sistemi olan kimliği oluşturan, koruyan ve gerektiğinde de onun değişimini meşrulaştıran bir süreçtir.²¹⁴

Modern dünya, büyük ölçüde dinin hayattan kovulduğu bir dünyadır. Nitekim modern dünyadaki kimlik bunalımları, Nietzsche’nin "Tanrı’yı öldürmesi" ile başlamış ve Weber’in ifadesiyle "tanrıların ve iblislerin çoğulluğu" gibi modern bir gerçeklik halini almıştır.

Din, çağdaş işlevselci ve yapısal-işlevselci sosyologların da belirttiği gibi anlam verme işlevi, kimlik kazandırma işlevi, yapısal işlevler ve kültürel işlevler olmak üzere dört temel işleve sahiptir. Kimlik ve din bağlamında dinin, kimlik ve aidiyet duygusu kazandırma işlevi ön plana çıkmaktadır. Özellikle, bulunduğu çevreden uzak, yeni bir çevre ya da ülkeye göç eden insanlar için din, bir kimlik

²¹³ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 421.

²¹⁴ A.Vahap Taştan, *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996, s. 14.

kaynağı olarak çok önemli bir işleve sahiptir. Dini grup ise; insanlara aile gibi önemli bir aidiyet duygusu kazandırabilmektedir. Ayrıca din; geleneksel toplumlarda daima dinsel merasimlerle gerçekleştirilen bireylerin hayatlarındaki doğum, evlilik, mesleğe başlama, ölüm gibi dönüm noktalarında kazanılan yeni kimliklerde de güçlendirici bir işleve sahiptir.²¹⁵

Bir dine bağlı olmak; bireylere kim ve ne olduklarının bilgisini verdiği kadar nereden gelip nereye gittiklerinin bilincini de kazandırabildiği için diasporik süreçlerde bireylerin yaşadıkları kimlik sorunlarının çözümünde dinin etkin rol oynaması söz konusudur. Hızla değişen, üyelerinin yer değiştirme imkanlarının çok olduğu bir toplumda bir yerlere ait olma hissi, psikolojik önemli bir ihtiyaçtır. Din, kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu gibi, korunmasında da önemli bir yere sahiptir.

Din, toplumsal ve kültürel kimlik açısından zaman zaman parçalayıcı bir işlev görebilmektedir. Bu işlev daha ziyade dindeki temel ortak paydanın ve dinamizmin kaybolduğu durumlarda ortaya çıkar. "Tekfir mekanizması" bu olguya verilebilecek en çarpıcı bir örnektir. Kendi yorumunu mutlaklaştıran birey dinin gücünden yararlanmaya çalışarak kimliğini egemen kılmaya çalışır. Kısacası kimlik oluşumu ve gelişiminde dinin olumlu işlevlere sahip olması, din anlayışının sağlıklı olmasına bağlıdır.

1.3.6. Üçüncü Kuşak ve Din

Almanya'daki Türk diasporasının kuşaklarının adlandırılması konusunda farklı eğilimler olsa da genel olarak altmışlı yıllar ile yetmişli yılların ilk yarısında iş gücü anlaşmaları çerçevesinde Almanya'ya göç edenlerin ilk, onların çocuklarının ikinci, torunlarının ise üçüncü kuşak olarak nitelenmesi kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır.²¹⁶ 2014 verilerine göre yaklaşık 81 milyonluk nüfusa sahip Almanya'da Türkiye kökenli nüfus 2,8 milyondur. Bu nüfusun 486 bini 15-25 yaş arasındadır. Ancak bu ve benzeri bilgilerle kuşakların toplam nüfustaki oranlarını belirlemek mümkün değildir. Bu durum Alman İstatistik Kurumu'na da sebepleriyle açıklanmış, ikinci ve üçüncü kuşak göç tecrübesini bizzat yaşamamış olmakla ortak

²¹⁵ Ali Coşkun, "Din ve Kimlik", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2003/1/24), ss. 15-16.

²¹⁶ Turhan, *Almanya'da Türk Olmak*, s. 8.

bir grup olarak değerlendirilmiştir.²¹⁷ Kısacası aynı zaman diliminde yaşayan altı aylık bir bebek, on dokuz yaşında bir genç kız, kırk beş yaşında orta yaşlı bir kimse üçüncü kuşak sayılabilir ki, bunlar üzerinde sırf üçüncü kuşaktan olma ortak paydasıyla araştırma yapmanın konumuz açısından muhtemel zorlukları ortadadır. Bu sebeple kimi araştırmacılar kuşakları sıra sayısı ile ifade etmek yerine "yeni kuşaklar" nitelemesini tercih etmişlerdir.²¹⁸

Çalışmamız, diasporadaki sosyal değişimin tespit edilebilmesi, önceki kuşakların yaşadıkları kimlik sorunlarıyla karşılaştırmalar yapılabilmesi amacıyla üçüncü kuşağa odaklandığından yapılan alan araştırmasında deneklere doğrudan "Ailenizden Almanya'ya ilk göç eden kimdi?" şeklinde bir soru sorularak onların üçüncü kuşaktan olma durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü kuşağın din ile ilişkisine geçmeden önce dinin ve dindarlığın farklı boyutlarından ve önceki kuşakların din ile ilişkisinden kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Evrensel bir fenomen olan din kurumu, insanların tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri ve toplumsal hayatı belirlemektedir. Karşılıklı etkileşim şeklinde gelişen bu belirleme; din ile ilgili olgu ve kavramlar genelde soyut olduğundan mecburen birtakım semboller, imgeler ve ritüeller aracılığıyla gerçekleşmektedir. Çünkü din; toplumsal hayatta semboller, değerler, imgeler ve ritüeller yoluyla görünür olmaktadır. Dindarlık eğilimleri ve tipolojileri de bireylerin, aynı araçlarla etkileşimine göre belirlenebilmektedir.²¹⁹

Dinin sosyolojideki tanımları genellikle özsel (substantive) ve işlevsel (functional) olarak iki kategoride incelenmektedir. Özsel tanımlarda din; sahip olduğu kutsal, ilahi ve insanüstü içeriğe göre; işlevsel tanımlarda ise birey ve toplum hayatında icra ettiği işlevlere göre tanımlanır. Dini yargıların ahlaki bir rasyonalizasyon yapılabildiği sürece etkili olduğunu savunan Weber'e göre, kişinin değer yargılarını ve tutumları belirleyen dindir.²²⁰ Wach'a göre ise din; bütün

²¹⁷ Statistisches Bundesamt (Destatis), *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2014 – 2017*, s. 6.

²¹⁸ Musa Taşdelen v.d., *Avrupa'da Yeni Kuşak Türk Gençliği (Kimlik ve Uyum Sorunları)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2000.

²¹⁹ Yakup Çoştu, "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım 'Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi' ", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009/1, 8/15, s.120.

²²⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Taha Parla (çev.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993, s. 245.

insanlığın beslendiği ve her açıdan bağlı olduğu en derin kaynak olarak insan ile Tanrı beraberliğidir.”²²¹

Din, bireysel planda dindarlık boyutları ile somutlaşmaktadır. Bireyin dindarlığı onun duygu, düşünce ve davranışlarını farklı açılardan etkilemektedir. Çünkü dinler, müntesipleri için örnek bir yaşam sunarlar. Bir kişinin dindarlığı, inancı doğrultusunda ortaya koyduğu bireysel gerçekliği ile ilgilidir. Bireyin kutsal olana bağlılığı, hayatının her alanında bir şekilde dışa yansımaktadır.²²² Çok farklı şekillerde tanımlanabilecek olan dindarlık; dinin inanç, ritüel, ahlak vb. boyutlarıyla insanın hayatına ne kadar nüfuz ettiği ile ilişkilidir. Bireyin tutum ve davranışlarında gözlemlenen dindarlığı, objektif ve ampirik olma özelliğine sahiptir. Çünkü dindarlığın ölçütleri bir yönüyle de bireyin mensubu olduğu grubun uzlaşısına bağlıdır.²²³

Dindarlık üzerine yapılan çalışmalarda en çok tercih edilen model, Glock’un dünya dinlerini inceleyerek geliştirdiği dindarlık modelidir. O, dindarlığı beş boyutta ele almıştır. Bunlar; ideolojik (inançsal) boyut, ritüel (ibadet) boyutu, tecrübe (experiential) boyutu, bilgi (intellectual) boyutu ve etkileme (consequential) boyutudur.

Dindar insanın belirli inanç ilkelerini benimsemiş olduğu beklentisi, dinin inanç boyutu ile ifade edilmektedir. Çeşitli ayinler, dua, dinî törenlere katılma, oruç tutma gibi bütün dini pratikler ibadet boyutu içinde yer alır. Bileşenleri duygu, korku ya da vecd, huşu ya da mutluluk hissi olabilen dinin tecrübe (duygu) boyutu ise; dini bir duyguyu tecrübe etmeyi ifade eder. Dinin bilgi boyutu, dindar bireyin bildiği kabul edilen din ve kutsal kitap kaynaklı bilgileri ifade ederken insanın dinî inanç, pratik, tecrübe ve bilgisinin bütün dünyevî boyutlarının sonuçlarının özetlenmiş hali ise, dinin etki boyutu olarak nitelenmektedir.²²⁴

Birinci kuşak ülkelerine geri dönünceye kadar dini ve kültürel değerlerini korumak amacıyla cami çevresinde örgütlenmiştir. Onlar hakkında göç ettikten sonra çeşitli sebeplerle Türkiye’de olduğundan daha sıkı muhafazakâr bir halk dindarlığı sergileme eğiliminde göründükleri yorumu yapılmaktadır. Göçün üzerinden on beş

²²¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Ünver Güney (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 462.

²²² Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayınları, 2004, s. 97.

²²³ Mehmet E. Köktaş, *Türkiye’de Dinî Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, ss. 62-63.

²²⁴ Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", Günter Kehr (çev.), *Din Sosyolojisi*, Yasin Aktay, M. Emin Köktaş (derl.), İstanbul: Vadi Yayınları, 1998, ss. 254-270.

yıl geçtikten sonra dini tutumları bakımından kendilerini nasıl değerlendirdikleri sorusuna yaklaşık % 59'u "dine olan ilgisinin arttığını" belirtmiştir.²²⁵

2003'te Almanya'nın Köln kentinde yaklaşık 500 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada da deneklerin % 75'i kendilerini orta dindar olarak nitelendirirken ara sıra ibadet ettiklerini ifade edenlerin oranı % 61'dir.²²⁶

Köln bölgesinde fetvalarla ilgili bir araştırmada fetva isteyen 1480 kişiden en çok fetva talebinin % 29 ile öğrencilerden geldiği, ikinci sırada %15 ile ev hanımları ve %14 ile emeklilerin yer aldığı görülmektedir.²²⁷ Bu araştırmada görüldüğü gibi din genç göçmeler arasında da önemli bir referans kaynağıdır.

Dindarlık boyutları ebeveynlerine göre yalın ve açık olmayan ikinci kuşak; evde ana-baba kültürünü yaşarken okul, işyeri ve arkadaşlık ilişkilerinde farklı bir dünya ile temas halinde olduklarından iki kültür arasında kalmış durumdadırlar. Bu arada kalma durumu kimi zaman geleneksel İslam ile materyalist, din dışı kültür seçenekleriyle karşılaşma şeklinde tezahür etmektedir. Ebeveynler için, böyle bir ortamda çocuklarını dini değerlere göre yetiştirme arzusu çok ciddi bir gerilim oluşturmaktadır. Bu çatışma durumunda göçmenler gettolaşma, siyasal kurumsallaşma ve liberalleşme şeklinde üç farklı tepkiyle çözüm aramaya çalışmışlardır.²²⁸ İkinci kuşak, farklı kültürel yapılar ve kimlikler arasında sıkışıp kalan gençler olarak nitelenmektedir.

İlk kuşakların din ile ilişkisini kısaca özetledikten sonra üçüncü kuşağa baktığımızda gençlerin kimlik algılarında dinsel aidiyetin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dini bilgi ve pratiklerde önceki kuşaklara nazaran azalmalar olduğu söylenebilecekse de 2000'li yılların başları itibarıyla Türkiye merkezli muhafazakar kimlik söylemlerinin gençlerin kendilerini tanımlamada etkili olduğu gözlemlenebilmektedir.²²⁹ Essen kentindeki üçüncü kuşak gençlerin sorularına ilişkin 447 katılımcıyla 2002 yılında yapılan alan araştırmasında gençlerin 70 problem

²²⁵ Günay, "Göç, Din ve Değişme:...", ss. 56-58.

²²⁶ İsmail Altıntaş, *Dış-Göç ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008, ss. 179-181.

²²⁷ Altıntaş, *Dış-Göç ve Din*, ss. 163-172.

²²⁸ Abdolvahap Taştan, "Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001/XI, ss.79-80.

²²⁹ Çalışmamıza yakın dönemde gerçekleştirilmiş bir alan araştırması da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bknz. Cengiz Kanık, *Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dini Tutum Ve Davranışlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 270.

cümlesine ilişkin görüşleri istenmiş, gençlerin yüzde 59,2'si, "Kuran'ı anlamak istiyorum." cümlesini tercih etmişlerdir.²³⁰

Üçüncü kuşak üzerinde 2004 yılında yapılan bir alan araştırmasına göre, gençlerin kimlik tanımlarında en baskın faktör, yüzde 84,5 ile Türklük olurken, bunu yüzde 51,5 ile dinî kimlik vurgusu olan Müslümanlık ve 10,8 ile Avrupalılık izlemektedir. Ankete katılanların yüzde 41,9'u Almanya'da kim olduğu sorulduğunda, ilk olarak kendisini "Türk" olarak tanımlarken, yüzde 33,3'ü "Müslüman Türk", yüzde 8,9'u "Avrupalı Müslüman Türk" olarak tanımlamıştır.²³¹

Yeni kuşaklar aracılığıyla farklı İslam anlayışları üretilse de diasporada dine olan eğilim, orada doğmuş ve yetişen ikinci ve hatta üçüncü kuşakta da belirgin görünmektedir. Bu kuşaklar bir taraftan kendi içine kapanık, sıkı muhafazakârdır. Diğer taraftan sembollere sarılıp İslamî etkinliklere aktif katılarak "erkek egemen" bir Müslüman imajını değiştirmeye başlayan tesettürlü kızlar örneğinde görüldüğü gibi daha liberal bir değişimi de temsil etmektedirler. Özetle başta ilk nesilde olmak üzere göçmenlerde gözlenen geleneksel ve muhafazakâr halk dindarlığına olan güçlü eğilime, değişime daha açık ancak bir yönüyle militan öteki yönüyle de seküler bir yönelim eklenmiş görünmektedir.²³²

Birinci ve ikinci kuşağa oranla çok daha önemli adaptasyon ve kimlik sorunları ile karşı karşıya kalan üçüncü kuşak, dinî tutumlar konusunda ilgisizlik, agnostisizm ve hatta kesin bir inkârdan, radikal dinsel aşırılığa uzanan dikotomik tavırlara ve antinomilere yatkın eğilimler ve tutumlar sergileyebilir görünmektedir.

Diaspora gençliği; ister geleneksel halk dindarlığı formu altındaki sessiz çoğunluk, ister İslamcı eğilimlere mensup azınlık, ister geleneksel dini bireysel ya da kültürel bir olgu olarak yaşayan kimseler olarak varlık gösterebilir sonuçta modern, liberal, seküler, demokratik ve çoğulcu ortamdan etkilenerek çok yönlü değişmektedir. Ayrıca gençlerin önemli bir bölümü, yaşlıların geleneksel dinî anlayışı, yaşayışı ve kültürünü geleneğe körü körüne bağlılık olarak değerlendirerek sorgulamaktadırlar. Ve gençlerin sorgulama, talep ve beklentilerine geleneksel bir formasyona sahip hocalar ve din görevlileri yeterince karşılık verememektedir.

²³⁰ Adnan Kulaksızoğlu, "Almanya'da Üçüncü Kuşak Türk Gençlerin Sorunlarının İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/2008, s. 9.

²³¹ Adıgüzel, *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde...*, s.170.

²³² Günay, "Göç, Din ve Değişme..." s. 58.

Yetişkinler de gençlerin bu eleştirel tavrını ve değişimi yadırgadıklarından dinî aidiyette kuşaklararası bir farklılaşma kendini göstermektedir.

Günay'a göre birinci kuşak geleneksel bir tavırda kalmakla birlikte göç ettiği yeni çevredeki toplumsal anomi karşısında bazen depresif eğilimler sergilemiş, ikinci kuşak böylesine bir ortamda daha da marjinalleşerek agresif eğilimlere yönelmiş ve üçüncü kuşak, bocalama içerisine girmişse de eğitimle ve yeni çevredeki deneyimlerle evrensel değerlere daha uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Zaten modern seküler şartlar geleneksel formları, algı ve davranış şekillerini değiştirmekte, melezleştirmekte, yeni bir İslam anlayışı ve kültürüne ortam hazırlamaktadır.²³³

Son dönemde diaspora gençliği arasında aşırı dini grupların etkin olduğu gözlemlenmektedir. Alman devletine bağlı güvenlik uzmanlar, vaizlerin 1990'lı yıllardan itibaren Almanya'da Selefilik'in yayılması için çaba gösterdiklerini vurgulamaktadır. 2000'li yılların başında itibaren bu vaizler daha dışa dönük çalışmaya başlamışlardır. Almanya'da doğmuş gençlere Almanca eğitim veren bu kimseler, onlara hoşlanacakları duygusal tonla seslenerek onları toplumun bütününden soyutlamaktadırlar. Bu süreçte radikallerin kurduğu dernek ve camiler bu gençler için bir çeşit aile görevi görmektedir. Gençler bu ortamlarda tam da dönemlerine uygun olarak cevap aradıkları "Ben kimim?, Benim bu toplumda yerim neresi?, Almanya'da Müslüman olmam ne anlama geliyor?" gibi kimlikle ilgili sorunlarına kendilerince cevap bulmaktadırlar. Almanya Anayasayı Koruma Teşkilatı'na göre ülkede 2012 verilerine göre 4 bin 500 "radikal İslamcı" bulunmaktadır. Bu sayının 2016'ya kadar geçen sürede 10 bine kadar yükseldiği tahmin edilmektedir.²³⁴

Almanya'dan IŞİD'e katılanların önemli bir bölümünün Türk kökenli olduğu belirtilmektedir. Alman devletinin resmi rakamlarına göre, 2015 yılı sonuna kadar Almanya'dan Suriye ve Irak'a giderek IŞİD'e katıldığı belirlenen 760 kişiden 190'ı Türk vatandaşı veya Türk kökenlidir.²³⁵

²³³ Günay, "Göç, Din ve Değişme..." ss. 61-63.

²³⁴ <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/sicherheit/extremismus-und-terrorismus/bekaempfung/islamismus-und-salafismus/islamismus-und-salafismus-node.html> (26.04.2017).

²³⁵ İsmail Yavuzcan, "Almanya'da Gençler ve Mühtediler Arasında Aşırı Dini Gruplar Etkindir" *İqna, Uluslararası Kur'an Haber Ajansı*, <http://iqna.ir/tr/news/3461361/almanya%E2%80%99da-gen%C3%A7ler-ve-m%C3%BChtediler-aras%C4%B1nda-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-dini-gruplar-etkindir> (26.04.2017).

Son olarak Almanya'nın din ve politika konusunda en büyük araştırma kurumu olan Münster Westfalya Wilhem Üniversitesi, Exzellenzcluster Din ve Politika Araştırma Merkezi'nin 2016 yılının başında yapmış olduğu "Almanya'daki Türk Kökenlilerin Bakış Açılarına Göre Entegrasyon ve Din" konulu araştırmasının çalışmamızla ilgili sonuçlarından bahsetmekte yarar vardır. İkinci ve üçüncü kuşağı aynı grupta değerlendirerek birinci kuşakla karşılaştıran araştırmaya göre, yeni kuşaklar, daha güçlü entegre olmuş ve aynı zamanda kendi kültürlerini koruma bağlamında açıkça daha fazla özgüvene sahip durumdadır. Dindarlık boyutları açısından ise, ilk kuşakta geleneksel ritüeller ön plandayken; yeni kuşaklar dini, kimlik unsuru olarak vurgulamaktalar. Birinci kuşakta kişisel ibadet oranı yüzde 55 iken, yeni kuşaklarda bu oran sadece yüzde 35'i göstermekte; ancak dini pratikteki bu uygulama farkına rağmen yeni kuşaklar, kendilerini ilk kuşağa göre daha dindar olarak betimlemektedirler (yüzde 72'ye karşın yüzde 62). "Benim için dinimin kurallarına uymak egemenliği altında yaşadığım devletin yasalarına uymaktan daha önemlidir.", " Müslümanlar Muhammed Peygamberin zamanındaki toplum düzenini kurmaya çalışmalıdır.", "Gerçek tek bir din vardır.", " Günümüzün sorunlarını çözmeye yetkin olan tek din İslam'dır." şeklindeki yargı cümleleri hakkındaki görüşlere göre tespit edilmeye çalışılan dini köktencilik açısından ilk kuşak sonrakilere nazaran daha dini köktenci görünmektedir (yüzde 18'e karşın yüzde 9). Ayrıca ilk kuşak kadınların yüzde 41'i başörtüsü takarken, yeni kuşaklarda bu oran yüzde 21'i göstermektedir.²³⁶

²³⁶ "Integration und Religion aus der Sicht von Türkeistämmigen in Deutschland", *Zentrum für Wissenschaftskommunikation des Exzellenzclusters "Religion und Politik" der Westfälischen Wilhelms-Universität*, https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/religion_und_politik/aktuelles/2016/06_2016/studie_integration_und_religion_aus_sicht_t_rkeist_mmiger.pdf (28.04.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

METOT

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın temel probleminin derinlemesine ortaya konabilmesi amacıyla problem, nitel ve nicel yöntem birlikte kullanılarak araştırılmıştır. Bu model zenginleştirilmiş desen olarak da ifade edilmektedir. Bu desende nitel ve nicel veriler araştırma sürecinde toplanır, ardından toplanan veriler tutarlılık açısından birbirleriyle karşılaştırılır. Bir araştırmada anket gibi nicel bir yöntemin yanında mülakat, gözlem, kayıt incelemesi gibi nitel yöntemlerden uygun olanların kullanılması çeşitleme (zenginleştirilmiş) modelidir.²³⁷ Sosyal olguların çok katmanlı olması sebebiyle çeşitleme modelinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın modeli: verileri, üçüncü kuşaktan gençlere anket uygulanarak, anne-baba ve diğer ilgililerden kimselere yarı-yapılandırılmış mülakat soruları sorularak, yine konuyla ilgili belli yetkililerin de görüşleri alınarak toplandığı için veri çeşitlemesi ve yöntemde çeşitleme olarak nitelenebilir. Araştırma genel olarak diasporik alanda kimlik olgusunu incelemesi açısından betimsel, söz konusu olgunun başta din olmak üzere farklı etkenlerle ilişki ve bağlantılarını irdelemesi açısından ilişkisel araştırmadır.²³⁸

Nicel araştırmalarda başlangıçta belirlenen kesin hipotezler, kesin tanımlamalar tercih edilir ve veriler sayısal değerlere indirgenir. Pozitivist yaklaşıma uygun olan bu duruma göre sosyal olaylar, birer fiziki fenomen gibi incelenir. Böyle bir yaklaşımda amaç nesnelliğe ulaşmaktır. Fakat sosyal olguların incelenmesi fiziksel olguların incelenmesinden farklıdır. Sosyal olgulara fiziki olgular gibi yaklaşmak bazı hatalara sebep olabilir. Bu sebeple nitel araştırma taraftarları; inşacılığı, göreceliliği ve yorumsamayı gündeme getirmektedirler. Nitel analiz araştırılan olgunun bağlamına odaklanırken, nicel analiz olgusal olarak genellemelere ulaşmaya çalışır. Nitel analizde mülakat ve gözlem ağırlıklı iken, nicelde istatistik ön plana çıkmaktadır. Daha ziyade doğa bilimlerinin yöntemi olan sayısal ifadelerle olgu veya durumu açıklamayı, sosyal bilimlerde ön planda tutmak; indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

²³⁷ Büyüköztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, ss. 266-67.

²³⁸ Büyüköztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, ss. 21-22.

Açık uçlu sorular, derin mülakatlar, etnografik çalışmalar ve katılımlı gözlem, karşılıklı görüşme ifadeleri, monologlar; gazete, mektup, otobiyografi, el yazmaları, tekstler, kitaplar, resmi rapor ve tarihsel dokümanlar gibi yazılı metinler nitel araştırmanın kaynakları arasındadır. Ayrıca araştırma probleminin niteliği açısından problemle doğrudan ilişkili kimseler üzerine eylem araştırması da verimli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çerçevede toplantı katılımları, gözlem notları, tören, ritüel ve aile yaşamına dair gözlemler eylem araştırması kapsamındadır. Ayrıca bireyin kendini ifade etmesindeki vücut dili, giyim tarzı ve diğer kendini ifade etme formları da nitel araştırma kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla nitel araştırma hem gözlemleri, hem de metin analizlerini içerir.

Nitel araştırmada konuyla ilgili olarak seçilen örneklem toplam nüfusun konuya olan ilgisinin bir örneğini temsil eder. Genişlikten çok derinlik arayışı içinde olan nitel araştırma; insanların, nasıl ve neden davrandıklarını, ne düşündüklerini ve eylemlerinin ne anlama geldiğini ortaya koymayı amaçlar. Önemsenen doğrulamaktan ziyade, keşfedebilmektir. Böylelikle eylemlerin ve düşüncelerin keşfedilmesi, sosyal organizasyonun ve sosyal yapının yeni formlarının ve değişiminin anlaşılması amaçlanmaktadır.²³⁹ Bu doğrultuda çalışmada da mülakat ifadelerinin anlamı ve tutarlılığı belli teoriler aracılığı ile yorumlanmıştır.

Araştırmanın değerlendirilmesinde tekil ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tekil tarama; araştırma konusu olay, birey, grup, birim veya duruma ait değişkenlerin tek tek betimlendiği ve konuyla ilgili tutum, algı, beklenti, bilgi düzeyi ve ihtiyaçların araştırıldığı modeldir. Tekil model, anlık durum tespiti yanında zamansal gelişim ve değişimleri de belirlemeye yaramaktadır. İlişkisel model ise iki ya da daha çok sayıda değişken arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan bir araştırma modelidir. Bu model ile birey, olgu, nesne vb. durumlar arası ayrımların belirlenmesi sağlanır.²⁴⁰ Tarama modeli, anket vasıtasıyla çok sayıda bireyden oluşan örneklemde bilgi elde etme avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada da Almanya evreni, Köln örneğinde 288 gence anket uygulanarak incelenmiştir.

²³⁹ Temmuz G. Şavran, "Nitel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010, ss. 79-91.

²⁴⁰ Büyüköztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, s. 232.

Üçüncü kuşaktan bireylerin ve ailelerinin günlük yaşamlarına ve çeşitli sosyo-kültürel etkinliklere katılımcı gözlemci sıfatıyla dâhil olunarak gözlemler yapılmış, elde edilen verilerle anket ve mülakat verileri bütünleştirilip betimsel ve analitik olarak incelenmiştir. Böylelikle diaspora Türklerinin çeşitli mekanlardaki gündelik yaşam pratiklerinden yola çıkılarak aidiyetler ve özdeşimler toplamı olan kimlikleri üzerinde çözümlemeler yapma imkanı aranmıştır. Sonuçta gündelik hayatları üzerinden gözlemlenen bu kişilerin dini pratiklerinin, akrabalık ve evlilik ilişkilerinin ve boş zaman etkinliklerinin neler olduğu ortaya konularak kimliklerinin tekrar tekrar kurgulanıp nasıl inşa edildiği analiz edilmektedir.

2.2. Örneklem

Alan araştırmalarında en temel sorunlardan biri örneklemin evrenin tamamını ne kadar temsil edebildiği sorudur. Araştırmamızda üçüncü kuşağın tamamına ilişkin genellemelere ulaşmak istendiğinden kullanılacak örneklem türleri olasılıklı örnekleme (probability sampling) yöntemleri başlığı altında toplanmaktadır. Olasılıklı örnekleme tekniğinde ise bir üyenin seçilme olasılığının daima evrenin tüm üyeleri için aynı olamama sorunu söz konusudur.²⁴¹ Basit tesadüfi örnekleme tekniğinin uygulamalarında dışarıda kalma ihtimali olan alt gruplara ait birimlerinin de örnekleme girebilme olasılıklarını korumak amacıyla uygulanabilecek teknik; "Katmanlı (Tabakalı) Rastlantısal Örneklem" (Stratified Random Sampling) tekniğidir. Bu teknikte yapılması gereken ise evrenin alt grup veya tabakalara bölünmesi ve her gruptan tesadüfi örneklem alınmasıdır.²⁴² Bu tekniğin uygulanmasında alt grup ve tabakaların araştırma konusu açısından nicel değişkenlere göre değil de nitel değişkenlere göre belirlenmesi gereği evrenin tamamına ilişkin öncül araştırmaları zorunlu kılmaktadır. Anket sonuçları değerlendirilirken araştırmanın bu bağlamdaki sınırlılıkları göz önünde tutularak nitel bulgular ve başka araştırmaların sonuçları ile karşılaştırmalar yapılmaya çalışılmıştır.

2014 verilerine göre yaklaşık 81 milyonluk nüfusa sahip Almanya'da Türkiye kökenli nüfus 2,8 milyondur. Bu nüfusun 1,347 milyonu bizzat göç tecrübesi

²⁴¹ Gary T Henry, *Practical Sampling*, Newbery ark -London- New Delhi: SAGE Publication, 1990, s.25.

²⁴² Arlene Fink, *How to Sample in Surveys*, Thousand Oaks London New Delhi: SAGE Publication, 1995, s.11.

yaşamıştır ve 486 bini 15-25 yaş arasındadır.²⁴³ Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi araştırmanın genel evreni Almanya'da yaşayan üçüncü kuşak Türkiye kökenli gençler, çalışma evreni ise bu genel evrenin Köln'de yaşayanlarıdır. Köln'de Türkiye kökenli 93.883 kişi yaşamaktadır ve bu nüfustan 23.473 kişi on sekiz yaş altındadır.²⁴⁴ Ancak bu ve benzeri bilgilerle kuşakların toplam nüfustaki oranlarını belirlemek mümkün değildir. Araştırmamızın temel unsuru olan kimlik algısı konusunun daha verimli işlenebilmesi için çocukluk devresinden çıkmış, kimlik oluşumu sürecindeki gençleri gözlemlemek amacıyla 15-25 yaş aralığındaki gençlere anket uygulanarak amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Bu gruptaki gençlerden basit seçkisiz örnekleme (simple random sampling) seçilmiş 288 genç araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

Örneklem seçimi için cami dernekleri, gençlik merkezleri, okullar ve Türk derneklerinin gençlik kollarına gidilmiştir. Bu kuruluşlarda çalışmayla ilgili olarak 2016-2017 yılında Almanya'nın Köln kentinde 320 gence anket uygulanmış ancak 288 adet anket geçerli kabul edilmiştir. Çalışmanın örnekleme basit seçkisiz örneklemdir. Örnekleme; yalnızca katılımcıların 15-25 yaş arasında olması, Türk kökenli olması, Köln kentinde yaşıyor olması ölçütleri uygulanmıştır. Katılım esası gönüllüğe dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Anket verilerinin desteklenmesi veya karşıt düşüncelerin yakalanması ve çalışmayla daha bütünsel sonuçlara ulaşılabilmesi amacıyla 42 kişiyle derin mülakat yapılmıştır. Bu örneklemin seçiminde kartopu örnekleme kullanılmıştır. Araştırma alanında kaynak kişilerden diğer görüşülecek kişilere kartopu gibi ulaşılması ile örneklem genişletilmiştir.

Çalışmanın örnekleme ulaşmada dini kuruluşlar gibi sivil toplum kuruluşları ile kafeler gibi ticari kuruluşların katkısı vardır. Kartopu örnekleme içinde görüşülecek kimseler ölçüt temelli olarak seçilmiştir. Bu kimselerin Türk kökenli olmasına, temel eğitimden fazla bir eğitime sahip olmalarına, daha verimli sonuçlar elde edebilmek amacıyla çalışma konusuna alakadar olmalarına dikkat edilmiştir.

²⁴³ Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2014 – Statistisches Bundesamt (Destatis), 2017, s.7/s.62/s.66.
https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Migrationshintergrund2010220147004.pdf?__blob=publicationFile (12.05.2017)

²⁴⁴ Statistisches Jahrbuch Köln 2013, Kölner Statistische Nachrichten – 2/2016 93. Jahrgang. s.38.
http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf15/statistik-jahrbuch/statistisches_jahrbuch_2016_ksn_2_2016.pdf (12.05.2017)

Ayrıca bu kimseler daha zengin bulgulara ulaşmak amacıyla farklı kuşaklardan seçilmiştir. Mülakat yapılan kimselerin kişisel özellikleri çalışmanın sonunda ekler kısmında sıralanmıştır.

Mülakatlarda görüşme yapılan bazı merkezler alfabetik sıraya göre şöyledir: Akademischer Bund Interkulturell e.V. (ABI), Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) Genel Merkezi (Genel Başkan, Eğitim Başkanı), Avrupa Türk İslam Birliği (ATİB) Genel Merkezi (Genel Başkan, Gençlik Teşkilatı Başkanı), Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) Genel Merkezi (Genel Başkan Vekili, Gençlik Teşkilatı Başkanı, DİTİB Akademi), İslamische Gemeinschaft Milli Görüş Genel Merkezi (IGMG), Verband der Islamischen Kulturzentren e.V., Plural Verlag, IGMG Kitap Kulübü, İslamrat Bürosu, Köln Fatih Camii.

Nitel bilgi toplama aşamasında yapılan mülakatlar şöyle sınıflandırılabilir:²⁴⁵

Tablo 1: Mülakat Yapılan Kimselerin Sınıflandırılması

Grup	Sayı	Grup	Sayı
Farklı Kuşaklar	20	İmam	5
Öğretmen	4	STK Temsilcisi	13

Nicel araştırmada örneklemden elde edilen bilgiler evrene genellenmektedir. Örneklemin evreni temsil kabiliyeti, nicel araştırmanın temel sorunlarından biridir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi araştırmanın çalışma evrenini sayısal kesinlikte belirten bir kaynak mevcut değildir. Bu durumda Büyüköztürk'ün örneklem büyüklüğü için dikkate alınmasını önerdiği ilkelerden, bir çok araştırma için örneklemin 30-500 aralığında olmasının yeterli olacağı ve güven düzeyinin % 90'ın altına düşmemesinin sağlanması ilkeleri benimsenmiştir.²⁴⁶

2.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Çalışma ile ilgili olarak literatür taranmış, problem belirlenmiştir. Problemin belirlenimi sonrasında problemi ortaya çıkarabilecek, hipotezleri test etme kabiliyetine sahip anket formu ve mülakat soruları oluşturulmuştur. Anket oluşturulması sürecinde önceki çalışmalardan²⁴⁷ ve danışmanımızın görüşlerinden

²⁴⁵ Mülakat yapılan kimselerin listesi çalışmanın sonunda ekler kısmında verilmiştir.

²⁴⁶ Büyüköztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, s. 97.

²⁴⁷ Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, *Euro- Türkler – Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*; Musa Taşdelen v.d., *Avrupa'da Yeni Kuşak Türk Gençliği –Kimlik ve Uyum*

yararlanılmıştır. Anket formu hakkında Almanya'da sosyal bilimler eğitimi almış kimselerin görüşleri alınmıştır. Anket formu; kimlik, aidiyet bağları ve din olgusuyla oluşturulan bir kavramsal çerçeveye dayandırılarak, betimlemenin yanı sıra ilişkisel analizine imkân tanıyacak şekilde düzenlenmiştir.

Tarama (survey) modeli ile betimsel ve ilişkisel analizlere veri toplayan anket formu, altı çeşit soru grubundan oluşmaktadır:

1. Demografik Sorular (yaş, cinsiyet vs.)
2. Deneyim / Davranış (dil kullanımı, ayrımcılık, medya kullanımı vs.)
3. Fikir Soruları (uyum, evlilik vs.)
4. Eğilim (Türkiye / Almanya: kimlikle ilgili)
5. Algılar (Türkiye/ Almanya: ülke ve toplumla ilgili)
6. Dini İnanç ve Pratiklerle İlgili Sorular

Araştırma konusu hakkında zengin bulgulara ulaşmak amacıyla nitel araştırma yaklaşımı içinde mülakat soruları hazırlanmıştır. Sorular açık uçlu ve yarı-yapılandırılmış şekildedir. Çokkültürlülük, entegrasyon ve kimlik kavramları çalışmanın temel dinamikleridir. Çalışmanın odak noktası ise üçüncü kuşağın kimlik algısıdır.

Uygulanan anket çalışması yanında bir grup ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmesindeki yaklaşımlar başlıklar halinde gruplandırılmıştır. Bu başlıklar aidiyet bağları; kimliğin toplumsal mekânları; üçüncü kuşağın kimlik algısı; dini inanış, algı ve tutumlar; kimlik algısı ve dindir.

Öte yandan mülakatlarda önceden sınırlandırılmamış belli konuları etraflıca ortaya çıkarmak amaçlandığından sorular yarı yapılandırılmış şekilde uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış soruların tam yapılandırılmış sorulara nazaran konunun içeriğini ortaya koyabilmek açısından daha verimli olacağı düşünülmüştür.

Konu merkezli olarak tasarlanan mülakatlar, nitel araştırmanın da gereği olarak üç temel karakteristik özelliğe sahiptir: Söyleşi tarzındadır, görüşülenlerin

bakış açısını elde etmeye yöneliktir ve görüşme akışı esnektir.²⁴⁸ Mülakatlar iki saati aşan sürelerde gerçekleşmiş olduğundan her iki taraf için de yorucu olmuştur. Ancak konunun özellikle görüşülen kimseler için hayati öneme sahip olması ve oluşturulan samimi ortamlar söz konusu yoruculuğu telafi etmiştir. Kimi görüşmeciler görüşmenin kayıt altına alınmasına olumlu yaklaşmamışlardır. Bu durum da göz önünde tutularak görüşmelerin doğal akışının bozulmaması, görüşülenlerin kendilerini daha içten ifade edebilmelerine imkân vermek açısından görüşmeler ses ve görüntü kaydı altına alınmamıştır. Görüşmeler not alınarak kaydedilmiştir. Çalışmanın ekler kısmında sıralanan açık-uçlu sorular görüşmede sorulmuş, verilen cevaplar doğrultusunda görüşme derinleştirilmiş, tartışma belli noktalarda yürütülmeye çalışılmıştır.

Almanya'da ikinci ve üçüncü kuşaktan teoloji, siyaset bilimi, hukuk ve sosyal bilimler eğitimi almış kimselerle görüşülmüş, onlara çalışma hakkında bilgi verilerek görüşleri alınmıştır. Aynı süreçte anket formu düzenlenmiş, pilot uygulaması tamamlanmıştır. Anketin gençlerin anlamasını kolaylaştıracak şekilde düzenlemesine dikkat edilmiştir.

2015 yılı Temmuz ayı çalışmanın ilk araştırma süreci olarak belirlenmiştir. Bu ay içinde doğal gözlem fırsatları değerlendirilmiştir, derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırmayla ilgili bu süreçte gerçekleştirilen bazı çalışmalar ekler kısmında Veri Toplama Süreci Çalışmalarından Örnekler başlığı altında sıralanmıştır.

Bütün bunların yanı sıra araştırmacının 2001 yılının başından 2010 yılının sonuna kadar sürekli, 2011 yılından günümüze kadar da ara ara Köln ve çevresindeki okul-iş hayatı, yaşam tecrübesi sürecinde yeni kuşakların yaşam tarzı, dünya görüşleri, eğitim hayatları ve kimlik aidiyetleri hakkındaki yoğun gözlemleri çalışmanın veri kaynakları arasında sayılmalıdır. Ayrıca çalışma kapsamında arkadaş-komşu sohbet toplantılarına, Akademischer Bund Interkulturell e.V. (ABI)'de gerçekleştirilen seminer programlarına katılımlı gözlemci olarak iştirak edilmiştir. Bu toplantılarda çokkültürlülük, entegrasyon, dini gruplaşmalar ve yeni kuşakların aidiyet bağları konuları hakkında görüşler tespit edilmeye çalışılmıştır.

²⁴⁸

Büyükoztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, s. 161.

Çalışma konusu ve taslak planı belirlendikten sonraki dönemde Köln'de bulunan süreler içerisinde birçok Türk derneğine ve camiye gidilerek bu dernek ve camiler aracılığıyla farklı kesimlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Diaspora toplumunun kültürel ortamlarını ve yaşam duruşlarını tespit etmek amacıyla, toplumsal yaşam ortamlarında mesela, cami dernekleri, çeşitli dernek lokalleri ve işyerleri gibi Almanlarla paylaştıkları ortamlar ve Türk öğrencilerin de bulunduğu okullarda doğal gözlemler yapılmıştır. Çok sayıda ev ziyareti gerçekleştirilmiştir.

Konu ile ilgili veri elde edilebilecek, web sayfaları, Almanya'da bulunan Türklere ait basın ve yayın organlarında ve Alman medyasında yer alan bilgi ve haberler incelenmiştir.

2.4. Hipotezler

Araştırmanın ana hipotezi, "Çokkültürlü/ diasporik ortamda kültürel bilinçleri şekillenen üçüncü kuşak gençler, Almanya ile "nostaljik anayurt" Türkiye arasında düşünsel/kültürel gelgitlerle birçok kültürün yan yana etkileşimde bulunduğu diasporik yaşam ortamında çok-katmanlı bir kimlik algısına sahiptir ve bu algının din ile ilişkisi çoklu nedensellik ile belirlenmektedir. Bu kimlik algısı kendisini, kişinin farklı zamanlara, mekânlara ve muhataplara göre değişen tavır alışlarıyla ve aidiyet bağlarıyla görünür kılmaktadır." şeklindedir.

Yukarıdaki ana hipotez çerçevesinde geliştirilmiş olan alt hipotezler şu şekilde belirlenmiştir:

1. Almanya, bir göçmen ülkesi olduğunu deklare etmesine ve farklı kültürleri bünyesinde barındırmasına rağmen siyasal ve sosyal alanda çokkültürcü bir politika izlememekte ve içeriği tartışmaya açık bir entegrasyon politikası yürütmektedir.
2. Almanya Türkleri genel olarak, asimilasyon yerine, kendi kimlikleri ile Almanya'da var olma ve kendi kültürel değerlerini koruyarak Alman toplumu ile entegrasyon eğilimindedirler.
3. Üçüncü kuşak gençler çoklu kimlikli aidiyetlere sahiptir.
4. Üçüncü kuşak gençlerin dindar olanlarının tamamına yakını kendilerini Türk kimliğine yakın görmektedir.

5. Almanya'yı kendi memleketi olarak gören gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman olarak hissetmektedir.
6. Evde Almanca konuşan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine daha yakın hissederken, evde Türkçe konuşan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmektedir.
7. Üçüncü kuşak gençlerin büyük bir kısmı kendilerini Türkiye'ye ait hissetmektedir.
8. Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini Müslüman ve/veya Müslüman Türk olarak tanımlamaktadır.
9. Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin çoğunluğu Alman kimliğine uzaktır.
10. Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin hemen hemen tamamı Türk kimliğine yakındır.
11. Arkadaşları Türk olan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmekte, arkadaşları Alman olan gençlerin çoğunluğu ise kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir.
12. Dindar gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olduğunu düşünmektedir.
13. Alman kimliğine yakın olan gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olmadığını düşünmektedir.
14. Üçüncü kuşağın çoğunluğu kendilerini dindar olarak nitelemektedir.
15. Üçüncü kuşak gençlerden ahirete inananların sayısı Allah ve peygambere inananların sayısından azdır.
16. Üçüncü kuşak gençlerin dindar olanlarının çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak görmektedir.

2.5. Sayıtlar ve Sınırlılıklar

Bu araştırmada ulaşılan üçüncü kuşaktan 15-25 yaş arası 288 gencin aynı kuşak ve dönemdeki Almanya'daki tüm gençleri temsil edebileceği varsayılmıştır.

Ankette yer alan sorulara gençlerin verdikleri cevapların tamamen samimi ve gerçek cevaplar olduğu varsayılmıştır.

Araştırmada kendileriyle mülakat yapılan farklı anlayış ve görüşteki öğretmen, imam ve sivil toplum temsilcisi gibi 42 kişinin, Almanya'daki benzer özelliklere sahip kimseleri temsil edeceği kabul edilmiştir.

Yapılan mülakatlarda görüşülen kimselerin sorulan sorulara içtenlikle ve hiçbir etki altında kalmadan cevap verdikleri varsayılmıştır.

Veri toplama araçları olan anket, mülakat ve odak grup görüşme sorularının objektif olduğu ve hiçbir siyasal görüş içermediği varsayılmaktadır.

Araştırmada kullanılan yöntemlerin araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılmaktadır.

Bu çalışma Federal Almanya'nın Kuzey Ren Westfalya Eyaleti'nin Köln kenti ile sınırlıdır.

Araştırma Köln'deki büyükbaba ve/veya büyükannesi Almanya'ya göç etmiş üçüncü kuşak 15-25 yaş arası Türkiye kökenli gençleri kapsamaktadır.

Dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerinin örneklem üyelerini etkilediği varsayıldığından araştırmanın alana ilişkin bulguları 2015-2017 yıllarıyla sınırlıdır.

Kendileriyle derinlemesine mülakat yapılan kimseler; çok çeşitli siyasal, sosyal, dini ve kültürel özellikleri haiz olarak Köln'deki Türk diasporasını yakından tanımaktadırlar ve burada yaşayan Türklerin çoğunluğunu temsil kabiliyetine sahiptirler.²⁴⁹

2.6. Verilerin Analizi

Toplanan veriler; üçüncü kuşağın olgusal durumları, aidiyet bağları, kimlik algıları, dini durumları ve kimliğin toplumsal mekânları şeklinde gruplandırılmıştır. Burada amaç uluslararası alanda diaspora kuşağının dine, dile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerine, evliliğe ve medya kullanımına, Türkiye'ye ve Almanya'ya dair yaşam pratiklerini ortaya koymaya çalışmaktır. Böylelikle aidiyet bağlarının kimlik algısını ifşa eden özelliği ile ortaya konan olgunun dini pratiklerle ilişkisini inceleme imkânı doğmaktadır.

Nitel araştırmalarda mülakat ve odak grup görüşmeleri betimsel analiz ve içerik analizi ile incelenmektedir. Kavramsal yapısı önceden ve açık şekilde

²⁴⁹

Bkz. çalışmanın sonunda yer alan Ek V: Mülakat Yapılan Kimselerin Özellikleri.

belirlenmiş olan çalışmada betimsel analizler yapılmıştır. Ayrıca görüşülenlerin ifade ve iletişimlerdeki mesaj ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Verilerin analizi sırasında, elde edilen veriler, genel konu başlıklarına veya alt konu başlıklarına göre ayrılıp sınıflandırılmıştır. Veri analizinde en önemli husus, çalışma konusunu doğru bir şekilde temsil edecek kategorilerin seçilmesidir. Bu çalışma üçüncü kuşağın kimlik algısı ve din ile ilgili olduğu için sınıflandırmada bu husus göz önünde bulundurulmuştur.²⁵⁰

Verilerin ilk bölümü konu ile ilgili olabilecek literatür okumalarından teorik birikimin elde edilmesinden oluşmaktadır. Bu veriler özellikle kavramsal analizlerde kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan kaynaklar konu ile ilgili referans olabilecek niteliktedirler.

Doğal gözlemler de nitel veri analiz yöntemleriyle değerlendirilerek incelenmiştir. Nitel veri analizi; nicel veri analizinde olduğu gibi sayısal hesaplamalarla sonuca ulaştırılamayan, daha karmaşık durumları yorumlamayı, bunlardan anlamlı kategoriler elde etmeyi içerir. Ayrıca nitel veriler elde edilirken araştırmacı ile katılımcı arasındaki doğrudan iletişimin katkısıyla doğal bir gözlem ve ayrıntılı bir değerlendirme imkânı doğmaktadır. Hatta araştırmacı kimi zaman önceden tahmin etmediği durumları ve değişimleri de gözlemlene fırsatı yakalar.

Görüşülen kimselerin anlatım, ifade ve tavırlarından kişiyi ve içinde yaşadığı çevreyi, hatta bu çevre ile etkileşim şeklini anlamak mümkün olabilmektedir. Çalışmamızda görüşmelerin bu özelliklerinden azami derecede yararlanılmıştır.

Nicel araştırma verileri ise SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*) 22 programı ile belli analiz yöntemleri kullanılarak incelemiştir. Alan araştırmasının bir parçası olan anketlerle elde edilen veriler, çalışmada değerlendirilirken, tanımlayıcı/betimleyici istatistiksel metotların (Frekans, Yüzde, Ortalama, Standart Sapma) yanı sıra niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup durumunda, gruplar arası karşılaştırmalarında Bağımsız Örneklemeler (*Independent samples*) T Testi, ikiden fazla grup durumunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Tek Yönlü (*One way*) Anova testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde Tukey testi kullanılmıştır. Varyans analizi gruplar arasında farkı belirler. Bundan sonra farklılığın hangi gruptan kaynaklandığı Post Hoc testi ile analiz edilebilmektedir.

²⁵⁰

Büyüköztürk, vd , *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, ss. 269-271.

Post Hoc testlerinden en yaygın kullanılanı ise Tukey testidir.²⁵¹ Bağımsız değişkenler dikkate alınarak anlamlı çapraz ilişkiler kurulmaya çalışılmış, denencelerin geçerliliği sınanmıştır. Nihayetinde de bilimsel bir hedef olarak denencelerden hareketle genellemelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ki Kare testi için anlamlılık düzeyi, 05 olarak kabul edilmiştir ($p < 0,05$). Çıktılar tablolar halinde sunularak Ki kare testi (X^2), serbestlik derecesi (sd) ve anlamlılık değeri (p) olarak verilmiştir. Çapraz tablolarda ilişkiselliğin anlamlılığı için yapılan Ki kare analizlerinde, beklenen değeri 5'ten küçük olan gözenek sayısı, toplam gözenek sayısının % 20'sini aşmış olduğu durumlar belirtilerek bu tablolar yalnızca çapraz ilişkisellik değerleri için kullanılmıştır. Böylelikle elde edilen belli değişkenlere ait analizler, çalışmanın ana hipotezi ve alt hipotezleri bağlamında teorik çerçeveye oturtularak yorumlanmıştır. Çapraz tablolar, hem verilerin sağlaması hem de sosyo-kültürel parametreleri belirlemeyi mümkün kılmaktadır. Tablolardan olgu ve eğilimler arasındaki ilişkilere dair çıkarımlar yapılmıştır. Çalışmanın bütün süreçlerinden elde edilen tüm veriler bütünleştirilip üçüncü kuşağın kimlik algısı ve din ilişkisi bağlamında analiz edilmiştir.

Üçüncü kuşağın yaşam pratikleri ile kimlik algıları arasındaki ilişkileri betimlemek amacıyla gözlemler ve mülakatlardan elde edilen veriler belli başlıklar altında kategorileştirilmiştir.

Son aşamada, aidiyet bağlarının diasporada üçüncü kuşağın kimlik inşa süreçlerini nasıl şekillendirdiği elde edilen veriler çerçevesinde cevaplanmaktadır. Araştırmacının gözlemlediği olgular ve gerçekleştirdiği mülakatlar, kültürel bağlamıyla yorumlanmakta; anket sonuçlarının analiziyle ortaya çıkartılan ilişkiler, kavramlar ve temalar ise mülakatlardan elde edilen verilerle karşılaştırılarak sunulmaktadır.

²⁵¹ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara: Pegem Akademi, 2014, ss. 39-77. ; U. Erman Eymen, *SPSS 15.00 Veri Analiz Yöntemleri*, İstatistik Merkezi, Yayın No. 1, Ekim 2007, (www.istatistikmerkezi.com) s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde 2016-2017 döneminde Köln kentinde yaşayan 15- 25 yaş arası üçüncü kuşak Türklerden 288 gence uygulanan anket ile tez konusuna ilişkin farklı grup ve statüdeki 42 kişi ile yapılan mülakat bulguları yorumlanmaktadır. Bulgular, hipotezler doğrultusunda yapılan gruplandırmalar ve analizler sonucunda elde edilmiştir. Öncelikle gençlerin ve mülakat yapılan kimselerin sosyo-demografik özellikleri belirlenmiş, daha sonra anket ve mülakat formlarındaki sorulara verilen cevaplardan üçüncü kuşağın kimlik algısını ortaya koyması beklenen aidiyet bağları ve dinsel, siyasal ve ulusal kimlik algıları alt başlıklar halinde gruplandırılarak betimlenmiştir. Alt başlıklar oluşturulurken çalışmanın temel sorunsalı olan kimlik algısı ve din ilişkisinin entegrasyon ve çokkültürlülük tartışmaları bağlamında somutlaştırılması amaçlanmıştır. Böylelikle aşağıda tek tek ele alınacak olan şu başlıklar ortaya çıkmıştır: Dinsel Bağlar, Akrabalık Bağları ve Türkiye'yi Ziyaret, Türk Tarihi Bilgisi, Ülkeye Aidiyet, Türkiye Gündemini Takip Etme ve Türk Televizyonlarını İzleme, Yaşamda ve Ölümde Tercih Edilen Ülke, Dinsel Kimlik Algısı, Siyasal Kimlik Algısı, Ulusal Kimlik Algısı.

Üçüncü kuşağın aidiyet bağları ve kimlik algılarının betimlenmesinin ardından kimlik algılarının olduğu toplumsal mekânlar belirlenmeye çalışılmış ve elde edilen bulgular şu alt başlıklar altında sıralanmıştır: Alman Toplumu İle Sosyo-Kültürel Mesafe, Yabancılarla Evliliğe Bakış, Almanlarla Evlilik Hakkında Düşünceler, Almanlarla İlişkiler, Almanlarla Ortak Yönler, Alman Televizyonları İzleme, Türklerin Almanya'daki Konumu İle İlgili Öz Değerlendirmeler, Ayrımcılık, Serbest Zamanı Değerlendirme, Üçüncü Kuşağın Aileleri.

Kimlik algısı ve din ilişkisini tespit edebilmek amacıyla öncelikle katılımcıların dini inanç, algı ve tutumları oluşturulan dindarlıkla ilgili sorular yardımıyla belirlenmiş, ardından elde edilen bulgularla çalışmanın temel sorunsalına ilişkin çapraz tablolar oluşturulmuştur. Araştırılan ilişkiler şu başlıklar altında sıralanarak yorumlanmıştır: İnanç-Kimlik Algısı İlişkisi, İbadet- Kimlik Algısı İlişkisi, Dinî Gelenekleri Uygulama/ Helal Yeme- Kimlik Algısı İlişkisi.

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 2: Araştırma Örnekleminin Sosyo- Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	191	66,3
	Erkek	97	33,7
Yaş	15	84	29,2
	16	17	5,9
	17	12	4,2
	18	16	5,6
	19	19	6,6
	20	11	3,8
	21	17	5,9
	22	22	7,6
	23	12	4,2
	24	11	3,8
	25	67	23,3
Uyruk	Türk Vatandaşı	77	26,7
	Alman Vatandaşı	155	53,8
	Hem Türk Hem Alman Vatandaşı	56	19,4
Doğum Yeri	Türkiye	21	7,3
	Almanya	266	92,4
	Diğer	1	,3
Okunan ya da Mezun Olunan Okul	Hauptschule	10	3,5
	Realschule	53	18,4
	Gesamtschule	24	8,3
	Gymnasium	91	31,6
	Berufschule	24	8,3
	Fachhochschule / Universitat	82	28,5
	Diğer	4	1,4

Örneklem grubu seçilirken cinsiyet dağılımlarının birbirine yakın olmasına çalışılmış ancak çeşitli uygulama zorunlulukları gereği bu husus tam gerçekleştirilememiştir. Buna göre araştırmaya katılan örneklem grubumuzun % 66,3'ünü genç bayanlar, % 33,7'sini genç erkek oluşturmuştur.

Araştırma konusunun daha verimli incelenebilmesi için örneklem grubunun 15-25 yaş aralığında olması amaçlanmıştır. Buna göre gençlerin % 29,2'si 15 yaşında, % 23,3'ü 25 yaşındadır. Bu iki yaş grubu örneklemin yarısından fazlasını

oluşturmaktadır. 16-24 yaş aralığındaki gençlerin yaşlarına göre gruplanması %8'in altında olacak şekilde bir birine yakın oranlarda dağılmıştır.

288 gençten oluşan örneklemin % 26,7'si Türk vatandaşı, % 53,8'i ise Alman vatandaşı, %19,4'ü ise çifte vatandaştır.²⁵² Bu durum Almanya'nın uyguladığı vatandaşlık politikalarının Türk diasporası üzerinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Örneklemin dörtte üçüne yakın bir kısmı Alman toplumuna vatandaşlık bağıyla bağlıdır ki bu husus üçüncü kuşağın entegrasyonunun ve kimlik algısının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Üçüncü kuşağa yönelik bir çalışmanın örneklem grubu özelliklerinde beklendiği gibi gençlerin % 92,4'ü Almanya doğumludur.

Örnekleme dâhil olan üçüncü kuşak gençlerin devam ettiği ya da mezun olduğu okullara bakıldığında Alman eğitim sistemi içerisinde okul türleri arasında düzenli bir dağılımdan söz edilebilir. Gençlerin % 28,5'i üniversite eğitimi almış ya da almaktadır. % 31,6'lık gibi görece yüksek bir oranla gençler Alman eğitim sisteminde doğrudan akademik eğitime hazırlayan okullar olarak nitelenebilecek olan Gymnasium türü okullarla ilişkilidir. Üniversite eğitime yönelimin kolay olduğu Realschule okul türünün % 18,4'tür. Gesamtschuleye devam eden ya da bu okulu bitirenlerin oranı % 8,3'tür. Aynı oranda gençler meslek eğitime yönelmiş görülmektedir. Genel lise olarak tanımlanan Hauptschule ile ilişkili olanların oranı ise %3,5'tir.²⁵³

Mülakat yapılan kimselerin farklı kuşaklardan bireyler, öğretmen, imam-hatip ve STK temsilcisi şeklinde gruplandırılarak oluşturulan özellikleri bir tablo şeklinde çalışmanın sonunda ekler kısmında verilmiştir.

²⁵² Alman Federal İstatistik Dairesi'nin Almanya çapında toplam hane sayısının yüzde 1'inde düzenlediği mikro-sayım sonuçlarına göre 2015 itibarıyla ülkede çifte vatandaşlığa sahip toplam bir milyon 793 bin kişi bulunmakta ve çifte vatandaşlar arasında 246 bin kişiyle Türkler başı çekmektedir.

²⁵³ Kuzey Ren Westfalya Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre Köln'de Türk vatandaşı ilk ve ortaöğretim öğrencisi sayısı 46.589'dur. Bu öğrencilerin %10,9'u ilkökula, %4,7'si Hauptschule'ye, %8'i Realschule'ye, %14,6'sı Gesamtschule'ye, %10,2'si Gymnasium'a, %44'ü Berufskolleg'e, %3,9'u Förderschule'ye ve kalan %3,7'si ise çeşitli eğitim kurumlarına devam etmektedir. *Das Schulwesen in Nordrhein-Westfalen aus quantitativer Sicht*, s.170. https://www.schulministerium.nrw.de/docs/bp/Ministerium/Service/Schulstatistik/Amtliche-Schuldaten/Quantita_2016.pdf (10.10.2017).

Tablo 3: Örneklem Grubunun Ailevi Özellikleri

		N	%			
Anne-baba Birlikteliği	Anne- Baba Bir	249	86,4			
	Anne Sağ, Baba Değil	10	3,5			
	Baba Sağ, Anne Değil	5	1,7			
	Anne-Baba Ayrı	22	7,6			
	Her İkisi de Öldü	1	,3			
	Diğer	1	,3			
	Toplam	288	100			
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	5	1,7			
	2 kardeş	76	26,4			
	3 kardeş	108	37,5			
	4 kardeş	58	20,1			
	5 kardeş	24	8,3			
	6 kardeş ve üstü	17	5,8			
	Toplam	288	100			
		Anne	Baba	Anne	Baba	
Anne- Babanın Eğitim Durumu	Okur-Yazar Değil	3	3	1,0	1,0	
	Okur-Yazar	47	34	16,3	11,8	
	İlkokul	55	40	19,1	13,9	
	Ortaokul	59	72	20,5	25	
	Lise	72	55	25,0	19,1	
	Üniversite	16	37	5,6	12,8	
	Almanya'da Eğitim	36	47	12,5	16,3	
	Toplam	288	288	100	100	
		Anne	Baba	Anne	Baba	
Anne-Babanın Etnik Kökeni	Türk	260	255	90,3	88,5	
	Alman	9	9	3,1	3,1	
	Diğer	19	24	6,6	8,3	
	Toplam	288	288	100	100	
		Anne	Baba	Anne	Baba	
Anne-Babanın Dini	Müslüman	241	238	83,7	82,6	
	Hristiyan	21	23	7,3	8,0	
	Diğer	26	27	9,0	9,4	
	Toplam	288	288	100	100	
		Anne	Baba	Anne	Baba	
Anne-Babanın Uyuğu (Pasaportu)	Türk	232	222	80,5	77,1	
	Alman	55	65	19,1	22,6	
	Diğer	1	1	,3	,3	
	Toplam	288	288	100	100	

Örneklemin % 86,4'ünün anne ve babası birlikte yaşamaktadır. Örneklemin % 7,6'sının anne-babası ayrı yaşamakta; % 3,5'inin babası, % 1,7 'sinin ise annesi sağ değildir.

Örneklemin kardeş sayılarına bakıldığında en fazla dilimi % 37,5 ile üç kardeş olanlar almaktadır. Örneklemin % 26,4'ü 2 kardeş, % 1,7' si tek çocuk, % 20,1'i dört kardeş, % 8,3'ü beş kardeş, % 5,8'i altı ve üstü kardeş sayısına sahiptir. Örneklem grubunda kardeş sayısı ortalamasının 288 genç içinde 3,28 olduğu görülmektedir.

"Anne-babanızın eğitim durumu nedir ve Almanya'da okula gittiler mi?" şeklinde bir soruyla hem üçüncü kuşak gençlerin ebeveynlerinin eğitim durumu hem de Almanya'da eğitim alıp almadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Alınan yanıtlara göre örneklem grubunun % 5,6'sının annesi, % 12,8'inin babası üniversite; % 25'inin annesi, % 19,1'inin babası lise mezunudur. Hem annelerde hem babalarda lise mezunu olanların oranı en yüksektir. Babalar annelere göre iki kattan fazla bir oranda üniversite mezunudur.

Anneler ve babalardan okur-yazar olmayanların oranı eşit olacak şekilde yaklaşık % 1'e denk gelmektedir. Sadece okur-yazar olan annelerin oranı % 16,3 iken, babaların oranı % 11,8'dir. İlkokul mezunu olan annelerin oranı % 19,1 iken babaların oranı % 13,9'dur. Ortaokul mezunu ebeveynlerin oranı aynı sırayla % 20,5'e karşılık %25'e denk gelmektedir.

Almanya'da eğitim gören ebeveynlerin tespiti amacıyla bu şekilde düzenlenen soruyu kimi katılımcılar beklendiği gibi anlayarak hem eğitim seviyesini hem de Almanya'da eğitim alma durumunu belirtecek şekilde cevaplarırken, kimi katılımcılar yalnızca ikinci kısma cevap vermişlerdir. Bu sebeple "Almanya'da eğitim" bir cevap şıkkı olarak değerlendirilmiştir. Almanya'da eğitim şıkkını anneleri için işaretleyenlerin oranı %12,5 iken, babaları için işaretleyenlerin oranı % 16,3'tür.

Örneklem grubunun 260'ının annesinin, 255'inin de babasının Türk kökenli oldukları görülmektedir. Alman kökenli anne ve babaların oranı eşit seviyede olup 9'ar kişiyle % 3,1'e karşılık gelmektedir. Anneleri için "Diğer" seçeneğini işaretleyen 19 katılımcının cevaplarına baktığımızda 1'er kişinin Arap, Gürcü ve Makedon; 2 kişinin Kazak; 4 kişinin Zaza ve 10 kişinin ise Kürt açıklaması yazdığı görülmektedir. Babaları için "Diğer" seçeneğini işaretleyen 24 katılımcının

cevaplarına baktığımızda ise 2'ser kişi Gürcü ve Arap, 1 kişi Kazak, 3 kişi Zaza; 16 kişi ise Kürt açıklaması yapmıştır.

"Anne-babanızın dini nedir?" sorusuna verilen yanıtlarda anneler için % 83,7'lik, babalar için % 82,6'lık oranlarda Müslüman seçeneği; yine anneler için % 7,3'lük, babalar için %8'lik oranlarda Hristiyan seçeneği işaretlenmiştir. Anneleri için "Diğer" seçeneğini işaretleyen 26 katılımcının ve babaları için "Diğer" seçeneğini işaretleyen 27 katılımcının cevaplarına baktığımızda Alevi açıklamasının yazıldığı görülmektedir. Bu dikkat çekici durumun ortaya çıkmasında Almanya'da yaşayan Alevilerin en azından organize olmuş önemli bir kısmının Aleviliği İslam'dan bağımsız başlı başına bir inanç sistemi olarak anlama gayreti, bu doğrultuda yapılan çalışmalarla Almanya Alevi Toplumu Derneği'nin (Die Alevitische Gemeinde Deutschland e.V.) Alman Anayasası'na göre 2003'ten itibaren dini toplum olarak tanınmasının ve 2008'den itibaren Kuzey Ren Westfalya eyaletinde Alevi Din Dersinin okullarda okutulmaya başlanmasının etkili olduğu söylenebilir.

AABF'nin yapmış oldukları çalışmalardan da anlaşılabileceği gibi Almanya Alevilerinin bir kısmı kendilerini Türkiye'den ve İslamiyet'ten bağımsız olarak konumlandırmaya yönelik bir strateji gütmektedirler. Bu duruma ilişkin birçok gösterge kendilerini tanıttıkları yayınlarda ve temsilcilerinin söylemlerinde görülebilmektedir. AABF genel başkanı ile yapmış olduğumuz mülakatta Türkiye'deki Alevilerinin sorunları üzerinden Türkiye'ye eleştirel yaklaşıtlarını gözlemledik. İslam'a yaklaşım konusunda ise kimlik politikaları çerçevesinde değerlendirilebilecek yaklaşıtlar söz konusudur:

Bizler İslamiyet şemsiyesi altında erimek istemiyoruz. Kendimize özgüyüz. Evet, Alevilik İslamiyet'ten de etkilendi. Ancak Aleviler, İslam'ı kendilerince yorumluyorlar ve bugün geçmişleriyle yüzleşiyorlar... Biz Aleviliği İslam'ın içine koyarsak daraltırız. Alevlik İslam'dan da önce vardı...(35. Mülakat)

Örneklemin % 80,5'i annesinin, % 77,1'i babasının Türk vatandaşı olduğu belirtmişken; % 19,1'i annesinin Alman vatandaşı, % 22,6 'sı babasının Alman vatandaşı olduğunu belirtmiştir. Anne-babası için "Diğer" şıkkını işaretleyen bir katılımcı açıklama yapmamıştır.

3.2. Katılımcıların Aidiyet Bağları

Ait olma, ilgili bulunma, aitlik ve bir ailenin, sınıfın, toplumun üyesi olmak anlamlarına gelen aidiyet kavramı;²⁵⁴ çok katmanlı, değişken ve dinamik bir olgudur. Birey için her aidiyet, başkalarıyla güçlü ve güvenli bağlar kurmak anlamına gelmektedir. Vatandaşlık bağı ile ülkeye, aile bağları ile aileye duyulan aidiyetler gibi.

Sosyal bir gerçeklik olan aidiyet, kişinin toplumun diğer üyelerinden bağımsız olarak kendi kendine gerçekleştirdiği bir süreç değildir. Bireyin tüm aidiyetleri birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde gelişir. Aile, kabile, etnik grup, cemaat, millet, milliyet ve medeniyet en çok bilinen sosyal aidiyet nesneleridir.²⁵⁵

Kimliklerin benimsenmesinde, kimliklerin yönlendirilmesinde ve zayıflatılmasında büyük bir güce sahip olan bir ülkeye ait olma olgusu, toplum dinamiğini meydana getiren en önemli olgudur.²⁵⁶ Çoklu ve değişebilir kimlikleriyle insanlar, birçok farklı bağlarla çeşitli aidiyetler geliştirirler. Bu durum en bariz şekilde göçmenlerde gözlemlenebilir. Çünkü göçmenler göç tecrübesi yaşamamış kimselere göre daha geniş "aidiyetler repertuarına" sahiptirler. Farklı kültür ve dillere sahip topluluklar arasında yer değiştirmek; yeni birçok sosyal, siyasi ve ekonomik bağlar geliştirmeye imkânlar sunar.

Diğer kimlik çeşitleri gibi diasporik kimlik de bireyler ve gruplar arası etkileşimlerle inşa edilmektedir. Çalışmamızda bu kabulden hareketle üçüncü kuşak gençlerin kimlikleri, bireysel ve kolektif eylemleriyle somutlaşan aidiyet bağları çerçevesinde betimlenmeye çalışılacaktır.

Ulusal topluluk; tarihsel süreç içinde gelişen, kurgulanan kültürel bağlarla bütünleşir. Kaynağını kültürel, dilsel ve dini referanslardan alan bu bağlar, yeni dayanışma ve özdeşleşmelerle sürekli üretilir ve devletlerin otoriteleriyle de siyasallaşır. Bu yaklaşım doğrultusunda göç olgusuyla gelişen kimi tartışmalar; hem göç edilen ülkenin, hem de göçmenlerin ulusal kimliğinin varoluş sorunsalı olarak belirmektedir. Göçmen bireyin kimliği; ne tam olarak mekânsal olarak ayrıldığı

²⁵⁴ Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996.

²⁵⁵ Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997, s.103.

²⁵⁶ Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2007, s.20.

ülkesinin ulusal kimliğiyle, ne de göç ettiği ülkenin ulusal kimliğiyle örtüşmekte hatta "yeni vatanının" ulusal kimliğine muhalif olarak konumlandırılmaktadır.²⁵⁷

Birey kimlik edinim sürecinde kendini; çeşitli temsil, görüş, imaj, tanım ve bilgilerle "o" kişi olarak tanımlar. Bu tanımlama; aniden olan, tevarüs edilen bir durum değil, insanın "öteki"yle etkileşimi çerçevesinde öğrenerek geliştirdiği bir süreçtir.²⁵⁸ Kimlik tanımlaması canlı bir süreç olduğundan, bu sürecin kişinin kendisi hakkında öznel deneyimlerinin mekâna ve zamana göre değişimler göstermesinden etkilenmemesi düşünülemez. Dolayısıyla üçüncü kuşak Türk gençlerinin kendilerini nasıl algıladıkları yanında, hem diasporada hem de anavatanlarında nasıl algılandıklarının araştırılması onların kimliklerinin betimlenmesi bağlamında kaçınılmazdır.

Diasporada yaşanan ayrımcılık ve politik gerilim süreçleri üçüncü kuşağın kendisini Alman toplumunun bir parçası olarak görmesini zorlaştırmaktadır. Bu noktada üçüncü kuşak için, bireyin en önemli saygınlık ve gurur kaynaklarından biri olan ulusal ve dini referanslı kolektif aidiyet bağları vazgeçilmez sığınaklar olarak görülmektedir. Bu vurgu her ne kadar kimliklerin tepkisellikle belirlenen tarafını işaret etse de günümüz dünyasında artık kültürel kimlik temelli tartışma ve çatışmaların, diğer bir deyişle farklılıkların bir arada yaşama arayışının evrensel bir nitelik taşıdığı aşîkârdır. Karşı karşıya olunan kültürel kimlik sorununa toplumsal gerçekliği ve çok boyutlu/ nedenli/ katmanlı oluşu göz ardı edilmeden yaklaşılması gerekmektedir.²⁵⁹

Üçüncü kuşak gençlerin aidiyet bağlarına ilişkin anket ve mülakat sorularıyla elde ettiğimiz bulguları bireyden topluma doğru bir sıralamaya tabi tuttuğumuzda karşımıza dilsel bağlar, akrabalık bağları ve Türkiye'yi ziyaret, Türk tarihi bilgisi, ülkeye aidiyet, Türkiye gündemini takip etme ve Türk televizyonlarını izleme yaşamda ve ölümde tercih edilen ülke gibi başlıklar çıkmaktadır.

3.2.1. Dilsel Bağlar

Çok dillilik günümüz toplumlarında görülen yaygın bir özelliktir. Nüfusunun yaklaşık beşte biri göç kökenli olan Almanya gibi bir ülkede her ne kadar Almanca

²⁵⁷ Riva Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı –Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.59.

²⁵⁸ Bilgin, *Kimlik İnşası*, s.78.

²⁵⁹ Fuat Keyman, "Türkiye’de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs, Haziran, Temmuz 2007, s..217-230, s.6-7.

dışındaki diller kamusal alanda teşvik görmese de Türkçenin özellikle gelişen medya olanaklarıyla varlık mücadelesi verdiği söylenebilir. Dil bağları bu bölümde dilin pratikteki kullanımından çok gençlerin yaklaşımları çerçevesinde ele alınmaktadır. Çokkültürlülüğün hâkim olmadığı toplumlarda bireyler genelde tek bir dilin kurduğu bir dünyada yetişir, aynı dilde düşünür ve konuşur. Ulusaşırı alanlarda ise yeni kuşaklar çifte sosyalleşme sürecini ve iki dillilik olgusunu yaşamaktadır.

Alan araştırmasında katılımcılara sorulan dil kullanımına ilişkin soruların değerlendirilmesinden önce mülakatlarda görüşülen kimselere yöneltilen *"Üçüncü kuşağın Türkçe kullanma gücünü nasıl değerlendiriyorsunuz?"* sorusuna verilen cevaplar analiz edildiğinde cevaplayıcıların hemen hepsinin üçüncü kuşağın Türkçe kullanım gücünü önceki kuşaklardan kimselerle yalnızca Türkçe üzerinden diyalog kurmaya, Türkçe bir kitabı yardımsız anlamaya yetmeyecek bir seviyede buldukları görülmektedir. Bunun yanında gençlerin bu durumunu sebepleriyle yorumlayan katılımcıların yanında anadilin önemini vurgulamayı tercih eden katılımcılar genel yaklaşımları temsil etmektedirler. Alevi diasporasının temsilcileri; anadili kaygılarının olmadığını, dilden daha önemli olanın niyet olduğunu, kültürel değerlerini Almanca üzerinden aktarma eğiliminde olduklarını belirtirlerken (34. ve 35. Mülakat); DİTİB Gençlik Başkanı Gürcan Mert sorunu şu şekilde analiz etmektedir:

Dil giderse, din gider. anlayışı yanlış. Dilin değişmesi gayet doğal. Evde Türkçe konuşulmalı. Ailenin dil kullanımı problemliyse çocukların dil kullanımı da problemli olur. Dilin değişim göstermesi, göçmen kuşaklarının kullandığı dilin standart kullanımlardan farklılaşması gayet normal. Prof. H.H. Uslucan da aynı kanaatte. Bunları söylerken anadilinin önemini yadsıdığım düşünülmesin. Anadili de çok önemli. Çift dillilik en doğru çözüm. Ben iki dile hâkimim ama Almanca kavram dünyam zayıf. Almancaya pratik amaçlardan ötürü ziyadesiyle önem verilmeli. Din eğitiminde, camide temel dini bilgileri Türkçe almaları aidiyet için doğru tercih. Almanca dini kavramlar sözlüğü, ilmi hal yararlıdır. Gençlik çalışmaları haberleri Almanca yapılmalı.
(26.Mülakat)

Kitaplarını Türkçe yayımlayan ve anadili konusunda belirgin bir duyarlılık gösteren Mahmut Aşkar ise duyarlılığını şu şekilde belirtmektedir:

Türkçe olmazsa olmazımızdır. Varlığımız anadilimizdir. Anadil kaybedilirse kültürel olarak varlık gösterilemez.(25. Mülakat)

Köln-Kalk'te bir camide imam-hatip olarak görev Selahattin Hoca, üçüncü kuşağın anadili kullanma yetisi konusunda anne-babaların rollerine değinerek şu açıklamada bulunmaktadır:

Üçüncü kuşağın Türkçeyi kullanma gücü çok zayıf ve bu konuda aileler sorumlu. Çünkü çocuklar Almanca öğrensinler diye, ikinci kuşaktan olan anne-babalar Türkçeleri iyi olmasına rağmen evde çocuklarına Almanca konuşmayı telkin ettiler. Artık çocuklar Türkçe öğrenemiyorlar ve anlasalar bile konuşamıyorlar. Sonuçta "Dilini kaybeden kimliğini kaybeder." gerçeğiyle yüzleşiyoruz. (21. Mülakat)

Birinci ve ikinci kuşakta Almancaya hâkim olamama şeklinde kendini gösteren dil sorunu yeni kuşaklarda anadiline yeterince hâkim olmama şeklinde varlık göstermektedir. Almancayı Türkçeden daha yetkin kullanabilen gençler, kültürel kökenleriyle sağlıklı bir irtibat kurmakta zorlanacaklar gibi görünmektedir. Diaspora kuşaklarının dil sorununun çözümü, çoğunlukla çift dillilikte görülmektedir. Kuşaklar ilerledikçe artan oranda çift dillilik yaygınlaşmaktadır.²⁶⁰ Ancak çift dillilik diasporada yeterince teşvik görmemektedir. Köln Din Hizmetleri Ataşesi Ahmet Dilek, kendisiyle yaptığımız mülakatta çift dillilikle ilgili ile şu hususların altını çizmektedir:

Çift dillilik desteklenmiyor, bunun için politikalar geliştirilmiyor. Dil meselesinde doğal bir süreç var, her dil için geçerli olan. Dilin korunması ekonomik ve sosyal zenginlikle ilgili. Buradaki Türk toplumu Türkçe konuşmanın kârını göremiyor. Çocuğuna Türkçe konusunda destek olmanın fazla bir getirisi yok diye düşünülüyor. Çocuk- genç yarararcı davranarak kendini nasıl daha iyi ifade edebilecekse o dili tercih eder. Türkçe öğrenme hedefinin kazancı yok. Türkçe konuşulabilecek ortamlar oluşturulmalı. Burada ailenin tavrı önemli. Din eğitimi dili Türkçe olmaya devam etmeli. Cami Türkçe ortamıdır. Ancak din eğitimi

²⁶⁰

Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s.134; Yusuf Adıgüzel, *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya/ Kölu Örneği*, Doktora Tezi, 2004, ss. 161-164. Diaspora kuşaklarının kimlik sorununun en önemli bileşenlerinden biri olan anadilinin öğrenilmesine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili olarak 6 Haziran 2013 tarihinde Batı Avrupa ülkelerinden temsilcilerin de aralarında bulunduğu geniş katılımlı bir çalıştay gerçekleştirilmiştir: İsmail Güleç, Bekir İnce; *I. Avrupalı Türkler Anadili Eğitimi Çalıştayı Sorunlar ve Çözüm Önerileri Bildiri Kitabı*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Türkçe yapmanın da sorunlu tarafları olacaktır. Burada bir dilemma söz konusu.(4. Mülakat)

Çalışmanın nicel örneklemeine dâhil olan katılımcılara dil kullanımına ilişkin farklı bağlamlarda üç soru sorulmuştur. "Evinizde en çok hangi dili konuşuyorsunuz?", "Hangi dilde kendinizi daha iyi ifade edebiliyorsunuz?" ve "Türk arkadaşlarınızla en çok hangi dili konuşuyorsunuz?" sorularıyla hem kimlik oluşumunu ve hem de entegrasyonu etkilemekte olan dil gelişimi ve kullanımı belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Evde / Arkadaşlarla Konuşulan ve Hakim Olunan Dil

		N	%
Evde En Çok Konuşulan Dil	Türkçe	215	74,6
	Almanca	73	25,4
Arkadaşlarla En Çok Konuşulan Dil	Türkçe	152	52,8
	Almanca	136	47,2
Hakim Olunan Dil	Türkçe	97	33,7
	Almanca	191	66,3

Ankete cevap verenlerin % 74,6 'sı evde daha çok Türkçe konuştuğunu belirtirken, % 25,4'ü Almanca konuştuğunu belirtmektedir. Arkadaş arasında kullanılan dile bakıldığında durum değişmekte Türkçe kullanma oranı %52,8'e düşerken, Almanca kullanma oranı % 47,2'ye çıkmaktadır. Nihayet diasporadaki Türk kökenli gençlik için dikkat çekici unsur olarak gençlerin % 66,3'ünün kendisini Almanca olarak daha iyi ifade ettiğini belirttiği görülmektedir.

Kültürel bir miras olan anadilinin diaspora gençliğinde zayıfladığı bilinen bir gerçektir. Bu aynı zamanda aidiyet bağlarından biri olan dilsel/ kültürel bağların zayıflaması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan karşılaşılan olgu çoklu / diasporik / melez kimlik gelişimi bağlamında değerlendirildiğinde olağan olarak nitelenebilecektir. Ancak dil, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürün görünürlük kazandığı bir organizmadır. Dil bir taraftan nesnel gerçeklikleri aktarma aracıyken, diğer taraftan öznel ve kültürel kavrayışların da birikimiyle gelişen bir araçtır. Bu sebeple grup kimliğinin oluşumunda ve korunmasında ortak dilin kullanımının gereği yadsınamaz. Ancak diğer taraftan küreselleşen dünyada kültürel akışkanlıkların dillerin sınırları aşma potansiyeliyle oluştuğu da gözlemlenmektedir.

Üçüncü kuşaktan hukuk eğitimi almış, sosyal alanda aktif çalışmalar yapan 16. mülakatçımız üçüncü kuşak gençlerin anadil kullanımına dair:

Türkçeleri hiç yoktan iyi... Bu da zaten onların önemli özelliği olacak. Çünkü gelecek nesillere nazaran onların Türkiye ile irtibatları canlı kalacak... Türkiye'dekilerle sosyal ilişkileri canlı olduğu için onlar Türkiye ile köprüleri kuracaklar. Sonraki kuşaklar dili yabancı gibi kullanacak. Belki de kültüre, dine ve Türkiye'ye oryantalistçe bakabilecek...(16. Mülakat)

Siyaset bilimi okumuş, ikinci kuşaktan 10. mülakatçımız ise anket sorularımızın niteliğine vurgu yaparak:

Gençlerin öz değerlendirmelerine göre onlar, sosyal hayatlarında Almancayı, aile ortamlarında ve Türklerle ilişkilerinde ise daha çok Türkçeyi kullanma eğilimindedir. Fakat kanaatimce onların çoğu Türkçeleri zayıf da olsa Türkçelerini "iyi seviyede" olarak telakki etmektedir. (10. Mülakat)

Kullanılan dil dünyamızın boyutlarını şekillendirmektedir. Özel hayatta kullanımı tercih edilen dil ile aynı zamanda o dilin kültürel dünyası da tercih edilmiştir, denilebilir. Okul hayatında zorunlu olarak Almancayla yetişen gençler, özel hayatlarında da aynı dili tercih ettiklerinde, bu onları Alman kimliğine yaklaştırır mı, sorusundan hareketle oluşturduğumuz çapraz tablo için ki kare anlamlılık düzeyi $p=,000$ bulunmuştur ($p < ,05$). Böylelikle "Evde Almanca konuşan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine daha yakın hissederken, evde Türkçe konuşan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmektedir." şeklindeki 6. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 5: Evde En Çok Konuşulan Dil- Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Evde En Çok Konuşulan Dil				
			Türkçe	Almanca	Toplam
	Yakın	Sayı	94	47	141
		Satır	66,7%	33,3%	100,0%
		Sütun	45,0%	71,2%	51,3%
	Uzak	Sayı	115	19	134
		Satır	85,8%	14,2%	100,0%
		Sütun	55,0%	28,8%	48,7%
	Toplam	Sayı	209	66	275
		Satır	76,0%	24,0%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =13,820 sd=1 p=,000					

Tabloya göre kendilerini Alman kimliğine yakın hisseden katılımcıların % 66,7'si evde Türkçe konuşmayı tercih ederken, uzak hissedenlerin % 85,8'i evde daha

çok Türkçe konuşmayı tercih etmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ebeveynlerin Almanca yetersizliği veya Türkçe konuşmayı tercih edişleri etkili olabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da evde konuşulduğu belirtilen Türkçenin niteliğidir. Gözlemlerimizden çıkardığımız sonuca göre sadece üçüncü kuşakta değil, özel bir duyarlılık göstermeyen ebeveynlerde de söz konusu dil kullanımı sözcük hazinesi açısından Türkçe-Almanca karma bir dil özelliği göstermektedir. Çifte sosyalleşme süreci yaşayan üçüncü kuşağın evde ve sosyal hayatta farklı dilleri kullanması anlaşılabilecek bir husustur. Çift dillilik diaspora için vazgeçilmez bir olgu iken her iki dilde de yetersizlik ifade eden "çifte yarım-dillilik" yeni kuşaklar için önemli sorunlardan biri olmaktadır. Dünyadaki tüm azınlık grupları için olduğu gibi Almanya'daki Türk diasporası için de eğitim ve iş hayatında başarıya ulaşmanın temel şartı resmi/ çoğunluk dilinde yetkinlik göstermektir. Anadilinde yetkinlik ise kültürel kimliğin korunmasında vazgeçilmezdir. Yaptığımız mülakatlarda ikinci ve üçüncü kuşaktan özellikle sosyal bilim dallarında yüksek öğrenim görmüş olan birçok görüşmecinin Türkçe kullanımında üst düzey bir yetkinlik gösterdikleri gözlemlenmiştir. Mesela Almanya'da hukuk öğrenimi görmüş olan ikinci kuşaktan bir katılımcıya Türkçe kullanımının yetkinliğini neye borçlu olduğunu sorduğumuzda;

Ben küçükken Almanya'da yeterince Türkçe basılı kitap bulmak mümkün olmuyordu bizim için. Dayım Türkiye'de sınıf öğretmeniydi. Bizlere sürekli çuvalarla Türkçe kitap gönderiyordu. Annemin de teşvikiyle biz hem okumayı sevdik hem de Türkçemiz gelişti." şeklinde bir açıklama yapmıştır. (38. Mülakat)

Çötök'un yapmış olduğu araştırmada gençlerin evde ve arkadaşlarıyla konuşurken kullandıkları ve daha iyi hâkim oldukları dile ilişkin oranlar ile bizim araştırmamızda ulaşılan sonuçlar paralellik arz etmektedir.²⁶¹ Ortaya çıkan genel sonuç yeni kuşaklar için evde kullanılan dilin (çoğunlukla Türkçe) daha iyi hâkim olunan dil (çoğunlukla Almanca) olmaması ve iki dili karıştırarak kullanma eğilimidir. Kimi uzmanların da vurguladığı gibi bu hususta gençlerin her iki dilin bilgisine yeterince vakıf olmamaları, bir dildeki eksikliği diğer dildeki beceri ile giderme eğilimi etkili olmaktadır. Zaten bir dil, bir başka dilin ve kültürün etki

²⁶¹ Söz konusu araştırmaya göre gençlerin % 75,1'i evde daha çok Türkçe, % 25'i Almanca konuştuğunu; % 55,6'sı Türk arkadaşlarıyla Almanca konuştuğunu; %69,7'si kendisini Almanca olarak daha iyi ifade ettiğini belirtmektedir. Nesrin Akıncı Çötök, "Çokkültürlülük, Kültürlerarasılık Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010), s. 111.

alanına sıkışır, o dilden sözcük alıp kullanmak kaçınılmaz olur.²⁶² Bu durumun birçok örneğini gençlerin gündelik dil kullanımlarında gözlemlemek mümkündür.

Çift dillilik konusunda diaspora Türkleri, nasıl bir strateji uygulanması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar sergileyebilmektedir. Almanya'ya uyumu önceleyip Almancayı ön planda tutar görünenlerin yanında kültürel ve dinsel kimliğin korunmasında anadilinin vazgeçilmezliğine vurgu yapanlar bulunmaktadır. AABF Genel Başkanı Hüseyin Mat, yaptığımız mülakatta "Üçüncü kuşağın Türkçe kullanma gücünü nasıl değerlendiriyorsunuz?" şeklindeki sorumuz bağlamında bu konuda:

Dilden daha önemli olan niyet. Her aile en az üç dilli. Dil kaygımız yok. Nadir de olsa Almanca cemler var. Deyişler Almancaya çevriliyor." (35. Mülakat) derken,

Türkçe kitaplar yazan, Türkçe konusunda özel duyarlılık sahibi TAB Genel Sekreteri Mahmut Aşkar ise anadil konusunda şu yaklaşımı vurgulamaktadır:

Türkçe, olmazsa olmazımızdır. Varlığımız anadilimizdir. Anadil kaybedilirse kültürel olarak varlık gösterilemez. (25. Mülakat)

Sonuç olarak Almanya Türkleri arasında genel eğilimler açısından üç farklı eğilimin olduğu gözlemlenmektedir: anadili konusunda özel bir duyarlılık göstermeyen asimile olmaya teşne yaklaşım, her iki dile hakimiyeti önemseyerek çift-dilliliği vurgulayan yararcı yaklaşım ve son olarak da kökenlerden tevarüs edilen kültüre dayalı kimliği ön planda tutan anadilci yaklaşım.

3.2.2. Akrabalık Bağları ve Türkiye'yi Ziyaret

Birey, belli bir ilişkiler ağında doğar ve hazır bulduğu ilişkiler ağının aktif bir üyesi olur. Hemen her toplumda bulunan bu tür ilişkilerin niteliği ve kurumsallaşması çeşitli farklılıklar gösterebilir. Akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık gibi kan bağı, duygusal bağ veya hukuki bağlarla varlık gösteren ilişkiler; kimi zaman gevşek, kimi zaman kapsayıcı olabilmektedir. Göçmenler, başka birçok kültürel unsuru olduğu gibi kendi ilişki biçimlerini de göç ettikleri ülkelere taşırlar. Ancak bunların korunması her zaman mümkün olamamaktadır.

İlk kuşaklar, genellikle kırsal kesimlerden sanayi toplumu özelliği gösteren bölgelere göçmüş, buraların toplumsal ve ekonomik şartları ile bagajlarında getirdikleri kültürel özellikler arasındaki çatışmaları yaşamıştır. Göç süreçlerinde

²⁶² Mustafa Çakır, "Almanya'da Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, 2/1, Eskişehir, s.43.

genellikle yaşandığı gibi söz konusu çatışmalar ve sorunlar akrabalık bağları ve hemşerilik ilişkileriyle aşılmaya çalışılmıştır. İlk kuşak göçmenlerin ayrıldıkları ve göç ettikleri bölgelerin söz konusu ilişkiler açısından taşıdığı özellikler, bu tür ilişkilerin sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Göçmelerin yeni yaşam alanlarında akrabalık, hemşerilik gibi bağlara sahip olamayışları onlar için adeta "gurbet içinde gurbet" diye adlandırılabilir yalnırlık duygusu üretmektedir. Bu tür bağ ve ilişkiler sonraki kuşaklar için de her ne kadar zayıflama eğilimi gösterebilir de kolaylaştırıcı ve kültürel özellikleri taşıyıcı işlevlerini sürdürürler. Gerek Almanya'daki gerek Türkiye'deki akrabalarla ilişkiler, yeni kuşakların kültürel kimliklerinin oluşumunda etkin rol oynayacaktır. Ancak özellikle Türkiye'deki akrabalarla ilişkiler aynı zamanda ulusal kimliğin ve anadilinin korunmasında da etkilidir.

"Aileniz Türkiye'de yaşayan yakınlarınızla ne sıklıkla iletişim kuruyor?", "Türkiye'ye ne sıklıkla gidiyorsunuz?" şeklindeki sorularımızı katılımcılar aşağıdaki gibi cevaplamışlardır.

Tablo 6: Türkiye'deki Yakınlarla İletişim Sıklığı

		N	%
Türkiye'deki Yakınlarla İletişim Sıklığı	Her Zaman	145	50,3
	Genellikle	97	33,7
	Bazen	40	13,9
	İletişim Kurmuyor	1	,3
	Yanıtızsız	5	1,7
	Toplam	288	100,0

Katılımcıların ailelerinin % 50,3'ü Türkiye'deki yakınlarıyla her zaman iletişim halinde olduğunu belirtmiştir. Ailelerden yakınlarıyla genellikle iletişim halinde olanların oranı ise % 33,7'dir. Yakınlarıyla hiç iletişim kurmayan yalnızca bir katılımcının ailesidir. Üçüncü kuşağın ebeveynlerinin Türkiye ve Türk kültürü aidiyetleri konusunda yorum yapmayı sağlayacak bir gösterge olarak Türkiye'deki yakınlarıyla % 84 oranında yakın iletişim halinde oldukları görülmektedir. Gelişen ve ucuzlaşan iletişim araçlarının da katkısıyla bu iletişim yaygınlık kazanmaktadır.

Tablo 7: Türkiye'yi Ziyaret Sıklığı

		N	%
Türkiye'yi Ziyaret Sıklığı	Her Yıl	153	53,1
	Bazı Yıllar	124	43,1
	Çok Nadir	10	3,5
	Yanıtızsız	1	,3
	Toplam	288	100,0

Üçüncü kuşak Türk gençlerinin Türkiye 'ye olan aidiyetlerine bir işaret olarak Türkiye'yi ziyaret sıklıklarına bakıldığında katılımcıların % 53,1'inin Türkiye'yi her yıl, % 43,1'inin ise bazı yıllar Türkiye'yi ziyaret ettikleri görülmektedir. Türkiye'yi çok nadir ziyaret edenlerin oranı ise sadece % 3,5'tir. Gözlemlerimize göre Türkiye'yi her yıl değil de bazı yıllar ziyaret edenlerin bu durumlarında ekonomik sebepler de etkili olmaktadır. İşsizlik ve benzeri sebeplerle Türkiye'yi ziyaret şeklinde bir tatili finanse etmek her yıl mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte başka araştırmalara göre de gençlerin yarısından fazlası her yıl tatillerini Türkiye'de geçirmektedir.²⁶³

Türkiye'deki akrabalarla ilişkiler, hem genel olarak Türkiye'ye yönelik aidiyetin, hem de kültürel kökenlerin korunmasında betimleyici özellikler gösterecektir. Aynı şekilde Türkiye'ye yapılan ziyaretler de benzer işlevleri göstermektedir. Her ne kadar yeni kuşaklarla birlikte Türkiye'yi ziyaret, tatil yörelerine turistik ziyaret şeklini alma eğilimi gösterse de bu ziyaretler; çoğunlukla memleket, eş-dost- akraba ziyareti olarak nitelenmektedir.²⁶⁴ Türkiye'yi ziyaretin anlamı üçüncü kuşakta anne-babalarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bilindiği gibi ikinci kuşaktan anne-babaların bir kısmı sosyalleşmelerinin bir dönemini Türkiye'de akrabalarıyla yakın ilişkiler içinde gerçekleştirmişlerdir. Bu durum üçüncü kuşak için söz konusu değildir. Türkiye'yi ziyaret, anne-babalar için vatan, akraba, eş-dost ziyareti anlamına gelebilirken, üçüncü kuşak için tatil anlamı taşıyabilmektedir. Bir mülakatçımız bu durumu;

Türkiye, çocuklarımız/ üçüncü kuşak için Heimatland (anavatan) olmaktan ziyade Urlaubsland (tatil ülkesi). (9. Mülakat)

şeklinde ifade etmiştir.

²⁶³ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s. 122; İsmail Güllü, "Almanya'daki Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin Dini Tutum ve Davranışları -Köln Örneği-", (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s.159.

²⁶⁴ Kaya ve Kentel, *Euro Türkler...?* s.52-53.

3.2.3. Türk Tarihi Bilgisi

Günümüz toplumlarında kolektif hafızanın oluşturulmasında okul en güçlü araçtır. Alman eğitim sisteminde eğitim görmüş olan üçüncü kuşak diaspora gençliği zorunlu eğitimin önemli bir parçası olan tarih eğitimiyle geçmişin nasıl yaşandığına dair bilgi ve bilinç kazanmaktadır. Tarih dersleri üzerinden geçmiş hakkındaki kazanılan bu bilgilerle kolektif hafıza inşa edilir, yeniden biçimlendirilir ve dönüştürülür. Çokkültürlü bir toplumda diasporik bir kimlik inşası sürecinde olan üçüncü kuşak gençlerin kazandıkları geçmiş algısında zengin bir tarih birikiminin önemi yadsınamaz. Ancak böyle bir birikimin nereden ve nasıl kazanılacağı diaspora gençliği için bir sorun teşkil etmektedir. Buna rağmen kendi öz değerlendirmelerine göre katılımcıların Türk tarihi bilgisi, dörtte üçü aşan bir oranla orta ve üstü derecelerde "iyi" olarak gözlenmektedir.

Tablo 8: Türk Tarihi Bilgisi

		N	%
Türk Tarihi Bilgisi	Çok İyi	10	3,5
	İyi	57	19,8
	Orta	155	53,8
	Çok Az	54	18,8
	Hiç	12	4,2

Örneklemin % 3,5'i çok iyi derecede Türk tarihi bildiğini, % 19,8'i iyi derecede Türk tarihi bildiğini, % 53,8'i orta derecede, % 18,8'i çok az, % 4,2'si ise hiç tarih bilgisi olmadığını belirtmiştir. Kendi öz değerlendirmelerine göre orta ve üstü derecede Türk tarih bilgisine sahip olduğunu belirten deneklerin toplamı % 77'yi denk gelmektedir. Bu sonucun farklı araçlarla test edilmesi durumunda tarih bilgisinin bu oranda iyi olmadığı tespit edilmektedir. Matematik ve tarih öğretmeni olduğunu belirten 144. katılımcı Türk tarihini az bildiğini belirtmiştir. Yaptığımız mülakatlarda da konu hakkında benzer kanaatlere ulaşılmıştır. Oryantalistik eğitimi almış, öğretmen olan 22. mülakatçımız konuyla ilgili olarak şu hususları belirtmektedir:

Bence bu durum bizim gençlerdeki yersiz özgüven olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu tür kazanımlar kesbidir. Yani belli bir emek sonucunda bunlara ulaşılabilir. Sormak lazım diaspora gençleri bu bilgileri nereden edinecekler? Bu tür bilgiler edinilebilecek olan kursları düzenleyen derneklere gençlerimizin ne kadarı devam etmektedir. Veya

oralardaki kursların niteliği ne durumdadır? Mesela ben bizim kurumdakilere Necip Fazıl dedim, bön bön baktılar. Fatih Sultan Mehmet'i ve İstanbul'un Fethi'ni duymuşlardır. Tişörtlerden belki 1453'ü de bir şekilde bilirler ama bence bunu geçmez. Kısacası bizim gençler kendilerini öyle görüyorlar. Tarih bilgisiyle ilgili bu özgüven bence şüpheyile karşılanmalıdır. (22. Mülakat)

Gençler aidiyet hissettikleri kimliksel bağlara dair bilgilenme imkanlarını kullanmakta; bu bağlara ilişkin aile, çevre ve medyanın gündeme getirdiği olay ve meselelere ilgi duymaktadırlar. Türk tarihi iyi ve orta seviyede olanların çoğunluğu kendilerini Türkiye'ye ait hissetmektedirler.

Tablo 9: Türk Tarihi Bilgisi-Aidiyet Hissedilen Ülke İlişkisi

Türk Tarihi Bilgisi	Aidiyet Hissedilen Ülke					
			Almanya	Türkiye	Kararsız	Toplam
	İyi	Sayı	11	41	15	67
		Satır	16,4%	61,2%	22,4%	100,0%
		Sütun	18,3%	29,1%	17,9%	23,5%
	Orta	Sayı	31	78	44	153
		Satır	20,3%	51,0%	28,8%	100,0%
		Sütun	51,7%	55,3%	52,4%	53,7%
	Zayıf	Sayı	18	22	25	65
		Satır	27,7%	33,8%	38,5%	100,0%
Sütun		30,0%	15,6%	29,8%	22,8%	
Toplam	Sayı	60	141	84	285	
	Satır	21,1%	49,5%	29,5%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =10,179 sd=4 p=,038						

Tabloya göre Türk tarih bilgisi iyi olanların % 61,2'si kendisini Türkiye'ye ait hissederken, % 16,4'ü kendisini Almanya'ya ait hissetmektedir. Yine dikkat çekici bir husus olarak Türk tarih bilgisi zayıf olanların % 38,5'i aidiyet hissettiği ülke konusunda kararsız kalırken, % 27,7'si kendisini Almanya'ya ait hissetmektedir.

3.2.4. "Ülke"ye Aidiyet

Üçüncü kuşak gençler hem ailelerinden tevarüs ettikleri sosyal ilişki ağlarını sahiplenmekte hem de yeni ilişki ağları üretmektedirler. Onlar hem doğdukları ülkeyle, hem de köken ülkeyle güçlü bağlara sahip olabilmektedirler. Söz konusu bağlar ebeveynlerinkinden oldukça farklı tezahürlere sahiptir ve onların kimlikleri bu

çoklu aidiyet bağları ile beslenmektedir. Ağlar içinde hareketliliğe sahip, "Almanya'da yabancı, Türkiye'de Almancı" olarak isimlendirilen, kimi zaman Avrupa'da "Türklüğün temsilcisi", kimi zaman da "Almanlaşmış" olarak görülebilen bu kimseler; gelişen iletişim ve ulaşım olanakları ve şeffaflaşan sınırlara sahip olan günümüz dünyasında ülke, vatandaşlık ve aidiyet kavramlarına farklı bakış açıları geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Zira onlardan mesela vatan hakkında bir değerlendirme yapmaları istendiğinde gençler, "Almanya'dayken Türkiye'yi, Türkiye'deyken Almanya'yı özliyorum." demektedirler.²⁶⁵

Kuşakların aidiyet bağlarının farklılaşması bağlamında durum tespiti yapabilmek amacıyla görüşülen kimselere "*Üçüncü kuşağın Türkiye'ye karşı kültürel yabancılaşması var mı?*" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Farklı bakış açılarının gözlemlenebileceği cevaplar analiz edildiğinde yeni kuşakların gerek mekânsal uzaklık gerekse anadili yetkinliğinin zayıflaması gibi sebeplerle kaçınılmaz olarak Türkiye'ye kültürel olarak yabancılaştıkları olgusu vurgulanmaktadır. Bunun yanında diasporada yaşanan kimlik ve aidiyet sorunları sebebiyle duygusal olarak sığınılan "nostaljik vatan"a aidiyet şeklinde korunan ve özellikle yaz tatili dönemlerinde olduğu gibi bazen şartlara bağlı değişen köken ülkeye duygusal bir aidiyetten söz edilmektedir. Söz konusu soruya verilen cevaplardan ikisi soruna farklı bakış açıları geliştirmeleri sebebiyle özellikle dikkate değerdir. Türk-Alman Yazarlar Birliği Başkanı Mahmut Aşkar, bu konuda şu hususları dile getirmektedir:

Türkiye ile hatıraları olmayan, Almancası zayıf göç kökenli çocuk, okulda öğretmenin "Boya kalemlerinizi çıkarın." sözünü yanlış anlayarak kurşun ve tükenmez kalemlerini çıkarınca daha ilk saatlerde farklı olarak algılanıyor. Doğasında "öteki"leri olmayan çocuk doğrudan kendisini farklı bir kimliğin içinde buluyor. Zihninde tasarladığı bir hayal ülkesinde yaşamaya başlıyor. Hiç gitmediği, görmediği bir ülkede yaşıyor. O ülkeye sığınıyor ve o ülkeye ait bir kimlik geliştiriyor. (25. Mülakat)

Köken ülkeyi kültürel değişimden muaf bir mekân olarak tasavvur ederek yeni kuşakların oraya kültürel yabancılaşmasını araştırmak eğer etraflı bir yaklaşım geliştirilemezse eksik değerlendirmelere sebep olacaktır. İkinci kuşaktan öğretmen Sadık Bey bu hususa şu şekilde dikkat çekmektedir:

²⁶⁵ Kaya, 'Sicher In Kreuzberg', s.130.

Bence hangi açıdan bakıldığına göre değişir. Kimi zaman buradakiler Türkiye'dekilerden daha muhafazakâr. Ayrıca Türkiye'de de Batı/ Amerikan kültürü çok baskın. (40. Mülakat)

Tablo 10: Aidiyet Hissedilen Ülke

		N	%
Aidiyet Hissedilen Ülke	Almanya	60	20,8
	Türkiye	141	49,0
	Kararsız	84	29,2
	Yanıtsız	3	1,0
	Toplam	288	100,0

"Kendinizi en çok hangi ülkeye ait hissediyorsunuz?" sorusuna katılımcıların % 20,8'i Almanya, % 49,0'u Türkiye cevabı verirken; % 29,2'si bu soru karşısında kararsızlıklarını ifade etmişlerdir.

Yaptığımız gözlemlerden ve mülakatlardan elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak aidiyet hissinin niteliğinin sorgulanabilir olduğu sonucuna varabiliriz. Bu aidiyet hissi sosyal olarak karşılığı olan bir tercihten öte anlık, değişken bir tavır alış olarak görülebilir. Ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen, Alman pasaportuna sahip olsa bile her fırsatta "Türk kökenli Alman" olarak nitelenen kendilerini Almanyalı hissetmemeleri için yeterince sebep bulabilen üçüncü kuşak gençler için Türkiye; tatil, dinlenme ve sevdiklerini görme yeri gibi çağrışımlarla örülü bir "sığınak" olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda ikinci kuşaktan Hasan Bey'in, üçüncü kuşağın memleket algısına ilişkin ifadeleri dikkat çekicidir:

Biz çocuklarımıza Türkçe olarak "Senin memleketin neresi?" diye sorduğumuzda onlar bize "Memleketim Almanya, tatil ülkem ise Türkiye." anlamına gelen Almanca bir cümleyle cevap veriyorlar. (27. Mülakat)

Üçüncü kuşağın ülkeye aidiyet bağlamında iki ülkeyi de dikkate alan bir konumu muhafaza ettikleri söylenebilir. Bu kuşak henüz sınırın iki tarafını da gören, benimseyen bir bilinci korumaktadır. Bu durumu Du Bois'in "çifte bilinç" kavramıyla açıklayan Çoştı, konuyla ilgili saha araştırma bulgularına dayanarak ilk kuşaktan farklı olarak ikinci ve/ veya üçüncü kuşağın kendilerini hem Türk ve/veya Türkiyeli hem de Avrupalı ve/veya yaşanan ülke (Almanya) kimliğiyle tanımlayan çifte bilince sahip olduklarını savunmaktadır. Çoştı'ya göre bu düzey, her iki ülkenin kültürel kodlarını aynı anda yaşayabilme, nehrin iki yakasında aynı anda var

olabilme bilincini işaret etmektedir.²⁶⁶ Böylelikle " Üçüncü kuşak gençlerin büyük bir kısmı kendilerini Türkiye'ye ait hissetmektedir." şeklindeki 7. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 11: Türkiye'de Yaşama İsteği- Aidiyet Hissedilen Ülke İlişkisi

Türkiye'de Yaşama İsteği	Aidiyet Hissedilen Ülke					
			Almanya	Türkiye	Kararsızım	Toplam
	Çok isterim ama daha sonra.	Sayı	7	57	31	95
		Satır	7,4%	60,0%	32,6%	100,0%
		Sütun	11,7%	40,7%	37,3%	33,6%
	İmkân olsa hemen giderim.	Sayı	5	47	9	61
		Satır	8,2%	77,0%	14,8%	100,0%
		Sütun	8,3%	33,6%	10,8%	21,6%
	Kararsızım.	Sayı	21	29	28	78
		Satır	26,9%	37,2%	35,9%	100,0%
		Sütun	35,0%	20,7%	33,7%	27,6%
	Gitmeyi düşünmüyorum.	Sayı	27	7	15	49
		Satır	55,1%	14,3%	30,6%	100,0%
Sütun		45,0%	5,0%	18,1%	17,3%	
Toplam	Sayı	60	140	83	283	
	Satır	21,2%	49,5%	29,3%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =73,304 sd=6 p=,000						

Katılımcıların kendilerini ait hissettikleri ülke ile Türkiye'de yaşama isteği arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2 = 73,304$ sd=6 p=,000). Buna göre kendini Türkiye'ye ait hissedenlerin büyük çoğunluğu (% 60'ı) Türkiye'ye gitmeyi çok istediklerini belirtmiştir. İmkân olsa hemen giderim, diyenlerin % 77'lik çoğunluğu kendini Türkiye'ye ait hissetmektedir. Kendini nereye ait hissettiği noktasında kararsız kalanların yaklaşık üçte birlik çoğunluğu (%35,9) Türkiye'de yaşama konusunda da kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Kendini Almanya'ya ait hisseden % 45'lik en büyük grup ise Türkiye'ye gitmeyi düşünmemektedir. Dolayısıyla üçüncü kuşağın aidiyet duygusu ile Türkiye'de yaşama isteği arasında tutarlılık söz konusudur.

²⁶⁶

Yakup Çoştı, "Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği-" , *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, s. 543.

Tablo 12: Ulusal Kimliklere Mesafe

		N		%	
		Türk	Alman	Türk	Alman
Ulusal Kimliklere Mesafe	Çok Yakın	192	26	66,7	9,0
	Yakın	80	117	27,8	40,6
	Az Yakın	7	97	2,4	33,7
	Çok Az	4	38	1,4	13,2
	Yanıtsız	5	10	1,7	3,5
	Toplam	288		100,0	

"Kendinizi hangisine, ne kadar yakın hissediyorsunuz? şeklindeki ulusal kimliğe mesafeyi belirlemeye yönelik soruya gençlerin % 66,7'si kendisini Türk'e, % 9'u ise kendisini Alman'a "çok yakın" hissettiğini belirtmiştir. Kendisini Türk'e yakın hissedenlerin oranı % 27,8 iken, Alman'a yakın hissedenlerin oranı %40,6'dır.

Katılımcıların kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmelerinin okudukları veya mezun oldukları okullara göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için uygulanabilecek analiz, tek yönlü varyans (ANOVA) analizidir. ANOVA uygulamasında üç varsayım vardır: grupların bağımsız olması, verilerin normal dağılıma sahip olması ve grupların varyanslarının homojen olması. SPSS'te söz konusu analiz öncesi verilerin dağılımının normalliği testi uyguladığında $p = ,000$ sonucuna ulaşılmaktadır. P değerinin, 05'ten küçük olması verilerin dağılımının normal olmadığını işaret etmektedir. Ancak çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında olması verilerin normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶⁷ Varyansların homojenlik testinde ise $p = ,006$ sonucuna ulaşılmaktadır. P değerinin, 05'ten küçük olması grupların varyanslarının homojen olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumda Post hoc testlerinden seçilebilecek olan Games-Howell testi uygulandığında ANOVA sonucu şu şekilde çıkmaktadır:

²⁶⁷ Büyüköksüz, *Veri Analizi El Kitabı*, s. 40.

Tablo 13: Okullara Göre Alman Kimliğine Mesafe (ANOVA)

Okul Türü	N	x	ss		Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	P
Hauptschule/ Berufsschule	37	2,49	1,044	Gruplar Arası	1,084	4	,271	,385	,819
Realschule	52	2,63	,886	Gruplar İçı	189,383	269	,704		
Gesamtschule	20	2,45	,605	Toplam	190,467	273			
Gymnasium	87	2,51	,745						
Fachhochschule/ Universitaet	78	2,46	,848						
Toplam	274	2,51	,835						

Katılımcıların okudukları veya mezun oldukları okul türleri beş grupta toplanmıştır. Tek yönlü Anova analiz sonuçları katılımcıların tahsil gördükleri okul türü ile Alman kimliğine mesafeleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bir başka deyişle katılımcıların kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmeleri okul türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($F(4- 269) = 0,385; p>.05$).

Tablo 14: Almanya'ya Aidiyet

		N	%
Almanya'ya Aidiyet	Kendi Memleketimde	106	36,8
	Yabancı Memlekette	65	22,6
	Kararsız	116	40,3
	Yanıtsız	1	,3
	Toplam	288	100,0

"Almanya'da kendinizi en çok nerede hissediyorsunuz?" şeklindeki gençlerin Almanya algılarını belirlemeye yönelik soruyu katılımcıların % 36,8'i "Kendi memleketim." şeklinde cevaplarken, % 22,6'sı "Yabancı memleket" şeklinde cevaplamıştır. Bu soru karşısında kararsız kalan katılımcıların oranı ise en yüksek dilim olarak % 40,3'tür. Almanya'da doğmuş, sosyalizasyonunu burada sürdüren, burada eğitim alan, Almancaya anadilinden daha iyi bir oranda vakıf olan üçüncü kuşak gençlerin bu soru karşısında böyle yüksek bir oranda kararsız kalmaları ve yine yaklaşık beşte birlik bir oranla kendilerini yabancı memlekette hissetmeleri çeşitli sorunlara kaynaklık edecek potansiyele sahip görünmektedir.

Tablo 15: Almanya'ya Aidiyet- Dindarlık İlişkisi

Dindarlık	Almanya'ya Aidiyet					
			Kendi Memleketim	Yabancı Memleket	Kararsız	Toplam
	Dindar	Sayı	77	57	100	234
		Satır	32,9%	24,4%	42,7%	100,0%
		Sütun	76,2%	90,5%	87,0%	83,9%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	14	5	12	31
		Satır	45,2%	16,1%	38,7%	100,0%
		Sütun	13,9%	7,9%	10,4%	11,1%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	10	1	3	14
		Satır	71,4%	7,1%	21,4%	100,0%
		Sütun	9,9%	1,6%	2,6%	5,0%
	Toplam	Sayı	101	63	115	279
		Satır	36,2%	22,6%	41,2%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =10,073 sd=4 p=,039						

Katılımcıların Almanya'ya aidiyetleri ile dindarlık seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2 = 10,073$ sd=4 p=,039). Buna göre dindar olanların çoğunluğu Almanya'ya aidiyet konusunda kararsızdırlar (% 42,7). Yine dindar olanların %32,9'u Almanya'yı kendi memleketi olarak görmekte iken, %24,4'ü burayı yabancı bir memleket olarak nitelemektedir. Diğer taraftan dinin gereklerine inanmayan grubuna giren gençlerin % 71,4'lük gibi bir çoğunluğu Almanya'yı kendi memleketi olarak görmektedir.

Tablo 16: Almanya'ya Aidiyet- Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Almanya'ya Aidiyet					
			Kendi Memleketim	Yabancı Memleket	Kararsız	Toplam
	Yakın	Sayı	69	23	51	143
		Satır	48,3%	16,1%	35,7%	100,0%
		Sütun	67,6%	37,1%	44,7%	51,4%
	Uzak	Sayı	33	39	63	135
		Satır	24,4%	28,9%	46,7%	100,0%
		Sütun	32,4%	62,9%	55,3%	48,6%
	Toplam	Sayı	102	62	114	278
		Satır	36,7%	22,3%	41,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
X²=17,883 sd=2 p=,000						

Alman kimliğine mesafe ile Almanya'ya aidiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2 = 17,883$ sd=2 p=,000). Buna göre kendisini Alman kimliğine yakın

hissedenlerin yarısına yakını (% 48,3); Almanya'yı kendi memleketi olarak görmekte iken, ikinci sıradaki çoğunluk (% 35,7) bu konuda kararsızlık belirtmektedir. Alman kimliğine yakın olanların % 16,1'i paradoksal bir görünümle kendisini Almanya'da yabancı memlekette hissettiğini belirtmiştir. Böylelikle *"Almanya'yı kendi memleketi olarak gören gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman olarak hissetmektedir."* şeklinde düzenlediğimiz 5. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 17: Türkiye'de Hissedilen Kimlik

		N	%
Türkiye'de Hissedilen Kimlik	Alman	103	35,8
	Türk	126	43,8
	Kararsız	57	19,8
	Yanıtsız	2	,7
	Toplam	288	100,0

Katılımcıların %43,8'i, "Türkiye'ye gittiğinizde kendinizi en çok ne olarak hissediyorsunuz?" sorusuna Türk şeklinde cevap verirken; %35,8'i aynı soruyu Alman olarak cevaplamış, yaklaşık beşte birlik bir çoğunluk da (%19,8) bu konuda kararsızlığını belirtmiştir. Bu dağılım "Almanya'da yabancı, Türkiye'de Alman" tespitiyle tutarlı bir görünüm arz etmektedir.

Tablo 18: Türkiye'de Yaşama İsteği -Türkiye'de Hissedilen Kimlik İlişkisi

Türkiye'de Yaşama İsteği	Türkiye'de Hissedilen Kimlik					
			Alman	Türk	Diğer	Toplam
	Çok isterim ama daha sonra.	Sayı	24	56	15	95
		Satır	25,3%	58,9%	15,8%	100,0%
		Sütun	23,5%	44,4%	26,3%	33,3%
	İmkan olsa hemen giderim.	Sayı	16	35	11	62
		Satır	25,8%	56,5%	17,7%	100,0%
		Sütun	15,7%	27,8%	19,3%	21,8%
	Kararsızım.	Sayı	30	23	25	78
		Satır	38,5%	29,5%	32,1%	100,0%
		Sütun	29,4%	18,3%	43,9%	27,4%
	Gitmeyi düşünmüyorum.	Sayı	32	12	6	50
		Satır	64,0%	24,0%	12,0%	100,0%
		Sütun	31,4%	9,5%	10,5%	17,5%
	Toplam	Sayı	102	126	57	285
		Satır	35,8%	44,2%	20,0%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =39,418 sd=6 p=,000						

Türkiye'de hissedilen kimlik ile Türkiye'de yaşama isteği arasında Ki Kare analizine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($X^2=39,418$ $sd=6$ $p=,000$). Buna göre Türkiye'de kendisini Türk hissedenlerin büyük bir çoğunluğu (%44,4), Türkiye'ye yerleşme konusunda "Çok isterim ama daha sonra." şeklinde cevap vermişken; aynı soruya % 27,8'lik bir grup "İmkân olsa hemen giderim.", % 18,3'lük bir grup "Kararsızım" şeklinde cevap vermiştir. Kendilerini Türk hissedenlerden gitmeyi düşünmeyenlerin oranı % 9,5'tir. Kendilerini Alman olarak hissedenlerin en kalabalık grubu (% 31,4), ikamet için Türkiye'yi düşünmeyenlerden oluşmaktadır. Yine aynı sütundan ona yakın bir çoğunluk (%29,4) bu konuda kararsızlık belirtmiştir. Gitmek ve kalmak ikilemi diaspora Türkleri için ilk üç kuşakta da büyük bir soru işareti olarak görülmüştür, denilebilir. Yukarıda farklı bağlamlarda vurguladığımız bilinen sebeplerden dolayı arada kalma durumunun bir çözümü olarak Türkiye'ye dönme ve buraya yerleşme fikri, kimileri için psikolojik kaçış, kimileri için ciddi bir alternatif, kimileri içinse günümüzde artık denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış bir tecrübedir.

Tablo 19: Türkiye'de Hissedilen Kimlik - Dindarlık İlişkisi

Dindarlık	Türkiye'de Hissedilen Kimlik					
			Alman	Türk	Kararsız	Toplam
	Dindar	Sayı	76	110	48	234
		Satır	32,5%	47,0%	20,5%	100,0%
		Sütun	76,0%	88,7%	87,3%	83,9%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	15	11	5	31
		Satır	48,4%	35,5%	16,1%	100,0%
		Sütun	15,0%	8,9%	9,1%	11,1%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	9	3	2	14
		Satır	64,3%	21,4%	14,3%	100,0%
		Sütun	9,0%	2,4%	3,6%	5,0%
	Toplam	Sayı	100	124	55	279
		Satır	35,8%	44,4%	19,7%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =8,322 sd=4 p=,080						

Türkiye'de hissedilen kimlik ile gruplandırılmış dindarlık ilişkisine baktığımızda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir ($p=,080$). Kendilerini dindar olarak niteleyenlerin yarıya yakını (% 47) Türkiye'de

bulunduğu esnada kendisini Türk olarak hissetmesine karşılık, aynı gruptakilerin % 32,5'i Alman olarak hissetmektedir. Dindarların % 20,5'i aynı soruyu kararsızlıkla yanıtlamıştır. Tabloda dikkat çekici bir husus da Türkiye'de kendisini Alman olarak hissedenlerin büyük bir çoğunluğunun (%76) dindarlar grubunda yer alıyor olmalarıdır.

Tablo 20: Derneğe Üyelik

		N	%
Üye olduğunuz, katıldığınız bir dernek var mı?	Evet	176	61,1
	Hayır	105	36,5
	Yanıtsız	7	2,4
	Toplam	288	100,0

Tablo 20 incelendiğinde, gençlerin % 61,1'inin en az bir sosyal organizasyona üye olduğu görülmektedir. Almanya Türklerinin kurdukları derneklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Genelde camilerin ve kültür derneklerinin etrafında bir araya gelip örgütlenen birinci kuşaktan sonra, yeni kuşaklar hem öncekilerin inşa ettiği sosyokültürel alanı genişletmekte hem de dil bilmenin de avantajıyla, çoğunluk toplumunun mensuplarıyla çeşitli amaçlarla sivil toplum örgütlerinde çalışabilmektedirler.²⁶⁸

Katılımcılardan derneğe üyelikle ilgili soruda üye oldukları dernekleri belirtmeleri istenmiş, bir kısmının cevap yazdığı görülmüştür. Cevaplara göre üye olunan derneklerin şu türden dernekler olduğu görülmektedir: Spor, özellikle yerel futbol kulüpleri; çeşitli dini cemaatlerin organizesinde cami dernekleri, bu derneklerin gençlik merkezleri, yardım kuruluşlarının gençlik birimleri, Alevi kültür merkezleri. Bu noktada diasporadaki camilerin bir ibadet yeri olmanın dışında çok çeşitli ihtiyaçların karşılanabildiği külliyeler oluşuna dikkat çekmek gerekir. Bu komplekslerde genelde ibadet mekanının yanı başında lokanta, berber, market, internet kafe, spor salonu, gençlik merkezi, bilardo salonu, okuma ve sohbet salonları

²⁶⁸

Yapılan alan araştırmaları, gençlerin yaygın kanaatin aksine sadece Türk diasporası içinde değil aynı zamanda çoğunluk toplumunun öncülük ettiği dernekleşme faaliyetlerinde de aktif olduklarını göstermektedir. Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı'nın verilerine göre gençler; Alman organizasyonlarına spor dernekleri % 17,5, sendikalar % 12,8, mesleki kuruluşlar % 3,4, kültür dernekleri % 3,4, eğitim dernekleri % 2,7, diğer dernekler % 1,7, siyasi dernekler % 0,7, dini organizasyonlar % 0,3 oranlarında üye iken; Türk organizasyonlarına dini organizasyonlar % 12,8, kültür dernekleri % 10,8, spor dernekleri % 8,4, etnik / ulusal birlikler % 2,4, eğitim dernekleri 2, diğer dernekler % 1, siyasi dernekler % 0,7 oranlarında üyedirler. Faruk Şen, "Avrupa'daki Türkler- Entegrasyon veya Gettolaşma", <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf> (20.04.2017)

bulunabilmektedir. Ayrıca buralarda din eğitimi kursları, dil ve bilgisayar kursları, ev ödevlerine yardım kursları düzenlenebilmektedir. Diaspora Türklerinin kimliklerinin üretilmesi ve korunması bağlamında bu mekânların önemi büyüktür.²⁶⁹

Tablo 21: Bir Derneğe Üyelik - Dindarlık İlişkisi

Dindarlık	Bir Derneğe Üyelik				
			Evet	Hayır	Toplam
	Dindar	Sayı	138	91	229
		Satır	60,3%	39,7%	100,0%
		Sütun	80,2%	89,2%	83,6%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	25	6	31
		Satır	80,6%	19,4%	100,0%
		Sütun	14,5%	5,9%	11,3%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	9	5	14
		Satır	64,3%	35,7%	100,0%
		Sütun	5,2%	4,9%	5,1%
	Toplam	Sayı	172	102	274
		Satır	62,8%	37,2%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =4,869 sd=2 p=,088					

Yukarıdaki tabloda bir derneğe üyelik ile gruplandırılmış dindarlık ilişkisi incelenmiş, istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilememiştir (p=,088). Rakamsal olarak bakıldığında kendisini dindar olarak tanımlayanların %60,3'ü bir derneğe üyedir. Ayrıca bir derneğe üye olan katılımcıların % 80,2 gibi bir çoğunluğu kendilerini dindar olarak tanımlamaktadırlar.

²⁶⁹

Yusuf Adıgüzel'in, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamış olduğu *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya-Köln Örneği* başlıklı doktora çalışması Köln'deki Türk derneklerinin bu konudaki rollerini incelemektedir.

Tablo 22: Bir Derneğe Üyelik - Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Bir Derneğe Üyelik				
			Evet	Hayır	Toplam
	Yakın	Sayı	91	49	140
		Satır	65,0%	35,0%	100,0%
		Sütun	53,5%	48,0%	51,5%
	Uzak	Sayı	79	53	132
		Satır	59,8%	40,2%	100,0%
		Sütun	46,5%	52,0%	48,5%
	Toplam	Sayı	170	102	272
		Satır	62,5%	37,5%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =,769 sd=1 p=,380					

Bir derneğe üyelik ile Alman kimliğine yakınlık arasındaki ilişkiye bakıldığında p değerinin, 05'ten büyük çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla iki durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenemez. Rakamsal olarak bakıldığında bir derneğe üye olanların % 53,5'i kendilerini Alman kimliğine yakın olarak görmekte iken, %46,5'i kendilerini Alman kimliğine uzak görmektedirler.

Tablo 23: Bir Derneğe Üyelik - Türk Kimliği İlişkisi

Türk Kimliği	Bir Derneğe Üyelik				
			Evet	Hayır	Toplam
	Yakın	Sayı	165	101	266
		Satır	62,0%	38,0%	100,0%
		Sütun	94,8%	98,1%	96,0%
	Uzak	Sayı	9	2	11
		Satır	81,8%	18,2%	100,0%
		Sütun	5,2%	1,9%	4,0%
	Toplam	Sayı	174	103	277
		Satır	62,8%	37,2%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =1,771 sd=1 p=,183					

Yukarıdaki şekilde bir derneğe üyelik ile bu sefer Türk kimliğine yakınlık arasındaki ilişkiye bakıldığında p değerinin, 05'ten yine büyük çıktığı görülmektedir.

Dolayısıyla bu iki durum arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak rakamsal olarak bakıldığında bir derneğe üye olanların % 94,8'i gibi büyük bir çoğunluğu kendilerini Türk kimliğine yakın olarak görmektedir. Bu tespit derneklerin Türk kimliğinin yeniden üretilmesi ve korunmasında üçüncü kuşak için de etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3.2.5. Türkiye Gündemini Takip Etme ve Türk Televizyonlarını İzleme

Bilindiği üzere ilk kuşak dönmek için gidenlerdi. Onlar giderken eşlerini, ailelerini bırakarak gittiler ve göçün ilk dönemlerinde tüm yatırımlarını Türkiye'ye yaptılar. Bu sebeple Türkiye gündemi ilk iki kuşak için hemen her zaman önemli olmuştur, denilebilir. Türkiye gündemini takip üçüncü kuşak için de anadilin ve köken kültürün korunması bağlamında önemini koruyor görünmektedir. Hatta kimi zaman gençleri, Almanya'nın gündeminden ziyade Türkiye'nin gündemi meşgul etmektedir, denebilir. İkinci kuşak bu konuda daha bariz örnekler vermektedir. Görüştiğimiz ikinci kuşaktan bir öğretmen bu konuda genelde kabul gören şu kanaatini dile getirmiştir:

Almanya'da yaşayan biz göçmenler Türkiye ile neredeyse Almanya'dan çok ilgileniyoruz ama bu da hayatın bir gerçeği. Bence anavatanımız güçlü olmalı ki bizi burada ezmesinler. (40. Mülakat)

Tablo 24: Türkiye Gündemini Takip

		N	%
Türkiye'deki gelişmeleri, haberleri ne sıklıkla takip ediyorsunuz?	Her Zaman	94	32,6
	Genellikle	114	39,6
	Bazen	68	23,6
	Takip Etmiyorum	10	3,5
	Yanıtsız	2	,7
	Toplam	288	100,0

Katılımcıların %32,6'sı Türkiye gündemini her zaman, %39,6'sı ise genellikle takip ettiğini belirtmektedir. Her iki grubu Türkiye gündemini takip edenler altında topladığımızda % 72,2 gibi yüksek bir oran çıkmaktadır. Gençlerin Türkiye gündemini, aile ortamlarında izledikleri Türk televizyonları, arkadaş çevreleri ve Türk dernekleri vasıtasıyla takip ettikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 25: Türkiye Bilgisinin Kaynakları

		N	%
Türkiye hakkında bildiklerinizi en çok nereden öğreniyorsunuz?	Okulundan	5	1,7
	Ailemden	76	26,4
	Çevremden	23	8,0
	TV, Gazete ve Dergilerden	101	35,1
	İnternette	81	28,1
	Diğer	2	,7
	Toplam	288	100,0

Türkiye hakkında bilgilerin nereden öğrenildiği sorusuna katılımcıların % 35,1'i TV, gazete ve dergilerden derken, % 28,1'i internette cevabını vermiştir. Her iki cevap medya başlığında birleştirildiğinde % 63,2 gibi bir oranla karşılaşılmaktadır. Ardından gelen grup %26,4 ile aile kaynağıdır. Üçüncü kuşağın Türkiye algısını öncelikle medya belirliyor, denilebilir. Aşağıdaki tabloda gençlerin Türk televizyon kanallarını izleme sıklıkları verilmektedir.

Tablo 26: Türk Televizyonlarını İzleme

		N	%
Türk Televizyonlarını İzleme	Her Gün	132	45,8
	Haftada Birkaç Gün	114	39,6
	Hiç	39	13,5
	Yanıtızsız	3	1,0
	Toplam	288	100,0

Türkiye televizyon kanallarını hangi sıklıkta seyrettiklerini araştıran soruya gençlerin %45,8'i her gün yanıtı vermişken; %39,6'sı haftada birkaç gün cevabını işaretlemiştir. Türk televizyon kanallarını hiç izlemeyenlerin oranı %13,5'tir.

Tablo 27: Türk Televizyonu İzleme-Türk Kimliği İlişkisi

Türk Kimliği	Türk Televizyonlarını İzleme					
			Her Gün	Haftada Birkaç Gün	Hiç	Toplam
	Yakın	Sayı	126	110	34	270
		Satır	46,7%	40,7%	12,6%	100,0%
		Sütun	96,9%	97,3%	89,5%	96,1%
	Uzak	Sayı	4	3	4	11
		Satır	36,4%	27,3%	36,4%	100,0%
		Sütun	3,1%	2,7%	10,5%	3,9%
	Toplam	Sayı	130	113	38	281
		Satır	46,3%	40,2%	13,5%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =5,136 sd=2 p=,077						

İstatiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmayan²⁷⁰ bu iki değişken arasındaki çapraz tabloyu incelediğimizde Türk kimliğine yakın olanların % 46,7'si her gün, % 40,7'si haftada birkaç gün Türk televizyonu izlemekte; % 12,6'sı ise hiç Türk televizyonu izlememektedir.

3.2.6. Yaşamda ve Ölümde Tercih Edilen "Ülke"

Bireyin dünyaya gelirken tercih etmediği ülke; sosyalleşme, anadili öğrenme gibi süreçlerle kişinin özdeşleştiği; zaman zaman eleştirerek kopmak, ayrılmak istese de birincil olması sebebiyle bağlarını tamamen koparamadığı sosyo-kültürel mekâna dönüşmektedir. Göçmen kökenli kuşaklarda ise ülke kavramına yaşanan mekânın yanında anavatan kavramı, ebeveynin/ dedenin memleketi anlamları yüklenmektedir. Sonuçta diasporik birey için "kökenlerinin ülkesi", ne tam anlamıyla doğup büyüdüğü memleketi, ne de herhangi bir ülkedir.

Tablo 28: Türkiye'de Yaşama İsteği

		N	%
Türkiye'de Yaşama İsteği	Çok isterim ama daha sonra.	95	33,0
	İmkân olsa hemen giderim.	62	21,5
	Kararsızım.	78	27,1
	Gitmeyi düşünmüyorum.	50	17,4
	Yanıtızsız	3	1,0
	Toplam	288	100,0

Tabloda görüldüğü gibi "Türkiye'de yaşamak ister misiniz?" sorusuna katılımcıların % 33'ü, "Çok isterim ama daha sonra." şeklinde cevap verirken; % 21,5'i "İmkân olsa hemen giderim." şeklinde cevap vermiştir. % 27,1'lik bir grup bu konuda kararsızlık gösterirken, % 17,4'lük bir grup gitmeyi düşünmediğini belirtmiştir.

²⁷⁰

Türk televizyonları izleme ile Türk kimliğine mesafeye ilişkin çapraz tabloda beklenen değeri 5'ten küçük olan gözenek sayısı toplam gözenek sayısının % 20'sini aştığı için Ki Kare analizi yapılamamaktadır.

Tablo 29: Türkiye'de Yaşama İsteği -Türk Kimliği İlişkisi

Türkiye'de Yaşama İsteği	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Çok isterim ama daha sonra.	Sayı	93	1	94
		Satır	98,9%	1,1%	100,0%
		Sütun	34,4%	9,1%	33,5%
	İmkan olsa hemen giderim.	Sayı	60	0	60
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	22,2%	0,0%	21,4%
	Kararsızım.	Sayı	75	3	78
		Satır	96,2%	3,8%	100,0%
		Sütun	27,8%	27,3%	27,8%
	Gitmeyi düşünmüyorum.	Sayı	42	7	49
		Satır	85,7%	14,3%	100,0%
Sütun		15,6%	63,6%	17,4%	
Toplam	Sayı	270	11	281	
	Satır	96,1%	3,9%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =18,489 sd=3 p=,000					

İstatiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmayan²⁷¹ bu iki değişken arasındaki çapraz tabloyu incelediğimizde Türk kimliğine yakın olanların % 34,4'ü, Türkiye'de yaşamaya ilişkin "Çok isterim ama daha sonra." yanıtını vermişken, % 22,2'si "İmkânım olsa hemen giderim." cevabını vermişlerdir. Türk kimliğine yakın olanlardan bu konuda kararsız kalanların oranı % 27,8 iken, Türkiye'ye yerleşmeyi hiç düşünmeyenlerin oranı %15,6'dır.

²⁷¹

Türkiye'de yaşama isteği ile Türk kimliğine mesafe arasındaki ilişkiye dair oluşturduğumuz çapraz tabloda beklenen değeri 5'ten küçük olan gözenek sayısı toplam gözenek sayısının % 20'sini aştığı için Ki Kare analizi yapılamamaktadır.

Tablo 30: Türkiye'de Yaşama İsteği - Alman Kimliği İlişkisi

Türkiye'de Yaşama İsteği	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Çok isterim ama daha sonra.	Sayı	47	45	92
		Satır	51,1%	48,9%	100,0%
		Sütun	33,1%	33,6%	33,3%
	İmkân olsa hemen giderim.	Sayı	20	39	59
		Satır	33,9%	66,1%	100,0%
		Sütun	14,1%	29,1%	21,4%
	Kararsızım.	Sayı	48	28	76
		Satır	63,2%	36,8%	100,0%
		Sütun	33,8%	20,9%	27,5%
	Gitmeyi düşünmüyorum.	Sayı	27	22	49
		Satır	55,1%	44,9%	100,0%
Sütun		19,0%	16,4%	17,8%	
Toplam	Sayı	142	134	276	
	Satır	51,4%	48,6%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =11,713 sd=3 p=,008					

Yukarıdaki tabloda "Türkiye'de yaşamayı çok isterim, ama daha sonra." diye düşünenlerin % 51,1'inin kendilerini Alman kimliğine yakın gördükleri görülmektedir. Bu grubun % 48,9'u kendisini Alman kimliğine uzak görmektedir. "İmkân olsa hemen giderim." diyenlerin ise % 66,1'i kendisini Alman kimliğine uzak görmektedir. Bu konuda kararsız olanların ise % 63,2'si kendisini Alman kimliğine yakın görmektedir. Türkiye'de yaşama isteği ile Alman kimliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiden söz edilebilir ($p < ,05$).

Tablo 31: Türkiye'de Yaşama İsteği - Dindarlık İlişkisi

Türkiye'de Yaşama İsteği	Dindarlık					
			Dindar	Dinin Gerekslerini Yerine Getiremeyen	Dinin Gerekslerine İnanmayan	Toplam
	Çok isterim ama daha sonra.	Sayı	81	10	2	93
		Satır	87,1%	10,8%	2,2%	100,0%
		Sütun	34,6%	32,3%	14,3%	33,3%
	İmkan olsa hemen giderim.	Sayı	59	2	1	62
		Satır	95,2%	3,2%	1,6%	100,0%
		Sütun	25,2%	6,5%	7,1%	22,2%
	Kararsızım.	Sayı	59	12	4	75
		Satır	78,7%	16,0%	5,3%	100,0%
		Sütun	25,2%	38,7%	28,6%	26,9%
	Gitmeyi düşünmüyorum.	Sayı	35	7	7	49
		Satır	71,4%	14,3%	14,3%	100,0%
		Sütun	15,0%	22,6%	50,0%	17,6%
Toplam	Sayı	234	31	14	279	
	Satır	83,9%	11,1%	5,0%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =19,101 sd=6 p=,004						

Beklenen değeri 5'ten küçük olan gözeneklerin çokluğu sebebiyle Ki Kare analizi yapılamayan bu çapraz tabloyu incelediğimizde Türkiye'de yaşamayı çok isterim ama daha sonra, diyenlerin % 87,1'i dindarlar grubunda yer alırken, böyle diyenlerin %10,8'i dinin gereklerini yerine getiremeyenler grubunda yer almaktadır. İmkân olsa hemen giderim, diyenlerin %95,2'si dindardır. Türkiye'ye orada yaşamak için gitmeyi düşünmüyorum, diyenlerin tam yarısı da dinin gereklerine inanmayanlar grubunda yer almaktadır.

Batı Avrupa ülkelerine işçi göçünün başlangıcından bu yana Türkiye'ye temelli dönme arzusu diaspora Türklerinin gündeminden hiç düşmese de bu düşüncenin hayata geçirilmesinin sürekli bir başka bahara ertelenmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumun birçok sebebi vardır. Göçmek de zordur, göçmen olarak kalmak da. İlk gidenlerin tek başlarına uyguladıkları bir karar; zaman geçtikçe sonra gidenlerin ve orada doğanların hayatlarını derinden etkilemiş ve artık bir kişinin kararıyla değiştirilemez hale gelmiştir. Çocuklarımız, onların eşleri ve çocukları; ne

düşünür, ne yaparlar soruları ilk kuşağı hep meşgul etmiştir. Bu gündemden sonraki kuşaklar da bir şekilde etkilenmekte, geri dönüş düşüncesi nesilden nesle aktarılmaktadır. Konunun önemine binaen yukarıda genel olarak sorduğumuz Türkiye'de yaşama isteğine ilişkin soruyu dört farklı açıdan tekrar araştırdığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 32: Türkiye'ye Dönme ve Yerleşme İsteği

		N	%
Türkiye'ye Dönme ve Yerleşme İsteği	Kesinlikle evet.	72	25,0
	Olabilir.	141	49,0
	Kesinlikle hayır.	38	13,2
	Fikrim yok.	31	10,8
	Yanıtsız	6	2,1
	Toplam	288	100,0

"Türkiye'ye dönmeyi, orada yerleşmeyi düşünüyor musunuz?" sorusuna katılımcıların % 25'i, kesinlikle evet; % 49'u olabilir; % 13,2'si kesinlikle hayır; %10,8'i fikrim yok şeklinde cevap vermiştir. Bu oranlar benzer içeriğe sahip Tablo 28'deki oranlara göre farklılık göstermekte, orada kararsızlık gösterenlerin oranı bu tabloda diğer gruplara dağılmış görünmektedir.

Tablo 33: Mezarının Türkiye'de Olması İsteği

		N	%
Mezarının Türkiye'de Olması İsteği	Kesinlikle evet.	195	67,7
	Olabilir.	56	19,4
	Kesinlikle hayır.	13	4,5
	Fikrim yok.	17	5,9
	Yanıtsız	7	2,4
	Toplam	288	100,0

Tablo incelendiğinde, araştırma kapsamında görüşülen kişilerin % 67,7'sinin mezarlarının Türkiye'de olması fikrine "Kesinlikle evet." dedikleri; % 19,4'lük bir grubun aynı fikre olumlu yaklaşıtları görülmektedir. İki oranın toplamı % 87'yi aşmaktadır. Yaşanılan ülkede böyle yüksek bir oranla gömülmek istememek, üçüncü kuşak bağlamında dikkat çekicidir. Bu isteğin arka planında Avrupa toplumlarında mezara bakışın Türk kültüründekinden farklı oluşu yatmaktadır, denilebilir. Türkler,

millet olarak mezarları konusunda hassastırlar ve kabir ziyaretinin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır.²⁷²

Tablo 34: Yakınların Cenazelerini Türkiye'ye Nakil

		N	%
Yakınların Cenazelerini Türkiye'ye Nakletme	Kesinlikle evet.	214	74,3
	Olabilir.	47	16,3
	Kesinlikle hayır.	5	1,7
	Fikrim yok.	15	5,2
	Yanıtsız	7	2,4
	Toplam	288	100,0

"Burada bir yakınınız vefat ettiğinde cenazesini Türkiye'ye götürür müsünüz?" şeklindeki soruya katılımcıların % 74,3'ü kesinlikle evet, % 16,3'ü olabilir şeklinde cevap vermiştir. Üçüncü kuşak kendi mezarlarının Türkiye'de olması konusunda yakınlarının mezarları kadar ısrarlı görünmemektedir (% 67,7- %74,3).

Tablo 35: Türk Kültüründen Uzaklaşma Kaygısı

		N	%
Almanya'da Türk Kültüründen Uzaklaşma Kaygısı	Kesinlikle evet.	29	10,1
	Olabilir.	101	35,1
	Kesinlikle hayır.	123	42,7
	Fikrim yok.	27	9,4
	Yanıtsız	8	2,8
	Toplam	288	100,0

Tabloda görüldüğü gibi üçüncü kuşak gençler; "Türkiye'den uzakta olmanız sizi Türk kültür yaşamından uzaklaştırdığını düşünüyor musunuz?" sorusuna %10,1 oranında kesinlikle evet, % 35, 1 oranında olabilir, % 42,7 oranında kesinlikle hayır, % 9,4 oranında ise fikrim yok şeklinde cevap vermiştir. Her ne kadar başta ana dil gelişimi ve bazı dini pratiklerin yaşanmasında sorunlar yaşanıyor olsa da

²⁷²

Hasan Bahar, "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, H.Bahar v.d. (ed.), Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2013, s. 295.

Almanya'daki farklı kùltürlere açık görece özgür ortam yeni kuşakların kendilerini kùltürel anlamda özgür hissetmelerine sebep olmaktadır, denilebilir.

Gençlerin evde ve sosyal hayatta kullandıkları dillere, Türkiye'ye ve oradaki akrabalarına ve Almanya'ya bağılılıklarını çeşitli sorularla belirlemeye, bazı çapraz tablolarla betimlemeye çalıştığımız bu kısımdan sonra aşağıdaki kısımda dinsel, siyasal ve etnik boyutlarıyla üçüncü kuşağın kimlik algısı konusu incelenmektedir.

3.3. Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı

Bu başlık altında öncelikle çalışmamızın odak noktasını oluşturan kimlik algısı konusunda üçüncü kuşak gençlerin kendilerinden anket formu aracılığı ile elde edilen bulgulara geçilmeden önce mülakatlarda görüştüğümüz kimselere sorduğumuz "Sizce üçüncü kuşak Türkler kendilerini nasıl tanımlıyor?" sorusuna verilen cevaplar analiz edilecektir. Söz konusu cevaplarda görüşülen kimsenin bireysel aidiyetlerinin cevaplara yansıdığı gerçeği kabul edildiğinde mesela bir görüşmecinin *"Onlar kendilerini Türkiye kökenli Alman Alevisi olarak tanımlıyorlar."* cevabının sınırlı bir grup için bir anlam ifade edeceği şeklinde yorumlanabilir. Bu çalışmanın kuram bölümünde de ifade edildiği gibi göçmenler gittikleri ülkelere bagajlarında birçok kùltürel özellikle gitmiş, yeni kuşaklarla birlikte bu özellikleri yer yer korumuş, bazılarını revize etmiş, kimilerini de yeniden inşa etme sürecini yaşamış / yaşamaktadırlar. Dolayısıyla kimlik politikaları ile kayıtlı olabilecekse de kimi gençlerin kendilerini Türkiye kökenli Alman Alevisi olarak tanımlamaları mümkündür, denilebilir.

Üçüncü kuşağın kendisini sağlıklı bir şekilde tanımlamasının önünde bir engel olarak da anlaşılabilecek bir husus; onların kendilerini tanımlamalarından önce çoğunluk toplumu tarafından nasıl tanımlandıkları sorunudur. Türk ve İslam kùltürünü temsil noktasında ve Türkçeye hâkimiyet açısından çeşitli nedenlerle zafiyet gösteren bir kuşak her ne kadar Almancayı Türkçeden daha iyi konuşuyor, Almanya'da doğmuş bütün eğitimini burada almış/alıyor olsa da çeşitli durumlarda dışlanmakta, kendisine sürekli "sen Türk'sün" hatırlatması yapılır şekilde yaklaşılmaktadır. Bu durum gençlerin protest kimlikler edinmesine sebep olabilmektedir. Zira birey ne ile ötekileştiriliyorsa, dışlanıyorsa kendini o tanımlamayla ifade etmektedir. Kimlik edinim aşamasında tüm ayrımcılıklara/olumsuzluklara karşı kùltürel ve dini kimlik sığınak özelliği göstermektedir.

Ardına farklı nitelikler eklenebilse de yeni kuşaklar için temel bir tanımlama "Almanyalı" oluşturmaz. Gençlerin Almanya'ya karşı belirgin bir aidiyet duyguları bulunmaktadır ve çoğunlukla gönül rahatlığı ile "biz buralıyız" demektedirler. Ancak aidiyet meselesi göçün ilk dönemlerinden itibaren yaşanan sosyal ve politik gelişmelerden etkilenmektedir. Irkçı saldırıların ve ayrımcılıkların arttığı dönemlerde bu duygu zayıflarken mesela önceki cumhurbaşkanlarından Wulff'un sağ siyasetçilerin aksine açıkça İslam'ın Almanya'nın bir parçası olduğunu söylemesi gibi göç kökenlileri ve İslam'ı kucaklayıcı yaklaşımlar aidiyet duygusunu pekiştirmektedir.

Üçüncü kuşak gençler "Migrationshintergrund (göç kökenli)" şeklinde tanımlanmaktan hoşlanmamaktadır. *"Burada doğdum, tamı tamına buralıyım, neden farklı tanımlanıyorum?"* sorusunu sesli olarak sormaktadırlar. Alman devletinin vatandaşlık politikasında güttüğü strateji yeni kuşakların Almanya'ya aidiyetlerini artırmıştır, denebilir.²⁷³ Gençler Alman vatandaşlığını tanımlama aracı olarak kullanmaktadır. Dışarıdan etkiler azaldıkça Türk ve Müslüman tanımlamaları dışında farklı tanımlamalar geliştirilmektedir. Mesela dini değerlerden bağımsız yaşam stilleri de yeni kuşaklar için tanımlama aracı olabilmektedir.²⁷⁴ Ancak Almanya'da İslam -olumlu ya da olumsuz- bir şekilde gündemi meşgul etmektedir. Federal çapta yayın yapan büyük medyada da yerel medyada da İslam ve ilgili konular çoğunlukla yer bulmaktadır.

Üçüncü kuşak gençler kendilerini Türk, Müslüman Türk, Almanyalı Müslüman, Alevi, Kürt... gibi çoklu kimliklerle tanımlamaktadır. Aile, etnik durum, vatandaşlık durumu ve dine bakış; kimliği doğrudan belirlemektedir. Bu tanımlamalarda Türkiyeli olmak oldukça zayıftır ya da gittikçe zayıflamaktadır,

²⁷³ Burada söz konusu olan gönüllü bir aidiyetten ziyade Almanya'da çok kültürlü entegrasyon politikalarından uzaklaşılması sebebiyle mesela Türkçenin okullardan kaldırılması ya da kredisiz olarak verilip eğitimdeki payının azaltılması, çifte vatandaşlığın engellenmesi gibi politikalarla Türk kültürü ile Alman kültürünün birlikteliğinden ziyade birinin ön plana çıkarılmasıyla gelişen bir aidiyettir. Şahin de yapmış olduğu araştırmada benzer bir sonuca ulaşmıştır. Birsen Şahin, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", *BİLİG*, 2010(55), s.126.

²⁷⁴ Derinlemesine araştırmalara ihtiyaç olan bu konuda Ayhan Kaya *"Batı Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenli gençler açısından İslami ritüellerin her zaman olduğundan daha çok sembolik ve seküler hale geldiği görülmektedir."* sonucuna ulaşmaktadır. Ayhan Kaya, "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2015 (1/1), s.61.

denilebilir.²⁷⁵ Oldukça pratik biçimde gençler "Ben Kölnliyüm." demektedirler. "Türk müsün?", sorusuna "Türk kökenli Alman" şeklinde cevap verebilmektedirler.

Üçüncü kuşağın kendisini nasıl tanımladığı konusunda yukarıda sıralananları süreç içinde gelişimi ve farklı açılardan değerlendirmek bağlamında üçüncü kuşaktan hukukçu Abdulgani Bey, şu hususları dile getirmektedir:

Üçüncü kuşak başlangıçta kendini pasaport almış anlamında Alman olarak tanımlıyordu. Ancak kronolojik olarak 11 Eylül olayları ile birlikte Batı'da başlayan İslam karşıtlığı ve arkasından gelen 2005'te çifte vatandaşlık statüsündekilerin Alman vatandaşlıklarının geri alınması olaylarıyla birlikte kendilerini Alman olarak tanımlayanlar da "Alman" olamadıklarını fark ettiler. Ve gerçekte Türk olduklarını, kolaylıkla kabul görmeyeceklerini anlamış oldular. Bu tarihlerden ve yaşananlardan sonra kendilerini en fazla Deutsch-Türk olarak tanımladılar. Değil üçüncü kuşak, onların çocukları (msl. benimkiler) okullardaki sınıf listelerinde Alman vatandaşı olmalarına rağmen isimlerinin yanında n.d.H. (nicht deutsche Herkunft) yazılan çocuklardır. Türk kökenli politikacıların profili bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu politikacılar partilerinde taban oluşturamamış, bulamamış kimselerdir. (Bunda Türklerin siyasal katılımı da etkili olabilir.) Ancak bir şekilde ulaştıkları pozisyonlara gelebilmek için kültürel kimliklerinden uzak olduklarını, özellikle din bağlamında, vurgular durumda görünmektedirler. Yine aynı şekilde uyumdan sorumlu bakanlar da "aman yabancılara yararlı iş yaparız" tedirginliğinde görev yapmaktadırlar. Hatta buradaki kuruluşlar Almanlardan bu işlere bakacak politikacıları tercih eder durumdadırlar. (16. Mülakat)

Üçüncü kuşağın kendisini tanımlamasında Türk- Alman'dan Alman'a doğru bir süreç yaşandığından söz edilebilir ki bu durum birinci bölümde incelenen melezlik konusunu hatırlatmaktadır. Gençlerin kendilerini tanımlarken ne tam anlamıyla Alman kimliğini, ne de Türk kimliğini özümsemiş olma durumuna paralel bir melez (*hibrit*) kimlik oluşumu söz konusudur. Onların mesela bu aşamada duygusal bir bağlılıkları olmasına rağmen Türkiye'ye tam olarak uyum sağlamaları mümkün değildir ve birçok olumsuzluk yaşamalarına rağmen Almanya'ya güçlü bir aidiyetleri vardır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu durum onların Almanya'da kabullenilmiş olma duygusunu tam anlamıyla yaşamalarına imkân vermemektedir.

²⁷⁵

Bu durum Türk kültürünü benimseme düzeyi kuşaklar arttıkça düşecekken, Alman kültürünü benimseme düzeyi artacaktır, genel hipotezini hatırlatmaktadır. Şahin, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin...", s.124.

Yapılan mülakatlarda görüşülen birçok kimsenin gençlerin kendilerini nasıl tanımladığı konusunda *"Bunu tam olarak onlar da bilmiyorlar."* şeklinde ya da buna benzer ifadelerle üçüncü kuşağın kendilerini tanımlama konusunda belli bir yeterliliğe sahip olmadıklarını ima eden cevapları dikkat çekicidir. Bu şekilde bir imayı arada kalma sorunun ağırlığını kaldıramayan ve nitelikli bir eğitimden mahrum kalan kimselerin söz konusu sorunları mesele edinmemelerin sonucu olarak ortaya çıkan yetersizlik olarak yorumlamak mümkündür.

Yeni kuşakların kimlik algısında Alman devletinin şekillendirdiği eğitim sisteminin etkisi yadsınamaz. Bu etkiyi belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda görüştüğümüz kimselere *"Alman eğitimi Türk öğrencilere nasıl bir kimlik algısı benimsetiyor?"* sorusunu yönelttik. Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların genel olarak şu hususları vurguladığı görülmektedir: Okullarda Alman kimliği ve hâkim kültür benimsetilmek istenmekte; hâkim kültür benimsenmediği takdirde azınlıkların şansının olmayacağı algısı oluşturulmakta; Avrupa merkezci bir yaklaşımla Avrupa değerlerinin üstün değerler olduğu hissettirilmekte; sınırsız özgüven ve bireyselliğin baskın olduğu özgürlükçü bir yaşam tarzı benimsetilmektedir. Bu eğitim sürecinde gençler, *"Sen ne yaparsan yap bir yabancısın."* *"Sen ikinci sınıf vatandaşsın. Bir şey bilmiyorsun. Ötekisin."* şeklinde ifade edilebilecek bir yaklaşımla karşı karşıya olduklarından sürekli "kendilerini ispat etme, kabul görme" çabasına girişmektedirler. Açıktır ki böyle bir denklemde sağlıklı bir kimlik algısına sahip olmak oldukça güçtür.

Günümüz toplumlarında sosyal yapılardan çok sosyal ağların ön plana çıktığı, bireylerin kendilerini sosyal hayatta aidiyet bağları ile konumlandıkları gerçeğinden yola çıkılarak üçüncü kuşağın kimlik algısı konusunda diasporadaki çok katmanlı görünüm vurgulanabilir Göçmenler ve göç kökenli kuşaklar, birden çok "ev" arasında "yabancı" ve yerli oluşun çeşitli tecrübelerini yaşamaktadırlar. Diasporada kimlikler çoklu aidiyet bağları ile beslenmektedir. Konuyla ilgili diğer çalışmalarda olduğu gibi bizim çalışmamızda da üçüncü kuşağın kendisini; dini, siyasi ve ulusal olarak çok yönlü aidiyetlerle tanımladığı görülmektedir.

3.3.1. Dinsel Kimlik Algısı

Batı Avrupa'da "Avrupa Kalesi"nin güvenliği için tehlike olarak görülen İslam, üçüncü kuşağın kimliğinin vazgeçilmez bir aidiyetini teşkil eder

görülmektedir. Her ne kadar kuşaklar arası karşılaşmalar yapıldığında yeni kuşaklar için İslam ve dindarlığın anlamlandırılmasında farklılaşmalar oluşsa da üçüncü kuşağın kendisini Müslüman olarak tanımlamasını; işsizlik, ırkçılık, dışlanma, yabancı düşmanlığı ve kimi zaman asimilasyon gibi sorun ve tehditlere karşı salt bir savunma biçimi olarak değerlendirmek eksik bir okuma olacaktır. Yeni kuşakların dinsel aidiyetlerini salt tepkisel belirlenimle açıklamak onların kökene ait kültürel değerlerle yetişmesi için gayret eden ailelerin ve diaspora Türklerine ait STK'lerin din eğitime ilişkin görece çabalarını yok saymak anlamına gelecektir.

Tablo 36: Dinsel Aidiyet

		N	%
Dinsel aidiyetiniz açısından hangisi sizi tanımlar?	Müslüman	123	42,7
	Sünni Müslüman	125	43,4
	Alevi	29	10,1
	Alevi Müslüman	3	1,0
	Deist	2	,7
	Ateist	1	,3
	Hristiyan	0	0
	Yahudi	0	0
	Yanıtsız	5	1,7
	Toplam	288	100,0

Tabloda katılımcıların dinsel aidiyet açısından kendilerini nasıl tanımladıkları görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 42,7'si kendilerini Müslüman, % 43,4' ü Sünni Müslüman, %10,1'i Alevi, %1'i Alevi Müslüman, %0,7'si deist ve % 0,3 de ateist olarak tanımlamaktadır. Katılımcılardan hiçbiri Hristiyan ve Yahudi seçeneklerini işaretlememiştir. Bu tabloda dikkat çekici hususlardan biri % 43,4'lük bir çoğunluğun kendilerini tanımlamada yalnızca Müslüman ifadesini yeterli görmeyerek Sünni Müslüman ifadesini tercih etmeleridir. Yine katılımcılardan 3 kişi kendilerini Alevi Müslüman olarak tanımlarken 29 katılımcı, yalnızca Alevi tanımlamasını tercih etmiştir. Kendi tanımlamalarına göre dinsel aidiyetler gruplandırıldığında içince Müslüman tanımlaması olan grubun oranı %87,1'dir. Üçüncü kuşak; kökenlerinden gelen din bağlarını, resmi ve sivil örgütlenmelerin eğitim etkinlikleri, medyanın katkıları, aile ve yakınlarının uygulamaları ve kendi varoluşsal arayışları ile canlı tutmaktadır. Üçüncü kuşağın dinsel aidiyetine ilişkin

tablodakine paralel dağılımı başka alan araştırmalarında da görmek mümkündür. Hepsinden çıkarılabilecek ortak sonuçlardan biri diaspora Türkleri Avrupa ülkelerinde kendilerini dini bağlarla tanımlamaktadır.²⁷⁶

Almanya Türklerinin dinsel aidiyetlerini, dini cemaatleşmeler üzerinden gözlemlediğimizde Türkiye'deki resmi gayri resmi dini yapılanmaların izdüşümü sayılabilecek kuruluşlardan çeşitli cemaat ve tarikatların yansımalarına kadar irili ufaklı birçok oluşumla karşılaşmaktadır. Bunların diasporadaki Müslüman Türklerin ne kadarını temsil ettiği süregelen bir tartışma konusu olmakla birlikte kimliğin korunmasında ve yeniden üretilmesinde etkili oldukları yadsınamaz. Alman İslam Konferansı'nın talebi üzerine yapılan Almanya'da Cemaat Yaşamı başlıklı araştırmaya göre DİTİB, Islamrat, VIKZ, ZMD ve AABF adlı çatı kuruluşlarından birinin kendilerini tam olarak temsil ettiğini düşünenlerin oranı %23, kısmen temsil ettiğini düşünenlerin oranı ise % 19'dur.²⁷⁷

"Sorulunca söylenen kimlikler" bağlamında üçüncü kuşağın kendisini % 90'a yakın bir oranla Müslüman olarak tanımlaması konusunda mülakat gerçekleştirdiğimiz kimselerin farklı yaklaşımları olduğu söylenebilir. *"Üçüncü kuşağın kimliğinde İslamiyet'in yeri neresidir?", "Üçüncü kuşağın dini yönelimlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?(mistik, radikal, kültürel, yüzeysel, geleneksel...)"* sorularına verilen cevaplar analiz edildiğinde bütün boyutlarıyla kişinin hayatını kuşatan bir dindarlıktan ziyade gündelik hayatta gözlemlenemeyen kültürel bir Müslümanlığın ön planda olduğu söylenebilir. Evet, üçüncü kuşak gençler inanç ve kültür yönünden İslam'a aidiyet hissetmektedir ancak bilgi ve pratik yönünden zayıf durumdadırlar. Dinin bireylerin tüm sorun ve sıkıntılarında sığınak olma özelliği üçüncü kuşağın yaşamında da gözlemlenebilir. Ancak sağlıklı gelişemeyen din anlayışları, katı selefi eğilimlerin üçüncü kuşak gençler arasında da görülebilmesine sebep olmaktadır. Yapmış olduğumuz görüşmede DİTİB Gençlik Teşkilatı Başkanı Gürcan Mert bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Din bireylerin tüm sorun ve sıkıntılarında sığınağı. Bunalım anlarında çözümlerin dinde aranması söz konusu. Ancak yanlış din anlayışlarıyla DAES gibi aşırı yönelimler de gündeme geliyor. Almanya'daki Müslüman

²⁷⁶ Kaya ve Kentel, *Euro- Türkler...*, 133.; Pınar Yazgan, "Danimarka'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Aidiyet ve Kimlikleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2010, s.152.

²⁷⁷ Halm, Dirk/Sauer, Martina/Schmidt, Jana/Stichs, Anja; *Islamisches Gemeindeleben in Deutschland*, Forschungsbericht 13, Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2012, s. 39.

gençlerin inisiyatif alabilecek donanımda olmalılar. Bu da camilerdeki görevlilerin mevcut durumlarıyla telif edilemez. Birçoğunda memur mantığı var çünkü. Camiler, mevcut durum ve görevlilerle toplumsal merkez olamıyor. Die Muslimische Jugend in Deutschland e. V. (MJD)'in çalışmaları bu bağlamda dikkate değer. Mutlu Müslüman genç portresi çiziyorlar. İbadethane dışına çıkıyorlar ve bütün gençlere hitap edebilecek bir tarzları var. Cami dışına çıkabilmek gerekli.(26. Mülakat)

Ramazan ayında iftar programları, dini bayram kutlamaları gibi öğeleriyle geleneksel, kültürel bir Müslümanlık anlayışı yanında çeşitli etkenlerle liberal eğilimler de diaspora kuşaklarının gündemine girmektedir. Bütün bu farklı eğilimlerde gençlerin ailelerinin ve onların bağlı bulundukları dini cemaatlerin yaklaşımları oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca yeni kuşakların kimliğinde İslamiyet'in yeri kısmen Alman devletinin anayasal din özgürlüklerinin ne kadarını Müslüman azınlıkların yaşamasına izin vereceğine de bağlıdır. Müslümanların yönettiği STK'lerin anayasal dini cemaat olarak tanınmamaları birçok durumda karmaşa oluşturmakta, Müslümanlar kamusal olarak temsil sorunu yaşamaktadırlar. Bu durumda oluşan boşluktan yararlanmaya çalışan aşırı eğilimliler internet üzerinden Vehabilik/ Selefilik propagandası yapmaktadırlar. Gençlerin duygularına hitap eden bu söylemlere üçüncü kuşaktan Türk gençleri de rağbet edebilmektedir.

Dinsel kimlik oluşumunda din eğitiminin önemi yadsınamaz. Bu sebeple katılımcıların din eğitimi alıp almadıkları ve din eğitimi almışlarsa nereden aldıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 37: Din Eğitimi Alınan Yer

		N	%
Din eğitimi nereden aldınız?	Camide	232	80,6
	Okulda	16	5,6
	Evde	31	10,8
	Hiç Almadım	5	2,7
	Yanıtsız	2	,7
	Toplam	288	100,0

Tabloya göre katılımcıların % 80,6'sı camide, % 5,6'sı okulda, % 10,8'i evde din eğitimi aldığını, %2,7'si ise din eğitimi almadığını belirtmiştir. Başlı başına bir araştırma konusu olan diasporada din eğitimi konusunda mülakat yaptığımız kimselere yönelttiğimiz "Üçüncü kuşağın aldığı din eğitimi nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevapları analiz ettiğimizde farklı noktalara vurgular yapıldığı görülmektedir.

NRW'de üç yüz elli bin civarında Müslüman ilk ve orta dereceli okul öğrenci yaşamaktadır. 2011 yılının sonu itibari ile bu öğrencilere İslam din dersinin verilebilmesinin önü açılmış görülmektedir. Ancak çeşitli hukuki ve organizasyonel aksaklıklar sebebiyle çoğu Müslüman öğrenciye okullarda İslam din dersi sunulmamaktadır. Diaspora Türkleri, başlangıçtan beri çocuklarının din eğitimi ihtiyacını çoğunlukla kurdukları camilerde Türkiye'den giden imamlardan karşılamaktadırlar. Hem camilerin çoğunun fiziki özelliklerinin yetersizliği, hem de Türkiye'den giden din görevlilerinin diaspora ortamını yeterince tanınamalarından ve pedagojik formasyon eksikliklerinden kaynaklanan sorunlar sebebiyle diasporik ortamda yetişen çocuk ve gençlerin din eğitimi ihtiyacı tam olarak karşılanamamakta, ayrıca söz konusu eğitimin içeriği onların dünyasına hitap etmemektedir. Aynı şekilde çeşitli yararlar gözetilerek camilerdeki din eğitiminin tamamına yakının Türkçe sunulmasının da çoğunluk toplumuyla iletişimi azaltması, Türkçesi yetersiz olan gençler için sorun teşkil etmesi gibi handikapları mevcuttur.

Batı Avrupa'da azınlık durumunda varlık göstermeye çalışan diaspora Türklerinin yeni kuşakları için öngörülen din eğitiminin çoğunluk toplumuyla iletişim kurabilme yetisine sahip olma gibi çeşitli hususiyetleri haiz olması beklenir. Ancak "katı fıkıhçı", Hanefici, tek mezhepli, tek coğrafyalı, amaç ve hikmetleri vurgulanmayan bir din anlayışına dayalı; "niçin sorusunun" önemsenmediği, ritüellerin kazandırılmasına dayalı bir din eğitimi halen daha genel olarak geçerliliğini korumaktadır. Buna karşın son dönemlerde başarılı öğrencilerin uluslararası ilahiyat programı ile Türkiye'de din eğitimi almaları gibi yeni projelerin çok yararlı sonuçlar verdiği de vurgulanmalıdır.

Tablo 38: Dinsel Aidiyet- Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Dinsel Aidiyet				
			Müslüman	Diğerleri	Toplam
	Yakın	Sayı	113	28	141
		Satır	80,1%	19,9%	100,0%
		Sütun	46,5%	93,3%	51,6%
	Uzak	Sayı	130	2	132
		Satır	98,5%	1,5%	100,0%
		Sütun	53,5%	6,7%	48,4%
	Toplam	Sayı	243	30	273
		Satır	89,0%	11,0%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X²=23,451 sd=1 p=,008					

Dinsel aidiyet ve Alman kimliğine mesafe arasındaki çapraz tablo incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Tabloya göre kendilerini Müslüman olarak tanımlayanların %46,5'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedirler. Ancak bu orandan daha fazlası (%53,5) kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmektedir. Diğerleri sütununda bulunanların (toplam katılımcıların %12,9'u) %93,3'ü ise kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedirler.

Tablo 39: Dinsel Aidiyet- Türk Kimliği İlişkisi

Türk Kimliği	Dinsel Aidiyet				
			Müslüman	Diğerleri	Toplam
	Yakın	Sayı	244	23	267
		Satır	91,4%	8,6%	100,0%
		Sütun	98,4%	76,7%	96,0%
	Uzak	Sayı	4	7	11
		Satır	36,4%	63,6%	100,0%
		Sütun	1,6%	23,3%	4,0%
	Toplam	Sayı	248	30	278
		Satır	89,2%	10,8%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =33,224 sd=1 p=,000					

Yukarıdaki tabloda dinsel aidiyet tanımlamaları ile Türk kimliğine mesafe arasındaki ilişki görülmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ($p=,000$) bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelediğimizde kendilerini Müslüman olarak tanımlayanların tamamına yakını (%98,4) kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmektedirler. Dinsel aidiyet olarak kendi tanımlamalarında Müslüman ifadesine yer vermeyen diğerlerinden kendilerini Türk kimliğine yakın hissedenlerin oranı ise %76,7'dir.

Dinsel aidiyet ile ulusal kimlik arasında sıkı bir ilişkinin olduğu açıktır. Bin yılı aşkın bir Müslümanlık geçmişi olan Türk kimliği dinsel aidiyeti de kapsayacak bir anlam dünyasına sahiptir. Batıda Avrupa'nın "öteki"si olarak algılanan Türklük hemen her zaman Müslümanlıkla eş olarak algılanmıştır. İslamiyet, uluslar üstü evrensel söyleme sahip bir din olmakla birlikte Türklerin tarihinde kültürel öğelerle belirli milli renkler içerecek tarzda görünürlük kazanmıştır. Yukarıdaki son iki

tabloda görüldüğü gibi üçüncü kuşak Müslümanlık ile Türk kimliğini, Müslümanlık ile Alman kimliğine nazaran birbirine daha yakın görmektedir. Böylelikle *"Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin çoğunluğu Alman kimliğine uzaktır."*, *"Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin hemen hemen tamamı Türk kimliğine yakındır."* şeklinde düzenlediğimiz 9. ve 10. hipotezlerimiz doğrulanmıştır.

3.3.2. Siyasal Kimlik Algısı

Türkiye'de dinsel, kültürel ve siyasal kimlikler modernleşmeyle birlikte tartışma konusu olagelmıştır. Cumhuriyetle birlikte çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda ve Avrupa Birliği'ne üyelik süreci bağlamında Avrupalılık kimliği gündeme gelmekle beraber ulus devletin vurgusu Türk kimliği üzerinedir. Kısmen siyasi sebeplerle gündeme getirilen Alevilik- Sünnilik kimlikleri yanında azınlıkların kimlik mücadeleleri de Türkiye'deki ulusal ve uluslararası kimlik tartışmalarının gündemini teşkil etmiştir. Son dönemde farklılık ve kutuplaşma kavramları çeşitli söylem ve araştırmaların odağında yer almaktadır. Muhafazakârlık kavramı da bunlara eklenmelidir. 2010'da yapılan bir araştırmada Türkiye'deki kimliksel yönelimler modernlik, dini ve gelenekselci muhafazakârlık kategorileriyle açıklanmaya çalışılmıştır.²⁷⁸ Diaspora Türkleri, bir taraftan Türkiye'den bu tür kimlik yaklaşımlarının yansımalarını Almanya'ya taşıırken, diğer taraftan Alman toplumunda "öteki" olmanın, ayrımcılığa ve dışlanmışlığa uğramanın sonucunda "yabancı", "göçmen" kimliklerinin sorunlarını yüklenmek durumunda kalmıştır. Bunların üzerine Avrupa ülkelerinde artan sağcı, İslam ve Türk karşıtı eğilimlerin yansımaları da eklendiğinde kimlik meseleleri sorunlar yumağına dönmektedir. Diaspora kuşaklarının yaşadıkları kimlik sorunları Türkiye'den etkilenen ve eş zamanlı olarak sınırlı da olsa Türkiye'yi etkileyen bir karakter arz etmektedir.

²⁷⁸

Ahmet Ağırdır, *Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma*, Konda Araştırma, 2010, s.19. http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/2010_06_KONDA_Toplumda_Siyasette_Kutuplasma.pdf

Tablo 40: Siyasal Kimlik Algısı

		N	%	N	%	N	%	N	%	Çoklu Cevap
Kendinizi hangisi ile tanımlarsınız? (Birden çok cevap verebilirsiniz.)	Laik	11	3,8							11
	Milliyetçi	42	14,6	2	,7					44
	Ümmetçi	90	31,3	30	10,4	1	,3			121
	Sosyal Demokrat	16	5,6	10	3,5	2	,7	1	,3	29
	İslamcı	51	17,7	50	17,4	17	5,9	1	,3	119
	Ülkücü	16	5,6	8	2,8	7	2,4	3	1,0	34
	Atatürkçü	1	,3	3	1,0	3	1,0	2	,7	9
	Sosyalist	4	1,4	8	2,8	1	,3	5	1,7	18
	Demokrat	12	4,2	12	4,2	22	7,6	1	,3	47
	Hiçbiri	30	10,4	1	,3					31
	Diğer	7	2,4	2	,7					9
	Yanıtsız	8	2,7	164	56,9	235	81,6	275	95,5	
	Toplam	288	100	288	100,0	288	100	288	100,0	472

Yukarıdaki tabloda katılımcıların, birden çok cevap verilebilecek şekilde düzenlenen siyasal kimlik tanımlarına verdikleri cevapların oranları görülmektedir. Toplam dört işaretlemenin oranları alınmıştır. Birinci işaretlemeye katılım % 97,3 iken dördüncü işaretlemeye katılım sadece % 4,5'tir. Her işaret tüm katılımcılar için ayrı bir soru gibi değerlendirilmiştir. Dört cevabın toplamı da en sağdaki sütunda toplanarak sunulmuştur. Birinci işaretlemeye göre katılımcıların % 3,8'i laik, % 14,6'sı milliyetçi, % 31,3'ü ümmetçi, % 5,6'sı sosyal demokrat, % 17,7'si İslamcı, % 5,6'sı Ülkücü, % 0,3'ü Atatürkçü, % 1,4'i sosyalist, % 4,2'si demokrat tanımlamasını tercih etmiştir. %10,4'ü gibi görece kalabalık bir grup siyasal kimlik algısı olarak "hiçbiri", % 2,4'ü ise "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Dört cevabın toplamlarına bakıldığında toplam 472 cevap; en çok tercih edilenden, en az tercih edilene doğru şu şekilde sıralanmaktadır: 121 ümmetçi, 119 İslamcı, 47 demokrat, 44 milliyetçi, 34 ülkücü, 31 hiçbiri, 29 sosyal demokrat, 18 sosyalist, 11 laik, 9 Atatürkçü ve 9 diğerleri.

3.3.3. Ulusal / Etnik Kimlik Algısı

Diaspora kuşakları için; ulus devletlerin kanun ve antlaşmalarla belirledikleri vatandaşlık, göçmenlik ve mültecilik tanımları ile çizilen sembolik sınırlar ve kimlik ve aidiyet politikalarıyla belirlemeye çalıştıkları kültürel sınırlar zamana ve mekâna

göre değişkenlikler gösterebilmektedir. Önüne, birini ya da bir kaçını tercih etmesi istenerek on üç farklı tanımlama konan bir genç, birçok farklı etkenin tesiriyle tercihlerde bulunacaktır. Yalnızca Türk tanımlamasını yeterli görenler olduğu gibi, etnik kökenlerini ön plana çıkaranlar ve bunlarla yetinmeyip bu tanımlamaların yanına özellikle Müslüman vurgusunu ekleme ihtiyacı duyanlar bulunmaktadır. Köken ülkeden uzakta ve entegrasyonu için büyük çabaların harcandığı Avrupa'da bulunmak da değişik motivasyonlarla kimlik tanımlamasına eklenmektedir.

Tablo 41: Ulusal Kimlik Algısı

		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	Çoklu Cevap
Kendinizi hangisi ile tanımlarsınız? (Birden çok cevap verebilirsiniz.)	Türk	144	50,0	1	,3											145
	Kürt	21	7,3	13	4,5	1	,3									35
	Müslüman Türk	34	11,8	91	31,6	8	2,8									133
	Almanyalı Türk	7	2,4	16	5,6	39	13,5	4	1,4							66
	Almanyalı Müslüman	4	1,4	11	3,8	13	4,5	25	8,7	2	,7					55
	Avrupalı Türk	6	2,1	6	2,1	20	6,9	12	4,2	15	5,2	2	,7			61
	Avrupalı Müslüman Türk	12	4,2	15	5,2	11	3,8	20	6,9	14	4,9	15	5,2	2	,7	89
	Avrupalı Müslüman Kürt			5	1,7	3	1,0	1	,3	3	1,0	1	,3	1	,3	14
	Dünya Vatandaşı	20	6,9	4	1,4	16	5,6	3	1,0	7	2,4	6	2,1	7	2,4	63
	T.C. Vatandaşı	4	1,4	5	1,7	6	2,1	7	2,4	5	1,7	4	1,4	9	3,1	40
	AB Vatandaşı	4	1,4	1	,3			2	,7	1	,3	2	,7			10
	Müslüman	18	6,3	22	7,6	25	8,7	22	7,6	21	7,3	13	4,5	9	3,1	130
	Almanyalı Müslüman Türk	10	3,5	4	1,4	9	3,1	19	6,6	13	4,5	15	5,2	13	4,5	83
	Diğer	1	,3	2	,7	1	,3									4
	Yanıtsız	2	1,0	92	31,9	136	47,2	173	60,1	207	71,9	229	79,5	247	85,8	
	Toplam	288	100	288	100,0	288	100	288	100,	288	100,0	288	100,	288	100,0	925

Yukarıdaki tabloda katılımcıların, birden çok cevap verilebilecek şekilde düzenlenen kimlik tanımlarına verdikleri cevapların oranları görülmektedir. Toplam yedi işaretlemenin oranları alınmıştır. Birinci işaretlemeye katılım % 97,9 iken yedinci işaretlemeye katılım % 14,2'tir. Her işaret tüm katılımcılar için ayrı bir soru

gibi değerlendirilmiştir. Yedi cevabın toplamı da en sağdaki sütunda toplanarak sunulmuştur. Birinci işaretlemeye göre katılımcıların % 50'si Türk, % 7,3'ü Kürt, % 11,8'i Müslüman Türk, % 2,4 Almanyalı Türk, % 1,4 Almanyalı Müslüman, % 2,1'i Avrupalı Türk, % 4,2'si Avrupalı Müslüman Türk, % 6,9'u Dünya Vatandaşı, % 1,4'ü T.C. Vatandaşı, % 1,4'ü AB Vatandaşı, %6,3'ü Müslüman, ve % 3,5'i Almanyalı Müslüman Türk tanımlamasını tercih etmişlerdir. Yedi cevabın toplamlarına bakıldığında toplam 925 cevap; en çok tercih edilenden, en az tercih edilene doğru şu şekilde sıralanmaktadır: Türk 145, Müslüman Türk 133, Müslüman 130, Avrupalı Müslüman Türk 89, Almanyalı Müslüman Türk 83, Almanyalı Türk 66, Dünya Vatandaşı 63, Avrupalı Türk 61, Avrupalı Türk 61, Almanyalı Müslüman 55, T.C. Vatandaşı 40, Kürt 35, Avrupalı Müslüman Kürt 14, AB Vatandaşı 10 ve "Diğer" 4.

Üçüncü kuşağın kimliksel aidiyetlerine ilişkin katılımcılardan aldığımız cevapların frekans dağılımlarından oluşan Dinsel Aidiyet (Tablo 36), Siyasal Kimlik Algısı (Tablo 40) ve Ulusal Kimlik Algısı başlıklı tabloların sonuçlarına göre *"Üçüncü kuşak gençler çoklu kimliksel aidiyetlere sahiptir."* şeklindeki 3. ve *"Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini Müslüman ve/veya Müslüman Türk olarak tanımlamaktadır."* şeklindeki 8. hipotezlerimiz doğrulanmıştır.

3.4. Kimliğin Toplumsal Mekânları

Sosyologlar, grup yaşamını etkileyen boyutuyla mekânla hep ilgilenmişlerdir. Mekân, göçmenler söz konusu olduğunda köken ülke ile ikamet edilen ülkeyi ve buraların bölgesel özelliklerini içermektedir. Bu bağlamda mekân coğrafyayı aşan anlamlar içerir. İbni Haldun'un coğrafyanın insanın kaderi oluşuna yaptığı vurgudan beri dikkat çekilen mekan- insan ilişkisi, günümüzde ekoloji-insan ilişkisi gibi farklı bağlamlarda incelenmeye devam etmektedir.

Ev, sokak, mahalle, köy, ilçe, şehir gibi mekânsal yaşam alanlarının ayırt edici özellikleri birey için yer kimliğini ifade eder. Bu bağlamda önemli olan yerin nesnel özelliklerinden ziyade bireyler tarafından algılanan nitelikleridir. Dolayısıyla mekânın kimliği, bireyler tarafından o mekâna atfedilen ve orayı diğer yerlerden ayıran özelliklerin ve anlamların bütünüdür. Kısacası yaşanan mekânlar tüketilen bir hacim değil bireylerin kök saldıği adreslerdir.²⁷⁹ Dolayısıyla göçle birlikte mekânlar ve buralara ait kültür bireyler tarafından yeniden inşa edilmektedir.

²⁷⁹

Bilgin, *Kimlik İnşası*, s. 220-221.

Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler ve onların nesilleri, geçmişte ve şimdi yaşadıkları mekânlarla kendilerini tanımlamakta ya da ötekiler tarafından tanımlanmaktadırlar. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken; köken bölge, etnik köken, akrabalık bağları ve dindarlık biçimi gibi özelliklerin göç ile birlikte ulusaşırı alanlarda bireyler ve gruplar tarafından hareketlilik imkânlarıyla sürekli ve yeniden inşa edildiği hususudur. Bu durum diaspora üzerine yapılan çalışmaların yeni kuşakların gündelik hayatlarına katılıp gözlemler yaparak gerçekleştirilmesi gereğini de işaret etmektedir.

Üçüncü kuşağın kimlik algısının önceki kuşaklardan farklılaşması onların kendilerine edindikleri ya da inşa ettikleri toplumsal mekânların, buralarda tecrübe ettikleri sosyalleşmenin, geliştirdikleri aidiyetlerin farklılaşmasına dayanmaktadır. Dedeler fabrikalarda vardiyalı çalışan, Almanca bilgisi yetersiz, ev ile iş arasında tüm hayallerini gurbet psikolojisiyle anavatan üzerinden üretirken; torunlar diasporada dünyaya gelmiş, burada birincil ve ikincil sosyalleşmesini yaşamış, okulda eğitim almış, her ne kadar tam olarak benimsemesine birçok engel bulunsa da, Almanya'ya önceki kuşaklardan farklı bir aidiyet geliştirmiş bir durumdadır.

Diaspora Türkleri için kimliğin toplumsal mekanlarının betimlenmesi uzun bir zaman entegrasyon ve çokkültürlülük kavramları üzerinden sürdürülmüştür. Çoğunlukla dışarıdan bir bakış izlenimi veren bu betimleme çabaları kimi zaman içselleştirilmiş, kimi zaman eleştirilmiş de olsa geniş bir literatüre ulaşması ve politikacılar ile medya üzerinden canlılığını uzun süre gösterebilmesi açısından işlevselliğe sahip olabilmektedir. Bu gerekçeyle çalışmamız çerçevesinde yapılan mülakatlarda görüşülen kimselere; çokkültürlülük hakkındaki görüşleri, Alman toplumunun çokkültürlü olup olmadığı, Alman hükümetlerinin bu konudaki tutumunu nasıl değerlendirdikleri, entegrasyon hakkında ne düşündükleri, Alman hükümetlerinin entegrasyonla neyi amaçladıkları ve Almanyalı Türklerin "entegre olmalarının" önünde ne tür engeller olduğu sorulmuştur.

Diaspora Türklerinin çokkültürlülük konusunda iki farklı yaklaşım gösterdikleri söylenebilir. Bir grup çokkültürlülüğün Alman toplumunda yaşanmadığını, bu kavramın Almanya için teoriden ibaret olduğunu, toplumun çoğunluluğunun da böyle bir isteğinin olmadığını, farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşamaları anlamında ABD, Kanada v.b. ülkelerde olduğu gibi 20. y.y. ikinci yarısında örnek olarak gösterilen şekliyle çokkültürlülüğün Almanya'da işlemediğini

hatta Almanya'da çokkültürlülüğün politik olarak kabul edilmediğini, engellenmeye çalışıldığını, Almanya'nın göçmenlerin varlığını kabullenmekte çok zorlandığını ve geç kaldığını vurgulamaktadır. Diğer grup ise konuya gündelik yaşamdan yaklaşarak özellikle büyük şehirlerde farklı kültür unsurlarını çeşitli mekânlarda yan yana bulunuşlarından yola çıkarak çokkültürlülüğü sosyal bir olgu olarak görmekte, Almanya'da sadece Almanların yaşamadığını, günümüz toplumlarının kültürel anlamda iç içe yaşadıklarını vurgulamaktadır. Bu bakış açısına sahip olanlar Türklerin ve Müslümanların çokkültürlülük olgusuna yabancı olmadığını, dini anlamda bu olgu için birçok referans gösterebileceklerini belirtmektedirler.

Yapmış olduğumuz görüşmede VIKZ Yöneticisi Erol Pürlü bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Tarihimiz ve kültürümüz açısından bizim bildiğimiz bir kavram. Almanya ise bu kavramı çok sonra tanıdı. Yahudilik tecrübesi dışında Almanlar, bu olgu ve kavramla işgücü göçüyle birlikte tanıştı. İlk gelenler Almanlar tarafından misafir olarak görüldü. Hem Almanlar hem de kaynak ülkeler göç olgusunu önemsemedi. 90'lı yıllar itibariyle kalıcılık gündeme geldi. İlk aşamada entegrasyonla doğrudan asimilasyon amaçlandı. Polonya'dan gelip de asimile olanlar var. Almanya'da çokkültürlülük var ancak Alman toplumu çokkültürlü bir toplum demek, zor. Ama Alman toplumunu yekpare olarak algılamak da zor. Belli bir bağlamda çokkültürlülük var. Ancak ABD'deki gibi değil. Alman devleti bu konuda çok geç kaldı. Göçmenlere demografi gereği ihtiyaç duyuyorlardı ama göç ülkesi olduklarını çok geç kabul ettiler. Devlet artık göçmenleri de nazarı dikkate alan politikalar üretiyor ancak önemli olan politikacıların değil halkın çokkültürlülüğü benimsemesidir. (33. Mülakat)

Genel olarak çokkültürlülük kavramına olumlu yaklaşan diaspora Türklerinin olgusal olarak yaşanan bir durumun Alman toplumu tarafından nasıl algılandığı konusunda tereddütleri bulunmaktadır. Alman toplumu bu durumu ne kadar içselleştirebilir ve mesela Türkçenin yaşatılmasına ne kadar rıza gösterebilir? Hâlbuki bizim çalışmamız dâhil birçok araştırmanın tespit ettiği gibi Türklere ve Müslümanlara birçok alanda uygulanan ayrımcılık, farklı kültürlere tahammülsüzlüğün göstergesi durumundadır. Ancak buna rağmen toplumsal planda çokkültürlülüğün yaşandığını düşünenler az değildir.

Yapmış olduğumuz görüşmede DİTİB Gençlik Teşkilatı Başkanı Gürcan Mert bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Toplumsal dörtte birinden fazlası "göçmen kökenli". Hem çok kültürlü hem de çok dinli bir toplumdan söz edilebilir. Bunu evliliklerde, çocukların isimlendirilmesinde ve komşuluk ilişkilerinde görmek ve

yaşamak mümkün. Ancak genel olarak yaşlı Almanlar muhafazakâr, yeni nesiller ise hız ve haz çağının bireyleri. Almanya'da Türkler için üretilen yeni bir kültürden söz edilebilir. Basit bir örnek olarak bunun somutlaşmış halini dönerde görebiliriz: "dönere mayonez sıkılmak" buralarda üretilen bir tarz. (26. Mülakat)

Alman hükümetlerinin politikalarına eleştirel yaklaşan diaspora kuşakları, politikacıların çokkültürlü bir toplumun tek kültürlü bir topluma göre daha zor yönetileceği için tercih etmeyeceğini düşünmektedirler. Bununla birlikte dünya ihracat şampiyonu olmuş, yüksek teknolojiler üreten bir ülke olan Almanya demografik özellikleri sebebiyle dışarıdan işgücü ihtiyacını karşılamak durumundadır. Refah toplumu özellikleri gösteren bir ülkede çalışma şartlarının zor olduğu birçok sektör için farklı kültürlerden de olsa işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır ve bu işgücü de genellikle göç kökenlilerden karşılanmaktadır.

İkinci kuşaktan öğretmen Emine Hanım, Alman toplumunun çokkültürlü olup olmaması hakkında şu hususları belirtmektedir:

Almanya sosyal ve ekonomik olarak kesinlikle çok kültürlü bir toplum. Ancak siyasi ve idari olarak bilinçli bir şekilde toplumun bu özelliği bastırılmak, kötülenmek ve karalanmak isteniyor. Özellikle İslam ve Türk kültürü söz konusu olduğunda bu durum açıkça ortaya çıkıyor. (42. Mülakat)

Almanya'nın çokkültürlülük konusundaki durumunun genel olarak olumsuz bir görünüm arz etmesini birinci bölümde konu edindiğimiz "Leitkultur" tartışmaları bağlamında toplumun önemli bir kesiminde hâkim olan "tek kültürcü" eğilimle açıklamak mümkündür. Nitekim görüştüğümüz birçok kimse de aynı yaklaşımı paylaşmaktadır. Çokkültürlü bir toplum olma yönündeki gayretleri, hâkim/ üstün kültür anlayışının yavaşlattığı; olgusal olarak yaşanan bir durumun politik anlamda engellenmeye çalışıldığı; topluma tek bir kültürün dayatıldığı, farklı kültürlerin bir şemsiye altında toplanmak istendiği vurguları görüştüğümüz kimselerin genel değerlendirmeleridir.

İki binli yılların başından itibaren diaspora Türklerinin kimi temsilcileri tarafından alternatif olarak farklı kavramların tedavüle sokulması teklif edile gelse de entegrasyon kavramı uzunca bir süre gündemde kalabilmiş ve işlevselliğini koruyabilmiştir. Yaşanılan topluma uyum sağlama anlamında göçmenlerden belli beklentilerin olması ilk dönemlerde anlamlı kabul edilebilse de zamanla kimi

politikacıların gerçek amacın asimilasyon olduğunu ifşa etmeleri ve üçüncü kuşaktan itibaren ülkeye dışarıdan gelenlerin uyumu değil küçük yaşlardan itibaren Alman eğitim sistemine dahil olan bireylerin uyumundan bahsedilmesi entegrasyon kavramını anlamsızlaştırmıştır. Yapmış olduğumuz mülakatta Türk-Alman Yazarlar Birliği Başkanı Mahmut Aşkar, bu konuda şu hususları dillendirmektedir:

Medyada manşetler atılıyor: "Türkische Akademiker kehren zurück." (Türk akademisyenler geri dönüyor.) Neden, neden Almanya'da yetişen gençler burada kalmıyorlar da Türkiye'ye dönüyorlar? Bu soru Alman yetkililerce cevaplanmalı. Demek ki Almanya burada doğan, yetişen gençleri burada tutamıyor. Diğer taraftan hapisanedeki gençler de burada doğdu ve burada yetişti. Bu meseleleri belli kavramlara hapsetmek, bir anlamda kitleleri mankurtlaştırmadır. Maalesef değişik vesilelerle ortaya çıkmaktadır ki çoğunluk toplumunun geneline göre Alman toplumuna uyum sağlamak demek, kendi kültürünü terk etmek demektir. Çünkü Katolik soruyor: "Niye domuz eti yemiyorsunuz, kadınlar niçin başlarını örtüyor?"... (25. Mülakat)

Yeni kuşaklar vergilerini ödeyip katkı sundukları toplumda gettolarda yaşamak derdinde değildir ve entegrasyonla asimilasyonu kast eden söylemlere rağmen sosyal haklardan ve eğitim haklarından feragat etmeme vurgusu yapmaktadırlar. Onlara göre kökenlerin toprakları kutsanmamalı ve Almanya "yeni vatan" olarak benimsenmelidir ve karşı karşıya olunan olgu öyle bir olgudur ki ölünceye kadar değil öldükten sonra da devam etmektedir. Nitekim son on yılda Müslüman mezarlıklarında artış söz konusudur.

Yapmış olduğumuz görüşmede VIKZ Yöneticisi Erol Pürlü entegrasyon kavramı çerçevesinde şu hususları vurgulamıştır:

Kavramları siyaset üretiyor. Tabii ki göçmenlerin yaşadıkları mekânlara uyum sağlaması, o toplumun dilini öğrenmesi gerekir. Ancak dini, etnik kimliğini muhafaza edebilmesi, dışlanma görmemesi de gerekir. Gelen uyum sağlamalı ve topluma katkıda bulunmalı. Ancak bunlar beklenirken aynı zamanda kendi kökleriyle irtibatı kesmesi beklenmemeli. İnsan bence bir topluma o toplumun dilini tam konuşmadan da entegre olabilir. Bunu birinci kuşak başardı. Yeni kuşakların dilden bağımsız başka sorunları olabiliyor eğitim, sosyal statü gibi. Devletin entegrasyon konusunda önemli görevleri var. Mesela eğitim sistemini göçmenlere de açmalı. Entegrasyon artık bizim için abes bir kavram. Bu kavram yerine Inklusion (Toplumsal İçerme), Partizipation (Katılım), Interkulturelle Eröffnung (Kültürlerarası Açılım) gibi kavramlar kullanılmalı. Müslümanlar da kamu işlerinde yeterince görevlendirilmeli. (33. Mülakat)

Almanya'daki varoluş mücadeleleri yarım asrı çoktan aşmış olan Almanya Türkleri meselelere siyasetçilerin ve medyanın çizdiği çerçevenin dışından

bakabilmektedirler. Yaşanan her sosyal/politik gelişmeyle kendi statülerini yeniden gözden geçirme mecburiyeti yaşamaktan yorulmuş olan yeni kuşaklar ayaklarını daha sağlam zemine basma çabasında görünmektedirler. Yapmış olduğumuz mülakatta bir dönem İGMG'de üst düzey yöneticilik yapmış olan üçüncü kuşaktan hukukçu Abdulgani Bey, şu hususları dile getirmektedir:

Entegrasyon kavramı 2007'lerden itibaren bizim reddettiğimiz bir kavram. Özellikle İslam Konferansıyla birlikte entegrasyon kavramının ne derece "yok saymaya", eritmeye yönelik olduğu açığa çıkmış durumda. Entegrasyon yerine bizim tercih ettiğimiz kavram "Partizipation". Eşit seviyedeki paydaşların birlikte hareket etmelerini de vurgulayan bir kavram olması tercih sebebimiz. Alman politik arenasında CDU ve SPD arasında yapılan "Wertekonsens", "Wertpluralismus" tartışmalarından da anlaşılacağı üzere kendi toplumsal yapıları içinde "değerler" tartışması yapan toplumsal önderler "yabancılar" üzerinden kendi iç tartışmalarını örtme gayretindeler. Entegrasyon asimilasyonun bir aşamasında ibarettir. Meselelere Alman politikası ve toplumsal yapısını da gözetken daha geniş kavramlarla bakmak gerekmektedir. Almanyalı Türkler tarafından bu meselelere bakıldığında onların bu toplumun bir parçası oldukları bilincini tam taşıyamama, toplumsal sistem içerisinde statü elde etme mücadelesinde zayıf kalma gibi sorunları bulunmaktadır. Almanlar açısından ise zaten kabullenememe durumu söz konusudur...(16. Mülakat)

Görece uzun bir süreçten sonra diaspora Türklerini toplumun bir parçası olarak değil de yalnızca belli sektörlerin yürütülmesi için kullanılan işgücü olarak görmek, bunca zaman sonra satır aralarında hala "Ne zaman döneceksiniz?" sorusunu onlara yöneltebilmek, güzel Almanca konuşan bir "içlerinden Türk'le" karşılaştıklarında "Aa! Çok güzel Almanca konuşuyorsunuz." diyebilmek önyargıların yıkılması ve toplumun bütünleşmesi anlamında daha çok yapılması gerekenin olduğunu gösterir niteliktedir. Ancak farklılıkları tanıma ve onlara saygı konusunda Alman toplumunun kazanımlarını gösterecek birçok örnekten de bahsedilebilir ve sonuçta farklı eğilimleri temsil eden politik ve sosyal kesimlerin varlığı göz ardı edilemez. Nitekim DİTİB Köln Merkez Camii inşaatı tartışmalarında da görüldüğü gibi Alman toplumunun önemli bir kesimi aşırı sağcı ve ırkçı yaklaşımlara prim vermeme eğilimindedir.

Kimliğin toplumsal mekanlarının bir niteliği olarak diaspora Türklerinin Alman toplumuyla bütünleşmesinin önünde engeller konusunda çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Diaspora Türklerinin kültürel kimliklerini korumak amacıyla kendi içlerine kapandıklarını, en azından bu sebeple değerler çatışması yaşadıklarını savunanlar bulunmaktadır. Hatta aşağıda Alman toplumuyla sosyo-kültürel mesafe

başlığı altında sunulan ilgili tabloda, gençlerin çoğunluğunun ailesinin değerleriyle çevrenin değerlerinin çatıştığını belirttiği görülecektir. Üzerinde derinlemesine incelemelerin yapılması gereken bu konuda AABF Genel Başkanı Hüseyin Mat, kendisiyle yaptığımız mülakatta kendi pozisyonlarını şu ifadelerle açıklamaktadır:

Aleviler uyuma en açık kesimdir. Bunun sebebi Alevilikte ümmetçi, biatçı, radikal kuralların olmamasıdır. Türkler için genel olarak evde anlatılanlarla dışarıda yaşananlar farklı olduğu için bir çatışma söz konusudur. Alevilik insanı olduğu gibi kabul etmeyi vurgular. İslam son dindir, herkes onun hak olduğunu kabul etmeli anlayışı gerilim oluşturuyor. Kendi inançlarını başkalarına aktarma gerilimi. Kurallar dizisi, aile otoritesi Avrupa değerleriyle çatışıyor...(35. Mülakat)

Aynı paralelde Türklerin dinleri ve kültürlerinin Alman toplumuyla entegre olmalarına engel olduğunu düşünen her iki taraftan kimseler bulmak mümkündür. Onlara göre Türk her zaman için "Avrupa'nın ötekisi"dir ve bir sorun teşkil eder. Bu anlamda mesela camiler olmasaydı Türkler kolayca asimile edilebilirdi, görüşünü savunanlar bulunmaktadır. Ancak diğer yandan diaspora Türklerinin çoğunluk toplumuyla bütünleşme sorununu aynı göz hizasında iletişim kuramamaya bağlayanlar da bulunmaktadır ki bunlara göre mağdur duruma düşürülenlerin uyum doğrultusunda inisiyatif almaları imkansızlaşmaktadır.

Diasporadaki yaşam süresi uzadıkça toplumsal kesimlerin birbirleriyle güven içinde ilişki inşa etmelerini engelleyici niteliğe sahip nice toplumsal hadise kolektif hafızada biriktirilmiştir, denilebilir. Bu hadiselerin sorumluluğu Alman toplumun geneline teşmil edilemez olsa da içerisinde ayrımcılık, ırkçılık barındıran her yeni olay eskilerinin acı hatıralarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Aradan geçen çeyrek asırlık süreçten sonra Mölln ve Solingen olaylarının böyle bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Yapmış olduğumuz görüşmede DİTİB Gençlik Teşkilatı Başkanı Gürcan Mert bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

Türkler ile Almanlar arasında önemli kültürel farklar olduğu söylenebilir. Bunlar birbiriyle bağdaşmayan kültürler. Almanca genel olarak Türklere zor gelen bir dil, göçmenlerin mağdur pozisyonuna itilmeleri, ırkçı cinayetleri davalarında (NSU) devletin Türkler nazarında güven kaybetmesi, aslında taa Bosna Savaşı'ndan beri Müslümanların Avrupa'ya karşı tepki duymaları, Mölln ve Solingen katliamlarının bıraktığı izlerin etkisi... bütün bunlar Türklerin Alman toplumuna uyumunu olumsuz etkileyen faktörler arasında. Sonuçta son dönemde Türkiye'de oluşan görece refah üniversite mezunu gençler arasında geri dönme tutumu olarak kendini göstermekte.

(26 .Mülakat)

Diasporik mekanlarda toplumsal bütünleşme sorununa göç kökenlilerin çoğunluk toplumuna uyması sorunu olarak klişe bir bakışla yaklaşıldığında diaspora Türklerinin kalıcılığı içselleştirememeleri, Almanya'nın gündemine eklemelenememelerini, toplumsal statü elde edememeleri, Almanca konusundaki yetersizlikleri, gettolarda yaşama eğilimleri, ayrımcılığa uğramaları sebebiyle özgüven sorunu yaşamaları gibi sorunları sıralamak ve bu sorunlar çözülürse uyum sorunundan eser kalmaz demek; yeni kuşakları pek tatmin etmez görünmektedir. Yapmış olduğumuz mülakatta ikinci kuşaktan Sosyal Hizmetle Uzmanı Fatih Bey, konuyla ilgili şu hususları dile getirmektedir:

Alman sosyal sistemi, toplumsal statülerdeki boş pozisyonları ilkokuldan itibaren planlıyor, dolduruyor. Hans-Joachim Hoffmann-Nowotny gibi bazı sosyologların dikkat çektikleri Unterschichtung süreci göçmenlerle birlikte işletiliyor. Yeni toplumsal durumlar için önce çeşitli teoriler üretilip ardından kurumların bu teorilere göre yeni kuşakları yönlendirmesi sağlanıyor."Kara kafalılar, bunlar okuyamazlar." ön yargılarıyla ve ailelerin de bunu kolaylaştırıcı tavırlarıyla çocuklar başarısızlığa mahkûm ediliyor. (1.Mülakat)

Kimliğin toplumsal mekânlarının analizinde bakış açısının önemi, farklı yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa değerlerinin; insan hakları söyleminin; Alman Anayasasının insan onurunu, din ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan prensiplerinin pratikte ne tür işlevler gördüğü göç ve göç kökenliler bağlamında ortaya çıkan sorunlara yaklaşımlarda açıklık kazanmaktadır. Yapmış olduğumuz görüşmede VIKZ Yöneticisi ve Alman İslam Konferansı üyesi Erol Pürlü, bu konuda şu hususları vurgulamıştır:

İnsan onurunu esas alan bir bakışla yaklaşılmalı. Alman anayasasının gereği de bu zaten. Sorunları çözebilmek için insana insan olarak değer vermek gerekiyor. Alman toplumunun sorunlarını yalnızca göçmenlere yüklemek gerekir. Sosyal statüsü düşük olan Almanlarla göçmenlerin sorunları benzer. İşsizlik, eğitimsizlik, sosyal statü... Dil dışında okullarda çok başarılı Türk çocukları var. Ama maalesef eğitim ve işgücü piyasasında ayrımcılık var. Müslüman ve Türkler iş başvurularında kabul alamazken, anonim başvuru uygulanan yerlerde liyakatleri yeterli olanlar işe kabul ediliyor. İslam algısı toplumda olumsuz. Politikacılar da % 10 uyum sağlayamayan kesim üzerinde duruyor, % 90'ı görmüyor. (33. Mülakat)

Alan araştırmamızda gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde katılımcılara yönelttiğimiz; "Çokkültürlülük hakkında ne düşünüyorsunuz?", "Sizce Alman toplumu çokkültürlü bir toplum mu?", "Sizce Alman devleti/ hükümetleri

Almanya 'da çokkültürlülüğü teşvik ediyor mu?", "Entegrasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?", "Sizce Alman devleti/ hükümetleri entegrasyonla neyi amaçlıyor?" ve "Sizce Türklerin Alman toplumuna entegre olmalarının önünde ne tür engeller var?" şeklindeki sorulara aldığımız cevapların analizlerinden oluşan bütün bu değerlendirmelerle ve birinci bölümdeki diğer değerlendirmelerle *"Almanya, bir göçmen ülkesi olduğunu deklare etmesine ve farklı kültürleri bünyesinde barındırmasına rağmen siyasal ve sosyal alanda çokkültürcü bir politika izlememekte ve içeriği tartışmaya açık bir entegrasyon politikası yürütmektedir."* şeklindeki 1. hipotezimiz ve *"Almanya Türkleri genel olarak, asimilasyon yerine, kendi kimlikleri ile Almanya'da var olma ve kendi kültürel değerlerini koruyarak Alman toplumu ile entegrasyon eğilimindedirler."* şeklindeki 2. hipotezimiz doğrulanmıştır:

Kimliğin toplumsal mekanlarının çokkültürlülük ve entegrasyon kavramları aracılığıyla betimlenebilme özelliği dışında yeni kuşaklar tarafından; ailenin köken aidiyetlerine dayalı etnik, hemşerilik, akrabalık ve din / mezhep bağları ve komşuluk, arkadaşlık gibi ilişkilerin yanında sosyo-kültürel, dini, ekonomik grup üyelikleri ile inşa edilme özelliği söz konusudur. Bu süreç üretilen politik, dini, kültürel pratiklerle gerçekleşir.²⁸⁰ Diğer bir deyişle yeni kuşakların dini pratikleri, dil kullanımları, akrabalık ilişkileri, arkadaş seçimleri, medya kullanımları, evlilik tercihleri, eş ve meslek seçimleri aidiyet bağlarından bağımsız şekillenmemektedir.

3.4.1. Alman Toplumu İle Sosyo-Kültürel Mesafe

Tablo 42: Arkadaşların Kökeni

		N	%
Arkadaşlarınız daha çok nereli?	Alman	35	12,2
	Türk	226	78,5
	Diğer	26	9,0
	Yanıtsız	1	,3
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların arkadaşlarının daha çok nereli oldukları görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 78,5'inin arkadaşları daha çok Türklerden

²⁸⁰

Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi –Kültürel Psikoloji-*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 32.

oluşmakta iken, %12,2'lik bir grubun arkadaşları daha çok Almanlardan oluşmaktadır. Çokkültürlü bir ortamda katılımcıların % 9'unun arkadaşları bu iki kökenin dışındakilerden oluşmaktadır. 2016 rakamlarına göre 1 milyon 81 bin 701 kişilik bir nüfusa sahip olan Köln'ün üçte birinden fazlası göç kökenlidir (408.860 / % 38). Türkiye kökenliler ise 93.874 kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır. Bunların 26.379'u Alman vatandaşlığı yanında Türk vatandaşlığına da sahiptir.²⁸¹

Tablo 43: Arkadaşların Kökeni ile Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Arkadaşların Kökeni					
			Türk	Alman	Diğer	Toplam
	Yakın	Sayı	101	27	15	143
		Satır	70,6%	18,9%	10,5%	100,0%
		Sütun	46,3%	79,4%	57,7%	51,4%
	Uzak	Sayı	117	7	11	135
		Satır	86,7%	5,2%	8,1%	100,0%
		Sütun	53,7%	20,6%	42,3%	48,6%
	Toplam	Sayı	218	34	26	278
		Satır	78,4%	12,2%	9,4%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =13,335 sd=2 p=,001						

Katılımcıların arkadaşlarının kökeni ile Alman kimliğine mesafe arasındaki ilişkiyi gösteren yukarıdaki tabloya göre, arkadaşları daha çok Türklerden oluşanların % 53,7'si kendisini Alman kimliğine uzak hissederken, % 46,3'ü Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Arkadaşları daha çok Almanlardan oluşan katılımcıların % 79,4'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte; arkadaşları daha çok diğer kökenlilerden oluşan katılımcıların çoğunluğu (% 57,7) kendisini Alman kimliğine yakın, % 42,3'ü ise uzak hissetmektedir. Arkadaşların kökeni ile Alman kimliğine mesafe arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Böylelikle "*Arkadaşları Türk olan gençlerin çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmekte, arkadaşları Alman olan gençlerin çoğunluğu ise kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir.*" şeklindeki 11. hipotezimiz doğrulanmıştır.

²⁸¹

Yeni Köln İstatistiği, Köln Belediyesi Yayını, 21.03.2017, s.1.

http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf15/statistik-einwohner-und-haushalte/1081701_k%C3%B6lnerinnen_und_k%C3%B6lner_in_2016_ew_nks_1_2017.pdf (12.10.2017)

Tablo 44: Arkadaşların Kökeni ile Türk Kimliği İlişkisi

Türk Kimliği	Arkadaşların Kökeni					
			Türk	Alman	Diğer	Toplam
	Yakın	Sayı	217	33	22	272
		Satır	79,8%	12,1%	8,1%	100,0%
		Sütun	97,3%	97,1%	84,6%	96,1%
	Uzak	Sayı	6	1	4	11
		Satır	54,5%	9,1%	36,4%	100,0%
		Sütun	2,7%	2,9%	15,4%	3,9%
	Toplam	Sayı	223	34	26	283
		Satır	78,8%	12,0%	9,2%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =10,136 sd=2 p=,006						

Katılımcıların arkadaşlarının kökeni ile Türk kimliğine mesafe arasındaki ilişkiyi gösteren yukarıdaki tabloya baktığımızda ise; arkadaşları daha çok Türklerden oluşanların % 97,3'ü kendisini Türk kimliğine yakın hissederken, % 2,7'si Türk kimliğine uzak hissetmektedir. Arkadaşları daha çok Almanlardan oluşan katılımcıların % 97,1'i ve arkadaşları daha çok diğer kökenlilerden oluşan katılımcıların % 84,6'sı kendisini Türk kimliğine yakın hissetmektedir. Arkadaşların kökeni ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmekle beraber beklenen değeri 5'ten küçük olan gözenek sayısı toplam gözenek sayısının % 33'ünü oluşturduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 45: Ulusal Gruplaşmalar

		N	%
Çevrenizdekiler milliyete dayalı gruplaşıyor mu?	Her Zaman	17	5,9
	Genellikle	105	36,5
	Bazen	116	40,3
	Hiçbir Zaman	44	15,3
	Yanıtsız	6	2,1
	Toplam	288	100,0

Köln gibi farklı kökenden yüksek oranlarda bireylerin bir arada yaşadıkları bir kentte, ayrımcılık ve yalıtma gibi olgulardan bağımsız bir şekilde toplumsal bütünlüğün sağlanması kurumların öncelikleri arasında yer alması gerekir. Toplumda çeşitli etnik grupların paralel topluluklar oluşturdukları bir durumda toplumsal bütünlüşme ve birlikte yaşam kültürü tam olarak gerçekleşmeyecektir. Yukarıdaki

tabloda katılımcıların bu konudaki gözlemleri sunulmaktadır. Çevrelerindekiilerin milliyetlere göre gruplaşmaları hakkında katılımcılar; %5,9 oranında her zaman, %36,5 oranında genellikle, % 40,3 oranında bazen, % 15,3 oranında hiçbir zaman şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır.

Tablo 46: Değerler Çatışması

		N	%
Ailenizin sunduğu değerlerle çevrenizin sundukları çatışıyor mu?	Her Zaman	27	9,4
	Genellikle	77	26,7
	Bazen	129	44,8
	Hiçbir Zaman	41	14,2
	Yanıtsız	14	4,9
	Toplam	288	100,0

Üçüncü kuşak ikincil sosyalleşmesini büyük oranda ailesinin değerleriyle farklılaşan bir toplumda azınlık olarak yaşamaktadır. Genellikle beklenen bu sürecin ailenin değerleriyle uyumlu toplumsal şartlarda gerçekleşmesi iken diasporada kuşakları için bu söz konusu olamamaktadır. Bu görece zorlu süreci gençlerin nasıl değerlendirdiğine ilişkin soruya katılımcıların % 9,4'ü her zaman, % 26,7'si genellikle, % 44,8'i bazen, % 14,2'si hiçbir zaman şeklinde cevap vermektedir.

Tablo 47: Değerler Çatışması- Dindarlık İlişkisi

Dindarlık	Değerler Çatışması				
			Evet	Hayır	Toplam
	Dindar	Sayı	76	110	234
		Satır	32,5%	47,0%	100,0%
		Sütun	76,0%	88,7%	83,9%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	15	11	31
		Satır	48,4%	35,5%	100,0%
		Sütun	15,0%	8,9%	11,1%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	9	3	14
		Satır	64,3%	21,4%	100,0%
		Sütun	9,0%	2,4%	5,0%
	Toplam	Sayı	100	124	279
		Satır	35,8%	44,4%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =0,584 sd=2 p=,747					

Bireylerin varoluşlarını çepeçevre kuşatan din, onların hayatlarını yönlendirici değerler vaz etmesiyle dikkat çeker. Dindar bireyin, kendi değerleriyle çelişik ortamlarda sorunlar yaşaması kaçınılmaz olmaktadır. Yukarıdaki tabloda değerler çatışması yaşama durumu ile gruplandırılmış dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre değerler çatışması yaşadığını belirten gençlerin %76'sı dindarlar grubunda yer almaktadır. Ancak değerler çatışması yaşamadığını düşünen gençlerin %88,7'si de dindarlar grubunda yer almaktadır. Dini gereklerine inanmayanlar grubunun % 64,3'ü de değerler çatışması yaşadığını düşünmektedir. Dindarlık ile değerler çatışması yaşama durumu arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Böylelikle " *Dindar gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olduğunu düşünmektedir.*" şeklindeki 12. hipotezimiz ki kare testiyle istatistiksel olarak doğrulanamamıştır. Bu durum olgusal olarak çokkültürlülük özelliği gösteren, özgürlükçü liberal değerlere yüksel değer atfedilen ve hukukun üstünlüğüne olan güvenin görece yüksek olduğu bir toplumda üçüncü kuşak gençlerin değerler çatışması yaşamadıkları ya da eleştirel bir yaklaşımla değerler karşılaşması yaşayacak kültürel donanımdan uzak oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 48: Değerler Çatışması- Alman Kimliği İlişkisi

Alman Kimliği	Değerler Çatışması				
			Evet	Hayır	Toplam
	Yakın	Sayı	55	86	141
		Satır	39,0%	61,0%	100,0%
		Sütun	56,1%	51,5%	53,2%
	Uzak	Sayı	43	81	124
		Satır	34,7%	65,3%	100,0%
		Sütun	43,9%	48,5%	46,8%
	Toplam	Sayı	98	167	265
		Satır	37,0%	63,0%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X² =,531 sd=1 p=,466					

Yukarıdaki tabloda değerler çatışması yaşama durumu ile Alman kimliğine mesafe arasındaki ilişki görülmektedir. Buna göre değerler çatışması yaşadığını belirten gençlerin % 56,1'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissederken, % 43,9'u kendilerini Alman kimliğine uzak hissetmektedirler. Değerler çatışması yaşamadığını belirtenler ise Alman kimliğine mesafe konusunda yaklaşık oranlarla iki gruba

ayrılmış görünmektedirler (%53,2 yakın / % 46,8 uzak). Değerler çatışması yaşama durumu ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Yukarıda 12. hipotezin testinde olduğu gibi benzer bir yorumla açıklanabilecek tarzda *"Alman kimliğine yakın olan gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olmadığını düşünmektedir."* şeklindeki 13. hipotezimiz de istatistiksel olarak doğrulanmamıştır.

3.4.2. Almanlarla Evlilik Hakkında Düşünceler

Evlilik bireyler için korumak, sürdürmek veya yenilerini kurmak istedikleri bağları ifade eden ve yaşam tarzlarını etkileyen bir olgudur. Diasporadaki yaşam süreci uzadıkça evlilik anlayış ve şekillerinin değişimi söz konusu olmaktadır. Kendi milletinden bireyler yerine farklı milletlerden kimselerle evlilik ulusaşırı alanlarda yaygınlık göstermektedir.

Tablo 49: Yabancılarla Evlenen Yakınlar

		N	%
Yakınlarınızdan yabancılarla evlenen var mı?	Var	185	64,2
	Yok	97	33,7
	Yanıtız	6	2,1
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda gençlerin yakınlarının yabancılarla evlilik durumu görünmektedir. Buna göre gençlerin % 64,2'sinin yakınlarında yabancılarla evlilik yapmış kimseler bulunmaktayken, % 33,7'sinin yakınları arasında yabancılarla evlilik yapan kimse yoktur. Farklı milletlerden kişiler arasında evlilik Almanya'da yaygınken Federal İstatistik Dairesi'nin verdiği rakamlar Alman vatandaşı olup olmama durumuna göre düzenlendiğinden Türkiye kökenlilerin yabancılarla evliliğine dair resmi rakamlar bulunmamaktadır.

Tablo 50: Türk Kızların Alman Erkeklerle Evlenmeleri

		N	%
Türk kızlarının Alman erkeklerle evlenmelerine...?	Kesinlikle Katılıyorum	42	14,6
	Katılıyorum	102	35,4
	Kesinlikle Katılmıyorum	134	46,5
	Yanıtız	10	3,5
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların Türk kızlarının Alman erkeklerle evlenmelerine dair düşüncelerinin dökümü yer almaktadır. Buna göre katılımcıların % 14,6'sı bu düşünceye kesinlikle katıldığını, % 35,4'ü katıldığını, % 46,5'i kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Üçüncü kuşaktan oluşan örneklemimizin tam yarısının Türk kızlarının Alman erkeklerle evlenmelerine karşı olmadıkları görülmektedir.

Tablo 51: "İthal Gelin"

		N	%
Türk erkeklerin evlenecekleri kızı Türkiye'den getirmelerine...?	Kesinlikle Katılıyorum	25	8,7
	Katılıyorum	141	49,0
	Kesinlikle Katılmıyorum	111	38,5
	Yanıtızsız	11	3,8
	Toplam	288	100,0

Üçüncü kuşak gençler, her ne kadar Türkiye'den Almanya'ya gelen gelin ve damatlar bir çok sorunla karşılaşılıyor olsalar da bu tür evliliklere olumlu yaklaşıyor görülmektedir. Yukarıdaki tabloda evlenilecek kızların Türkiye'den getirilmesi konusunda katılımcıların görüşleri yer almaktadır. Buna göre gençlerin % 8,7'si bu görüşe kesinlikle katıldığını, % 49'u katıldığını, % 38,5'i de kesinlikle katılmadığını belirtmektedir.

Tablo 52: "İthal Damat"

		N	%
Türk kızlarının evlenecekleri erkekleri Türkiye'den getirmelerine...?	Kesinlikle Katılıyorum	21	7,3
	Katılıyorum	136	47,2
	Kesinlikle Katılmıyorum	120	41,7
	Yanıtızsız	11	3,8
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda evlenilecek erkeklerin Türkiye'den getirilmesi konusunda katılımcıların görüşleri yer almaktadır. Buna göre gençlerin % 7,3'ü bu görüşe kesinlikle katıldığını, % 47,2'si katıldığını, % 41,7'si de kesinlikle katılmadığını belirtmektedir.

İthal damatlar hem uzun zaman alan prosedürler, hem de Almanca yetersizliği gibi çalışma hayatı için gerekli donanımına sahip olmadıkları için birçok sorun yaşamaktadır. Geçici çözüm olarak genelde dil bilmeyi gerektirmeyen Türk işletmelerinde çalışmakta ya da "ev adamı" rolüyle çalışan eşlerine destek olmak

durumunda kalmaktadırlar. Türk toplumunun aile kültürüyle tam uyuşmayan pratiklerle karşılaşan "ithal" gelin veya damatların kurduğu ailelerde bu durumlar bazen boşanmayla da sonuçlanan sorunların çıkmasına sebep olabilmektedir. Bütün bunlara rağmen katılımcıların yarısından çoğunun Türkiye'den "ithal" damat ya da gelin getirme fikrine olumlu yaklaştığı görülmektedir. İkinci kuşağın yöntemleri üçüncü kuşakta da devam ediyor görülmektedir. Diaspora Türklerinin bu eğilimleri kültürel kimliklerini ve değerlerini korumaya dönük bir çaba olarak okunabilir. Nitekim Kaya, bu durumu küreselleşme sonucunda ortaya çıkan belirsizliklere karşı belirginlikler arayışı olarak değerlendirmektedir ki bu arayış ailede kültürel homojenlik anlamında "safılık" temini olarak kendini göstermektedir. Daha ziyade muhafazakâr ebeveynler ve çocukları, Türkiye'den gelenlerle kurulacak ailelerde kültürel anlamda "daha iyi eğitilmiş" çocuklar yetiştirilebileceğine inanmaktadırlar.²⁸²

Tablo 53: Gayrimüslim Erkeklerle Evlilik

		N	%
Türk kızlarının Müslüman olmayan erkeklerle evlenmelerine...?	Kesinlikle Katılıyorum	32	11,1
	Katılıyorum	45	15,6
	Kesinlikle Katılmıyorum	202	70,1
	Yanıtsız	9	3,1
	Toplam	288	100,0

Evlilik hususunda işin içine dini boyut dâhil edildiğinde yaklaşımlar değişmektedir. Yukarıda ilgili tabloda üçüncü kuşaktan oluşan örneklemimizin tam yarısının "Türk kızlarının Alman erkeklerle evlenmelerine" karşı olmadıklarını tespit edilmişti. Bu tabloda ise; Türk kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlenmeleri konusunda katılımcıların % 11,1'inin bu düşünceye kesinlikle katıldığı, % 15,6'sının katıldığı, % 70,1'inin ise kesinlikle katılmadığı görülmektedir.

Tablo 54: Gayrimüslim Kadınlarla Evlilik

		N	%
Türk erkeklerin Müslüman olmayan kadınlarla evlenmelerine...?	Kesinlikle Katılıyorum	35	12,2
	Katılıyorum	83	28,8
	Kesinlikle Katılmıyorum	162	56,3
	Yanıtsız	8	2,8
	Toplam	288	100,0

²⁸²

Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon*, s.167.

Tabloda Türk erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerine dair katılımcıların görüşleri yer almaktadır. Buna göre gençlerin % 12,2'si bu görüşe kesinlikle katıldığını, % 28,8'i katıldığını, % 56,3'ü de kesinlikle katılmadığını belirtmektedir. Son iki tablo incelediğinde İslamiyet'in evlilikte kadının ya da erkeğin gayrimüslim oluşuna yaklaşımının farklılaşmasının yansımaları katılımcıların değerlendirmelerinde görmek mümkündür denebilir. Gayrimüslim erkekle evlenmeye karşı olanların oranı % 70,1 iken, gayrimüslim kadınla evlenmeye karşı olanların oranı % 56,3'tür.

Tablo 55: Cinsiyet- Gayrimüslim Erkeklerle Evlilik İlişkisi

Cinsiyet	Gayrimüslim Erkeklerle Evlilik					
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
	Kadın	Sayı	18	24	142	184
		Satır	9,8%	13,0%	77,2%	100,0%
		Sütun	56,3%	53,3%	70,3%	65,9%
	Erkek	Sayı	14	21	60	95
		Satır	14,7%	22,1%	63,2%	100,0%
		Sütun	43,8%	46,7%	29,7%	34,1%
	Toplam	Sayı	32	45	202	279
		Satır	11,5%	16,1%	72,4%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =6,230 sd=2 p=,044						

Tabloda Türk kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlenmelerine dair düşüncelerin cinsiyetle ilişkisi incelenmiştir. Kadınların % 77,2'si gayrimüslim erkeklerle evliliğe karşı olduklarını belirtirken erkeklerden bu görüşe karşı olanların oranı % 63,2'dir. Türk kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlenmelerine dair düşünceler ile cinsiyet arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 56: Cinsiyet- Gayrimüslim Kadınlarla Evlilik İlişkisi

Cinsiyet	Gayrimüslim Kadınlarla Evlilik					
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
	Kadın	Sayı	20	53	112	185
		Satır	10,8%	28,6%	60,5%	100,0%
		Sütun	57,1%	63,9%	69,1%	66,1%
	Erkek	Sayı	15	30	50	95
		Satır	15,8%	31,6%	52,6%	100,0%
		Sütun	42,9%	36,1%	30,9%	33,9%
	Toplam	Sayı	35	83	162	280
		Satır	12,5%	29,6%	57,9%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =2,105 sd=2 p=,349						

Tabloda Türk erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerine dair düşüncelerin cinsiyetle ilişkisi incelenmiştir. Kadınların % 60,5'i Türk erkeklerinin gayrimüslim kadınlarla evliliğine karşı olduklarını belirtirken erkeklerden bu görüşe karşı olanların oranı % 52,6'dır. Türk erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerine dair düşünceler ile cinsiyet arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir.

Gayrimüslimlerle evliliğe yaklaşımın cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının istatistiksel olarak incelenmesinde kullanılan test, t-testidir. Bu testte grupların bir bağımlı değişkene ait puanlarının karşılaştırılmasına odaklanır. Bağımsız örneklem t- testinin kullanılmasında örneklemelerin ilişkisiz olması dışında dağılımlara ait varyansların eşitliği ve ölçümlerin dağılımlarının normal olması gibi varsayımların incelenmesi söz konusudur.²⁸³ Örneklemimiz bu varsayımları tam olarak karşılamadığından yukarıdaki iki tablo için verilen cevapların ortalamalarının karşılaştırılmasıyla yetinilecektir. Buna göre Türk kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlenmelerine dair düşüncelere ilişkin sorunun cevabında kızların ortalama puanı 2,67 iken erkeklerin 2,48'dir. Yani kızlar erkeklere nazaran daha yüksek puan ortalamasıyla bu duruma karşıdırlar. Türk erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerine dair düşüncelere ilişkin soruya verilen yanıtlarda da kızların ortalama puanları erkeklerin ortalama puanlarından fazladır (2,50'ye karşın 2,37).

283

Büyüköztürk v.d , *Veri Analizi El Kitabı*, s. 39.

3.4.3. Almanlarla İlişkiler

Tablo 57: Almanlarla İlişkiler

		N	%
Hangisi Almanlarla ilişkilerinizi tanımlıyor?	Almanlarla arkadaşlık yapmam.	10	3,5
	Okul/iş nedeniyle görüştüğüm Almanlar var.	144	50,0
	Ailecek görüştüğümüz Almanlar var.	40	13,9
	Yakın olduğum Alman arkadaşlarım var.	90	31,3
	Yanıtsız	4	1,4
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde "Hangisi Almanlarla ilişkilerinizi tanımlıyor?" sorusuna katılımcıların % 3,5'i, "Almanlarla arkadaşlık etmem."; % 50'si, "Okul/ iş nedeniyle görüştüğüm Almanlar var."; % 13,9'u, "Ailecek görüştüğümüz Almanlar var."; % 31,3'ü, "Yakın olduğum Alman arkadaşlarım var." cevaplarını vermişlerdir. Bu sonuçlar, üçüncü kuşağın çoğunluk toplumuyla büyük oranda iletişim ve etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların çok az bir kısmı Almanlarla arkadaşlığa kapalı olduğunu belirtmiştir. Üçüncü kuşak, Alman medyasının sürekli gündemde tutmaya çalıştığı, Türkiye kökenlilerin entegrasyon konusunda yeterli gayreti göstermediği iddiasının temelsizliğini ispatlar durumdadır. Önceki kuşaklara nazaran üçüncü kuşak Alman toplumuyla iç içedir denilebilir.

3.4.4. Almanlarla Ortak Yönler

Tablo 58: Almanlarla Ortak Yönler

		N		%			
		Evet	Hayır	Evet	Hayır	Yn.sız	Toplam
Alman arkadaşlarınız varsa, hangileri ortak yönlerinizi ifade eder?	Alman devletine ve yasalarına bağlılık	150	108	52,1	37,5	30	288
	Hobilerimiz aynı	139	124	48,3	43,1	25	288
	Mesleklerimiz aynı	147	118	51,0	41,0	23	288
	Ahlaki değerlerimiz aynı	79	185	27,4	64,2	24	288
	İnsanlık değerlerimiz aynı	170	91	65,1	34,9	27	288

Üçüncü kuşağın Almanlarla ilişkilerinin arka planında ne tür tasavvurların olduğunu, Alman toplumuna olan mesafe ve aidiyeti incelemek amacıyla

sorduğumuz "Alman arkadaşlarınız varsa, hangileri ortak yönlerinizi ifade eder?" sorusuna verilen cevapları gösteren yukarıdaki tabloya göre gençler en büyük oranla Almanlarla insanlık değerlerinin aynı olduğunu vurgulamaktadır (% 65,1). Ardından gelen çoğunluk Alman devletine ve yasalarına bağlılığı arkadaşlarıyla ortak yön olarak ifade etmektedir (%52,1). Katılımcıların % 51'i mesleklerimiz, % 48,3'ü hobilerimiz, % 27,4'ü ahlaki değerlerimiz aynı tercihlerini işaretlemişlerdir.

3.4.5. Alman Televizyonları İzleme

Tablo 59: Alman Televizyonlarını İzleme

	N	%
Alman Televizyonlarını İzleme	Her Gün	66
	Haftada Birkaç Gün	136
	Hiç	82
	Yanıtızsız	4
	Toplam	288
		100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların Alman televizyonu izleme sıklıkları görülmektedir. Buna göre geçlerin % 22,9'u her gün, % 47,2'si haftada birkaç gün Alman televizyonu seyrederken, % 28,5'i hiç Alman televizyonu seyretmemektedir.

Tablo 60: Alman Televizyonlarını İzleme - Alman Kimliği İlişkisi

Alman Televizyonlarını İzleme						
			Her Gün	Haftada Birkaç Gün	Hiç	Toplam
Alman Kimliği	Yakın	Sayı	42	70	30	142
		Satır	29,6%	49,3%	21,1%	100,0%
		Sütun	64,6%	53,8%	37,0%	51,4%
	Uzak	Sayı	23	60	51	134
		Satır	17,2%	44,8%	38,1%	100,0%
		Sütun	35,4%	46,2%	63,0%	48,6%
	Toplam	Sayı	65	130	81	276
		Satır	23,6%	47,1%	29,3%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	$X^2=11,545$ sd=2 p=,003					

Yukarıdaki tabloda Alman televizyonu izleme durumu ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre her gün Alman televizyonu izleyenlerin %

64,6'sı kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 35,4'ü uzak hissetmektedir. Alman televizyonu hiç izlemeyenlerin % 63'ü kendilerini Alman kimliğine uzak, % 37'si Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Alman televizyonu seyretme sıklığı ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

3.4.6. Türklerin Almanya'daki Konumu İle İlgili Öz Değerlendirmeler

Üçüncü kuşağın diaspora Türklerinin Almanya'daki konumları hakkındaki değerlendirmeleri onların hem Türkiye'ye ve Türk kimliğine hem de Almanya'ya aidiyetlerine ilişkin ip uçları verebilecek niteliktedir. Türklerin Alman toplumundaki yerleri, topluma olumlu katkıları ya da olumsuz etkileri aidiyet bağlarını güçlendirici ya da zayıflatıcı etkiler yapabilecektir. Bu tür değerlendirmeler aynı zamanda çoğunluk toplumuna mesafe ve bu toplumla bütünleşme hakkında da yorumlar yapmaya imkân tanıyacaktır.

Tablo 61: Türklerin Almanya'ya Katkıları-I

		N	%
Kültürel renklilik getiriyorlar.	Katılıyorum	129	44,8
	Kısmen Katılıyorum	47	16,3
	Katılmıyorum	7	2,4
	Yanıtsız	105	36,5
	Toplam	288	100,0
Yeni iş olanakları sağlıyorlar.	Katılıyorum	85	29,5
	Kısmen Katılıyorum	78	27,1
	Katılmıyorum	18	6,3
	Yanıtsız	107	37,2
	Toplam	288	100,0
Vergi veriyorlar.	Katılıyorum	119	41,3
	Kısmen Katılıyorum	51	17,7
	Katılmıyorum	7	2,4
	Yanıtsız	111	38,5
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tablo üç hususta Türkiye kökenlilerin, Alman toplumuna katkıları hakkında gençlerin değerlendirmelerini göstermektedir. "Türkler Alman toplumuna kültürel renklilik getiriyorlar." kanaatine katılımcıların % 44,8'i katılıyorum, %

16,3'ü kısmen katılıyorum, % 2,4'ü ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'da yeni iş olanakları sağlıyorlar." kanaatine katılımcıların % 29,5'i katılıyorum, % 27,1'i kısmen katılıyorum, % 6,3'ü ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Alman devletine vergilerini veriyorlar." kanaatine katılımcıların % 41,3'ü katılıyorum, % 17,7'si kısmen katılıyorum, % 2,4'ü ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 62: Türklerin Almanya'ya Katkıları-II

		N	%
Yeni ailevi ve ahlaki değerler getiriyorlar.	Katılıyorum	97	33,7
	Kısmen Katılıyorum	75	26,0
	Katılmıyorum	11	3,8
	Yanıtsız	105	36,5
	Toplam	288	100,0
İnsanlık değerleri getiriyorlar.	Katılıyorum	98	34,0
	Kısmen Katılıyorum	73	25,3
	Katılmıyorum	13	4,5
	Yanıtsız	104	36,1
	Toplam	288	100,0
Genç nüfusa ve iş gücüne katkı sağlıyorlar.	Katılıyorum	109	37,8
	Kısmen Katılıyorum	63	21,9
	Katılmıyorum	7	2,4
	Yanıtsız	109	37,8
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tablo ise, diğer üç hususta Türkiye kökenlilerin, Alman toplumuna katkıları hakkında gençlerin değerlendirmelerini göstermektedir. "Türkler Alman toplumuna yeni ailevi ve ahlaki değerler getiriyorlar." kanaatine katılımcıların % 33,7'si katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'ya insanlık değerleri getiriyorlar." kanaatine katılımcıların % 34'ü katılıyorum, % 25,3'ü kısmen katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'da genç nüfusa ve iş gücüne katkı sağlıyorlar." kanaatine katılımcıların % 37,8'i katılıyorum, % 21,9'u kısmen katılıyorum, % 2,4'ü ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 63: Türklerin Almanya'ya Olumsuz Etkileri-I

		N	%
Sosyal güvenliği sistemini kötüye kullanıyorlar.	Katılıyorum	24	8,3
	Kısmen Katılıyorum	97	33,7
	Katılmıyorum	58	20,1
	Yanıtsız	109	37,8
	Toplam	288	100,0
Yolsuzluk yapıyorlar.	Katılıyorum	18	6,3
	Kısmen Katılıyorum	76	26,4
	Katılmıyorum	79	27,4
	Yanıtsız	115	39,9
	Toplam	288	100,0
Tembellik yapıyorlar.	Katılıyorum	19	6,6
	Kısmen Katılıyorum	99	34,4
	Katılmıyorum	63	21,9
	Yanıtsız	107	37,2
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tablo üç hususta Türkiye kökenlilerin, Alman toplumuna olumsuz etkileri hakkında gençlerin değerlendirmelerini göstermektedir. "Türkler Almanya'da sosyal güvenliği sistemini kötüye kullanıyorlar." kanaatine katılımcıların % 8,3'ü katılıyorum, % 33,7'si kısmen katılıyorum, % 20,1'i ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'da yolsuzluk yapıyorlar." kanaatine katılımcıların % 26,4'ü katılıyorum, % 27,4'ü kısmen katılıyorum, % 39,9'u ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'da tembellik yapıyorlar." kanaatine katılımcıların % 6,6'sı katılıyorum, % 34,4'ü kısmen katılıyorum, % 21,9'u ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 64: Türklerin Almanya'ya Olumsuz Etkileri- II

		N	%
Cemaatlerine kapanıyorlar.	Katılıyorum	32	11,1
	Kısmen Katılıyorum	90	31,3
	Katılmıyorum	55	19,1
	Yanıtsız	111	38,5
	Toplam	288	100,0
Hukuk ve toplum kurallarına uymuyorlar.	Katılıyorum	23	8,0
	Kısmen Katılıyorum	77	26,7
	Katılmıyorum	79	27,4
	Yanıtsız	109	37,8
	Toplam	288	100,0
Dil sorunu nedeniyle anlaşmazlıklara yol açıyorlar.	Katılıyorum	38	13,2
	Kısmen Katılıyorum	102	35,4
	Katılmıyorum	39	13,5
	Yanıtsız	109	37,8
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tablo ise diğer üç hususta Türkiye kökenlilerin, Alman toplumuna olumsuz etkileri hakkında gençlerin değerlendirmelerini göstermektedir. "Türkler Almanya'da cemaatlerine kapanıyorlar." kanaatine katılımcıların % 11,1'i katılıyorum, % 31,3'ü kısmen katılıyorum, % 19,1'i ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler hukuk ve toplum kurallarına uymuyorlar." kanaatine katılımcıların % 8'i katılıyorum, % 26,7'si kısmen katılıyorum, % 27,4'ü ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. "Türkler Almanya'da dil sorunu nedeniyle anlaşmazlıklara yol açıyorlar." kanaatine katılımcıların % 13,2'si katılıyorum, % 35,4'ü kısmen katılıyorum, % 13,5'i ise katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.

Türklerin Alman toplumuna katkıları ve olumsuz etkileri birlikte değerlendirildiğinde üçüncü kuşak gençlerin diaspora Türklerinin Almanya'daki konumuna ilişkin kanaatlerinin genel olarak olumlu olduğu yukarıdaki dört tablodan açıkça görülebilir. Katılımcılar, Türklerin Alman toplumuna katkıları konusunda "Genç nüfusa ve iş gücüne katkı sağlıyorlar.", "Yeni ailevi ve ahlaki değerler getiriyorlar." "İnsanlık değerleri getiriyorlar." ve "Vergi veriyorlar." kanaatlerini diğerlerine göre daha vurgulu tercih etmişlerdir. Diaspora Türkleri Almanya'da hiç şüphesiz 1960'lara göre çok farklı konuma gelmiştir, denilebilir. İlk kuşak sadece

misafir işçiler idi. Bugün diaspora Türkleri sosyal hayatın her alanında önemli konumlar edinmiş durumdadır.

Alman toplumuna olumsuz etkiler konusunda ise katılımcılar önem sırasına göre, "Dil sorunu nedeniyle anlaşmazlıklara yol açıyorlar.", "Cemaatlerine kapanıyorlar." ve "Sosyal güvenliği sistemini kötüye kullanıyorlar." kanaatlerini diğer olumsuz etkilerden daha fazla vurgulamışlardır. Üçüncü kuşağın Almancanın diaspora Türkleri için öneminin farkında oldukları söylenebilir. Almandaki yetersizlik çoğunluk toplumu içinde sorunlara ve toplumda tercihe şayan pozisyonlara ulaşamamaya sebep olacaktır. Katılımcılar en büyük olumsuz etkiyi dil sorunu olarak belirlemişlerdir.

3.4.7. Ayrımcılık

Uluslararası ve ulusal mevzuata, siyasetçilerin ve medyanın konunun vahametine zaman zaman dikkat çekmesine rağmen Alman toplumunda toplumsal entegrasyonun önünde en büyük engellerden biri olan azınlıklara karşı ayrımcılık sorunu güncelliğini korumaktadır. Yeni kuşakların ayrımcılığa maruz kalmaları onlarda toplumdan dışlanmış olma gerekçesiyle olumsuz duygulara, suçluluğa ve marjinalliğe sebep olmakta ve nihayetinde gençler ayrımcılığa karşı tepkisel kimlik geliştirebilmektedir.

Özellikle eğitim kurumlarında ve iş gücü piyasasında birçok araştırmanın tespit ettiği, kimi zaman da bazı politikacıların itiraf ettiği gibi göç kökenlilere karşı sürdürülen bir ayrımcılık söz konusudur. Alan araştırmasında katılımcılara sorulan sorular dışında yapılan mülakatlarda görüşülen kimselere "*Üçüncü kuşağa etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılık yapılıyor mu?*" sorusu yöneltilmiştir. Görüşülen kimselerin tamamına yakını özellikle yukarıda belirtilen alanlarda ayrımcılık yapıldığını belirtmişlerdir. Ayrımcılık birinci bölümde de açıklandığı gibi belli kalıp yargılara, meşrulaştırmalara dayanır ve kendini sistemsiz zafiyetler aracılığıyla görünür kılar. Mülakatlarda bu sorunun cevapları bağlamında dikkat çeken yakın ilişkiler kurulan kimi Almanların ayrımcılık konusundaki pozisyonlarını ifşa edişleridir: "*Ben hala senin Türk olduğunu hazmedemiyorum.*" (26. Mülakat) ya da "*Sen iyi Türklersin.*" (33. Mülakat) gibi ifadeler önyargıları itiraf niteliğindedir.

Tablo 65: Ayrımcılığa Uğrama

		N	%
Resmi kurumlarda Türk olduğunuz için size ayrımcılık yapıldığını düşünüyor musunuz?	Her Zaman	18	6,3
	Genellikle	43	14,9
	Bazen	146	50,7
	Hiçbir Zaman	80	27,8
	Yanıtız	1	,3
	Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların ayrımcılığa uğrama konusundaki yanıtları yer almaktadır. Buna göre Türk olmak sebebiyle resmi kurumlarda ayrımcılığa uğrama konusunda katılımcıların % 6,3'ü her zaman, % 14,5'i genellikle, % 50,7'si bazen, % 27,8'i ise hiçbir zaman şeklinde cevap vermiştir. Üçüncü kuşaktan gençlerin toplamda % 71,9'u şu veya bu sıklıkta Türk oldukları sebebiyle resmi kurumlarda ayrımcılığa uğradıklarını belirtmektedir.

Yeni kuşaklar, ilk kuşağın yaşadığı birçok sorunu yaşamamalarına, Almancaya ve Alman kültürüne vakıf olmalarına rağmen başta işgücü piyasasına katılımda olmak üzere aşağıdaki tabloda dökümü yapılan hususlar başta olmak üzere ayrımcılığa uğramaktadır. Mülakat yaptığımız kimselerden biri, Almanya'da yetişen, burada hukuk eğitimi almış olan ve belediyede memur olarak çalışan biridir. Böyle bir kimse bile toplumda ayrımcılık gördüğünü belirtebilmektedir. Doktor muayenehanesinde ya da bir pastanede en basitinden kara kafalı anlamına gelen "Schwartzkopf"²⁸⁴ gibi bir ifadeyle eğitim ve donanımıyla belli bir toplumsal statüye ulaşmış kimseler dahi ötekileştirilebilmektedir. (38. Mülakat)²⁸⁵

²⁸⁴ İlginç bir şekilde İsveç'te de gettolarda yaşayan göçmenler için aşağılamak maksadıyla aynı anlama gelen "svartkalle" ifadesi kullanılmaktadır. Caldwell, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları...*, s.120.

²⁸⁵ Bkz. çalışmanın sonunda yer alan Ek III: Bazı Katılımcıların Ayrımcılığa İlişkin Belirttikleri.

Tablo 66: Ayrımcılık veya Baskı Nedenleri

	N		%			
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Yn.sız	Toplam
Mezhebim nedeniyle	39	146	13,5	50,7	103	288
Dini görüşlerim nedeniyle	172	106	59,7	36,8	10	288
Etnik kimliğim nedeniyle	112	166	38,9	57,6	10	288
Giyim tarzım nedeniyle	112	163	38,9	56,6	13	288
Konuşma tarzım nedeniyle	43	225	14,9	78,1	20	288
Cinsiyetim nedeniyle	14	256	4,9	88,9	18	288
Yaptığım iş nedeniyle	26	238	9,0	82,6	24	288
Siyasi görüşlerim nedeniyle	130	120	45,1	41,7	38	288

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Almanya'da yaşayan Türkler olarak hangi nedenlerle ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların oranları görünmektedir. Buna göre katılımcılar en büyük oranda dini ve siyasi görüşleri nedeniyle ayrımcılığa uğradığını düşünmektedir (% 59,7/ %45,1). Bu oranı aynı seviyede bir oranla etnik kimlik ve giyim tarzı nedeniyle ayrımcılığa uğradığını düşünenler takip etmektedir (% 38,9). Cinsiyeti sebebiyle ayrımcılığa uğradığını düşünenlerin oranı ise sadece % 4,9'dur.

Çalışmanın sonunda ekler bölümünde de sıralandığı gibi katılımcılar genellikle okullarda etnik kimlikleri, dini-siyasi görüşleri ve kıyafetleri sebebiyle ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişlerdir.

3.4.8. Almanya Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlara Bakış

Kökenlerinin vatanı ve doğup büyüdüğü "yeni vatan"dan beslenen çoklu aidiyetlere sahip üçüncü kuşağın bu aidiyetlere dair algıları, kimlikleri ve vatan anlayışları bağlamında önemlidir. Üçüncü kuşağın diasporada yaşanan sorunlara dair değerlendirmeleri aynı zamanda onların yüzleşmeleri gereken sorunları işaret ediyor denebilir.

Tablo 67: Almanya Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlara Bakış

	N		%			
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Yn.sız	Toplam
Uyuşturucu kullanımının yaygınlığı	183	80	63,5	27,8	25	288
Dinimize saygı gösterilmemesi	231	41	80,2	14,2	16	288
Dilimizi, kültürümüzü koruyamamak	220	55	76,4	19,1	13	288
İş bulamamak	190	78	66,0	27,1	20	288
Almanca konuşamamak, anlayamamak	131	133	45,5	46,2	24	288
Yoksulluk	110	152	38,2	52,8	26	288
İrkçılık ve ayrımcılık	234	36	81,3	12,5	18	288
Dinimizi yaşayamamak	170	97	59,0	33,7	21	288
Emeğin sömürülmesi	159	113	55,2	39,2	16	288
Yalnızlık, iletişimsizlik	113	141	39,2	49,0	34	288

Yukarıdaki tabloda üçüncü kuşağın diaspora sorunlarına bakışını belirlemek amacıyla oluşturulan "Almanya'da bir Türk olarak yaşadığınız sorunları, uygun seçenekleri işaretleyerek belirtiniz." sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar görülmektedir. Toplam on sorun ifadesinden çoğunluğun belirlenmesine göre ilk beş sorun sırasıyla şunlardır: ırkçılık ve ayrımcılık (%81,3), dinimize saygı gösterilmemesi (%80,2), dilimizi, kültürümüzü koruyamamak (%76,4); iş bulamamak (%66), uyuşturucu kullanımının yaygınlığı (% 63,5). Diğer beş sorun ise önem sırasına göre şu oranlarda işaretlenmiştir: dinimizi yaşayamamak (% 59), emeğin sömürülmesi (% 55,2), Almanca konuşamamak, anlayamamak (% 45,5), yalnızlık, iletişimsizlik (% 39,2), yoksulluk (% 38,2). Görüldüğü gibi sorunların sıralanmasında kültürel kimliğin korunmasına engel teşkil edecek hususlar gençler tarafından ön plana çıkarılmıştır.

Çeşitli araştırmalarda anket formunda sıralanan sorunlara göre gençlerin değerlendirmelerin farklılaştığı görülmektedir. Bu tür farklılaşmalar örneklemin farklılığı yanında araştırmanın uygulandığı dönemin sorunlarının farklılaşması olarak da yorumlanabilir. Mesela Alacacioğlu'nun 2000 yılından önce gerçekleştirdiği üçüncü kuşağa dair araştırmada, gençlerin yabancı düşmanlığı ve dışlanmayı sorun olarak görmedikleri bulunmuşken,²⁸⁶ Güllü'nün Köln'de yaptığı araştırmasına göre

286

Hasan Alacacioğlu, *Deutsche Heimat İslam*, München-Berlin: Waxmann, 2000.

ise gençler, yabancı düşmanlığını %11,3 'lük oranla dördüncü sırada bir sorun olarak görmektedirler.²⁸⁷

Tablo 68: Almanya'daki Türklerin İmajı

	N	%
Son Derece Olumlu	13	4,5
Olumlu	143	49,7
Olumsuz	98	34,0
Son Derece Olumsuz	19	6,6
Yanıtsız	15	5,2
Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Almanya'daki Türklerin imajını nasıl buluyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre gençlerin % 4,5'i diaspora Türklerinin imajını son derece olumlu bulurken, % 49,7'si olumlu, % 34'ü olumsuz, %6,6'sı ise son derece olumsuz bulmaktadır. Cevaplar olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grup olarak düzenlendiğinde ise gençlerin yarısından çoğunun diaspora Türklerinin imajını olumlu bulduğu görülmektedir (%54,2- % 40,6) .

3.4.9. Serbest Zamanı Değerlendirme

Serbest zamanların değerlendirilmesinde bireysel ve toplumsal birçok etkileşim alanı doğmaktadır. Yeni arkadaşlıklar, dayanışma ve işbirliği imkânları bu alanların başında gelmektedir. Bireyin sahip olduğu cinsiyet, eğitim seviyesi, meslek türü, dindarlık durumu ve etnik kültür gibi özellikleri, onun serbest zamanları değerlendirmesini doğrudan şekillendirmektedir. Almanya'da yoğun çalışma ve eğitim hayatı bireyler için serbest zamanları her ne kadar oldukça kısıtlasa da eğlence sektöründeki gelişmelerle şekillenen serbest zamanlar dikkat çekmektedir. Sosyo-ekonomik şartlar da gençlerin serbest zaman etkinliklerini etkilemektedir. Sonuçta evde televizyon ve internetle vakit geçirmenin maliyeti, sinema ya da tiyatroya gitmekten oldukça ucuzdur.

Gözlemlerimize göre eğitim seviyesi yüksek aileler, çocuklarıyla daha yakından ilgilenerek onları küçük yaştan itibaren sosyal, kültürel ve sportif etkinliklere yönlendirmekte, onları bu konularda desteklemektedirler. Yine aynı şekilde dini ve kültürel duyarlılığı yüksek aileler çocuklarını camilerin, kültür

²⁸⁷

Güllü, "Almanya'daki Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin...", s.165.

merkezlerinin etkinliklerine, gezi ve kamplarına katılım için teşvik etmektedirler. Heitmeyer'in yaptığı araştırmaya göre; Almanya'daki Türk kökenli gençlerin % 53,7'si sık sık spor yaptığını, % 28,3 ise sık sık camiye gittiğini belirtmektedir.²⁸⁸

Sportif etkinlikler ve bunların içinde de en fazla futbol erkekler için özellikle hafta sonlarının en yaygın etkinliklerindendir. Almanya'nın yaygın spor sahaları hemen her yerleşim biriminde genelde çok-etnili üye profiline sahip spor kulüplerince kullanılmakta, bu mekânlardaki etkinlikler gençlerin kültürel kimlikleri üzerinde etkili olmaktadır.

Diaspora ortamında gençler temelinde din ve etnik unsurların bulunduğu çok yönlü ilişkiler ağı geliştirmekte, boş zamanlarını daha ziyade aynı etnik kökenden ve inanç grubundan arkadaşlarla geçirmektedir. Boş zamanlarını daha çok televizyon ve internetle geçiren gençler, bu meşgalenin dışında arkadaşlarıyla birlikte olabildikleri mekânlarda buluşmayı tercih etmektedirler. Bu mekânlara; cami lokallerinden, gençlik merkezlerine, spor kulüplerinden kafelere çeşitlilik göstermektedir.²⁸⁹

Tablo 69: Serbest Zaman Etkinlikleri

	Sık sık		Ara sıra		Hiç			
	N	%	N	%	N	%	Yn.sız	Toplam
Kitap Okuma	70	24,3	167	58,0	47	16,3	4	288
TV/ İnternet Takibi	166	57,6	108	37,5	10	3,5	4	288
Disko	5	1,7	28	9,7	248	86,1	7	288
Dini Faaliyetlere Katılım	136	47,2	130	45,1	17	5,9	5	288
Gönüllü Toplum Hizmeti	69	24,0	117	40,6	90	31,3	12	288
Sinema / Tiyatro İzleme	33	11,5	194	67,4	53	18,4	8	288
Spor	88	30,6	136	47,2	58	20,1	6	288

Alan araştırmasında gündelik pratikler aidiyet bağları ve toplumsal ilişkiler hakkında ipuçları verir,²⁹⁰ anlayışına uygun olarak gençlerin serbest zaman etkinlikleri sorulmuştur. Yukarıdaki tabloda gençlerin serbest zaman etkinlikleri yer almaktadır. Buna göre katılımcılar serbest zamanlarında en çok televizyon ve internetle vakit geçirmektedir (% 57,6 sık sık). Yine gençlerin sık sık yaptıkları

²⁸⁸ Heitmeyer, Wilhelm, v.d., *Verlockender Fundamentalismus, Türkische Jugendliche in Deutschland*, Frankfurt: Suhrkamp, 1997, s. 81.

²⁸⁹ Hasan Alacacıoğlu, *Deutsche Heimat İslam*, München-Berlin: Waxmann, 2000, s. 43.

²⁹⁰ Çoşkun Canan, *Identitätsstatus von Einheimischen mit Migrationshintergrund: Neue styles?*, Wiesbaden: Springer VS, 2015, s. 107.

etkinliklerden biri de genelde cami derneklerinin organize ettikleri sohbet, ders, kurs ve seminer gibi dini etkinliklerdir (%47,2). Sık sık yapılan üçüncü etkinlik, geniş sportif etkinlik imkânlarında sahip olan bir toplumda spordur (% 30,6). Bu etkinliği dördüncü sırada kitap okuma takip etmektedir (% 24, 3).

3.4.10. Üçüncü Kuşağın Anne-Babalara Dair Değerlendirmeleri

Ailedeki ana-baba tutumunun gençlerin yetişmesi ve kimlik kazanmasında önemli bir faktör olduğu birçok çalışma ile ortaya konmaya ve bu olgu çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Kontrollü ilişki; açık iletişim; olgunluk beklentisi; sevgi, bakım ve destek ilişkisi gibi boyutları olan anne-baba tutumları çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Toplumların kültürel özelliklerine göre farklılık gösterebilecek olan bu tür yaklaşımlar genel olarak otoriter, demokratik, izin verici ana-baba tutumları olarak görünürlük kazanmaktadır.²⁹¹ Ancak genel olarak diasporadaki Türk ailelerin, kendilerinden beklenen psiko-sosyal işlevleri ifa etmede birçok güçlüklerle karşı karşıya oldukları söylenebilir. Bunun en başta gelen sebeplerinden biri de kuşaklar arası çatışmaya dayalı istikrarsızlıktır.²⁹² Yaşadıkları sosyo-kültürel sorunların müsebbibi olarak kimi zaman ebeveynlerini sorumlu tutan gençler; anne babalarının tutumlarını zamanı geçmiş, "Türkiye'den devşirilmiş" olarak nitelerken; anne babaların temel sorunu bir araştırmacının ifadesiyle "çocuklarının Almanlaşması"nın engellemeye çalışmaktır.²⁹³

Tablo 70: Ebeveynlere Dair Değerlendirmeler

	Çok		Orduka		Az		Hiç			
	N	%	N	%	N	%	N	%	Yn.sız	Toplam
Kavgacı	7	2,4	40	13,9	121	42,0	108	37,5	12	288
Otoriter	33	11,4	95	33,0	75	26,0	56	19,4	29	288
İlgisiz	5	1,7	21	7,3	83	28,8	162	56,2	17	288
Gerici	7	2,4	38	13,2	79	27,4	141	49,0	23	288
Fedakar	177	61,4	69	24,0	13	4,5	11	3,8	18	288
Dindar	148	51,4	80	27,8	17	5,9	26	9,0	17	288
Demokratik	69	24,0	120	41,7	52	18,1	16	5,6	31	288

²⁹¹ Nilay Çabuk Kaya, "Aile ve Çocuk", *Aile Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012, s.s. 119-126.

²⁹² Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, s. 232.

²⁹³ Werner Schiffauer, "Islamism in the Diaspora", *Lehrstuhl Vergleichende Kultur- und Sozialanthropologie Europa-Universität Viadrina Frankfurt/ Oder*, 1999, s.8.

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Ana- babanız için aşağıdaki tanımlardan uygun gördüklerinizi belirtiniz." şeklindeki soruya verdikleri yanıtlar görülmektedir. Buna göre gençlerin % 61,4'ü ana-babalarını fedakâr, %51,4'ü dindar, %24'ü demokratik, % 11,4'ü otoriter, % 2,4'ü kavgacı, %2,4'ü gerici ve % 1,7'si de ilgisiz olarak nitelendirmektedir. Yukarıdaki tabloyu oldukça, az ve hiç sütunlarıyla birlikte bütün olarak değerlendirdiğimizde ebeveynlere ilişkin değerlendirmelerde sıralamanın değişmediği görülmektedir. Gençlerle anne babalarının ilişkilerine dair yukarıda işaret ettiğimiz hususların yanında araştırma sonuçlarımıza göre genel olarak üçüncü kuşak anne-babaları öncelikle fedakâr olarak değerlendirmektedir.

3.5. Katılımcıların Dini İnanç, Algı ve Tutumları

Din olgusu, bireyin hayatında dindarlığın yansımalarıyla görünürlik kazanmaktadır. Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına dindarlığı farklı açılardan yansıtmaktadır. Zira dinler, bağlıları için örnek alınacak yaşamlar sunar. Kutsal olana bağlılık bireyin hayatının her alanında bir şekilde etkisini gösterir.

Dindarlık; dinin inanç, ritüel, ahlak vb. boyutlarıyla insanın hayatına ne kadar nüfuz ettiği ile ilişkilidir. Bireyin tutum ve davranışlarında gözlemlenebilen dindarlık, nesnel ve deneysel olma özelliğine de sahiptir. Katılımcılara sorulan sorular vasıtasıyla hem onların bireysel değerlendirmeleri hem de tutum ve davranışları üzerinden çeşitli boyutlarıyla dindarlıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 71: Öz-Değerlendirmeye Göre Dindarlık

	N	%
Dinin tüm gereklerini yerine getiren oldukça dindar biriyim.	40	13,9
Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biriyim.	194	67,4
İnançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen biriyim.	31	10,8
Dinin gereklerine pek inanmayan biriyim.	10	3,5
Dini inancı olmayan biriyim.	4	1,4
Yanıtsız	9	3,1
Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Dini inanç ve tutumlar açısından kendinizi hangisiyle tanımlarsınız?" sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 13,9'u kendilerini dinin tüm gereklerini yerine getiren oldukça dindar kimseler, % 67,4'ü dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar kimseler,

% 10,8'i inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen kimseler, % 3,5'i dinin gereklerine pek inanmayan kimseler, % 1,4'ü dini inancı olmayan kimseler olarak nitelemektedir.

Katılımcıların öz değerlendirmelerine göre tespit edilen dindarlıkla ilgili durumları belirli analizlerin daha verimli uygulanabilmesi için üç kategoride gruplandırılmıştır. Buna göre birinci ve ikinci satır birleştirilerek öz değerlendirmelere göre "dindar" grubu, üçüncü satır aynı şekilde korunarak "dinin gereklerine inanmayan" grubu dördüncü ve beşinci satır birleştirilerek "dinin gereklerine inanmayan" grubu oluşturulmuştur. Yeni durumda oluşan tablo şu şekildedir:

Tablo 72: Öz-Değerlendirmeye Göre Dindarlık-A

	N	%
Dindar	234	81,3
Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	31	10,8
Dinin Gereklerine İnanmayan	14	4,9
Yanıtsız	9	3,1
Toplam	288	100,0

Öz değerlendirmelere göre dindarlık durumlarının gruplandırılması sonucu oluşan tabloda katılımcıların % 81,3'ü kendilerini dindar kimseler, % 10,8'i inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen kimseler, % 4,9'u ise dinin gereklerine inanmayan kimseler olarak nitelemektedir. Son iki tabloda görüldüğü üzere niteliği tartışmaya açık olan ve başka bulgularla incelenmeye muhtaç olan bir sonuç olarak üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini dindar olarak görmektedirler. Böylelikle *"Üçüncü kuşağın çoğunluğu kendilerini dindar olarak nitelemektedir."* şeklindeki 14. hipotezimiz doğrulanmıştır.

3.5.1. İnanç Boyutu

Çalışmamızda dindarlığın inanç boyutunu tespit etmek amacıyla anket formunu uzatmamak gerekçesiyle İslam'ın amentü esaslarının tamamı sorulmamıştır. Allah'ın varlığı, peygamberlere ve ölümden sonraki hayata iman soruları inanç boyutunu tespit etmek için yeterli görülmüştür.

Tablo 73: Dindarlığın İnanç Boyutu

	İnanıyorum		İnanmıyorum		Kararsızım			
	N	%	N	%	N	%	Yn.sız	Toplam
Allah'ın varlığına	274	95,1	5	1,7	5	1,7	4	288
Peygamberlere	271	94,1	9	3,1	3	1,0	5	288
Ölümünden sonraki hayata (ahirete)	252	87,5	19	6,6	13	4,5	4	288

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "İnanç ile ilgili durumunuzu yansıtan seçeneği işaretleyiniz." sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 95,1'i Allah'a, % 94,1'i peygamberlere, % 87,5'i ise ölümünden sonraki hayata inanmaktadır. Diğer bir bakışla katılımcıların % 6,6'sı ölümünden sonraki hayata, % 3,1'i peygamberlere, % 1,7'si Allah'a inanmamaktadır. Bu oranları, Güllü'nün Köln çalışma evreninden üçüncü kuşağın Allah inancı, peygamber inancı ve ahiret inancına dair elde ettiği bulgular da desteklemektedir.²⁹⁴

Üçüncü kuşağın inanç konusunda yukarıdaki gibi yüksek oranlarda bir görüntü arz etmesi, bu kuşağın da dini inanç konusunda önceki kuşakları izlediğini göstermektedir. Bu hususun yanında Ahiret inancı gibi İslamiyet'in en temel inancında % 5'e yakın oranda gencin inanmıyor ya da kararsız oluşu ailelerde ve camilerdeki yetersiz din eğitimi, dışlanmışlık, değerler çatışması gibi çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Yaptığımız görüşmelerde Alman eğitim sisteminin özgürlükçü ve sorgulamacı özelliği ile Alman toplumundaki seküler eğilimlerin gençlerin dini tutumlarını etkilediği gözlenmiştir.

Peygamberlere imana ilişkin oranlarla Allah'ın varlığına imana ilişkin oranlar karşılaştırıldığında inanıyorum diyenlerin, hemen hemen aynı seviyede oldukları görülmektedir. Buna karşın peygamberlere inanmıyorum diyenlerin oranı Allah'a inanmayanlardan yüksektir. Her ne kadar doğrudan çalışmamızın konusu değilse de gençlerin peygamber anlayışlarının kitabi İslam anlayışından farklılıklar arz ettiği yapılan görüşme ve gözlemlerde belirlenmiştir. Bu durumun sebepleri olarak da yukarıda saydığımız hususlar sıralanabilir.

Üç iman esası arasından inanmıyorum ve kararsızım diyenlerin oranlarının en yüksek olduğu esas ahirete iman esasıdır. Almanya gibi seküler değerlerin baskın

²⁹⁴

Güllü, "Almanya'daki Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin...", Allah İnancı, s. 90; Peygamber İnancı, s. 96; Ahiret İnancı, s. 102.

olduğu bir sanayi toplumunda üçüncü kuşak gençler, ahirete inanç hususunda belirgin şekilde değişim içerisindedir denilebilir.

Yapılan gözlem ve görüşmelerden yeni kuşakların dini inançlar hususunda çok-dinli ve çokkültürlü ulusaşırı bir toplumda, yaptıkları karşılaştırma ve sorgulamalarla, şüpheli ve sorgulayıcı bir tutum geliştirdikleri sonucuna varılmıştır. Böylelikle *"Üçüncü kuşak gençlerden ahirete inananların sayısı Allah ve peygambere inananların sayısından azdır."* şeklindeki 15. hipotezimiz doğrulanmıştır.

3.5.2. İbadet Boyutu

Dindarlığın ibadet boyutu İslamiyet'e göre hayatın bütün pratiklerini kuşatan bir çerçeveye sahip olmakla birlikte genelde dinin belli zamanlarla kayıtlı ritüelleri olarak anlaşılmaktadır. Dinin inanç esaslarıyla, ritüel ve pratikleri birbirini tamamlayan ayrılmaz bir bütün oluştururlar. Öyle ki bu dini pratikler o dinin müntesiplerinin kültür ve kimliklerini hatırlatma ve koruma işlevi görmektedir. Tarihin eski dönemlerinden beri din olgusu kendisini dini ritüellerle korumuş ve görünür kılmıştır.²⁹⁵

İnanç ve pratikler birbirini tamamlar işleve sahiptir. Dolayısıyla dini pratiklerin uygulanması, dindarlığın derecesini göstermede ölçüt olarak görülmektedir. Zorunlu ritüellerin hangi oranda yerine getirildiği ve dua gibi dini coşkunun en açık göstergelerinden olan bir olguya ne derece zaman ayrıldığı, üçüncü kuşağın dindarlığı bağlamında araştırılması gereken hususlar olarak belirlenmiştir.

Tablo 74: Dindarlığın İbadet Boyutu

	Daima		Bazen		Hiçbir Zaman			
	N	%	N	%	N	%	Yn.sız	Toplam
Günlük Namazlar	158	54,9	75	26,0	52	18,1	3	288
Cuma ve Bayram Namazı	85	29,5	48	16,7	73	25,3	82	288
Oruç	245	85,1	23	8,0	18	6,3	2	288
Dua	210	72,9	62	21,5	13	4,5	3	288

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Aşağıdaki ibadetleri hangi sıklıkta yerine getiriyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre

²⁹⁵

Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993, s. 75.

katılımcıların % 54,9'u günlük namazları, % 29,5'i cuma ve bayram namazlarını, % 85,1'i oruç ibadetini, %72,9'u ise dua ibadetini daima yerine getirdiğini belirtmektedir. Avrupa kültürünün etkisi, bazı köktenci ve modernist yaklaşımların çabasına rağmen diaspora Türkleri arasında kadınların cuma ve bayram namazlarına katılımları söz konusu değildir. Kimi yerel uygulamalar dışında diasporadaki Türk kökenli dindar kadınlar bu konu Türkiye'deki uygulamayı sürdürmektedir. Katılımcıların yarısından fazlasının kadınlardan olduğu düşünülürse cuma ve bayram namazı satırındaki hiçbir zaman ve yanıtsız hücrelerindeki oranlar anlam kazanmaktadır.

Köln çalışma evreninde üçüncü kuşak gençleri konu aldığından bizim çalışmamız açısından önem arz eden Güllü'nün çalışmasında düzenli namaz kılanlarının oranı bizim sonuçlarımızdan oldukça düşük olmakla birlikte ara sıra namaz kılanların oranı % 31,3, hiç namaz kılmayanların oranı ise % 17,9 olarak tespit edilmiştir ki bizim sonuçlarımızla paralellik arz etmektedir.²⁹⁶

Almanya'da camilerin gençler için kültürel, sosyal ve hatta sportif etkinliklerle cazibe merkezi olması amacıyla birçok çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmaların gençlerin okul ve iş saatleri dışındaki vakitler için de olsa günlük namazlarını camide kılmalarına katkı yaptığı söylenemez. Bunda cami ve mescitlerin yerleşim birimlerine mesafesinin de etkisi vardır. Gençler özellikle hafta sonları olmak üzere belli zamanlarda kendilerine yönelik yapılan etkinliklere katılmak üzere camilere gitmekte ve bu zamanlara denk gelen günlük namazlara iştirak etmektedirler. Cuma namazlarına gençlerin ilgisi yoğundur. Özellikle gençlerin dilini yakalayabilen vaazlar ve bilhassa hutbeler, -cami cemaatinde farklı dilleri konuşan kimselerin bulunması gerekçesiyle kimi camilerde Almanca sunulmakta- gençler tarafından ilgiyle takip edilmekte, dil ve sunum konusunda özel çaba gösterilmeyen camilerde gençler vaaz saatlerinde arkadaşlarıyla sohbet etmeyi tercih etmektedirler. Kısacası namaza ve camiye olan ilginin çok sayıda değişkenle ilişkisi kurulabilir.

Dini hayata dair birçok araştırmanın da tespit ettiği gibi oruca olan bağlılık günlük namaza olan bağlılıktan çok daha fazladır. Bunda her iki ibadetin uygulama

²⁹⁶

Güllü, "Almanya'daki Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin...", s. 114.

periyotları arasındaki farkın etkili olduğu söylenebilir.²⁹⁷ Üçüncü kuşak gençler arasında oruç tutma oranının bu kadar yüksek çıkması da aynı genel eğilimle paralellik göstermektedir. Ramazan orucu gibi bir ibadetin daima yapılıyor olması ramazan ayı boyunca aralıksız oruç tutulması anlamına gelebileceği gibi Almanya'da gençler arasında okul dersleri, iş şartları, sınav, eğlence ya da sportif aktivite gibi gerekçelerle ramazan ayı içersinde bazı günlerde oruç tutmama durumu sık olarak gözlemlenebilmektedir.

3.5.3. Dinî Tutum ve Gelenekleri Uygulama ve Yasaklardan Kaçınma

Kişisel ve toplumsal hayatta dindarlığın belli zaman dilimlerinde yoğunluk kazanması sık gözlemlenebilen bir olgudur. Türk toplumunun geleneksel dini hayatına yerleşmiş olan kandil ve dini bayram kutlamaları, geleneksel kültürle bütünleşmiş olan dindarlığın toplumsal tezahürleridir. Diasporada yetişen kuşakların böyle bir kültürün pratikleriyle olan ilişkisi çalışma konumuz açısından önemlidir.

Tablo 75: Dindarlığın Ritüel Boyutu

	Daima		Bazen		Hiçbir Zaman		Yanıtı	Toplam
	N	%	N	%	N	%		
Türkiye'deki yakınları arayıp tebrikleşmek	172	59,7	93	32,3	21	7,3	2	288
Almanya'daki aile büyüklerinin ellerini öpmek	240	83,3	40	13,9	6	2,1	2	288
Camiye gitmek	174	60,1	74	25,7	37	12,8	4	288
Evde ibadet ve dua etmek	202	70,1	67	23,3	15	5,2	4	288

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Dini bayram ve kandillerde yaptığınız faaliyetleri yansıtan seçenekleri işaretleyiniz." sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 59,7'si Türkiye'deki yakınları arayıp tebrikleşmeyi, % 83,3'ü Almanya'daki aile büyüklerinin ellerini öpmeyi, % 60,1'i camiye gitmeyi, %70,1'i ise evde ibadet ve dua etmeyi daima yerine getirdiğini belirtmektedir.

²⁹⁷

Bu konuda geniş bilgi için bk. Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002; Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Konya: Çizgi Kitabevi 2002.

Dini inanç ve pratiklerin gözlemlenebileceği alanlardan biri de yeme-içme tutum ve davranışlarıdır. Dinin belirlediği helal-haram gibi ölçüler, gündelik hayatta giyim kuşamdan sonra en bariz olarak yeme-içmede uygulama alanı bulur. Almanya'da yaygın olarak tüketilen ve İslam'a göre haram olan domuz mamullerini yiyip yememe gençler için sadece dini bir mesele değil aynı zamanda kültürel kimliğe dair bir tercih anlamına gelmektedir. Bazen inanç ve ibadet konusunda gösterilmeyen bir duyarlılık domuz eti tüketmeme konusunda gösterilebilmektedir.

Tablo 76: Domuz Eti Yiyip Yememe

	N	%
Yerim	29	10,1
Kesinlikle yemem.	258	89,6
Arkadaş çevresinde hor görülmemek için yiyebilirim.	0	0,0
Yanıtsız	1	0,3
Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların "Domuz eti yiyip yememe konusunda durumunuzu yansıtan seçeneği işaretleyiniz." sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 10,1'i yerim, % 89,6'sı kesinlikle yemem cevabını vermiştir. Katılımcıların bu konudaki tavrının sosyal etki sebebiyle değişip değişmediğini belirleyebilmek amacıyla "Arkadaş çevresinde hor görülmemek için yiyebilirim." şıkkı cevaplar arasında konulmuş ancak hiçbir katılımcı bu şıkkı işaretlememiştir.

Tablo 77: Helal Kesime Dikkat Etme

	N	%
Kesinlikle dikkat ederim.	230	79,9
Hiç dikkat etmem.	31	10,8
Bazen dikkat ederim.	26	9,0
Yanıtsız	1	,3
Toplam	288	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların " Yediğiniz etin İslami usullere göre kesilip kesilmediğine dikkat eder misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 79,9'u kesinlikle dikkat ederim, % 10,8'i hiç dikkat etmem, % 9'u bazen dikkat ederim şeklinde cevap vermiştir.

3.6. Kimlik Algısı ve Din

Tablo 78: Dindarlık ve Alman Kimliği İlişkisi

Dindarlık	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Dindar	Sayı	105	122	227
		Satır	46,3%	53,7%	100,0%
		Sütun	76,1%	92,4%	84,1%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	21	9	30
		Satır	70,0%	30,0%	100,0%
		Sütun	15,2%	6,8%	11,1%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	12	1	13
		Satır	92,3%	7,7%	100,0%
		Sütun	8,7%	0,8%	4,8%
	Toplam	Sayı	138	132	270
		Satır	51,1%	48,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =15,255 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda dindarlık ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre dindar kategorisinde yer alan katılımcıların % 46,3'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 53,7'si uzak hissetmektedir. Dinin gereklerini yerine getiremeyenler kategorisinde yer alan katılımcıların ise % 70'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 30'u uzak hissetmektedir. Dinin gereklerine inanmayanlar kategorisinde yer alan katılımcıların ise % 92,3'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 7,7'si uzak hissetmektedir. Gruplandırılmış dindarlık ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir. Böylelikle "Üçüncü kuşak gençlerin dindar olanlarının çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak görmektedir." şeklinde düzenlediğimiz 16. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 79: Dindarlık ve Türk Kimliği İlişkisi

Dindarlık	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Dindar	Sayı	228	3	231
		Satır	98,7%	1,3%	100,0%
		Sütun	86,0%	30,0%	84,0%
	Dinin Gereklerini Yerine Getiremeyen	Sayı	27	4	31
		Satır	87,1%	12,9%	100,0%
		Sütun	10,2%	40,0%	11,3%
	Dinin Gereklerine İnanmayan	Sayı	10	3	13
		Satır	76,9%	23,1%	100,0%
		Sütun	3,8%	30,0%	4,7%
	Toplam	Sayı	265	10	275
		Satır	96,4%	3,6%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =25,221 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda dindarlık ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre dindar kategorisinde yer alan katılımcıların % 98,7'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,3'ü uzak hissetmektedir. Dinin gereklerini yerine getiremeyenler kategorisinde yer alan katılımcıların ise % 87,1'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 12,9'u uzak hissetmektedir. Dinin gereklerine inanmayanlar kategorisinde yer alan katılımcıların ise % 76,9'u kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 23,1'i uzak hissetmektedir. Gruplandırılmış dindarlık ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir. Böylelikle *"Üçüncü kuşak gençlerin dindar olanlarının tamamına yakını kendilerini Türk kimliğine yakın görmektedir."* şeklinde düzenlediğimiz 4. hipotezimiz doğrulanmıştır.

3.6.1. İnanç-Kimlik Algısı İlişkisi

Tablo 80: Allah'a İman ve Alman Kimliği İlişkisi

Allah'a İman	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	İnanıyorum	Sayı	132	133	265
		Satır	49,8%	50,2%	100,0%
		Sütun	93,6%	100,0%	96,7%
	İnanmıyorum	Sayı	4	0	4
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	2,8%	0,0%	1,5%
	Kararsızım	Sayı	5	0	5
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	3,5%	0,0%	1,8%
	Toplam	Sayı	141	133	274
		Satır	51,5%	48,5%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =8,778 ²⁹⁸ sd=2 p=,012					

Yukarıdaki tabloda Allah'a iman ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre inanıyorum diyen katılımcıların % 49,8'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 50,2'si uzak hissetmektedir. İnanmıyorum diyen katılımcıların ise % 100'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Aynı şekilde Allah'a iman konusunda kararsız olanların % 100'ü de kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir.

²⁹⁸

Allah'a iman ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmekle beraber beklenen değeri 5'ten küçük olan gözenek sayısı toplam gözenek sayısının % 66,7'sini oluşturduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 81: Allah'a İman ve Türk Kimliği İlişkisi

Allah'a İman	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	İnanıyorum	Sayı	259	8	267
		Satır	97,0%	3,0%	100,0%
		Sütun	97,0%	72,7%	96,0%
	İnanmıyorum	Sayı	5	3	8
		Satır	62,5%	37,5%	100,0%
		Sütun	1,9%	27,3%	2,9%
	Kararsızım	Sayı	3	0	3
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	1,1%	0,0%	1,1%
	Toplam	Sayı	267	11	278
		Satır	96,0%	4,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =24,457 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda Allah'a iman ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre Allah'a inanıyorum diyen katılımcıların % 97'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 3'ü uzak hissetmektedir. İnanmıyorum diyen katılımcıların ise % 62,5'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 37,5'i uzak hissetmektedir. Allah'a iman konusunda kararsız olanların % 100'ü de kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmektedir.

Tablo 82: Ahirete İman ve Alman Kimliği İlişkisi

Ahirete İman	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	İnanıyorum	Sayı	112	131	243
		Satır	46,1%	53,9%	100,0%
		Sütun	79,4%	98,5%	88,7%
	İnanmıyorum	Sayı	18	0	18
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	12,8%	0,0%	6,6%
	Kararsızım	Sayı	11	2	13
		Satır	84,6%	15,4%	100,0%
		Sütun	7,8%	1,5%	4,7%
	Toplam	Sayı	141	133	274
		Satır	51,5%	48,5%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X²=25,505 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda ahirete iman ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre ahirete inanıyorum diyen katılımcıların % 46,1'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 53,9'u uzak hissetmektedir. İnanmıyorum diyen katılımcıların ise % 100'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Ahirete iman konusunda kararsız olanların % 84,6'sı kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 15,4'ü uzak hissetmektedir. Ahirete iman ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 83: Ahirete İman ve Türk Kimliği İlişkisi

Ahirete İman	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	İnanıyorum	Sayı	244	4	248
		Satır	98,4%	1,6%	100,0%
		Sütun	91,0%	36,4%	88,9%
	İnanmıyorum	Sayı	14	4	18
		Satır	77,8%	22,2%	100,0%
		Sütun	5,2%	36,4%	6,5%
	Kararsızım	Sayı	10	3	13
		Satır	76,9%	23,1%	100,0%
		Sütun	3,7%	27,3%	4,7%
	Toplam	Sayı	268	11	279
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =32,003 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda ahirete iman ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre ahirete inanıyorum diyen katılımcıların % 98,4'ü kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,6'sı uzak hissetmektedir. İnanmıyorum diyen katılımcıların ise % 77,8'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 22,2'si uzak hissetmektedir. Ahirete iman konusunda kararsız olanların % 76,9'u kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 23,1'i uzak hissetmektedir. Ahirete iman ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

3.6.2. İbadet- Kimlik Algısı İlişkisi

Tablo 84: Günlük Namazlar ve Alman Kimliği İlişkisi

Günlük Namazlar	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	67	87	154
		Satır	43,5%	56,5%	100,0%
		Sütun	47,5%	64,9%	56,0%
	Bazen	Sayı	32	38	70
		Satır	45,7%	54,3%	100,0%
		Sütun	22,7%	28,4%	25,5%
	Hiçbir Zaman	Sayı	42	9	51
		Satır	82,4%	17,6%	100,0%
		Sütun	29,8%	6,7%	18,5%
	Toplam	Sayı	141	134	275
		Satır	51,3%	48,7%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =24,302 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloya göre günlük namazlarını daima ifa eden katılımcıların % 43,5'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 56,5'i uzak hissetmektedir. Günlük namazlarını bazen ifa eden katılımcıların ise % 45,7'si kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 54,3'ü uzak hissetmektedir. Namaz kılmayanların % 82,4'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 17,6'sı uzak hissetmektedir. Günlük namazları kılma ile Alman kimliğine mesafe arasında $p < .05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 85: Günlük Namazlar ve Türk Kimliği İlişkisi

Günlük Namazlar	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	156	1	157
		Satır	99,4%	0,6%	100,0%
		Sütun	58,0%	9,1%	56,1%
	Bazen	Sayı	70	2	72
		Satır	97,2%	2,8%	100,0%
		Sütun	26,0%	18,2%	25,7%
	Hiçbir Zaman	Sayı	43	8	51
		Satır	84,3%	15,7%	100,0%
		Sütun	16,0%	72,7%	18,2%
	Toplam	Sayı	269	11	280
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =23,440 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda günlük namazları kılma ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre günlük namazlarını daima ifa eden katılımcıların % 99,4'ü kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 0,6'sı uzak hissetmektedir. Günlük namazlarını bazen ifa eden katılımcıların ise % 97,2'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 2,8'i uzak hissetmektedir. Namaz kılmayanların % 84,3'ü kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 15,7'si uzak hissetmektedir. Günlük namazları kılma ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 86: Oruç Tutma ve Alman Kimliği İlişkisi

Oruç Tutma	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	108	128	236
		Satır	45,8%	54,2%	100,0%
		Sütun	76,1%	95,5%	85,5%
	Bazen	Sayı	17	6	23
		Satır	73,9%	26,1%	100,0%
		Sütun	12,0%	4,5%	8,3%
	Hiçbir Zaman	Sayı	17	0	17
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	12,0%	0,0%	6,2%
	Toplam	Sayı	142	134	276
		Satır	51,4%	48,6%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =23,744 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda oruç tutma ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre daima oruç tutan katılımcıların % 45,8'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 54,2'si uzak hissetmektedir. Bazen oruç tutan katılımcıların ise % 73,9'u kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 26,1'i uzak hissetmektedir. Hiçbir zaman oruç tutmayanların % 100'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Oruç tutma ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 87: Oruç Tutma ve Türk Kimliği İlişkisi

Oruç Tutma	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	236	5	241
		Satır	97,9%	2,1%	100,0%
		Sütun	87,4%	45,5%	85,8%
	Bazen	Sayı	21	2	23
		Satır	91,3%	8,7%	100,0%
		Sütun	7,8%	18,2%	8,2%
	Hiçbir Zaman	Sayı	13	4	17
		Satır	76,5%	23,5%	100,0%
		Sütun	4,8%	36,4%	6,0%
	Toplam	Sayı	270	11	281
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =20,956 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda oruç tutma ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre daima oruç tutan katılımcıların % 97,9'u kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 2,1'i uzak hissetmektedir. Bazen oruç tutan katılımcıların ise % 91,3'ü kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 8,7'si uzak hissetmektedir. Hiçbir zaman oruç tutmayanların % 76,5'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 23,5'i uzak hissetmektedir.

Tablo 88: Dua Etme ve Alman Kimliği İlişkisi

Dua Etme	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	95	106	201
		Satır	47,3%	52,7%	100,0%
		Sütun	67,4%	79,1%	73,1%
	Bazen	Sayı	34	28	62
		Satır	54,8%	45,2%	100,0%
		Sütun	24,1%	20,9%	22,5%
	Hiçbir Zaman	Sayı	12	0	12
		Satır	100,0%	0,0%	100,0%
		Sütun	8,5%	0,0%	4,4%
	Toplam	Sayı	141	134	275
		Satır	51,3%	48,7%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =13,013 sd=2 p=,001					

Yukarıdaki tabloda dua etme ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre daima dua eden katılımcıların % 47,3'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 52,7'si uzak hissetmektedir. Bazen dua eden katılımcıların ise % 54,8'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 45,2'si uzak hissetmektedir. Hiçbir zaman dua etmeyenlerin % 100'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmektedir. Dua etme ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 89: Dua Etme ve Türk Kimliği İlişkisi

Dua Etme	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Daima	Sayı	202	4	206
		Satır	98,1%	1,9%	100,0%
		Sütun	75,1%	36,4%	73,6%
	Bazen	Sayı	58	4	62
		Satır	93,5%	6,5%	100,0%
		Sütun	21,6%	36,4%	22,1%
	Hiçbir Zaman	Sayı	9	3	12
		Satır	75,0%	25,0%	100,0%
		Sütun	3,3%	27,3%	4,3%
	Toplam	Sayı	269	11	280
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =17,317 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda dua etme ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre daima dua eden katılımcıların % 98,1'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,9'u uzak hissetmektedir. Bazen dua eden katılımcıların ise % 93,5'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 6,5'i uzak hissetmektedir. Hiçbir zaman dua etmeyenlerin % 75'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 25'i uzak hissetmektedir. Dua etme ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

3.6.3. Dinî Gelenekleri Uygulama, Helal Yeme-Kimlik Algısı İlişkisi

Tablo 90: Dinî Gelenekleri Uygulama ve Alman Kimliği İlişkisi

Dini Gelenekleri Uygulama	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Yüksek	Sayı	13	1	14
		Satır	92,9%	7,1%	100,0%
		Sütun	9,2%	0,8%	5,1%
	Orta	Sayı	30	21	51
		Satır	58,8%	41,2%	100,0%
		Sütun	21,3%	15,9%	18,7%
	Düşük	Sayı	98	110	208
		Satır	47,1%	52,9%	100,0%
		Sütun	69,5%	83,3%	76,2%
	Toplam	Sayı	141	132	273
		Satır	51,6%	48,4%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =12,283 sd=2 p=,002					

Yukarıdaki tabloda dini gelenekleri uygulama puanları ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre dini gelenekleri uygulamada yüksek puana sahip katılımcıların % 92,9'u kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 7,1'i uzak hissetmektedir. Bu konuda orta sevide olan katılımcıların ise % 58,8'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 41,2'si uzak hissetmektedir. Dini gelenekleri uygulamada düşük puana sahip katılımcıların ise % 47'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, %52,9'u uzak hissetmektedir. Dini gelenekleri uygulama ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 91: Dinî Gelenekleri Uygulama ve Türk Kimliği İlişkisi

Dini Gelenekleri Uygulama	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Yüksek	Sayı	11	3	14
		Satır	78,6%	21,4%	100,0%
		Sütun	4,1%	27,3%	5,0%
	Orta	Sayı	46	5	51
		Satır	90,2%	9,8%	100,0%
		Sütun	17,2%	45,5%	18,3%
	Düşük	Sayı	210	3	213
		Satır	98,6%	1,4%	100,0%
Sütun		78,7%	27,3%	76,6%	
Toplam	Sayı	267	11	278	
	Satır	96,0%	4,0%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =19,474 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda dini gelenekleri uygulama puanları ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre dini gelenekleri uygulamada yüksek puana sahip katılımcıların % 78,6'sı kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 21,4'ü uzak hissetmektedir. Bu konuda orta sevide olan katılımcıların ise % 90,2'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 9,8'i uzak hissetmektedir. Dini gelenekleri uygulamada düşük puana sahip katılımcıların ise % 98,6'sı kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,4'ü uzak hissetmektedir. Dini gelenekleri uygulama ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 92: Domuz Eti Yeme ve Alman Kimliği İlişkisi

Domuz Eti Yeme	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Yerim	Sayı	26	1	27
		Satır	96,3%	3,7%	100,0%
		Sütun	18,2%	0,7%	9,7%
	Kesinlikle Yemem	Sayı	117	133	250
		Satır	46,8%	53,2%	100,0%
		Sütun	81,8%	99,3%	90,3%
	Toplam	Sayı	143	134	277
		Satır	51,6%	48,4%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =23,905 sd=1 p=,000					

Yukarıdaki tabloda domuz eti yeme durumu ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre domuz eti yerim diyen katılımcıların % 96,3'ü kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 3,7'si uzak hissetmektedir. Domuz etini kesinlikle yemem diyen katılımcıların ise % 46,8'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 53,2'si uzak hissetmektedir. Domuz eti yeme durumu ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 93: Domuz Eti Yeme ve Türk Kimliği İlişkisi

Domuz Eti Yeme	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Yerim	Sayı	20	7	27
		Satır	74,1%	25,9%	100,0%
		Sütun	7,4%	63,6%	9,6%
	Kesinlikle Yemem	Sayı	251	4	255
		Satır	98,4%	1,6%	100,0%
		Sütun	92,6%	36,4%	90,4%
	Toplam	Sayı	271	11	282
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
Sütun		100,0%	100,0%	100,0%	
X ² =38,641 sd=1 p=,000					

Yukarıdaki tabloda domuz eti yeme durumu ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre domuz eti yerim diyen katılımcıların % 74,1'i kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 25,9'u uzak hissetmektedir. Domuz etini kesinlikle yemem diyen katılımcıların ise % 98,4'ü kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,6'sı uzak hissetmektedir. Domuz eti yeme durumu ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Tablo 94: Helal Kesime Riayet ve Alman Kimliği İlişkisi

Helal Kesime Riayet	Alman Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Dikkat Ederim	Sayı	104	117	221
		Satır	47,1%	52,9%	100,0%
		Sütun	72,7%	87,3%	79,8%
	Hiç Dikkat Etmem	Sayı	29	1	30
		Satır	96,7%	3,3%	100,0%
		Sütun	20,3%	0,7%	10,8%
	Bazen Dikkat Ederim	Sayı	10	16	26
		Satır	38,5%	61,5%	100,0%
		Sütun	7,0%	11,9%	9,4%
	Toplam	Sayı	143	134	277
		Satır	51,6%	48,4%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =28,020 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda helal kesime riayet ile Alman kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre yediği etin İslami usullere göre kesilip kesilmediğine dikkat eden katılımcıların % 47,1'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 52,9'u uzak hissetmektedir. Yediği etin İslami usullere göre kesilip kesilmediğine hiç dikkat etmeyen katılımcıların ise % 96,7'si kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 3,3'ü uzak hissetmektedir. Helal kesim emrine bazen riayet eden katılımcıların ise % 38,5'i kendilerini Alman kimliğine yakın hissetmekte iken, % 61,5'i uzak hissetmektedir. Helal kesime riayet etme ile Alman kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Dini emirleri uygulama ve yasaklardan kaçınma bağlamında önemli göstergelerden biri olarak kabul edilebilecek olan İslami usullere göre et kesimi, Almanya'da sosyal ve hukuki açıdan zaman zaman tartışmalara konu olmuştur. Diaspora Türklerinin değerlerini yaşama ve sürdürme açısından da gündemde tuttukları helal kesim konusunda bir mülakatçımızın aktardığı anekdot dikkat çekicidir:

Helal kesim et ihtiyacımı karşılamak için bizzat kendim keserek et temin ettiğim mezbahane Alman mezbahacı bir seferinde bana: "Herr Demir, sen helal kesim için buraya gelen son nesil olacaksın. Çünkü senden sonrakiler için helal kesim sorun olmayacak." dedi. Ben ise bir taraftan onun dediklerine hak verirken, söylediklerine karşı savunma psikolojisiyle "Benim çocuklarım gelecekler. Onları bu şekilde yetiştirmeye çalışıyorum." diyebildim. Ancak onun öngörüsü bir gerçeğin de ifadesiydi. Bence Müslüman, Türk dernekleriyle ilişkisi olmayan gençleri kültürümüz adına kaybettik ki bu da tüm gençlerin % 50'si eder. (9. Mülakat)

Tablo 95: Helal Kesime Riayet ve Türk Kimliği İlişkisi

Helal Kesime Riayet	Türk Kimliği				
			Yakın	Uzak	Toplam
	Dikkat Ederim	Sayı	223	3	226
		Satır	98,7%	1,3%	100,0%
		Sütun	82,3%	27,3%	80,1%
	Hiç Dikkat Etmem	Sayı	23	7	30
		Satır	76,7%	23,3%	100,0%
		Sütun	8,5%	63,6%	10,6%
	Bazen Dikkat Ederim	Sayı	25	1	26
		Satır	96,2%	3,8%	100,0%
		Sütun	9,2%	9,1%	9,2%
	Toplam	Sayı	271	11	282
		Satır	96,1%	3,9%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
X ² =34,214 sd=2 p=,000					

Yukarıdaki tabloda helal kesime riayet ile Türk kimliğine mesafe ilişkisi görülmektedir. Buna göre yediği etin İslami usullere göre kesilip kesilmediğine dikkat eden katılımcıların % 98,7'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 1,3'ü uzak hissetmektedir. Yediği etin İslami usullere göre kesilip kesilmediğine hiç dikkat etmeyen katılımcıların ise % 76,7'si kendilerini Türk

kimliğine yakın hissetmekte iken, % 23,3'ü uzak hissetmektedir. Helal kesim emrine bazen riayet eden katılımcıların ise % 96,2'si kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmekte iken, % 3,8'i uzak hissetmektedir. Helal kesime riayet etme ile Türk kimliğine mesafe arasında $p<.05$ düzeyinde istatiksel olarak anlamlı bir ilişki görölmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile Almanya'daki üçüncü kuşak Türk gençlerin kimlik algıları ile din arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu ilişki çokkültürlülük ve entegrasyon tartışmaları bağlamında irdelenmiştir. Konunun anlaşılır olması için söz konusu iki kavramla ilişkili diğer kavramlar, bunların tarihsel gelişimleri ve teorisyenleri incelenmiştir. Ardından kimlik algısı ve din konusu; kimlik konusuna farklı yaklaşımlar, kimlik ve din, üçüncü kuşak ve din gibi başlıklar altında özetlenerek değerlendirilmiştir. Araştırmada çeşitleme modeliyle diasporik alanda kimlik olgusunu incelenmesi açısından betimsel, söz konusu olgunun din ile ilişki ve bağlantılarının irdelenmesi açısından ilişkisel araştırma yöntemi kullanılarak gençlerin aidiyet bağları, kimlik algıları, sosyo-kültürel ortamları, dini inanç, algı ve tutumları betimlenmiştir. Ardından kimlik algısı ve din ilişkisi çapraz tabloların da yardımıyla incelenmiştir.

Almanya'daki üçüncü kuşak Türk gençliği kökenlerin bilincinde olmakla beraber ulusötesi bir ortamda Türkiye ile Almanya arasında önceki kuşaklara göre farklılaşabilse de düşünsel ve fiziksel olarak hareketlilikler yaşayan bir kuşaktır. Bireylerin dinsel, kültürel kimlikleri ve aidiyetleri sembolik sınırları aşan mekânlarda ürettikleri ilişkiler üzerinden inşa edilmektedir. Üçüncü kuşak Türk gençlerin aidiyet bağları ve bu bağları şekillendiren etkenler ilişkisel, kolektif ve bağlamsaldır. Bu çalışmanın alan araştırması sırasında toplanan veriler ve gözlemler sonucunda; diasporik bir alanda bireylerin hareketlilikle şekillenen etkileşimlerle aidiyet bağlarını kurdukları tespit edilmiştir. Üçüncü kuşağın aidiyet bağları kültürel-etnik bağlar, dini bağlar, dil bağları ve duygusal bağlar üzerinden belirlenmiştir. Söz konusu bağlar üçüncü kuşağın kimlik inşalarını ve gündelik hayatlarındaki rutinleşmiş pratiklerini belirlemektedir.

Bu çalışmada üçüncü kuşağın eğilimleri, kökenlerin ülkesine, diasporaya ve bu ülkelerdeki bireylere besledikleri duyguları, belirli durumlarda ve mekânlardaki davranışları ve kişisel özellikleri bireysel kimliği betimlemiştir. Kolektif kimlik bağlamında ise gençlerin çeşitli biçimlerdeki ilişki, etkileşim ve grup üyelikleri ele alınmıştır. Gençlerin zamana ve mekâna özgü olarak gelişen gündelik hayat pratik ve etkinlikleri, bunlara gömülü olan aidiyet ve kimliklerinin yansımaları olarak değerlendirilerek incelenmiştir.

Aidiyet ve kimlik, gençlerin pratikleri ve sosyal hayatta katıldıkları aktivitelerde ortaya çıkmakta ve sürdürülmektedir. Bu pratikler dini, siyasi ve sosyal temellidir. Sosyal çevre ile bireyin etkileşimi sonucu gençlerin kimlikleri şekillenmektedir. Söz konusu etkileşim köken ülke ve diasporadaki bağlar üzerinden oluşmaktadır.

Almanya'daki Türk diasporasının sorunları, yaşadıkları toplumsal koşullar uzunca bir zaman entegrasyon ve çokkültürlülük kavramları üzerinden betimlenmiş, analiz edilmiş ve tartışılmıştır. Zaman zaman dışarıdan bir bakış izlenimi veren bu kavramsal tercihler, bazen içselleştirilmiştir. Politikacılar ve medya tarafından genelde tercih edilmeleri söz konusu kavram çiftinin işlevsellik kazanmasını ve geniş bir literatüre ulaşmasını sağlamıştır.

Diaspora Türkleri, çokkültürlülük konusunda genel olarak iki farklı söyleme sahiptir. Bir grup; çokkültürlülüğün Almanya için teoriden ibaret olduğunu, hatta Almanya'da çokkültürlülüğün politik olarak kabul edilmediğini, engellenmeye çalışıldığını, Almanya'nın göçmenlerin varlığını kabullenmekte çok zorlandığını ve geç kaldığını vurgulamaktadır. Diğer grup ise konuya gündelik hayattan yaklaşarak özellikle büyük şehirlerde farklı kültür unsurlarının yan yana bulunuşlarından yola çıkarak çokkültürlülüğü sosyal bir olgu olarak görmekte; Almanya'da sadece Almanların yaşamadığını, günümüz toplumlarının kültürel anlamda iç içe yaşadıklarını vurgulamaktadır. Çokkültürlülük kavramına olumlu yaklaşan diaspora Türklerinin olgusal olarak yaşanan bir durumun Alman toplumu tarafından nasıl algılandığı konusunda tereddütleri bulunmaktadır. Alman hükümetlerinin politikalarına eleştirel yaklaşan diaspora kuşakları, politikacıların çokkültürlü bir toplumun tek kültürlü bir topluma göre daha zor yönetileceği için tercih etmeyeceğini düşünmektedirler. Bununla birlikte dünya ihracat şampiyonu olmuş, yüksek teknolojiler üreten bir ülke olan Almanya, demografik açıdan dışarıdan işgücü ihtiyacını karşılamak, çalışma şartlarının zor olduğu birçok sektör için farklı kültürlerden de olsa işgücü istihdam etmek durumundadır.

Almanya'nın çokkültürlülük konusundaki durumunun genel olarak olumsuz bir görünüm arz etmesini bu ülkede hâkim olan "tek kültürcü" eğilimle açıklamak mümkündür. Çokkültürlü bir toplum olma yönündeki gayretleri, hâkim/ üstün kültür anlayışı yavaşlatmakta; toplumda yaşanan olgusal durum politik açıdan

engellenmeye çalışılmakta; farklı kültürler bir şemsiye altında toplanmak istenmektedir.

Almanya Türkleri, entegrasyona alternatif olarak farklı kavramlar [*Inklusion* (*Toplumsal İçerme*), *Partizipation* (*Katılım*), *Interkulturelle Eröffnung* (*Kültürlerarası Açılım*)] teklif edilmektedir. Yaşanılan topluma uyum sağlama anlamında göçmenlerden belli beklentilerin olması ilk dönemlerde anlamlı kabul edilebilse de zamanla kimi politikacıların gerçek amacın asimilasyon olduğunu ifşa etmeleri ve üçüncü kuşaktan itibaren ülkeye dışarıdan gelenlerin uyumu değil küçük yaşlardan itibaren Alman eğitim sistemine dahil olan bireylerin uyumundan bahsedilmesi entegrasyon kavramını anlamsızlaştırmıştır. Yeni kuşaklar; vergilerini ödeyip katkı sundukları toplumda gettolarda yaşamak derdinde değildir ve entegrasyonla asimilasyonu kast eden söylemlere rağmen, entegrasyon kavramı çerçevesinde sunulan sosyal haklardan ve eğitim haklarından feragat etmeme vurgusu yapmaktadırlar. Almanya'daki varoluş mücadeleleri yarım asrı çoktan aşmış olan Almanya Türkleri meselelere siyasetçilerin ve medyanın çizdiği çerçevenin dışından bakabilmektedirler. Yaşanan her sosyal/politik gelişmeyle kendi statülerini yeniden gözden geçirme mecburiyeti yaşamaktan yorulmuş olan yeni kuşaklar ayaklarını daha sağlam zemine basma çabasında görünmektedirler.

Diaspora Türklerinin dinleri ve kültürlerinin Alman toplumuyla entegre olmalarına engel olduğunu düşünen kimseler bulmak mümkündür. Onlara göre Türk her zaman için "Avrupa'nın ötekisi"dir ve bir sorun teşkil eder. Bu anlamda mesela camiler olmasaydı Türkler kolayca asimile edilebilirdi, görüşünü savunanlar bulunmaktadır. Ancak diğer yandan diaspora Türklerinin çoğunluk toplumuyla bütünleşme sorununu aynı göz hizasında iletişim kuramamaya bağlayanlar da bulunmaktadır ki bunlara göre mağdur duruma düşürülenlerin uyum doğrultusunda inisiyatif almaları imkansızlaşmaktadır.

Ulusötesi alanlarda entegrasyon sorununa göç kökenlilerin çoğunluk toplumuna uyması sorunu olarak klişe bir bakışla yaklaşıldığında diaspora Türklerinin kalıcılığı içselleştirememeleri, Almanya'nın gündemine eklemlenememeleri, toplumsal statü elde edememeleri, Almanca konusundaki yetersizlikleri, gettolarda yaşama eğilimleri, ayrımcılığa uğramaları sebebiyle özgüven sorunu yaşamaları gibi sorunları sıralamak ve bu sorunlar çözülürse uyum sorunundan eser kalmaz demek; yeni kuşakları pek tatmin etmez görünmektedir.

Avrupa değerlerinin, insan hakları söyleminin; Alman Anayasasının insan onurunu, din ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan prensiplerinin pratikte ne tür işlevler gördüğü göç ve göç kökenliler bağlamında ortaya çıkan sorunlara yaklaşımlarda açıklık kazanmaktadır.

Diasporada kuşaklarının kimliği melezliklere imkân tanıyacak şekilde gelişmektedir. Burada söz konusu olan diasporik kimliğin çoğul kültürel formları besleyen evrensellik boyutu ile bireyin kökenleriyle bağını sağlayan geleneksel, ulusal boyutudur. Yeni kuşaklar kimliklerinde bu iki boyutun yatışmaz etkileşimini yaşarlar. Onlar hem içinde yaşadıkları toplumla hem de kökenlerinin vatanıyla iletişimlerini ihmal etmemektedirler. Modern bir fenomen olarak hem burada hem orada olma, birden fazla mekana eş zamanlı olarak kendini ait hissetme, kökenlerinden tevarüs ettikleriyle yaşadığı mekanı kendine ait kılma üçüncü kuşağın kimliksel durumunu betimleyici özelliklerdir. Tek tek bireylerde ya da gruplarda bu ve benzeri özelliklerin dozajını belirlemek disiplinler arası çok yönlü araştırmalar yapmayı gerektirmektedir. Alman hükümetlerinin göç politikaları, ayrımcılık, İslamofobi gibi çeşitli sebeplerin itme/ çekme etkilerinden dolayı yeni kuşaklar ne kökenlerinin doğduğu yere ne de kendi doğdukları ve yaşadıkları yere kayıtsız kalabilmektedirler. Ayrımcılık, önyargı, kökenlerin kültürüne saygı gösterilmemesi gibi durumlara maruz kalan gençler, Türk kimliğine daha çok yaklaşmakta, çoğunluk toplumunun kültürüyle arasına duvarlar örebilmektedir. Sonraki süreçte bu durum çoğunluk toplumu tarafından gettolaşma, paralel toplum oluşturma, entegre olmama gibi etiketlerle yaftalamaya dayanak yapılmaktadır. Bütün bu şartların yanında küreselleşen dünyanın getirdiği vatandaşlık anlayışının da etkisiyle gerek kamusal hayatta gerekse özel hayatta diğer muhtemel kombinasyonların yanında içinde mutlaka Türklük, Müslümanlık ve Almanlık vurgularının da bulunduğu tireli/ diasporik kimlikler yaşam alanı bulabilmektedir.

Üçüncü kuşak gençlerin *çoklu kimlikli aidiyetlere* sahip oluşu, on üç ulusal kimlik tanımlaması arasından yaptıkları tercihlerinde de ortaya çıkmaktadır. Diaspora kuşakları açısından ulus devletlerin kanun ve antlaşmalarla belirledikleri vatandaşlık, göçmenlik ve mültecilik tanımları ile çizilen sembolik sınırlar, kimlik ve aidiyet politikalarıyla belirlemeye çalıştıkları kültürel sınırlar zamana ve mekâna göre değişiklikler göstermektedir. Kendilerini tanımlarken yalnızca Türk tanımlamasını yeterli görenler olduğu gibi, etnik kökenlerini ön plana çıkaranlar ve

bunlarla yetinmeyip bu tanımlamaların yanına özellikle Müslüman vurgusunu ekleme ihtiyacı duyanlar, Avrupalılığı ekleyenler bulunmaktadır.²⁹⁹

Üçüncü kuşak, kendilerini "gurbetçi" olarak niteleyen, anavatana geri dönüşü uzun yıllar hedef olarak görmüş olan öncekilerden farklıdır. Onlar kökenlerinden gelen bazı temel norm ve değerleri korumanın yanı sıra, Alman kültürü ve evrensel kültürün etkileriyle kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaktadırlar. Onlar "yabancı/Alman ve Türk kökenli Alman" ikilemlerini aşan stratejiler bulmak durumundadırlar. Bu kuşak yalnızca kendi kültürlerine bağlı kalmayan, diğer kültürlerle de oldukça açık, sınırlara yakın kimselerdir. Ancak bütün bu sayılan ve farklı bağlam ve mekânlarda görünürlük kazanan niteliklere rağmen *"Üçüncü kuşak gençlerin büyük çoğunluğu (sorulunca söylenen kimlik olarak) kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmektedir."* Bununla birlikte Almanya'ya aidiyet de gençlerin kimliklerini görünür kılan özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır ve üçüncü kuşak gençler arasında *"Almanya'ya aidiyet hissedenlerin sayısı, Almanya'yı yabancı memleket olarak görenlerden çoktur."* Diasporik kimliğin çeşitli bileşenlerinin dozajlarının birey ve gruplara göre farklılaşması doğrultusunda aidiyet ve tanımlamalar da değişmektedir. Üçüncü kuşak gençlerden *"Almanya'yı kendi memleketi olarak görenlerin çoğunluğu kendilerini Alman olarak hissetmektedir."*³⁰⁰

Almanya'daki üçüncü kuşak Türk gençleri Almancaya Türkçeden daha iyi hâkimdirler. Ancak bu gençler, ev ortamında ve arkadaşlarıyla birlikte oldukları zamanlarda daha çok Türkçe konuşmaktadırlar. Konuştıkları dil çoğunlukla iki dilden de kelimelerin kullanıldığı karma bir görünüm arz etmektedir. Diaspora Türkleri tarafından çözümün iki dillilikte olduğu kanaati paylaşılmasına rağmen yeni kuşakların "çift yarım dillilik şeklinde" kendini gösteren dil sorununa ilişkin bütüncül bir yaklaşım ortaya konamamakta; gerek Türk ve Alman devletleri, gerekse sivil toplum kuruluşları konunun önemini dikkate alan bir strateji geliştirememektedir. Dil kullanımı günlük iletişimi sağlamanın ötesinde bireyin düşünce dünyasını şekillendiren kavramların inşasından eğitim imkânlarının değerlendirilmesine kadar çok çeşitli varoluşsal alanı etkilemektedir.

²⁹⁹ Bu durum diğer alan araştırmalarında da görülmektedir. Kaya & Kentel, *Euro- Türkler...* s.130; Yazgan, "Danimarka'daki...", s. 150.

³⁰⁰ Çötök'un 2010 yılında Bremen'de yaptığı araştırmada gençler, % 75.3 oranıyla kendilerini Türk olarak hissettiklerini, % 53 oranıyla da kendilerini Türkiye'ye ait hissettikleri belirtmiştir. Çötök, "...Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler...", s. 195.

Sosyalleşmelerini Türkiye'de tamamlamış birinci kuşak ve bir kısmı Türkiye'de doğmuş ve burada eğitim almış olan ikinci kuşaktan kimselere nazaran üçüncü kuşak gençler Türkiye'ye kültürel ve duygusal açılardan oldukça uzak bir durumdadır. Gençler daha ziyade anne-babalarının ve diğer büyüklerinin katkıları üzerinden gelişen iletişim imkânlarının da yardımıyla Türkiye'deki yakınlarıyla yakın diyalog halinde olduklarını, buradaki yakınlarını hemen her yıl ziyaret ettiklerini belirtmektedirler. Üçüncü kuşak gençlerin Türkiye ve Türk tarih bilgisi sınırlıdır. Bütün bunlarla birlikte " *Üçüncü kuşak Türk gençlerin büyük bir kısmı kendilerini Türkiye'ye ait hissetmektedir.*" Ancak gençlerin Türkiye'de yaşama isteklerinin Türkiye'ye yönelik bu aidiyet duyguları kadar kuvvetli olmaması söz konusudur.

Gençler, Türkiye'ye aidiyetlerinin bir göstergesi olarak Türkiye'deki gelişmelere kayıtsız kalmamakta, Türkiye gündemini takip etmektedirler. Bu ilgede ailelerin rolü büyüktür, zira ailenin ve evin gündemi gencin de gündemini etkilemektedir. Ailenin Türkiye'ye bakışını gençler kimi zaman farkında olmadan içselleştirmektedir. Türkiye hakkında bildiklerini de daha ziyade ailelerinden ve medyadan öğrenmektedirler. Onların Türkiye ile bu şekilde değişik yollardan ilişki içinde bulunmaları Türk kimliğine aidiyet açısından önem arz etmektedir. Türkiye ile bağın bir şekilde devam ettirilmesi, Türkiye'de olan bitenin gündeme alınması onların Türkiye'ye karşı samimi duygular hissetmelerini ve Türk kimliğine bağlılıklarını mümkün kılmaktadır.

Üçüncü kuşak gençler hem doğdukları ülkeyle, hem de kökenlerinin ülkesiyle güçlü bağlara sahip olabilmektedirler. Söz konusu bağlar ebeveynlerinkinden oldukça farklı tezahürlere sahiptir ve onların kimlikleri bu çoklu aidiyet bağları ile beslenmektedir. Ağlar içinde hareketli, "Almanya'da yabancı, Türkiye'de Alman" olarak isimlendirilen, kimi zaman Avrupa'da "Türklüğün temsilcisi", kimi zaman da "Almanlaşmış" olarak görülebilen bu kimseler; gelişen iletişim ve ulaşım olanakları ve şeffaflaşan sınırlara sahip olan günümüz dünyasında ülke, vatandaşlık ve aidiyet kavramlarına farklı bakış açıları geliştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Gerek ailelerin telkinleri, gerekse Alman toplumunda yaşadıkları çeşitli sorunlar sebebiyle gençler, Türklerin Almanya'da Türk kültüründen uzaklaştığını düşünmektedir. Bu düşüncenin de etkisiyle Türkiye'de yaşamak düşüncesi psikolojik bir sığınak olarak belirebilmektedir. Ancak diasporada yaşanan kimlik ve aidiyet sorunları sebebiyle duygusal olarak sığınılan "nostaljik vatan"a aidiyet, özellikle yaz

tatili dönemlerinde olduğu gibi bazen şartlara bağlı değişenlik gösteren duygusal bir aidiyettir ve gençler, gerek mekansal uzaklık gerekse anadili yetkinliğinin zayıflaması gibi sebeplerle kaçınılmaz olarak Türkiye'ye kültürel olarak yabancılaşmaktadırlar.

Üçüncü kuşak gençler, diasporik ortamda farklı kültürle etkileşim içinde olan kimseler olarak kendilerini önceki kuşaklara nazaran daha çok Avrupalı ve Almanya'ya ait görmelerine rağmen başta dini inanç ve uygulamalar olmak üzere kökenlerinin değerlerine tamamen yabancılaşmamıştır. Bu kuşak önceki kuşaklardan çok daha fazla eğitim imkanlarını kullanmış, sosyal hayatın farklı alanlarında aktif roller üstlenmiş ve Alman toplumuyla bütünleşmiştir. Bununla birlikte üçüncü kuşak gençlerin büyük çoğunluğu dini değerleri benimsemekte ve bu değerleri kimliklerine referans olarak kabul etmektedirler ki *"Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini Müslüman ve/veya Müslüman Türk olarak tanımlamaktadır."* Öyle ki gençlerin Türkiye'ye ya da Almanya'ya aidiyet konusunda kendini kararsız olarak niteleyenlerinin büyük çoğunluğu da kendilerini dindar olarak görmektedir.

Din; insanı en derinden kuşatan, ona ahlak düzeni sunarak kılavuzluk eden, onun kişiliğine yön veren, kültürünü şekillendiren en önemli aidiyet bağıdır ve toplumun temel yapı taşlarından biridir. Bu sebepten dinden bağımsız kimlik tanımlamaları eksik kalacaktır. Bu noktada dini kimlik ile milli kimliğin çoğu zaman iç içe bir görünüm arz edişi dikkat çekicidir. Alman kimliği Müslümanlığa uzak, Türk kimliği Müslümanlığa yakındır, algısı varlığını sürdürmektedir. Üçüncü kuşak gençler de dini ve milli değerleri birlikte algılamakta ve birlikte yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda *"Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin çoğunluğu Alman kimliğine uzaktır."* ve *"Kendini Müslüman olarak niteleyen gençlerin hemen hemen tamamı Türk kimliğine yakındır."*

Üçüncü kuşak ikincil sosyalleşmesini büyük oranda ailesinin değerleriyle farklılaşan bir toplumda azınlık olarak yaşamaktadır. Genellikle beklenen bu sürecin ailenin değerleriyle uyumlu toplumsal şartlarda gerçekleşmesi iken diasporada kuşakları için bu söz konusu olamamaktadır. Genel olarak *"Gençlerin ailelerinin sunduğu değerlerle çevrelerinin sunduğu değerler çatışmaktadır."* Diğer taraftan bireylerin varoluşlarını çepeçevre kuşatan din, onların hayatlarını yönlendirici değerler vaz etmesiyle dikkat çeker. Dindar bireyin, kendi değerleriyle çelişik ortamlarda sorunlar yaşması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak araştırmamızda dindarlık

ile değerler çatışması yaşama durumu arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmediğinden *"Dindar gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olduğunu düşünmektedir."* şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. Aynı şekilde değerler çatışması yaşama durumu ile Alman kimliğine mesafe arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmediğinden *"Alman kimliğine yakın olan gençler, aile değerleri ile çevre değerleri arasında çatışma olmadığını düşünmektedir."* şeklindeki hipotezimiz de doğrulanmamıştır. Kızların başörtüsü takmalarından dolayı yaşadıkları sorunlar, helal kesim meselesi, kız-erkek karma yüzme derslerine katılma gereği, çoğunluk toplumunun dini ve kültürel etkinliklerine katılım beklentisi, ana dili öğreniminin teşvik edilmemesi gibi sorunlara rağmen gençler, kendilerini kültürel anlamda görece özgür hissetmektedirler. Her türlü olumsuz şarta rağmen Almanya'da çokkültürü toplumsal yapının bulunması ve hukukun üstünlüğüne olan inanç gençlerin böyle bir duyguya sahip olmalarına sebep olmaktadır, şeklinde bir açıklama getirilebilir. Ancak buna katılmayıp tam aksi yönde bir yaklaşımla üçüncü kuşak gençlerin kültürel kimliği savunmak gibi bir sorunları olmamıştır zira onlar böyle bir kültürel donanımına sahip değillerdir, düşüncesini savunanlar da bulunmaktadır. Araştırmamıza göre her iki yaklaşımın da doğruluk payı vardır. Yeni kuşaklar Avrupa şartlarının imkânlarıyla mücadele ettikçe kültürel kimlikleriyle varlık gösterebileceklerdir.

Evlilik bireyler için korumak, sürdürmek veya yenilerini kurmak istedikleri bağları ifade eden ve yaşam tarzlarını etkileyen bir olgudur. Diasporadaki yaşam süreci uzadıkça evlilik anlayış ve şekillerinin değişimi söz konusu olmaktadır. Araştırmalardan çıkan genel sonuç Türklerin gençleri genellikle Türkiye ile bağları korumak; namus, şeref gibi değerlerin Türkiye'de daha iyi korunduğu düşüncesiyle Türkiye'den getirdikleri damat ve gelinlerle evlendirdikleri olgusudur.³⁰¹ Aynı şekilde eşler Almanya'da seçilirken de Türkler tercih edilmektedir. Ancak yeni kuşaklarla birlikte diasporada kendi milletinden bireyler yerine farklı milletlerden kimselerle evlilik yaygınlık göstermektedir.

Üçüncü kuşak gençler, her ne kadar Türkiye'den Almanya'ya gelen gelin ve damatlar birçok sorunla karşılaşılıyor olsalar da bu tür evliliklere olumlu yaklaşmaktadır. Bu tür evliliklerin bütün zorluk ve olumsuzluklarına rağmen yarısından çoğu Türkiye'den "ithal" damat ya da gelin getirme fikrine olumlu

³⁰¹ Kaya & Kentel, *Euro- Türkler...* s. 153.

yaklaşmaktadır. İkinci kuşağın yöntemleri üçüncü kuşakta da devam ediyor görünmektedir. Diaspora Türklerinin bu eğilimleri kültürel kimliklerini ve değerlerini korumaya dönük bir çaba olarak okunabilir.³⁰²

Almanya'da Türklerin bazı davranışları ve Almanların önyargıları sebebiyle Türklerle ilgili düşünceler genellikle olumsuzdur.³⁰³ Bu durum Almanlarla ilişkilere de yansımaktadır. Bazı araştırmalar söz konusu ilişkilerin iyi olmadığını vurgulamaktadır.³⁰⁴ Ancak her iki taraftan da bu duruma karşı yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar doğurmuyor değildir. Yeni kuşakların Almanlarla ilişkiler konusunda eskiye nazaran daha rahat ve açık oldukları söylenebilir. Önceki kuşaklara nazaran üçüncü kuşak Alman toplumuyla daha fazla iç içedir.

Çağdaş medeniyetin ve insan haklarının beşiği olarak nitelenen Avrupa'da kimi araştırmacıların da vurguladığı gibi evrensel değerler ve insan hakları "yönetişliğe" kurban edilmektedir. Birçok politikacının söylemleri, medyanın bir kısmının ısrarcı tavırları "Avrupa Kalesi"nin güvenliği bahanesiyle ırkçı ve ayrımcı uygulamaların ardının kesilemediğini göstermektedir. Uluslararası ve ulusal mevzuata, kimi siyasetçilerin ve medyanın konunun vahametine zaman zaman dikkat çekmesine rağmen Alman toplumunda entegrasyonun önünde en büyük engellerden biri olan azınlıklara karşı ayrımcılık sorunu güncelliğini korumaktadır. *"Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu Türk olduklarından dolayı kendilerine ayrımcılık yapıldığını düşünmektedir."*

Evrensel bir fenomen olan din kurumu, insanların tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri ve toplumsal hayatı belirlemektedir. Karşılıklı etkileşim şeklinde gelişen bu belirleme birtakım semboller, imgeler ve ritüeller aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yeni kuşaklar aracılığıyla farklı İslam anlayışları üretilse de diasporada dine olan eğilim, orada doğmuş ve yetişen yeni kuşaklarda da belirgindir. Önceki kuşaklara oranla çok daha önemli adaptasyon ve kimlik sorunları ile karşı karşıya kalan üçüncü kuşak, ister geleneksel halk dindarlığı formu altındaki sessiz çoğunluk, ister İslamcı eğilimlere mensup azınlık, ister geleneksel dini bireysel ya da kültürel bir olgu olarak yaşayan kimseler olarak varlık gösterebilir sonuçta modern,

³⁰² Bknz. Kaya; *İslam, Göç ve Entegrasyon*, s.167.

³⁰³ Vassaf, *Daha Sesimizi Duyuramadık...*, s.184.

³⁰⁴ Nuruan ve diğ. Mustafa, Tacettin Güneş, Rahime Beder Şen, Sadık Güneş, Ahmet Rasim Kalaycı, Mehmet Kaplan, *Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara:2005, s. 65.

liberal, seküler, demokratik ve çoğulcu ortamdan etkilenecek çok yönlü değişmektedir. Bu değişimle birlikte *"üçüncü kuşağın çoğunluğu kendilerini dindar olarak nitelemektedir."*

"Üçüncü kuşak gençlerden ahirete inananların sayısı Allah ve peygambere inananların sayısından azdır." Ahiret inancı gibi İslamiyet'in en temel inancında % 5'e yakın oranda gencin inanmıyor ya da kararsız oluşu ailelerde ve camilerdeki yetersiz din eğitimi, dışlanmışlık, değerler çatışması gibi çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Yaptığımız görüşmelerden Alman eğitim sisteminin özgürlükçü ve sorgulamacı özelliği ile Alman toplumunun seküler eğilimleri ve çok-dinli ve çokkültürlü ulusaşırı özelliklerinin gençlerin dini tutumlarını etkilediği, şüpheli ve sorgulayıcı bir tutum geliştirmelerine sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

İnanç ve pratikler birbirini tamamlar işleve sahiptir. Dolayısıyla dini pratiklerin uygulanması, dindarlığın derecesini göstermede ölçüt olarak görülmektedir. Zorunlu ritüellerin hangi oranda yerine getirildiği ve dua gibi dini coşkunun en açık göstergelerinden olan bir olguya ne derece zaman ayrıldığı, üçüncü kuşağın dindarlığı bağlamında ipuçları vermektedir. Türk toplumunun geleneksel dini hayatına yerleşmiş olan kandil ve dini bayram kutlamaları ve geleneksel kültürle bütünleşmiş olan dindarlığın diğer toplumsal tezahürleri de üçüncü kuşak tarafından devam ettiriliyor görülmektedir. Almanya'da yaygın olarak tüketilen ve İslam'a göre haram olan domuz mamullerini yiyip yememe gençler için sadece dini bir mesele değil aynı zamanda kültürel kimliğe dair bir tercih anlamına gelmektedir. Bazen inanç ve ibadet konusunda görülmemiş oranda bir duyarlılık domuz mamulleri tüketmemeye konusunda gösterilebilmektedir.

Son dönemde diaspora gençliği arasında aşırı dini grupların etkin olduğu gözlemlenmektedir. Selefi vaizler, Almanya'da doğmuş gençlere hoşlanacakları duygusal tonla Almanca seslenerek onları toplumun bütününden soyutlamaktadırlar. Bu süreçte radikallerin kurduğu dernek ve camiler bu gençler için bir çeşit aile görevi görmektedir. Gençler bu ortamlarda tam da dönemlerine uygun olarak cevap aradıkları "Ben kimim?, Benim bu toplumda yerim neresi?, Almanya'da Müslüman olmam ne anlama geliyor?" gibi kimlikle ilgili sorunlarına kendilerince cevap bulmaktadırlar. Almanya Anayasayı Koruma Teşkilatı'na göre radikal eğilim gösteren gençler arasında Türk vatandaşı veya Türk kökenliler de bulunmaktadır.

Din insanı kuşatan dil, ırk, tarih, kültür ve coğrafya gibi diğer ortak aidiyet bağları içinde insanı en derinden kuşatan; ona ahlaki değerler sunan, onun kişiliğine yön veren en önemli aidiyet bağıdır. Bu sebeple şahsî kimlik, grup kimliği, sosyal kimlik, millî kimlik ve kültürel kimlik gibi bütün kimlik çeşitleri; topluma ve onun kültürüne göre tanımlanmaktadır. Böylelikle din, salt dini işlevlerinin ötesinde göç kaynaklı sorunların ve kültürel farklılıkların yaşandığı toplumlardaki kimlik sorunlarının çözümünde de önemli işlevlere sahiptir. Din ve kimlik ilişkisinde din, kutsallaştırma özelliği ile bir anlam ve tanımlama sistemi olan kimliği oluşturan, koruyan ve gerektiğinde de onun değişimini meşrulaştıran bir nitelik göstermektedir.

Bir dine bağlı olmak; bireylere kim ve ne olduklarının bilgisini verdiği kadar nereden gelip nereye gittiklerinin bilincini de kazandırabildiği için diasporik süreçlerde bireylerin yaşadıkları kimlik sorunlarının çözümünde dinin etkin rol oynaması söz konusudur. Dinin kimlik kazandırıcı ve koruyucu rolü diaspora gençliğinde de gözlemlenmektedir. Gençlerde dine ilişkin değerler ile kökenlere ilişkin değerler iç içedir. Dindarlık ile Türk kimliği birbirine yakın görülmekte iken dindarlık ile Alman kimliği arasına mesafe konmaktadır. *"Üçüncü kuşak gençlerin dindar olanlarının çoğunluğu kendilerini Alman kimliğine uzak, tamamına yakını ise Türk kimliğine yakın görmektedir."*

Sonuç olarak bütün bu değerlendirmelerden sonra görülmektedir ki *"Çokkültürlü/ diasporik ortamda kültürel bilinçleri şekillenen üçüncü kuşak gençler, Almanya ile "nostaljik anayurt" Türkiye arasında düşünsel/kültürel gelgitlerle birçok kültürün yan yana etkileşimde bulunduğu diasporik yaşam ortamında çok-katmanlı bir kimlik algısına sahiptir ve bu algının din ile ilişkisi çoklu nedensellik ile belirlenmektedir. Bu kimlik algısı kendisini, kişinin farklı zamanlara, mekânlara ve muhataplara göre değişen tavır alışlarıyla ve aidiyet bağlarıyla görünür kılmaktadır."*

Öneriler

Bireyin kendini gerçekleştirmesinde olduğu gibi kimliğinin oluşumunda da farklı seçenekler arasından özgürce seçimlerin yapılabildiği toplumlar, böyle olmayan toplumlara göre daha verimlidir. Zira birey ya da gruplar ancak alternatif

kimlikler gördüğünde kendi kimliği üzerinde düşünmeye başlar.³⁰⁵ Böylelikle diaspora ötekiyle karşılaşmayı zorunlu kılması açısından kimlik oluşumunda önemli bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda diasporik ortam; azınlıktan bireyler için göç, sürgün olma, gurbet, vatan ve yaşanılan yer arasında ortada kalma gibi özellikleriyle bireye daha iyi bir gözlemci ve sorgulayıcı olma, entelektüel bir duruş sergileme vasıfları kazandırabilir. Hal böyleyken diasporik ortamın bireyin kendisini tanıma ve gerçekleştirmedeki zenginleştirici özelliğini göz ardı ederek yalnızca asimile olma veya kültürel kimlik kaybına uğrama endişesiyle tepkisel tutumlar geliştirmek, diaspora varlığı açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu sebeple diasporanın başta kimlikle ilgili olmak üzere temel meselelerine geniş bir perspektiften bakarak soğukkanlıca ve uzun vadeli planlarla yaklaşılmalıdır. Böyle bir yaklaşımın birçok açıdan zihniyet değişimini gerekli kılacağı unutulmamalıdır.

Almanya Müslüman Türk diasporasının; potansiyelleriyle hem kendisi için hem de diğer Türk ve Müslüman topluluklar için kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkiler bağlamında stratejik bir güç olduğu bilincinde olunmalıdır. Bu bilinçle yaklaşık altmış yıllık diaspora geçmişinden sonra artık "*acı gurbet hikayeleri*" aşılarak evrensel örneklikler içeren başarı hikayeleri üretecek yetkinliğe ulaşılmalıdır. Parçalı bir görünüm arz eden Türk diasporasının böyle bir yetkinliğe ancak gönül ve akıl birliği ile ortak kurumsal yapılar inşa ederek ulaşabileceği görülmelidir. Diaspora Türklerinin sivil güçlerinden doğacak olan bu kurumsal yapı (ya da yapılar) demokratik ve şeffaf yönetim özellikleri ve diasporanın seçkin kanaat önderlerini bünyesinde toplamasıyla tüm diaspora unsurlarına hitap edebilmelidir.

Yeni kuşakların geleceği; anadiliyle, kültürüyle, gelenekleriyle, inançlarıyla var olabilen; yaşadığı ülkeye tüm alanlarda katkılar sağlayan bir Türk diasporası ortamında yetişmelerine bağlıdır. Türk diasporasının anavatanları, anadilleri ve öz kültürleriyle bağlarını koruması ile yaşadıkları ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi hayatına aktif biçimde katılımları birbirinden ayrılmaz bir madalyonun iki yüzü gibidir. Mutlu, müreffeh ve başarılı bireylerin üyesi olduğu bir diaspora toplumu için bütün paydaşların katkı sunacağı somut politikalar ve projeleri üretilmelidir. Bu politika ve projeler arasında yerel siyaset, yerel medya ve yerel sivil toplum ile ilişkilerin geliştirilmesi yer almalıdır.

³⁰⁵

Krş. Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınları, 2006, ss. 349-460.

Diyanet İşleri Başkanlığının organize ettiği yurt dışında din görevlisi, öğretmen, cami dışı sosyal hizmetler görevlisi yetiştirmek ve bu hizmetlerin yerel kültürlerle aşına, diasporalarda orta öğrenimini tamamlamış kişiler tarafından sunulmasını sağlamak amacıyla 2006 yılında başlatılan, bugüne kadar yaklaşık üç yüz öğrencinin mezun olduğu Uluslararası İlahiyat Programı (UIP) gibi projelerle diasporik kimliğin yerel ve evrensel boyutlarına hitap edilmelidir. Cami hizmetlerinin çeşitliliği ve niteliği artırılmalı, din görevlilerinin liyakat ve yeterliliklerine azami dikkat gösterilmelidir. Son yıllarda daha fazla üzerinde durulan din eğitimi çalışmaları, yerel şartları gözetken bir içerik ve yaklaşımla güncellenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Bu eğitimlerin içeriklerini de şekillendirecek olan dini ve kültürel konulara ilişkin eserler diaspora gençliğine hitap edecek şekilde Türkçe ve Almanca yayımlanmalıdır. Diasporada çok önemli işlevler görmüş olan camilerin yeni kuşaklar için de yararlı mekânlar olması için yönetim şekilleri ve faaliyet alanları gözden geçirilmeli, yerel şartlarla uyumlu çekim ve çözüm merkezleri olmaları sağlanmalıdır.

Yaklaşık altmış yıllık bir diasporanın her türlü sorununa çözümler araştırarak, diaspora toplumunun geleceğine dair projeksiyonlar geliştirecek diaspora araştırma merkezlerinin oluşturulması, özellikle ayrımcılığa karşı mücadelede ve gençlerin eğitimlerine katkı sunmada temel bir ihtiyaçtır.

Diaspora toplumunun kendisi hakkındaki öz değerlendirmesini bakışları olumlu örneklerle yönlendirerek iyileştirmek gerekir. Bunun için çeşitli alanlarda belirli periyotlarla sunulabilecek "Diaspora Başarı Ödülleri" gibi projelerin toplum üzerinde olumlu etkileri olacaktır. Diaspora ile anavatan arasında gerçekleştirilecek olan gençlik değişim programlarının, gençlere yönelik kültürel gezi ve kamp programlarının birçok yararı olacaktır. Diasporadaki yeni kuşakların eğitim hayatlarındaki başarılarının desteklenmesi yaşanan ülkede kültürel ve sosyal hayata eşit katılımlarını sağlayacaktır. Eğitimde başarı için uzun soluklu kurumsal projelere ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Üçüncü kuşağın gelecekte kültürel kimliği ile var olabilmesinde başta aileler olmak üzere STK'ler ve resmi kurumlara önemli görevler düşmektedir. Belli bir duyarlılık ve çaba ile mücadele edildiğinde birçok imkâna sahip olan bu kuşağın önünün açık olduğu söylenebilir. Bilim ve teknoloji alanında dünyanın önde gelen ülkelerinden birinde yer alan Türk diasporasının yeni kuşakları, yüzlerce milyar

avroluk eğitim bütçesinden kendi paylarına düşeni kullanma mücadelesi vermelidir.

Anadilinin korunması sorunu yeni kuşakların önemli sorunlarından biridir. Türkçeye hâkim olmanın yeni kuşaklarda kültürel kimlik unsuru olmanın ötesinde yararları olmalıdır. Alman eğitim sistemi, göçmen kökenli kuşakların bir hakkı olarak okullarda Türkçeye yabancı dil statüsü tanınmalıdır.

Her türlü aşınmaya rağmen Türkiye'ye aidiyetleri hala canlı olan, Türkçe kullanabilen üçüncü kuşak gençler; dini kimlikleriyle İslamiyet'in Almanya'daki mümessilleri olma ve Türkiye ile irtibatı koruma açısından önemli görevler ifa edecek görünmektedir. Bu kuşak aynı zamanda Alman toplumunda Türklere karşı oluşan engellere dirayetle karşı durma donanımına sahip bir kuşaktır. Bu özellikler etraflıca değerlendirilmeli, korunmalı ve geliştirilmelidir. Zira sonraki kuşakların daha farklı nitelik ve sorunlara sahip olacağı öngörülebilir.

Diasporik kimliğin evrensel boyutu gereği önceki kuşaklardan tevarüs edilen değerler yeniden yorumlanma sürecini yaşayacaktır. Yeni kuşaklar açısından bu duruma hazırlıklı olunmalı, özellikle din eğitimi konusunda evrensel değerlerle diyalojik ilişki geliştirebilecek bir yaklaşımla gençlerin ihtiyaçları karşılanmalı, sorunlarına çözümler aranmalıdır. Ne İslamiyet açısından ne de Türk kültürü açısından üçüncü kuşak gençlerden ilk kuşağın ana vatandan getirdiği kültürel özellikleri revizyona tabi tutmadan yaşa(t)maları beklenebilir. Bu kuşak için kimliğin ana mekanı Avrupa, Almanya'dır ve bu durum çeşitli kimlik kombinasyonlarında da açıkça görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre bu süreç gelecekte bu şekilde devam edecektir. Ancak diasporada gelişen bu olguya rağmen politikacısı, entelektüeli ya da sıradan halkıyla çoğunluk toplumu; sadece değerlerini yaşamayan, dini kimliğini açığa vurmayan Müslümanları güvenilir görme eğilimindedir.³⁰⁶ Yeni kuşakların mutlu, başarılı ve topluma katkı sağlayan bireyler olabilmesi için mücadele edilmelidir. Bu mücadelenin mikro ve makro ölekte diyalogdan geçtiği bilinciyle "*Açık Cami Günleri*", "*Buyurun ben Müslümanım!*" gibi tanışma ve etkileşimi artıracak etkinlikler çoğaltılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

İslamiyet Almanya'da, Hristiyan mezheplerinin ve diğer dinlerin sahip olduğu gibi kamu tüzel kişiliğine sahip olmalı, Müslüman vatandaşları bulunan bir hukuk devletinde İslam'ın Almanya'nın bir parçası olup olmadığı tartışmasına son

³⁰⁶

Tariq Ramadan, *Müslimsein in Europa*, Köln: MSV Verlag, 2001, s. 243, Ayrıca bkz. Bkz. Cemil Şahinöz, *Der deutsche Islam*, Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2011.

verilmelidir. Böylelikle İslam din dersleri, İslam ilahiyatı kürsüleri gibi alanlarda yaşanan olumlu gelişmeler federal çapta yaygınlık kazanmalıdır.

Diasporadaki STK'ler diaspora meselelerinde kendi anlayışlarına göre yoğun çalışmalar yürütmektedirler. Ancak bu çalışmaların başarılı olması; birlikte hareket etmeye, yeni kuşaklara hitap edebilmeye; yetkin pedagog, sosyolog ve sosyal hizmet uzmanlarının planlı ve programlı çalışmalarına bağlıdır. Yüksek oranda göç kökenli vatandaşın yaşadığı Almanya'da çoğunluk toplumunun huzuru ve diaspora kuşaklarının sağlıklı bir kimlik oluşumu yaşayabilmeleri için hem çoğunluk toplumu hükümet imkanları ve medya organlarıyla, hem de diaspora Türkleri örgütlü yapılarla karşılıklı önyargılara, yanlış genellemelere ve ayrımcılığa karşı sistemli bir mücadele ortaya koymalıdır.

Diaspora Türklerinin geleceği için gençlik çalışmalarının önemi büyüktür. Gençlere ayrımcılıktan arındırılmış, kendilerini tanıyıp gerçekleştirebilecekleri sosyo-kültürel ortam hazırlamak sivil ve resmi sorumluların öncelikli görevidir. Okullarda sorgulayıcı ve özgürlükçü bir eğitim anlayışıyla eğitim gören gençlere *"Geleceğimiz gençler!"* gibi popülist söylemlerle, *"Gençleri kafalıyoruz."* (*"Wir ticken Jugendliche!"*) edasıyla yaklaşılması yararsızdır. Gençler, bu çalışmaların nesnesi değil öznesi olarak değerlendirilmeli, her konuda onların görüş ve isteklerine önem verilmelidir. Gençlerin iki dilliliği zenginlik olarak görmelerine, kendilerini medya ve resmi kuruluşların olumsuz tutum ve uygulamaları karşısında yalnız hissetmemelerine, diaspora toplumunda başarının mümkün olduğunu görebilmelerine, kendi kültürel ve dini kimliklerinin bilincinde olmalarına, kendi varoluşlarını derinlikli kavramlarla anlamlandırabilmelerine, başta siyaset olmak üzere her alanda çoğunluk toplumuna aktif katılımın diasporanın geleceği için elzem olduğunu görmelerine ve aynı zamanda da Türkiye'ye aidiyetlerine katkı sağlayacak plan, program ve etkinlikler üretilmelidir.

Almanya hükümetleri müfredatı ve personel yapısıyla eğitim sistemini göç kökenli kuşaklara açmalı; birlikte yaşamının daha uygun yollarını öğreten, yabancı düşmanlığına kapalı kültürlerarası eğitim yaklaşımının geçerlilik kazanmasını sağlamalıdır. Yine hükümetlerin entegrasyon kavramına ortak ve genel bir tanım getirmesi ve bununla tutarlı politikalar yürütmesi gerekmektedir. Bir göçmen ülkesi olarak Almanya, çeşitli gerekçelerle çokkültürcü politikalar izlemese de ırkçılığı, ayrımcılığı çağrıştıran; Alman kültürünü üstün gören *"Leitkultur"* yaklaşımını esas

alan politikalara izin vermemeli ve bunları yasalarla önlemelidir. Anayasasının başında insan onurunun dokunulmazlığını vurgulayan bir ülke olarak Almanya; göç kökenli, göçmen ve mültecilere dair bütün uygulamalarında insan onuruyla telif edilmeyecek algı, söylem ve pratiklerini revize etmelidir. Politikacılar ve kanaat önderleri toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında aynı seviyede olabilecekmişçesine tek taraflı entegrasyon beklentilerinden, kültürel ve dini çeşitliliği yok sayan ötekileştirici yaklaşımlardan vazgeçmelidir.

İletişim teknolojilerindeki muazzam gelişmeler, küreselleşmenin belli kültürel kalıpları dayatması, toplumların refah düzeyinin artması gibi etkenlerle aile kurumunun geleneksel işlevlerinin sarsılması birçok ülkede gündemdeyken diaspora toplumlarında söz konusu sorunlar katmerleşmektedir. Bu sebeple yeni kuşakların yetişmesinde sağlam kurumlar olarak işlev görmeleri için diasporadaki aileler özel olarak desteklenmelidir. Son dönemde bu durumun farkında olan konsolosluklar hizmet alımı şeklinde aile danışmanlığı hizmetleri sunmaktadırlar ki, bu hizmetlerin içeriği zenginleştirilmeli, yaygınlığı artırılmalıdır.

Son olarak diasporada çeşitli alanlarda on yıllardır STK üyesi, yazar, öğrenci, emekçi gibi çeşitli vasıflarla gönüllü olarak çalışmalar yapan kimselerin çabalarına ve görüşlerine değer verilmeli, kurumsal imkanlar ve söylemlerle onların diasporadaki kalıcılık, katılım, temsil ve geleceklerini olumsuz etkileyebilecek yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin; *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2002.
- ACAR, Mustafa; "Almanya'da Bir Yaşam Süreci Olarak Göçmenlik Ve Uyum Sorunu", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 / 12, (Kasım 2014), ss. 83- 97.
- Açık Toplum Enstitüsü, *Muslims in Europe, A Report on 11 EU Cities, At Home in Europe Project*, Macaristan: Open Society Institute, 2010.
- ADIGÜZEL, Yusuf; *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya-Köln Örneği*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.
- AKDOĞAN, Ali; *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- AKKAYA, M. Şükrü; "Herder: Şahsiyeti ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9/1.2 , 1951, ss. 165-173.
- ALTINTAŞ, İsmail; *Dış - Göç ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- ALACACIOĞLU, Hasan; *Deutsche Heimat İslam*, München-Berlin: Waxmann, 2000.
- AYDIN, Suavi; "Azınlık Kavramına İçerden Bakmak", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı (drl.), İstanbul: Tesev Yayınları, 2005.
- BAHAR, Hasan "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, H. Bahar v.d. (ed.), Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2013, ss. 267-304.
- BAKER, Edwin C. (1985); "Sandel on Rawls" *University of Pennsylvania Law Review*, 133, ss. 895-928.
- BAŞER, Bahar; *Diasporada Türk-Kürt Sorunu Almanya ve İsveç'te İkinci Kuşak Göçmenler*, İstanbul: İletişim, 2013.
- BAUMANN, Gerd; *Çokkültürlülük Bilmecesi, Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Işıl Demirakın (çev.) Ankara: Dost Yayınevi, 2006.
- BAUMAN, Zygmunt; *Bireyselleşmiş Toplum*, Y. Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- BHABBA, Homi K.; *Nation and Narration*, London: Routledge, 1990.
- BİLGİN, Nuri; *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşina Kitaplar, 2007.
- _____; *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997.
- _____; *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayınları, 1996.
- _____; *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayınları, 1994.
- BERGER, Peter L.; *Dinin Sosyal Gerçekliği*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- _____; "Bilgi Sosyolojisinde Bir Sorun Olarak Kimlik", N. Erdoğan (çev), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 1987/1, ss. 207-218.

- BERGER, Peter L.& Thomas Luckmann; *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, Vefa S. Öğütle (çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- BİLLINGTON, Rosamund; v.d, "Kültürü Tanımlamak", *Sosyoloji: Başlangıç Okumaları*, Anthony Giddens (edt.), İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- BRUBAKER, Rogers "The 'diaspora' diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), 2005, s.s.1-19.
- BULUT, Yücel; *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul: Yöneliş Yayınlar, 2002.
- BUTLER, Kim; "Defining Diaspora, Refining a Discourse", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* University of Toronto Press, 10 (2), 2001, s.s. 189-219.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara: Pegem Akademi Yay., 2014.
- CALDWELL, Christopher; *Avrupa'da Devrimin Yansımaları Göç, İslam ve Batı*, Hasan Kaya (çev.), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011,
- CANAN, Çoşkun; *Identitätsstatus von Einheimischen mit Migrationshintergrund: Neue styles?*, Wiesbaden: Springer VS, 2015.
- CANATAN, Kadir; "Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 Kış 2009, (The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009), 80-97.
- _____; *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs Y., İstanbul 1990.
- _____; *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- CASTLES, Stephen & Mark J. Miller; *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- CHAMBERS, Iain; *Göç, Kültür, Kimlik*, İ.Türkmen, M. Beşikçi (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014
- CİHAN, Mustafa; "Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi Ve İnsan Doğası Sorunu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3 (2015), ss. 1339-1352.
- ÇAKIR, Mustafa; "Almanya'da Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, 2/1, Eskişehir, ss. 39-57.
- ÇELİK, Celalettin; *Şehirleşme ve Din*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- ÇOŞKUN, Ali; "Din ve Kimlik", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (2003/1/24), ss. 5-23.
- ÇOŞTU, Yakup; "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım 'Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi' ", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/1, 8/15, ss.119-139.

- ÇOŞTU, Yakup; "Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği-", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 533-546.
- ÇÖTOK, Nesrin Akıncı; "Çokkültürlülük, Kültürlerarasılık Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.)
- ERKAL, Mustafa; *Sosyoloji*, İstanbul: Der Yayınları, 2012.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/7/1999, İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı, s. 21.
- DEMİRTAŞ, H. Andaç "Sosyal Kimlik Kuramı: Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları*, 1/1, (2003), ss. 123-144.
- DOYTCHEVA, Milena; *Çokkültürlülük*, T. A. Onmuş (çev.), İletişim Y., İstanbul 2009.
- DURKHEİM, Emile; *Toplumsal İşbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınları, 2006.
- ERİKSON, Erik, *İnsanın Sekiz Çağı*, T.B. Üstün, V.Şar (çev.), Ankara, 1984.
- ERİNCİK, Selçuk; "Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011), ss. 219-241.
- FAIST, Thomas; *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, A. Z. Gündoğan-Can Nacar (çev.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- FICHTER, Joseph; *Sosyoloji*, N. Çelebi (çev.), Ankara: Attila Kitabevi, 1996.
- FİNK, Arlene; *How to Sample in Surveys*, Thousand Oaks London New Delhi: SAGE Publication, 1995.
- FREYER, Hans; *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- GERDES, Jürgen, Thomas Faist ve Beate Rieple (2007), "We are All Republican Now, The Politics of Dual Citizenship in Germany", *Dual Citizenship in Europe from Nationhood to Societal Integration*, Thomas Faist (ed.) Ashgate Publishing, England, USA, ss. 45-77.
- GIDDENS, Anthony; *Sosyoloji*, Hüseyin Özel vd. (çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000.
- GIDDENS, Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Ümit Tatlıcan (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- GLEASON, Phillip; "Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih", F. Mollaer (çev.), *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), ss. 21-52.
- GLOCK, Charles Y.; "Dindarlığın Boyutları Üzerine", Günter Kehr (çev.), *Din Sosyolojisi*, Yasin Aktay, M. Emin Köktaş (derl.), İstanbul: Vadi Yayınları, 1998.
- GORDON, Milton M.; *Assimilation in American Life*, USA: Oxford University Press, 1964.

- GÖKALP, Ziya; *Türkçülüğün Esasları*, Mehmet Kaplan (hızl.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- GÖLE, Nilüfer; *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar, Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- GÖREGENLİ, Melek; "Ayrımcılığın Meşrulaştırılması", *Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Derleyenler: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, 2012.
- GÜRKAN, Ülker; "Montesquieu ve Kanunların Ruhu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 40/1, 1988, ss.9-31.
- GÜLEÇ, İsmail & İNCE, Bekir;. I. Avrupalı Türkler Anadili Eğitimi Çalıştayı Sorunlar ve Çözüm Önerileri Bildiri Kitabı, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- GÜLLÜ, İsmail; "Almanya'daki III. Kuşak Türk Gençlerinin Dini Tutum ve Davranışları - Köln Örneği-", (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.)
- GÜNAY, Ünver; *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- _____; "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği" *Bilimname*, 2003/3, ss 35-64.
- GÜVENÇ, Bozkurt; *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- _____; "Kültür, Kimlik ve Kimlikler", *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsil*, Gönül Pultar (ed.) Ankara: ODTÜ Yayınları, 2009, ss. 31-38.
- HABERMAS, Jürgen; *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak Siyaset Kuramı Yazıları*, İ. Aka (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- _____; "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı", M. Doğan (çev.) *Çokkültürcülük ve Tanınma Politikası*, Amy Gutman (hızl.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- HALL, Stuart; "Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?", F. B. Helvacıoğlu (çev.), *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss. 277-300.
- _____; "Kültürel Kimlik ve Diaspora" T. G. Sönmez (çev.), *Diaspora ve Kimlik*, M. A. Yolcu (ed.), Konya: Kömen Yayınları, 2015, ss. 133-152.
- HENRY, Gary T., *Practical Sampling*, Newbery ark-LondonNew Delhi: SAGE Publication, 1990.
- HERDER, Johann Gottfried von; "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, Haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- HEITMEYER, Wilhelm, Helmut Schröder, Joachim Müller, *Verlockender Fundamentalismus, Türkische Jugendliche in Deutschland*, Frankfurt: Suhrkamp, 1997.

- HOURLANİ, Albert; *Batı Düşüncesinde İslam*, Mehmet Kürşad Atalar (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- IONESCU, Dina; *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*, Migration Research Series No. 26, Ceneva: International Organization for Migration (IOM), 2006.
- JUNG, Matthias v.d.; Thomas Niehr ve Karin Böke, *Ausländer und Migranten im Spiegel der Presse, Ein diskurshistorisches Wörterbuch zur Einwanderung seit 1945*, Wiesbaden: Westdeutscher Yayınevi, 2000, ss. 109-131.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; *İnsan ve İnsanlar*, 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1985.
- _____; *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi –Kültürel Psikoloji-*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.
- KALIN, İbrahim; *Ben, Öteki ve Ötesi; İslam- Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- KANIK, Cengiz; *Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dini Tutum Ve Davranışlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- KASTORYANO, Riva; *Kimlik Pazarlığı, Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, A. Berktaş (çev.) , İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- KAYA, Ayhan; *'Sicher In Kreuzberg' Berlin'deki Küçük İstanbul- Diasporada Kimliğin Oluşumu*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- _____; Ferhat Kentel; *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi? Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, 2005.
- _____; "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Siyaseti" Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (ed.) *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*, İstanbul: Tesev, 2005.
- _____; "Ötekini Anlamak Mümkün mü?", *Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa'da Birarada Yaşama Tartışmaları*, A. Kaya (der.) İstanbul : Hiperlink Yayınları, 2014.
- _____; "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2015 (1/1), ss. 44-79.
- _____; *İslâm, Göç ve Entegrasyon, Güvenlikleştirme Çağı*; Nur Yasemin Ural (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- KAYA, Nilay Çabuk; "Aile ve Çocuk", *Aile Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012.
- KEYMAN, E. Fuat; "Türkiye'de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 41 Mayıs, Haziran, Temmuz 2007, s.217-230.
- KİRMAN, Mehmet Ali; "Kültür", *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- KÖKTAŞ, Mehmet E; *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

- KULA, Onur Bilge, Almanya'da Türk Kültürü: Çok-Kültürlük ve Kültürlerarası Eğitim, A. Keskin (çev.), İstanbul: İst. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan; "Almanya'da Üçüncü Kuşak Türk Gençlerin Sorunlarının İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/2008, ss. 7-14.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs; "Küresel Gidiset, Değişen Göçmenler Ve Göçmenlik" Ayhan Kaya & Günay Göksu Özdoğan (Ed.) *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar /Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003, ss. 217- 298.
- KYMLİCKA, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık. Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015.
- MAALOUF, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, Aysel Bora (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- MARSHALL, Gordon *Sosyoloji Sözlüğü*, O. Akınhay, D. Kömürcü (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MEIER-BRAUN; Karl-Heinz, "Zuwanderung und Ausländerpolitik in Deutschland", *Der Bürger im Staat*, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg Stuttgart, Heft4/2006, ss.202-208.
- MODOOD, Tariq; "Muslims, Religious Equality and Secularism", *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*, Geoffery Levey and Tariq Modood (eds), Cambridge University Press, USA.
- ; "Multicultural Equality, Liberal Citizenship and Secularism", *Journal for the Study of British Cultures*, 16/2 (2009), 131–150, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- vd.; Tariq Modood ve Anna Triandafyllidou ve Ricard Zapata Barrero (2006), "European Challenges to Multicultural Citizenship, Muslims, Secularism and Beyond" *Multiculturalism, Muslims and Citizenship a European Approach*, Tariq Modood, Anna Triandafyllidou ve Ricard Zapata-Barrero (eds.), Taylor, Francis, USA.
- MOLLAER, Fırat; "Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime", *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, F. Mollaer (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- NURUAN, Mustafa, Tacettin Güneş, Rahime Beder Şensadık Güneşahmet, Rasim Kalaycı, Mehmet Kaplan, *FederalAlmanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005.
- ÖZBOLAT Abdullah & Saffet Kartopu; "Kimlik ve Din", *Kimlik ve Din*, A. Özbolat, M. Macit (ed.), Adana: Karahan Kitabevi, 2016, ss.3-38.
- ÖZMEN, Nebile; *Çokkültürlü Toplumda Sosyal Entegrasyon ve Din*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- ÖZTÜRK, Yücel; "Tarih ve Kimlik", *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1, Sakarya, 2007, ss.1-25.
- PAREKH, Bhikhu; *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Bilge Tanrıseven (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.

- PERŞEMBE, Erkan; *Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- _____; "Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayırıştırılan Unsuru Olarak Müslümanlar ve Entegrasyon Deneyimleri", *Milel ve Nihal*, 6 /2, ss. 233-263.
- RAMADAN, Tarık; *Müslimsein in Europa*, Köln: MSV Verlag, 2001.
- RAWLS, John, *A Theory of Justice*, Cambridge: The Belknap Press Of Harvard University Press, 1999.
- SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, 7. Baskı.
- SCHİFFAUER, Werner; "Islamism in the Diaspora", Lehrstuhl Vergleichende Kultur- und Sozialanthropologie Europa-Universität Viadrina Frankfurt/Oder, 1999.
- SCHNAPPER, Dominique; *Sosyoloji Düşüncesinde Öteki ile İlişki*, Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- SOMERSAN, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- SOMERSAN, Semra, "Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere", *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Etnisite*, 2008, 11/44, Ankara, ss. 75-90.
- SPEER, Sven, "Siyasetçiler İslam'ın Dışlanmasında Politik Bir Sermaye Buluyor", *Perspektif*, (Eylül/ Ekim) 2016, 23/254, Köln, ss. 42-45.
- STEVENS Jacqueline, *Devletin Yeniden Üretimi*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- SUBAŞI, Necdet; *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- ŞAHİNÖZ, Cemil; *Der deutsche İslam*, Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2011.
- ŞAHİN, Birsan; "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", *Bilig*, 2010(55), ss. 103- 134.
- ŞİMŞEK, Sefa; "Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002 (3).
- TAFT, Ronald; *From Stranger to Citizen*, London: Tavistock Publications, 1966.
- TAŞDELEN Musa v.d., *Avrupa'da Yeni Kuşak Türk Gençliği (Kimlik ve Uyum Sorunları)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2000.
- TAŞTAN, A.Vahap; *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996.
- TAŞTAN, A.Vahap "Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001/XI, ss. 75-84.
- TAYLOR, Charles; "Tanınma Politikası", Rita Urgan (çev.), *Çokkültürcülük*, Amy Gutmann (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- _____; *Modernliğin Sıkıntıları*, Uğur Canbilen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

- TEBBE, Krista; *morgens Deutschland - abends Türkei Katalog zur Ausstellung vom 26.Mai bis 23.August*, Berlin: Frölich & Kaufmann, 1981.
- TERKESSİDİS, Mark; *Interkultur*, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2010.
- TOK, Nafiz; *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- TOKSÖZ, Gülay; *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- TURAN, Kadir; *Almanya'da Türk Olmak: F. Almanya'da Yaşayan II. Kuşak Türklerin Sosyalleşmesi ve Kültür Değişmesi*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1997.
- TURNER, J. C. "Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour." *European Journal of Social Psychology*, 5, 1975, 5-34.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; *Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2007.
- ÜLKEN, H. Ziya, "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", *Türk Düşüncesi Mecmuası*, 1/1, 1953, ss.13-19.
- VASSAF, Gündüz; *Daha Sesimizi Duyurmadık, Almanya'da Türk İşçi Çocukları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- VİCO, Giambattista; *Yeni Bilim*, Sema Önal (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007.
- WALLACE, Ruth A. ve WOLF Alison; *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, L. Elburuz, M. R. Ayas (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004.
- WACH, Joachim *Din Sosyolojisi*, Ünver Günay (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- WEBER, Max; *Sosyoloji Yazıları*, Taha Parla (çev.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993.
- WOLF, Susan; 'Yorum', R. Urgan (çev.), *Çokkültürcülük ve Tanınma Politikası*, Amy Gutmann (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- YALÇIN, Cemal; *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.
- _____; "Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/1, (Mayıs 2002), ss.45-60.
- YAPICI, Asım; *Din Kimlik ve Ön Yargı Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Kitabevi, 2004.
- YAZGAN, Pınar; "Danimarka'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Aidiyet ve Kimlikleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- YÜRÜŞEN, Melih; *Çeşitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm*, Ankara: LDT Yayınları, 1998.

Elektronik Kaynaklar

AĞIRDİR, Ahmet; Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma, Konda Araştırma, 2010, http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/2010_06_KONDA_Toplumda_Siyasette_Kutuplasma.pdf (05.05.2018).

AKGÜN, Dr. Hakan; "Alman Uyum Politikaları ve Göçmenler", *Alman Eğitim Sistemi, Entegrasyon Politikaları ve Göçmenler Sempozyumu* 2012, <http://www.diegaste.de/pdf/diegaste-sayi24.pdf> (12.02.2017)
http://www.antidiskriminierungsstelle.de/DE/ThemenUndForschung/Recht_und_gesetz/EURichtlinien/eu-Richtlinien_node.html (01.10.2016).

http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/IB/2012-01-31-nap-gesamt-barrierefrei.pdf?__blob=publicationFile (10.03.2017).

<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/10JahreIntegrationsarbeit/10jahreintegrationsarbeit-node.html> (10.03.2017).

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2014 – 2017.

https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Migrationshintergrund2010220147004.pdf?__blob=publicationFile (30.04.2017)

https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragtefuerIntegration/nap/integrationsgipfel/_node.html; (10.03.2017)

<https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2016/11/2016-11-14-rede-merkel-integrationsgipfel.html> (10.03.2017)

Deutsche Islamkonferenz, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/> (20.03.2017)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D1983&from=DE>

http://www.deutschlandradiokultur.de/kolat-partizipation-statt-integration.1008.de.html?dram:article_id=164023 23.05.2011 (10.03.2017)

Einbürgerungsvoraussetzungen für Ausländer ohne qualifizierte Aufenthaltserlaubnis,

<https://www.bundestag.de/blob/425200/f237fda6180242d36eddb540b73762e/wd-3-100-16-pdf-data.pdf>, (30.04.2017).

ESSER, Hartmut; "Integration und ethnische Schichtung" Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, Mannheim; <https://www.mzes.uni-mannheim.de>

[/d7/de/publications/report/integration-und-ethnische-schichtung](https://www.mzes.uni-mannheim.de/d7/de/publications/report/integration-und-ethnische-schichtung) (10.03.2017).

"Integration und Religion aus der Sicht von Türkeistämmigen in Deutschland", *Zentrum für Wissenschaftskommunikation des Exzellenzclusters "Religion und Politik" der Westfälischen Wilhelms-Universität*,

https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/religion_und_politik/aktuelles/2016/06_201

6/studie_integration_und_religion_aus_sicht_t_rkeist_mmiger.pdf
(28.04.2017).

Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Türkiye Taraf Devlet Raporu, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu, 2010.

<https://docplayer.biz.tr/514339-Birlesmis-milletler-irk-ayrimciliginin-ortadan-kaldirilmesi-komitesi.html> (14.03.2017).

GÜVELİ; Ayşe, "Göçün Kuşaklararası Sonuçları"

<https://dbk.gesis.org/dbksearch/SDesc2.asp?no=5957&ll=10&af=&nf=1&db=e&search=&search2=¬abs=1> (14.03.2017)

JAHN; Egbert; "Multikulturalismus" oder „deutsche Leitkultur" als Maximen der "Integration" von Ausländern, *Politische Streitfragen in zeitgeschichtlicher Perspektive*:

<http://www.fb03.uni-frankfurt.de/53242966/ZSFraMoV35-NET-Leitkultur-05.pdf> (14.03.2017)

KARAHAN, Engin, "10 Yıl Alman İslam Konferansı – İki İleri Üç Geri", *toplum-hukuk.org*, <http://toplum-hukuk.org/2016/10/12/10-yil-alman-islam-konferansi-iki-ileri-uc-geri/> (21.03.2017)

ŞEN; Faruk, "Avrupa'daki Türkler- Entegrasyon veya Gettolaşma", <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf> (14.09.2018).

SCHILY, Otto; "Assimilierung ist die beste Integration."

<http://www.abendblatt.de/politik/deutschland/article106974942/Otto-Schily-Assimilierung-ist-die-beste-Integration.html> (17.02.2017).

SCHMİD, Thomas;

<http://www.welt.de/debatte/kommentare/article6071359/Assimilation-Warum-nicht.html>, 11 Şubat 2008, (17.02.2017).

<http://www.bpb.de/apuz/26535/leitkultur-als-wertekonsens>

Das Schulwesen in Nordrhein-Westfalen aus quantitativer Sicht.

https://www.schulministerium.nrw.de/docs/bp/Ministerium/Service/Schulstatistik/Amtliche-Schuldaten/Quantita_2016.pdf

Statistisches Jahrbuch Köln 2013, Kölner Statistische Nachrichten – 4/2013 91. Jahrgang.

http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf15/statistisches_jahrbuch_k%C3%B6ln_2013.pdf
(04.05.2017)

UNESCO, *Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi*, Meksika, 1982.

portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf (10.03.2017)

UNESCO, *Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi*, 2 Kasım 2001, 1. ve 2. Maddeler, http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSSEL_B%C4%B0LD%C4%B0RGE.pdf (01.10.2016).

Verfassungsschutzbericht 2016, Bundesministerium des Innern.

<https://www.verfassungsschutz.de/embed/vsbericht-2016.pdf> (15.09.2018).

WULF Christian, 3 Ekim 2010 Konuşması:

http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Christian-Wulff/Reden/2010/10/20101003_Rede_Anlage.pdf;jsessionid=6B60A1F347CDE05867D90C6C43D9C5E2.2_cid285?__blob=publicationFile&v=3

YAVUZCAN, İsmail; "Almanya'da Gençler ve Mühtediler Arasında Aşırı Dini Gruplar Etkindir", *İqna, Uluslararası Kur'an Haber Ajansı*,
<http://iqna.ir/tr/news/3461361/almanya%E2%80%99da-gen%C3%A7ler-ve-m%C3%BChtediler-aras%C4%B1nda-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-dini-gruplar-etkindir> (26.04.2017).

Yeni Köln İstatistiği, Köln Belediyesi Yayını, 2017.

http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf15/statistik-einwohner-und-haushalte/1081701_k%C3%B6lnerinnen_und_k%C3%B6lner_in_2016_ew_nks_1_2017.pdf (05.05.2018).

EKLER

Ek I: Anket Formu

ANKET FORMU

Bu anket formu “Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği” adlı doktora tezi çalışması için hazırlanmıştır. Toplanacak bilgiler sadece bilimsel amaç için kullanılacaktır. Bu nedenle lütfen samimi ve eksiksiz cevaplar veriniz ve adınız soyadınızı yazmayınız. İlginize teşekkür ederim.

Ahmet ASLAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz: 1. () Kadın 2. () Erkek
2. Yaşınız? (Lütfen rakamla yazınız):
3. Uyuşunuz (pasaportunuz)?
1. () Türk vatandaşım 2. () Alman vatandaşım 3. () Şu an hem Türk hem Alman vatandaşım
4. Nerede doğdunuz?
1. () Türkiye 2. () Almanya 3. () Diğer (Lütfen yazınız):
5. Cevabınız Türkiye ise kaç yıldır Almanya’da yaşıyorsunuz? (Lütfen yazınız):
6. Ailenizden Almanya’ya ilk göç eden kimdi?
1. () Büyükanne- dede 2. () Anne-baba 3. () Diğer (belirtiniz):
7. Okuduğunuz veya bitirdiğiniz okulunuzun türünü yazınız.
1.() Hauptschule 2.() Realschule 3.() Gesamtschule 4.() Gymnasium
5.() Berufsschule 6.() Fachhochschule / Universität 7.() Diğer:
8. Çalışıyorsanız çalışma durumunuz ile ilgili işaretleyiniz:
1.() Düzenli bir işte kendi mesleğimde çalışıyorum.
2.() Geçici işlerde iş buldukça çalışıyorum.
3.() Kendi işimizde çalışıyorum.
4.() Şu anda işsizim, iş arıyorum.
9. Çalışıyorsanız ne iş yapıyorsunuz? Çalışmıyorsanız en son yaptığınız iş nedir?
.....
10. Aile yapınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?
1. () Annem babam birlikteler. 4. () Annem ve babam ayrı yaşıyorlar.
2. () Annem sağ, babam hayatta değil. 5. () Her ikisi de hayatta değil.
3. () Babam sağ, annem hayatta değil. 6. () Diğer (belirtiniz):
11. Anne babanızın eğitim durumu nedir ve Almanya’da okula gittiler mi?
1. Okur yazar değil 2. Okur yazar 3. İlkokul 4. Ortaokul 5. Lise 6. Üniversite 7. Almanya’da Eğitim

Annem () () () () () () ()

Babam () () () () () () ()

12. Anne babanızın etnik kökeni nedir?

1. Türk 2. Alman 3. Diğer (Lütfen yazınız)

Annem () () ()

Babam () () ()

13. Anne babanızın dini nedir?

1. Müslüman 2. Hristiyan 3. Diğer (Lütfen yazınız)

Annem () () ()

Babam () () ()

14. Anne babanızın uyruğu (pasaportu) nedir?

1. Türk 2. Alman 3. Diğer (Lütfen yazınız)

Annem () () ()

Babam () () ()

15. Kendinizle birlikte toplam kaç kardeşiniz? (Lütfen yazınız) :

16. Türk tarihini ne kadar biliyorsunuz?

1. () Çok iyi 2. () İyi 3. () Orta 4. () Çok az 5. () Hiç

17. Türkiye'deki gelişmeleri (haberleri) hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?

1. () Her zaman 2. () Genellikle 3. () Bazen 4. () Takip etmiyorum

18. Türkiye hakkında bildiklerinizi en çok nereden öğreniyorsunuz?

1. () Okulumdan

2. () Ailemden

3. () Arkadaş çevremden

4. () Televizyon, gazete ve dergilerden

5. () İnternette

6. () Diğer (Lütfen yazınız):

19. Okulda Türkçe konuşulması kısıtlanıyor mu?

1. () Her zaman 2. () Genellikle 3. () Bazen 4. () Hiçbir zaman

20. Resmi kurumlarda Türk olduğunuz için size ayrımcılık yapıldığını düşünüyor musunuz?

1. () Her zaman 2. () Genellikle 3. () Bazen 4. () Hiçbir zaman

21. Almanya'da yaşayan Türkler olarak aşağıdaki hangi nedenlerle ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı düşünüyorsunuz?

	Evet	Hayır
Dini görüşlerim nedeniyle	☐	☐
Etnik kimliğim nedeniyle	☐	☐
Giyim tarzım nedeniyle	☐	☐
Konuşma tarzım nedeniyle	☐	☐
Cinsiyetim nedeniyle	☐	☐

Yaptığım iş nedeniyle	☐	☐
Siyasi görüşlerim nedeniyle	☐	☐
Nerede ve nasıl yaşadınız?.....		

22. Almanya’da bir Türk olarak yaşadığınız sorunları, uygun seçenekleri işaretleyerek belirtiniz.

	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum
Uyuşturucu kullanımının yaygınlığı	☐	☐	☐
Dinimize saygı gösterilmemesi	☐	☐	☐
Dilimizi, kültürümüzü koruyamamak	☐	☐	☐
İş bulamamak	☐	☐	☐
Almanca konuşamamak, anlayamamak	☐	☐	☐
Yoksulluk	☐	☐	☐
Bize karşı ırkçılık ve ayrımcılık yapılması	☐	☐	☐
Dinimizi yaşayamamak	☐	☐	☐
Emeğimizin sömürülmesi	☐	☐	☐
Yalnızlık, iletişimsizlik	☐	☐	☐
Başka varsa belirtiniz:.....			

23. Üye olduğunuz, katıldığınız bir dernek (kulüp, verein, takım) var mı?

1. () Evet (Lütfen adını yazınız)..... 2.() Hayır

24. Arkadaşlarınız daha çok nereli?

1. () Alman 2. () Türk 3. () Diğer (Lütfen yazınız):

25. Çevrenizdeki kimseler milliyete dayalı gruplaşıyor mu? (Örneğin Türkler ayrı, Polonyalılar ayrı gruplaşıyorlar mı?)

1. () Her zaman 2. () Genellikle 3. () Bazen 4. () Hiçbir zaman

26. Yakınlarınız arasında yabancılarla evlenen var mı?

1. () Var 2. () Yok

27. Türklerin Almanlarla evliliği ile ilgili düşüncenize uygun olan seçenekleri işaretleyiniz.

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Türk kızların Alman erkeklerle evlenmelerine	☐	☐	☐
Türk erkeklerin evlenecekleri kızı Türkiye’den seçip getirmelerine	☐	☐	☐
Türk kızların evlenecekleri erkekleri Türkiye’den seçip getirmelerine	☐	☐	☐
Türk kızların Müslüman olmayan erkeklerle evlenmelerine	☐	☐	☐
Türk erkeklerin Müslüman olmayan kızlarla evlenmelerine	☐	☐	☐

28. Aşağıdakilerden hangisi Almanlarla ilişkilerinizi tanımlıyor?

1. () Almanlarla arkadaşlık yapmam.
2. () Okul / iş nedeniyle görüştüğüm Almanlar var.
3. () Ailece görüştüğümüz Almanlar var.
4. () Yakın olduğum Alman arkadaşlarım var.

29. Alman arkadaşlarınız varsa, aşağıdakilerden hangileri onlarla ortak yönlerinizi ifade eder?

	Evet	Hayır
Almanya devletine ve yasalarına bağlılık	☐	☐
Hobilerimiz aynı	☐	☐
Mesleklerimiz aynı	☐	☐
Ahlaki değerlerimiz aynı	☐	☐
İnsanlık değerlerimiz aynı	☐	☐
Başka varsa yazınız.....		

30. Televizyon izleme durumunuzu belirten seçeneği işaretleyiniz.

	Her gün	Haftada birkaç gün	Hiç
Alman televizyonlarını izleme	☐	☐	☐
Türk televizyonlarını izleme	☐	☐	☐

31. Serbest zamanlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?

	Sık sık	Ara sıra	Hiç
Kitap okurum.	☐	☐	☐
Televizyon izlerim / İnternette gezinirim.	☐	☐	☐
Diskoya giderim.	☐	☐	☐
Dini faaliyetlere katılırım.	☐	☐	☐
Yardım kuruluşlarında gönüllü çalışırım.	☐	☐	☐
Sinemaya/ tiyatroya giderim.	☐	☐	☐
Spor yaparım.	☐	☐	☐

32. Kendinizi en çok hangi ülkeye ait olarak hissediyorsunuz?

1. () Almanya 2. () Türkiye 3. () Kararsızım

33. Evinizde en çok hangi dili konuşuyorsunuz?

1. () Türkçe 2. () Almanca

34. Hangi dilde kendinizi daha iyi ifade edebiliyorsunuz?

1. () Türkçe 2. () Almanca

35. Türk arkadaşlarınızla en çok hangi dili konuşuyorsunuz?

1. () Türkçe 2. () Almanca

36. Almanya’da kendinizi en çok nerede gibi hissediyorsunuz?

1. () Kendi memleketimde 2. () Yabancı bir memlekette 3. () Kararsızım

37. Türkiye’ye ne sıklıkla gidiyorsunuz?

1. () Her yıl mutlaka 2. () Bazı yıllarda 3. () Çok nadir 4. () Hiç gitmiyoruz

38. Kendinizi hangisine ne kadar yakın hissediyorsunuz ?

	1.Çok Yakın	2.Yakın	3.Çok Az	4.Hiç
Alman	☐	☐	☐	☐
Türk	☐	☐	☐	☐

39. Aileniz Türkiye’de yaşayan yakınlarınızla hangi sıklıkla iletişim kuruyor?

- 1.() Her zaman 2.() Genellikle 3.() Bazen 4.() İletişim kurmuyor.

40. Türkiye’ye gittiğinizde kendinizi en çok ne olarak hissediyorsun?

1. () Alman 2. () Türk 3. () Kararsızım

41. Türkiye’de yaşamak ister misiniz?

1. () Çok isterim, ama daha sonra
2. () İmkan olsa hemen giderim
3. () Kararsızım
4. () Gitmeyi düşünmüyorum

42. Almanya’daki Türklerin kendi aralarındaki samimiyetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

1. () Çok iyi 2. () İyi 3. () Kararsızım 4. () Kötü 5. () Çok kötü

43. Dinsel aidiyetiniz açısından aşağıdakilerden hangisi sizi tanımlar?

1. () Müslüman 2. () Sünni Müslüman 3. () Alevi 4. () Alevi-Müslüman
5. () Şii-Müslüman 6. () Allah’a inanan (Deist) 7. () Ateist 8. () Hristiyan
9. () Yahudi 10. () Diğer (belirtiniz).....

44. Kendinizi hangisi ile tanımlarsınız? (Birden çok cevap verebilirsiniz.)

1. () Laik 2. () Milliyetçi 3. () Ümmetçi 4. () Sosyal Demokrat
5. () İslamcı 6. () Ülkücü 7. () Atatürkçü 8. () Sosyalist
9. () Demokrat 10. () Hiçbiri 11. () Diğer (belirtiniz).....

45. Kendinizi aşağıdakilerden hangisi ile tanımlayabilirsiniz? (Birden çok cevap verebilirsiniz)

1. () Türk 2. () Kürt 3. () Müslüman Türk 4. () Almanyalı Türk
5. () Almanyalı Müslüman 6. () Avrupalı Türk 7. () Avrupalı Müslüman Türk 8. () Avrupalı Müslüman Kürt
9. () Dünya Vatandaşı 10. () Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı 11. () AB Vatandaşı
12. () Müslüman 13. () Almanyalı Müslüman Türk 14. () Diğer (belirtiniz).....

46. Anne- babanız için aşağıdaki tanımlamalardan uygun gördüklerinizi belirtiniz.

	1.Çok	2.Oldukça	3.Az	4.Hiç
Kavgacı	☐	☐	☐	☐
Otoriter	☐	☐	☐	☐
İlgisiz	☐	☐	☐	☐
Gericici / Zamana uyum sağlamayan	☐	☐	☐	☐
Fedakar	☐	☐	☐	☐
Dindar	☐	☐	☐	☐
Demokratik	☐	☐	☐	☐
Başka varsa yazınız:.....				

47. Ailenizin size sunduğu değerler ile çevrenizin size sunduğu değerler çatışıyor mu ?

1. () Her zaman 2. () Genellikle 3. () Bazen 4. () Hiçbir zaman

48. Düşüncelerinizi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

	1.Kesinlikle evet	2.Olabilir	3.Kesinlikle hayır	4.Fikrim yok
--	-------------------	------------	--------------------	--------------

Gelecekte Türkiye'ye dönmeyi, Türkiye'ye yerleşmeyi düşünüyor musunuz?	☐	☐	☐	☐
Mezarınızın Türkiye'de olmasını ister misiniz?	☐	☐	☐	☐
Burada bir yakınınız vefat ettiğinde genellikle cenazesini Türkiye'ye götürür müsünüz?	☐	☐	☐	☐
Türkiye'den uzakta olmanızın sizi Türk Kültür yaşamından uzaklaştırdığını düşünüyor musunuz?	☐	☐	☐	☐

49. Almanya'da bulunan aşağıdaki kurumlara güvenme derecenizi gösteren seçeneği işaretleyiniz.

	1.Çok Fazla	2.Fazla	3.Biraz	4.Çok Az	5.Hiç
TC. Temsilcilikleri (elçilik, konsolosluk v.b.)	☐	☐	☐	☐	☐
Alman Kurumları	☐	☐	☐	☐	☐
Türk Dernekleri	☐	☐	☐	☐	☐
Hemşeri Dernekleri	☐	☐	☐	☐	☐
Eğitim Kurumları	☐	☐	☐	☐	☐
Camiler	☐	☐	☐	☐	☐
Polis	☐	☐	☐	☐	☐
Medya	☐	☐	☐	☐	☐
İslami Dernekler	☐	☐	☐	☐	☐

50. Almanya'daki Türklerin imajını nasıl buluyorsunuz?

1. () Son derece olumlu 2. () Olumlu 3. () Olumsuz 4. () Son derece olumsuz

51. Türklerin Almanya'ya katkıları konusundaki düşüncenizi belirten seçenekleri işaretleyiniz.

	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum
Kültürel renklilik getiriyorlar.	☐	☐	☐
Yeni iş olanakları sağlıyorlar.	☐	☐	☐
Vergi veriyorlar.	☐	☐	☐
Yeni ailevi ve ahlaki değerler getiriyorlar.	☐	☐	☐
İnsanlık değerleri getiriyorlar.	☐	☐	☐
Genç nüfusa ve iş gücüne katkı sağlıyorlar.	☐	☐	☐
Sosyal güvenlik sistemini kötüye kullanıyorlar.	☐	☐	☐
Yolsuzluk yapıyorlar.	☐	☐	☐
Tembellik yapıyorlar.	☐	☐	☐
Cemaatlerine kapanıyorlar.	☐	☐	☐
Hukuk ve toplum kurallarına uymuyorlar.	☐	☐	☐
Ahlaksızlık yapıyorlar.	☐	☐	☐
Dil sorunu nedeniyle anlaşmazlıklara yol açıyorlar.	☐	☐	☐

52. Din eğitiminizi nereden aldınız? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz.)

1. () Hiç almadım 2. () Camide 3. () Okulda 4. () Evde 5. () Kilisede

53. Aşağıdaki seçeneklerden, inanç ile ilgili durumunuzu en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

	İnanıyorum	İnanmıyorum	Kararsızım
--	------------	-------------	------------

Allah'ın varlığına	☐	☐	☐
Peygamberlere	☐	☐	☐
Ölümünden sonraki hayata (ahirete)	☐	☐	☐

54. Dini inanç ve tutumlar açısından kendinizi aşağıdaki cümlelerden hangisiyle tanımlarsınız?

1. () Dinin tüm gereklerini yerine getiren oldukça dindar biriyim.
2. () Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biriyim.
3. () İnancı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen biriyim.
4. () Dinin gereklerine pek inanmayan biriyim.
5. () Dini inancı olmayan biriyim.

55. Dini bayramlarda ve kandillerde yaptığınız faaliyetleri yansıtan seçenekleri işaretleyiniz.

	Daima	Bazen	Hiçbir zaman
Türkiye'deki akrabalara telefon ederek bayramlarını- kandillerini kutlar mısınız?	☐	☐	☐
Buradaki aile büyüklerinin ellerini öpmeye gider misiniz?	☐	☐	☐
Camiye gider misiniz?	☐	☐	☐
Evde ibadet ve dua eder misiniz?	☐	☐	☐
Başka varsa yazınız:			

56. Aşağıdaki ibadetleri hangi sıklıkta yerine getirirsiniz?

	Daima	Bazen	Hiçbir zaman
Günlük namazlar	☐	☐	☐
Cuma namazı ve bayram namazı	☐	☐	☐
Oruç	☐	☐	☐
Dua	☐	☐	☐

57. En son ne zaman 5 vakit namaz kıldınız?

1. () Dün
2. () Geçen hafta
3. () Geçen ay

58. Geçen Ramazan Ayında ne kadar oruç tutabildiniz?

1. () Tamamını
2. () Yarisından çoğunu
3. () Yarisından azını

59. Domuz eti yeyip-yememe konusunda durumunuzu yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

1. () Yerim.
2. () Kesinlikle yemem.
3. () Arkadaş çevresinde hor görülmemek için yiyebilirim.

60. Yediğiniz hayvan etinin İslami yöntemlere göre kesilip kesilmediğine dikkat eder misiniz?

1. () Kesinlikle dikkat ederim.
2. () Hiç dikkat etmem.
3. () Bazen dikkat ederim.

ANKET BİTTİ. TEŞEKKÜR EDERİM.

ANKET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİM VE EKLEMEK İSTEDİĞİM DİĞER KONULAR:

.....

.....

.....

Ek II: Mülakat Soruları

MÜLAKAT SORULARI

- 1- Ad Soyad:.....Yaşınız?.....
- 2- Vatandaşlığınız?.....Cinsiyet:.....
- 3- Eğitim düzeyiniz nedir?.....
- 4- Kaç yıldır Almanya'da yaşıyorsunuz?.....
- 5- Doğum yeriniz?.....
- 6- Mesleğiniz/ Okulunuz/Bölümünüz?.....
- 7- Çokkültürlülük hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 8- Sizce Alman toplumu çokkültürlü bir toplum mu? (Hakim kültür, üstün kültür tartışmaları...)
- 9- Sizce Alman devleti/ hükümetleri Almanya 'da çokkültürlülüğü teşvik ediyor mu?
- 10- Entegrasyon hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 11- Sizce Alman devleti/ hükümetleri entegrasyonla neyi amaçlıyor?
- 12- Sizce Türklerin Alman toplumuna entegre olmalarının önünde ne tür engeller var?
- 13- Sizce üçüncü kuşak Türkler kendilerini nasıl tanımlıyorlar?
- 14- Üçüncü kuşak Türklerin geleceğini nasıl görüyorsunuz?
- 15- İslamiyet'in Almanya'daki geleceğini nasıl görüyorsunuz?
- 16- Üçüncü kuşağın aldığı din eğitimini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 17- Üçüncü kuşağın kimliğinde İslamiyet'in yeri neresidir?
- 18- Üçüncü kuşağın dini yönelimlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? (mistik, radikal, kültürel, yüzeysel, geleneksel...)
- 19- Sizce üçüncü kuşak ağırlıklı olarak hangi kültürlerin etkisiyle yetişiyor?
- 20- Alman eğitimi Türk öğrencilere nasıl bir kimlik algısı benimsetiyor?
- 21- Üçüncü kuşağın Türkiye'ye karşı kültürel yabancılaşması var mı?
- 22- Üçüncü kuşağa etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılık yapılıyor mu?
- 23- Alman eğitimi Türk öğrencilere nasıl bir vatandaşlık bilinci kazandırıyor?
- 24- Üçüncü kuşağın başarısını arttırmak için neler yapılabilir?
- 25- Almanya'da kültürlerarası eğitimin verildiğine inanıyor musunuz?
- 26- Üçüncü kuşağın Türkçe kullanma gücünü nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 27- Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Zaman ayırdığınız için çok teşekkürler.

Ek III: Katılımcılardan Bazılarının Ayrımcılığa İlişkin Belirttikleri

137. Katılımcı: Oruç tuttuğumuz zamanlarda.

198. Katılımcı: Polis merkezinde, savcılıkta, mahkemede ve okulda; ayrıca iş ve ev aramada.

201. Katılımcı: Ben Müslüman'ım her yerde sorun oluyor. Tesettürlüyüm bunlar ayrımcılığa yeter de artar bile.

209. Katılımcı: Dış görünüşüm yetiyor. Ön yargı oluyor. Almancam süper olunca şaşıyorlar.

216. Katılımcı: İlk ve orta okulda Türk/ Müslüman/ yabancı olduğum için bana haksızlık edem hocalarım oldu, hak etmediğim notlar aldığım zamanlar oldu.

219. Katılımcı: İş hayatında, sokakta rencide ediliyorum.

220. Katılımcı: Genellikle dış görünüşümüze bakıp Almanca bilmiyormuşuz gibi davranıyorlar. Özellikle alışveriş merkezlerinde bu oluyor. Etrafımızda mırıldanan birileri oluyor ve onlara hakkımda "sesli konuşun, mırıldanmayın" deyince sesleri kesiliyor. Böyle davrananlar genellikle yaşlı Almanlar.

239. Katılımcı: Okulda, işte, yolda ve toplu taşıtlarda.

241. Katılımcı: Okulda, geçen hafta içinde.

242. Katılımcı: Belediye veya yabancılar dairesinde saç rengim veya uyruğum nedeniyle sıkıntılar çektiğim oldu. Ayrıca iş başvurularında büyük sıkıntılar çekiyoruz, resmimize bakıp hemen ret geliyor genelde.

247. Katılımcı: Ramazan ayında oruç tutarken.

258. Katılımcı: Almanlar medya kurumlarına inanıyor ve güveniyor o yüzden ayrımcılık yapıyorlar.

272. Katılımcı: Sokakta, iş ararken, havalimanı veya ülke sınırlarında

276. Katılımcı: Alman uyruklu öğretmenler bizimle genelde ilgilenmezdi.

278. Katılımcı: Her yerde ve her zaman karşılanabilir bir durum. Bazıları açık ayrımcılık yapar. Çoğu bunu gösterip de Nazi diye nitelenmekten korkar, onun için gizli den gıcık olur. Alışverişte veya okulda, sokakta gezerken, her an ayrımcılığa uğrayabilir bir insan, Almanya'da bu potansiyele sahip çok insan var.

280. Katılımcı: Okulda öğretmenler tarafından.

Ek IV: Katılımcılardan Bazılarının Anketle İlgili Görüşleri

48. Katılımcı: Sorular Türklüğe dayalı olarak sorulmuş. Genelleme yapılarak sorulsa daha güzel olur.

62. Katılımcı: Umarım iyi bir sonuç elde edersin, başarılar dilerim.

67. Katılımcı: Anket İslam'a yönelik bir anket, Aleviliği içermiyor.

99. Katılımcı: Die Fragen waren ein bisschen unnötig.

135. Katılımcı: Çok güzel ve enteresan bir anket.Almanya-Türkiye ilişkileri açısından da önemli.

143. Katılımcı: Alman devleti bizim entegre olmamızı değil asimile olmamızı istiyor! Ve onlar gibi olmadıktan sonra bizi kabul etmekte zorluk çeki bir kısmı çok rahatsız oluyor. Garip olan: onlar sevmese de kendimi istem dışı Türk'ten daha fazla Alman gibi hissediyorum.

182. Katılımcı: Soru 49 oldukça yersiz.Anketin bu soruyla ilgisini pek anlayamadığım için soruyu boş bıraktım. Ailevi mevzular insanları pek ilgilendirmez. Anlayışınız için teşekkürler.

183. Katılımcı: Doktora tez çalışmanız için seçmiş olduğunuz konunun önemi çok büyük olduğundan ve bu konuda oldukça çeşitli soruyla ilgilenmenizden dolayı sizi tebrik eder, başarılar dilerim.

198. Katılımcı: "Arkadaşlarınız daha çok nereli?" sorusunda bir "diğer" seçeneği eksik. İllaki bir ırk seçilmesinin gerekmesi zor.

201. Katılımcı: İnsanların özeline bu kadar girmek ne kadar doğru bilmem. Çok özel sorular...Bunların aynısı Türkiye'de de yaşıyor, arada fark yok.

212. Katılımcı: Cuma ve bayram namazına bayan olduğum için gitmem. Hastalığım olmadığında tüm ramazan oruç tutarım.

219. Katılımcı: Bize artık Türkiye Cumhuriyetinde yer ayarlayıp davet edin. Burada ırkçılıktan bıktım. Vatana geri dönmek istiyoruz.

220. Katılımcı: Ahmet bey inşallah faydası olur bu bilgilerin. Şunu da belirtmek isterim ki benim elhamdülillah Türk örf adet dine tutumlu bir ailem vardı. Benim de milliyet duygum oradan yeşerdi. biz ezana hasretiz ezanlarla büyümediğimiz halde. Çokça gencimiz Türkçe konuşamıyor aynı Almanlar gibi oturup kalkıyorlar çok üzücü maalesef. Bende kitap ve television dan Türkçe öğrendim. Ailem şiveli konuşuyor. Bu da önemli olabilir belki. İyi günler.

239. Katılımcı: Anketinizi beğendim ama "fikrim yok" yahut "cevap vermek istemiyorum" şikkının eksikliğini hissettim. Başarılar dilerim.

240. Katılımcı: Bazı şıklarda kararsız veya ortayı bulmak durumunda kaldım. Mesela ailede en çok kullanılan dil Kürtçedir ama o şık olmadığından kararsız kullandım. Kürtlere bir şıkta yer verilmiş. Halbuki bunu göz önünde bulundursaydınız, gayet dindar ve gelenekçi bi aileden gelen biri olarak, Türkiye'de neden yaşamak istemediğimi tezinizde daha güzel açıkladınız. Saygılar

242. Katılımcı: Çok güzel hazırlanmış teşekkürler. Umarım çok katılım olur ve iyi bir değerlendirme yaparsınız. Biz Almanya'da yabancıyız, memleketimizde yabancıyız. Hele Kürt asıllı Türkiyeli biri ve Alman vatandaşı olarak nereye ait olduğumuzu bilemiyoruz. Alman medyası resmen bu aralar kampanya yapmış gibi Müslümanlara

ve Türkiye'ye karşı bi uğraş içinde.Müslümanların varlığına ve çoğalmasına dayanamıyorlar. Türk-Alman Politik ilişkileri yüzünden burda yaşayan vatandaşlar olarak çok ama çok büyük sıkıntılar çekmekteyiz.

245. Katılımcı: Bazı sorulara "bilmiyorum" diye cevap vermek isterdim/ daha uygun olurdu.

266. Katılımcı: Bu anketin sonuçları, bizlere bildirilecek mi? Sevgi ve Saygılarımla.

270. Katılımcı: Bilhassa Laikçi ve Ümmetçi gibi ifadeler insanları sathî surette gruplara ayırır. Bu kelimeler bu siyasi görüşe sahip insanları temsil etmez çünkü bu isimleri başkaları bu insanları tanımlamak için onlara vermiştir. Sizden ricam, bu kelimelerin yerine daha objektif ve ciddî ifadeler kullanmanız. Teşekkür ederim.

282. Katılımcı: Bazı yerde Türk, Kürt özellikle belirtilirken Çerkez, Laz veya Abaza gibi seçenekler yok. Ya bunlar da olsun, ya da sade Türk yazılsın ve araştırma Türkiye uyruklu olarak ve Alman olarak değerlendirilsin. Diğer bir şekil başka bir anket olarak yapılsın. Sorularda bazı uygunsuzluklar var ... Türkiye`den beklenen destek neler olabilir, yetim yurtlarında Türkiye kökenli çocuklar ne kadar, onlarla nasıl ilgilenebilir, değerlerimizi onlara nasıl aktarabiliriz, ellerinden nasıl tutabiliriz...? Teşekkürler.

Ek V: Mülakat Yapılan Kimselerin Özellikleri

Sıra	Rumuz	Grup	Meslek / Tahsil
1	Fatih Bey	2. Kuşak	Sosyal Hizmetler
2	Filiz Hanım	Öğretmen	Öğretmen
3	Kasım Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
4	Ahmet Dilek	Kurum Temsilcisi	Köln Din İşleri Ataşesi
5	Mehmet Akif Bey	3. Kuşak	Üniversite Öğrencisi
6	M. Ali Bey	Öğretmen	Öğretmen
7	İhsan Bey	1. Kuşak	İnşaat Mühendisi
8	Mustafa Bey	1. Kuşak	İşçi Emeklisi
9	Mehmet Bey	2. Kuşak	Ekonomist, Taksi Şoförü
10	Engin Bey	STK Temsilcisi	ABİ, Siyaset Bilimci
11	Tamer Bey	3. Kuşak	Teknisyen (Üniversite)
12	Salih Bey	2. Kuşak	Oto Alım- Satım (Üniversite)
13	M. Emin Bey	1. Kuşak	Tüccar (Üniversite)
14	Süleyman Bey	2. Kuşak	Teknisyen (Üniversite)
15	Ahmet Bey	2. Kuşak	Mimar
16	Abdulgani Bey	3. Kuşak	Hukukçu, IGMG Yöneticisi
17	Hasan Bey	2. Kuşak	Kitabevi Yöneticisi
18	Ali Kızılkaya	STK Temsilcisi	STK Yöneticisi (Üniversite)
19	Lokman Bey	2. Kuşak	Tesisat Ustası
20	Mustafa Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
21	Selahattin Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
22	Sami Bey	2. Kuşak	DİTİB Yöneticisi (Üniversite)
23	Murat Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip, DİTİB Yöneticisi
24	Hasan Bey	STK Temsilcisi	DİTİB Yöneticisi
25	Mahmut Aşkar	STK Temsilcisi	Yazar
26	Gürcan Mert	STK Temsilcisi	DİTİB Yöneticisi (Üniversite)
27	Hasan Bey	2. Kuşak	Telefon Tamircisi
28	Recep Erzen	STK Temsilcisi	ATİB Yöneticisi
29	Caner Bey	3. Kuşak	Üniversite Öğrencisi
30	Ali Bey	STK Temsilcisi	Referans Dergisi (Üniversite)
31	Mete Bey	STK Temsilcisi	Yayınevi Yöneticisi (Üniversite)
32	Engin Bey	3. Kuşak	Pazarlamacı
33	Erol Pürlü	STK Temsilcisi	VIKZ Yöneticisi
34	Yılmaz Kahraman	STK Temsilcisi	AABF Yöneticisi

35	Hüseyin Mat	STK Temsilcisi	AABF Yöneticisi
36	Hüseyin Bey	STK Temsilcisi	IGMG Yöneticisi
37	Emre Hoca	İmam-Hatip	İmam-Hatip
38	Alpaslan Bey	2. Kuşak	Belediye Çalışanı (Üniversite)
39	M. Ali Bey	1. Kuşak	İşçi Emeklisi
40	Sadık Bey	Öğretmen	Öğretmen
41	Zehra Hanım	2. Kuşak	STK Yöneticisi
42	Emine Hanım	Öğretmen	Öğretmen

Ek VI: Veri Toplama Süreci Çalışmalarından Örnekler

15 Temmuz'da göçmen gençlerle ilgili çalışmalar yürüten sosyal hizmetler uzmanı Fatih Bey ile Troisdorf / Spich'te mülakat gerçekleştirilmiştir.

16 Temmuz'da göçmen gençlerle ilgili çalışmalar yürüten öğretmen Filiz Hanım ile Troisdorf/Spich'te mülakat gerçekleştirilmiştir.

17 Temmuz'da ikinci kuşaktan iki veliyle Troisdorf cami derneğinde mülakat gerçekleştirilmiştir.

18 Temmuz'da imam-hatip Kasım Hoca ve Ezher Üniversitesi mezunu tüccar Yunus Bey ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

19 Temmuz'da Köln'de Akademischer Bund Interkulturell e.V. (ABI) lokalinde üniversite mezunu 8 kişilik grupla odak grup görüşmesi yapılmıştır.

21 Temmuz'da İslamrat'ın sabık genel sekreteri Ali Kızılkaya ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

24 Temmuz'da Köln'de bulunan DİTİB Genel Merkezi'nde Gençlik Teşkilatı Başkanı teolog Gürcan Mert ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Yine aynı tarihte Türk-Alman Yazarlar Birliği (Deutsche-Türkischer Autorenverband e.V) Genel Sekreteri ve Avrupa Türk İslam Birliği'nin yayın organı Referans dergisinin yayın kurulundan yazar Mahmut Aşkar ile Köln Neusser Strasse'da bulunan bürosunda mülakat gerçekleştirilmiş, yazarın araştırmamızla ilgili iki eseri temin edilmiştir. Yine aynı gün ATİB Genel Başkanı İhsan Öner ile görüşülmüş, çalışma hakkındaki görüşleri alınmıştır. Ayrıca ATİB'in genel merkezinden göç anlaşmasının 50. yıl dönümünde gerçekleştirilen sempozyum bildirileri ve Referans derginin çalışmayla ilgili sayıları temin edilmiştir.

26 Temmuz'da Köln'de Rheinufer'da kendi tanımlamasına göre tam bir melez kimlik temsilcisi olabilecek olan üniversite öğrencisi Caner Bey ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

28 Temmuz'da IGMG yayın organı Perspektif dergisi editörü Ali Çolak ve Plural Publications Yayınevi yöneticisi teolog Ali Mete ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

29 Temmuz'da IGMG Köln Bölge Teşkilatı yöneticisi Hüseyin Bey ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Yine aynı tarihte Köln-Hansaring'te sivil toplum çalışmalarında aktif olarak çalışan üçüncü kuşaktan hukukçu Abdulgani Bey ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

30 Temmuz'da Troisdorf-Spich sanayi bölgesinde üçüncü kuşaktan tüccar Engin Karahancı ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

31 Temmuz'da Köln'de bulunan Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. Genel Merkezi'nde Genel Sekreteri , Koordinationsrat der Muslime in Deutschland (KRM)'nin sabık Genel Sekreteri teolog Erol Pürlü ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Aynı gün öğleden sonra yine Köln'de bulunan Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu Genel Merkezi'nde Genel Başkanı Hüseyin Mat ve Eğitim İşleri Başkanı Yılmaz Kahraman ile ayrı ayrı mülakatlar gerçekleştirilmiş ve aynı merkezden çalışmayla ilgili olabilecek basılı materyaller temin edilmiştir.

3 Ağustos'ta DİTİB Genel Merkezi'nde Köln Din Hizmetleri Ataşesi Ahmet Dilek ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

ÖZ GEÇMİŞ

Ahmet Aslan, 18.09.1977 tarihinde Samsun'da doğdu. İstanbul Gaziosmanpaşa Küçükköy İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden 1999 yılında mezun oldu. Mezuniyetinden sonra İstanbul'da öğretmenliğe başlayan Aslan, 2001 yılında öğrenci vizesiyle Almanya'ya gitti. On yıl Almanya'da yaşadı. Burada Almanca dil eğitimi aldı, Köln Üniversitesine devam etti, Türklere ait çeşitli sivil toplum kuruluşlarında eğitimci olarak çalıştı. 2010 yılının sonunda Türkiye'de öğretmenliğe döndü.

Ortaöğretim Gençliğinin Kimlik Oluşumunda Aile, Din ve Medyanın Etkileri (Çarşamba Örneği) başlıklı yüksek lisans tezini 2014 yılında tamamlayan Aslan, halen öğretmenliğe devam etmektedir. İyi derecede Almanca, orta derecede İngilizce ve Arapça bilen Aslan, evli ve üç çocuk babasıdır.

İletişim Bilgisi:

E-posta: ahmetasl55@gmail.com